

INSTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

R dp
ZGODOVINSKI čas.
1998

941/949

119990045,3

COBISS •

ZGODOVINSKI ČASOPIS

HISTORICAL REVIEW

leto 1998 3 letnik 52

ZČ, Ljubljana, 52, 1998, številka 3 (112), strani 315–470 in IX–XII

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Uredniški odbor: dr. Rajko Bratož
dr. Ernst Bruckmüller
dr. Vasilij Melik (glavni in odgovorni urednik)
dr. Franc Rozman
Janez Stergar (namestnik glavnega urednika)
Nataša Stergar (tehnični urednik)
dr. Miro Štiplovec
dr. Peter Štih

Za znanstveno vsebino prispevkov so odgovorni avtorji. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 20. 12. 1998.

Prevodi: Nives Sulič Dular in dr. Marjeta Šašel Kos (angleščina), mag. Niko Hudelja (nemščina), prof.dr. Antonija Bernard

Zunanja oprema: Neta Zwitter

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2/I, tel.: (061) 1769-210, e-pošta: zgodovinski.casopis@uni-lj.si

Letna naročnina: za leto/letnik 1998: za nečlane in ustanove 5600 SIT, za društvene člane 4000 SIT, za društvene člane-upokojenece 3000 SIT, za društvene člane-štolente 2000 SIT. Cena tega zvezka v prosti prodaji (s prometnim davkom) je **1480 SIT**.

Naročnina za tujino znaša za ustanove 75 DEM (46 USD), za posameznike 55 DEM (34 USD) in za študente 35 DEM (22 USD) oziroma ekvivalent v nacionalni valuti. Plačuje se na račun Zveze zgodovinskih društev Slovenije pri Novi Ljubljanski banki: 50100-620-133-27620-10295/4.

Tekoči račun: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 50101-678-49040

Sofinancirajo: Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije
Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije
Ministrstvo za šolstvo in šport Republike Slovenije
Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani
Znanstveno-raziskovalni center SAZU

Tisk: Littera picta, d.o.o., Ljubljana, april 1999

Naklada: 2000 izvodov

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-348/92 mb. z dne 24. 4. 1992 šteje Zgodovinski časopis za proizvod, od katerega se plačuje 5-odstotni prometni davek.

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE – STUDIES

Marjeta Šašel Kos, Je bila Emona nekdanji tabor 15. legije in veteranska kolonija?	317–329
Was Emona Ever a Camp of the 15 th Legion and a Veteran Colony?	
Ljudmila Plesničar Gec, Emona, vojaški tabor?	331–336
Emona, a Military Camp?	
Antonija Bernard, Kratek pregled francoskega zgodovinopisja o revoluciji	337–351
A Short Overview of the French Historiography of the Revolution	
Andrej Dular, Obrtni dom v Metliki	353–358
Trade Association Home in Metlika	
Rok Stergar, Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno (1. del)	359–392
The Ljubljana Officer Corps Between the Turn of the Century and World War I (Part 1)	
Dušan Nečak, Od železne zavese do zelene meje. Regija Alpe-Jadran 1945–1991 (2. del)	393–405
From the Iron Curtain to the Green Border. The Alps-Adriatic Region 1945–1991 (Part 2)	

JUBILEJI – ANNIVERSARIES

Ob sedemdesetletnici prof.dr. Branka Reispa (Ignacij Voje)	407–410
On Occasion of the 70 th Anniversary of Prof.Dr. Branko Reisp	
Bibliografija prof.dr. Branka Reispa (Nataša Stergar)	411–420
The Bibliography of Prof.Dr. Branko Reisp	

INSTITUCIJE – INSTITUTIONS

Sto let ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja (Andrej Vovko)	421–423
100 Years of the Foundation of the Slovene School Museum	

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE – CONGRESSES, SYMPOSIA, SOCIETY EVENTS

Josip Ipavec in njegov čas, Ljubljana, 3. in 4. april 1998 (Stane Granda)	425–426
Josip Ipavec and his Times, Ljubljana, April 3–4, 1998	
Trideseta nacionalna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij, Boca Raton, Florida, 24.–27. septembra 1998 (Matjaž Klemenčič)	426–430
30 th National Convention of the American Association for the Advancement of Slavic Studies, Boca Raton, Florida, September 24–27, 1998	
De te fabula narratur, dr. Ivan Oražen! Kostanjevica na Krki, 10. oktober 1998 (Franc Štolfa)	430–432
De te fabula narratur, dr. Ivan Oražen! Kostanjevica na Krki, October 10, 1998	
Množične smrti na Slovenskem : 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev, Izola, 22.–24. oktober 1998 (Barbara Šatej)	432–434
Mass Deaths in Slovenia : 29 th Convention of Slovene Historians, Izola, October 22–24, 1998	
Poročilo predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije o delu za obdobje 1996–1998 (Stane Granda)	434–436
Report of the President of the Historical Association of Slovenia in the Period 1996–1998	
Poročilo o izhajanju <i>Zgodovinskega časopisa</i> med 28. in 29. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev (sept. 1996 – okt. 1998) (Janez Stergar)	437
Report on the Issuing of <i>Zgodovinski časopis (Historical Review)</i> in the Period between 28 th and 29 th Convention of Slovene Historians	
Poročilo o delu <i>Kronike, časopisa za slovensko krajevno zgodovino</i> v letih 1996 do 1998 (Eva Holz)	437
Report on the Activities Regarding <i>Kronika, the Local History Review</i> in the Years 1996–1998	

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Ljubljana v obdobju 1996–1998 (Zdenko Čepič)	438–439
Report on the Activities of the Historical Society of Ljubljana in the Period 1996–1998	
Poročilo Zgodovinskega društva za Koroško za obdobje 1995–1998 (Alojz Krivograd)	439
Report of the Historical Society for Carinthia for the Period 1995–1998	
Vloga šolske zgodovine na zborovanju (Stane Berzelak)	439–440
The Role of School History on the Convention	
Pobuda za ustanovitev priznanja (nagrade) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo (Ervin Dolenc)	440–441
Initiative for the Creation of an Award of the Historical Association of Slovenia for Research	
Pravilnik o podeljevanju priznanja (nagrade) Klio za raziskovalno delo v zgodovinopisju	441–442
Statutes on Awarding the Clio Award for Research in Historiography	
Statut Zveze zgodovinskih društev Slovenije	443–446
Statute of the Historical Association of Slovenia	

OCENE IN POROČILA – REVIEWS AND REPORTS

Ferdo Gestrin, Slovanske migracije v Italijo (Ignacij Voje)	447–451
Tisuću godina prvoga spomena ribarstva u Hrvata (Jože Maček)	451–453
Od Maribora do Trsta. 1850–1914 (Branko Marušič)	453–455
Janez Cvirn, Trdnjavski trikotnik (Stane Granda)	455–457
Milan Pahor, Jadranska banka. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu (Boris M. Gombač)	457–459
Zvonka Zupanič Slavec, Franc Štolfa, Dr. Ivan Oražen (1869–1921) (Mario Kocijančič)	459–463
Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929) (Miroslav Stiplovec)	463–465
Carlo Spartaco Capogreco, Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942–1943) (Sandi Volk)	465–466
Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju (Bojan Godeša)	466–469
Paolo Emilio Taviani, I giorni di Trieste. Diario 1953–1954 (Sandi Volk)	469–470

IZVLEČKI – ABSTRACTS

Izvillečki razprav in člankov v Zgodovinskem časopisu 52, 1998, 2 (111) in 3 (112)	IX–XII
Abstracts from Papers and Articles in Zgodovinski časopis – Historical Review 52, 1998, 2 (111) and 3 (112)	

Marjeta Šašel Kos

Je bila Emona nekdanji tabor 15. legije in veteranska kolonija?

V domači in tuji strokovni literaturi od konca prejšnjega stoletja do zdaj na splošno prevladuje mnenje, da je imela 15. legija (bodoča *Apollinaris*, vzdevek je po vsej verjetnosti dobila po bitki pri Akciju),¹ svoj tabor v Emoni. Nato naj bi bila še za Tiberija premeščena v Karnuntum na Donavo, čeprav se zdi v zadnjem času verjetneje, da se je to zgodilo pod Klavdijem.² Tezo o vojaškem taboru 15. legije v Emoni je dokazoval predvsem B. Saria, naletela pa je na zelo ugoden odmev in postala bolj ali manj splošno sprejeta.³ Vendar za to domnevo, ki je v literaturi pogosto prešla že v gotovo trditev, ni prepričljivih argumentov. Obstoj legijskega tabora v Emoni bi hkrati izključeval možnost, da bi bila Emona kot kolonija ustanovljena pred Tiberijem. Saria je namreč hkrati dokazoval tudi hipotezo (ki se neposredno navezuje na njegovo domnevo o legijskem taboru), da je kolonija v Emoni

¹ Prim. L. Keppie, *The Making of the Roman Army*, London 1984, 210 in E. Ritterling, *Legio*, v: *RE* 12, 2 (1925), 1474.

² M. Kandler, *Die Ausgrabungen im Legionslager Carnuntum 1968–1973. Eine vorläufige Zusammenfassung*, *Anzeiger der phil.-hist. Klasse der Österreichischen Akad. der Wiss.* 111, Wien 1974, 27–40, posebej 32; prim. idem, *Zur siedlungsgeschichtlichen Entwicklung der canabae legionis von Carnuntum*, v: *17. Österreichischer Historikertag*, Eisenstadt 1987, 48; idem, v: H. Stiglitz, M. Kandler, W. Jobst, *Carnuntum*, v: *ANRW* II 6 (1977), 658–659. Glej tudi D. Gabler, *Zum Anfangsdatum des römischen Carnuntum*, *Mitt. Ges. Freunde Carnuntums* 3, 1981, 2–32; J. Fitz, *Popolazione indigena e romanizzazione in Pannonia*, v: *Lungo la via dell'Ambr. Apporti altoadriatici alla romanizzazione dei territori del Medio Danubio (I sec. a.C. – I sec. d.C.)*, izd. M. Buora, Udine, Trieste 1996, 338.

³ B. Saria, *Emona als Standlager der Legio XV. Apollinaris*, v: *Laureae Aquincenses* 1 (Diss. Pann. 2, 10) 1938, 245–255; idem, *Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi* (Beiträge zu einer Militärgeschichte unseres Gebietes in römischer Zeit), *Glas. Muz. dr. Slov.* 20, 1939, 119–121; idem, *Emona ni bila vojaški tabor?* (Emona kein Legionslager?), *ib.* 22, 1941, 55–57. M. Pavan, *La provincia romana della Pannonia Superior* (Atti della Accad. Naz. dei Lincei 352, 1955), Roma 1955, 382; A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia*, London, Boston 1974, 74–76; idem, *Der kleine Pauly*, s.v. *Pannonia*; H. Stiglitz, *Carnuntum*, v: *RE Suppl.* 12 (1970), 1576; J. Fitz, *The Archaeology of Roman Pannonia* (izd. A. Lengyel, G. T. B. Radan), Lexington, Budapest 1980, 143, in vrsta drugih. Prim. F. Vittinghoff, *Römische Kolonisation und Bürgerrechtspolitik unter Caesar und Augustus*, Wiesbaden 1952, 124 op. 4, ki se do problema ustanovitve Emone kot kolonije izrecno ne opredeli, čeprav navaja Sarijeva mnenja. Idem, *Zur römischen Municipalisierung des lateinischen Donau-Balkanraumes. Methodische Bemerkungen*, v: *ANRW* 2, 6, 1977, 12; nespremenjenega stališča še vedno: M. Pavan, *Aquileia città di frontiera*, v: *Vita sociale, artistica e commerciale di Aquileia romana* (Ant. Altoadr. 29) I, 1987, 33–34 (= *Dall'Adriatico al Danubio*, Padova 1991, 136–137). L. Plesničar-Gec, *Aquileia ed Emona*, v: *Ant. Altoadr.* 9, 1976, 120–123; eadem, *Keramika emonskih nekropol* (Katalogi in Monografije 20), Ljubljana 1977, 60. Prim. tudi eadem, *I rapporti tra Emona e la Venetia*, v: *La Venetia nell'area padano-danubiana. Le vie di comunicazione* (Convegno intern. Venezia 6–10 aprile 1988), Padova 1990, 329–336, kjer je omenjeno, da je Emona avgustejska kolonija. Da je bila Emona ustanovljena kot kolonija pod Tiberijem glej npr. A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia romana* (Diss. Bernenses I, 6), Bern 1954, 110–111, in tudi J. Šašel, *Emona*, v: *RE Suppl.* 11 (1968), 564–565 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 572–573). Prim. tudi C. Zaccaria, *Da Aquileia ad Emona e da Emona ad Aquileia*, v: *Aquileia – Emona. Archeologia fra due regioni dalla preistoria al medioevo*, Udine 1989, 24. B. Levick, *Tiberius the Politician*, London 1976, 139 napačno postavlja Emono v Dalmacijo. Da bi bila ustanovljena na provincialnih tleh v poznoavgustejski dobi oz. dodatno naseljena z veterani, piše L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy in the First Century A.D.*, *Pap. Brit. Sch. Rome* 52, 1984, 77–79.

ustanovil Tiberij. Ta temelji v veliki meri na gradbenem napisu Avgusta in Tiberija (*ILJug* 303) iz časa tik po Avgustovi smrti, na katerem je omenjeno, da sta vladarja mestu omogočila neko večjo konstrukcijo, po vsej verjetnosti obzidje s stolpi, kar pa ni nujno; možna je tudi kakšna pomembnejša zgradba na forumu ali svetišče.⁴

Napis je datiran v zgodnje leto 15 po Kr. Pred Sarijevim člankom je bila misel o vojaškem taboru v Emoni izražena le skrajno previdno, Ritterling se je celo omejil na to, da je predlagal kot možno lokacijo za tabor 15. legije širše območje Emone, po njegovem članku pa se je, kot rečeno, domneva prelevila skoraj v gotovost, čeprav je W. Schmid k Sarijevi tezi že takoj objavil pomisleke.⁵

Pregled epigrafske evidence

Eden Sarijevih glavnih argumentov za dokazovanje legijskega tabora v Emoni je bil nagrobnik Tita Junija Montana, najden leta 1936 v sekundarni legi na Groharjevi ulici, v območju manjše poznoantične nekropole kot pokrov za poznorimski sarkofag.

Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij*, št. 36 = *AIJ* 173.

T. Iunius D(ecimi) fil(ius) / Ani(ensis) Montanus / tr(ibunus) mil(itum) VI, praef(ectus) / equit(um) VI, praef(ectus) / fabr(um) II, pro leg(ato) II.

Treba je poudariti, da Montanov nagrobnik oz. kenotaf za dokazovanje vojaškega tabora v mestu nima najmanjše teže, ker je Saria Montanovo funkcijo prolegata napačno smatral za funkcijo namestnika legijskega poveljnika, medtem ko gre v resnici za višjo oficirsko administrativno službo, značilno za tiste dele imperija, kjer rimska oblast še ni bila povsem konsolidirana.⁶ Montan je imel za sabo kariero višjega vojaškega oficirja, značilno za predklavdijski čas, ko vrstni red posameznih stopenj te kariere (poznejše t.i. *tres* ali *quattuor militiae*) še ni bil povsem izoblikovan. Bil je vojaški tribun in prefekt konjenikov ter prefekt rokodelcev in inženirjev ter nazadnje prolegat: človek bogatih vojaških izkušenj, ki je dobil poveljstvo čez določeno območje, kjer so civilno vlado šele uvajali. Sedež je imel v Emoni, edinem tedaj obstoječem večjem urbanem središču italskega značaja, iz katerega je to območje (deloma Norik, predvsem pa zahodni Ilirik) zlahka nadzoroval.

Augustejsko-tiberijanskega gradbenega napisa pa nikakor ne gre nujno povezovati s sočasno podelitvijo mestu pravic kolonije, saj je vladar lahko mestu omogočil gradnjo kakšne večje zgradbe ali celo obzidja kadarkoli, za kar obstaja tudi več paralel.⁷ Tudi kar se tiče Schmidovega dokaznega gradiva, je nujno pripomniti, da so tisti njegovi argumenti, ki temeljijo na epigrafskem gradivu, brez vrednosti: oboji, tako Sarijevi kot Schmidovi so predvsem zastareli, saj je epigrafska stroka po vojni zelo napredovala. Argumente proti vojaškemu taboru v Emoni je v več prispevkih izdelal J. Šašel,⁸ do enakega zaključka so

⁴ Nazadnje M. Šašel Kos, *The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia / Lapidarij Narodnega muzeja Slovenije* (Situla 35), Ljubljana, 1997, št. 34.

⁵ W. Schmid, Emona ni bila vojaški tabor (Das vermeintliche Legionslager von Emona), *Glas. Muz. dr. Slov.* 22, 1941, 44–54.

⁶ J. Šašel, Pro legato, *Chiron* 4, 1974, 467–477 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 305–315); H. Devijver, The Monument of the Equestrian Officer T. Iunius Montanus (AIJ 173 – Emona), *Ancient Society* 23, 1992, 61–70; nazadnje Šašel Kos, *op. cit.* v op. 4, št. 36.

⁷ Npr. *ILS* 2702: kolonija *Fanum Fortunae*, ustanovljena za triumvirov, je dobila obzidje pod Avgustom leta 9 ali 10 po Kr. Prim. Vittinghoff, *op. cit.* v op. 3 (ANRW), 11.

⁸ J. Šašel, Emona, v: *RE Suppl.* 11(1968) 561–566; pred tem v prispevku z I. Weilerjem, Zur augusteisch-tiberischen Inschrift von Emona, *Carnuntum Jahrbuch* 8, 1963–1964, 40–42; Discussione al Seminario Acquileiese su alcune questioni fondamentali per la storia di Emona, v: *Aquileia e l'arco alpino orientale* (Ant.

Nagrobni napis, morda
kenotaf, Tita Junija Montana

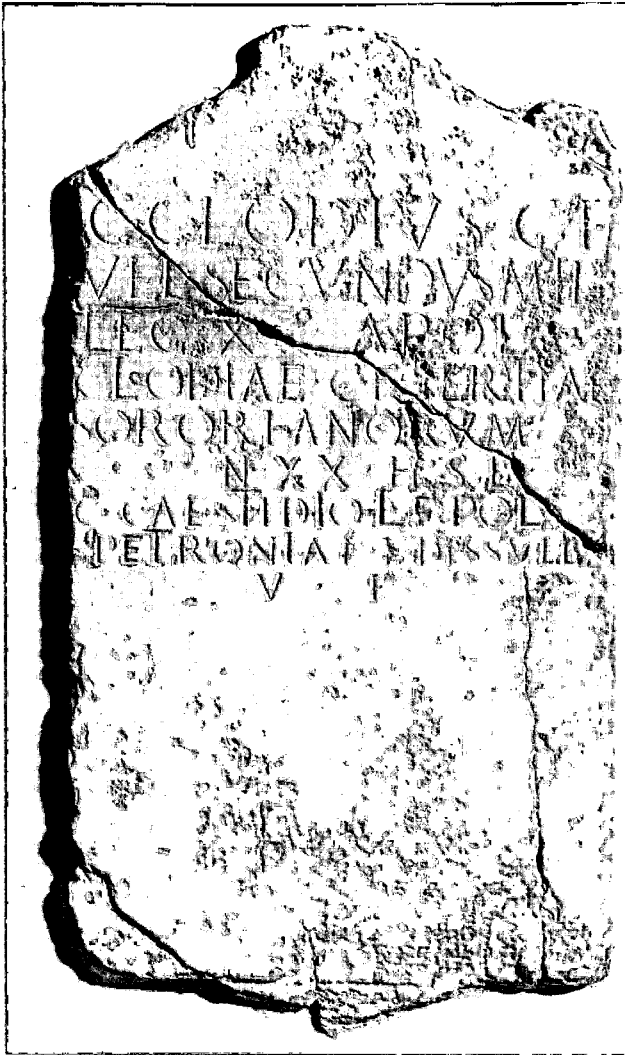
prišli tudi nekateri drugi,⁹ nedavno z dodatnimi dokazi tudi avtorica.¹⁰ V moderni literaturi pa je še vedno zaslediti mnenje, da je bila v Emoni utaborjena 15. *Apollinaris*.¹¹ V primeru, da

Altoadr. 9), Udine 1976, 132–140.

⁹Tako npr. C.M. Wells, Emona and Carnuntum: Evidence for the Start of Roman Occupation, v: *Roman Frontier Studies 1969* (Eighth Intern. Congress of Limesforschung, izd. E. Birley, B. Dobson, M. Jarrett), Cardiff 1974, 185–190; P. Kos, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region (ca. 300 B.C. – A.D. 1000)* (Situla 24), Ljubljana 1986, 54–56.

¹⁰M. Šašel Kos, The 15th Legion at Emona – Some Thoughts, *Zeitschr. Pap. Epigr.* 109, 1995, 227–244, Tab. IV figs. 4, 5.

¹¹Tako npr. J.C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran settlement during the Principate* (Occasional Publications 7), London 1983, 9 in 32; M. Pavan, Presenze di militari nel territorio di Aquileia, v: *Il territorio di Aquileia nell'Antichità* (Ant. Altoadr. 15) II, Udine 1979, 470–473 (= *Dall'Adriatico al Danubio*, Padova 1991, 166–168), ter idem, Aquileia città di frontiera (op. 3), 33–34 (= *Dall'Adriatico al Danubio*, 136–137);

Nagrobnik vojaka 15. legije
Gaja Klodija Sekunda

bi bilo to res, bi pričakovali, da bi v mestu pustilo sledove večje števila vojaštva te legije. V resnici pa je bil najden zgolj en napis vojaka 15. legije iz prve polovice 1. stoletja po Kr., ki je dal v Emoni postaviti nagrobnik svoji sestri, kar kaže, nasprotno, da je bil vsaj del njegove družine že od prej naseljen v mestu, torej kaže prej na civilno kolonijo v Emoni.

Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij*, št. 38 = *CIL III 10769*.

C(aius) Clodius C(ai) f(ilius) / Vel(ina) Secundus mil(es) / leg(ionis) XV Apol(linaris) / Clodiae C(ai) f(iliae) Tertiae / sorori anorum (!) / NXX (sic!) h(ic) s(ita) e(st). / C(aio) Caestidio L(ucii) f(ilio) Pol(lia) / Petronia P(ublii) f(ilia) Dyssulla / v(iva).

Klodiji so bili glede na volilno okrožje *Velina*, značilno za Akvilejce, po vsej verjetnosti iz Akvileje, tako kot zgoraj omenjeni Petroniji; obe družini sta tako v Akvileji kot v Emoni dobro dokumentirani.¹² Na posvetilu Herkulu, vzidanem v ljubljansko stolnico, sta omenjena Lucij in Gaj Klodij: oče *L. Clodius Alpinus* se je naselil v Emoni sodeč po *tribus Velina* iz Akvileje, medtem ko je njegov sin *C. Clodius Clemens* že emonski meščan, vpisan v Klavdijo (*AIJ* 152). Poreklo *gens* Cestidije ni jasno,¹³ ime je silno redko in v soseščini ni nikjer dokumentirano. Družina je po vsej verjetnosti izvirala iz italskega prostora. Najbližja paralela za ime *Dyssulla* je z dalmatinskega napisa iz Vrutcev (*Spomenik Srpske Akademije* 98, 1941–1948, str. 242) znan kognomen *Dussona*, ki po mnenju G. Alföldyja nikakor ni ilirski, kot je menil A. Mayer, temveč glede na paralele z osnovo *dus-*, zbrane pri Holderju, očitno keltski.¹⁴ Ni torej izključeno, da je *Dyssulla* epihorsko keltsko ime.

Napis frumentarija 15. legije ni nujno pristen in ga le z veliko rezervo lahko navajamo kot evidenco za vojaštvo te legije v Emoni. Glede na to, da legija še ne nosi pridevka *Apollinaris*, bi sodil v prvo polovico 1. stoletja po Kr. Pa tudi, če bi ta, Cereri posvečen oltar bil pristen, bi dokazoval zgolj to, da je bila Emona deloma preskrbovalna baza za legijo, kar prav tako raje govori v prid obstoja pretežno civilne kolonije v mestu.

Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij*, št. 8 = *CIL* III 3835 (+ p. 2328,188) = *AIJ* 151.

Cereri sac(rum) / Vibius fru(mentarius) / leg(ionis) XV vo(to) suscepto <f>(aciendum) c(uravit).

Še najverjetneje se zdi, da je napis ponarejen po nekem pristnem napisu, ki se je moral podobno glasiti. Mommsen ga kljub pomislekom o avtentičnosti ni vključil med ponaredke. Legijski frumentariji (vojaki višjega čina, katerih naloga je bila legijo oskrbovati z žitom; pozneje neke vrste policisti) načeloma v tako zgodnjem obdobju niso dokumentirani. Še večji dvom o pristnosti napisa je izrazil A. von Premerstein, ki je menil, da je napis dal ponarediti na antični bazi Dolničar.¹⁵ Posebej nenavadno je, da *Vibius* nima imena (*praenomen*), kar je za legionarja z rimskim državljanstvom iz vrst *principales*¹⁶ s činom frumentarija nerazumljivo. Tudi formula *f(aciendum) c(uravit)* (na napisu je napačno zapisana črka E namesto F) je nenavadna za votivno posvetilo, saj je značilna za nagrobnike. Dodatno je treba poudariti, da je napis vklesan zelo okorno, kar je za čas prve polovice 1. stoletja in glede na dejstvo, da naj bi ga dal vklesati vojak višjega čina, več kot nenavadno. V prid pristnosti napisa pa govori dejstvo, da si za čas konec 17. stoletja – ali celo še prej (napis je najti namreč že pri Dolničarju) – težko predstavljamo, da bi v Ljubljani nekdo lahko dal ponarediti napis, ki bi impliciral za tisti čas izjemno dobro poznavanje rimskih starožitnosti. To bi

¹² Šašel Kos, *op. cit.* v op. 4, indeksi gentilnih imen; *Inscr. Aquil.*, indeksi.

¹³ Šašel, Emona, v: *RE* (cit. v op. 5), 566 op.; H. Solin, O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim, Zürich, New York 1988, s.v., navajata za ime le napis iz Emona.

¹⁴ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia* (Beiträge zur Namenforschung Bh. 4), Heidelberg 1969, 191–192; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier* I, Wien 1957, 132; A. Holder *Altceltischer Sprachschatz* I, Leipzig 1896 (repr. Graz 1961), 1387–1388.

¹⁵ A. v. Premerstein, J.G. Thalnitschers *Antiquitates Labacenses*, *Jh. Österr. Arch. Ins.* 5, 1902, Bbl. 28–29, št. 35.

¹⁶ D.J. Breeze, The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army, *Bonner Jahrbücher* 174, 1974, 266, 268–269, 271, 274–275 (= D.J. Breeze, B. Dobson, *Roman Officers and Frontiers*, *Mavors* 10, 1993, 32, 34–35, 37, 40–41); M. Clauss, *Untersuchungen zu den principales des römischen Heeres von Augustus bis Diokletian. Cornicularii, speculatores, frumentarii* (Diss. Bochum), 1973, *passim*.

podpiralo misel, da je bil napis ponarejen na osnovi bolj ali manj podobno se glasečega originalnega posvetila. Z gotovostjo pa vendarle lahko govorimo torej zgolj o enem napisu aktivnega vojaka 15. legije, doslej najdenem v Emoni.

Veterani 15. in 8. legije (vse napise je mogoče datirati v prvo polovico 1. stoletja po Kr.):

1. M. Šašel Kos, *The 15th Legion at Emona – Some Thoughts*, *Zeitschr. Pap. Epigr.* 109, 1995, 238; prim. L. P./lesničar/ v *Var. spom.* 17–19/1, 1974, 200.

—?]/[—] *M(arcus) Ant[—]/[—?] Q(uinti) f(ilius) Sca(ptia tribu) [—]/[—?] vet(eranus) leg(ionis) V[III] —]/[—?] t(estamento) f(ieri) i(ussit) si[bi et —]/[—]+++++[—]/[—?*

Glede na analogne vojaške napise v Akvileji (npr. *Inscr. Aquil.* 2795) veteran ni nujno imel tretjega imena, kognomena, zato ni mogoče določiti, koliko napisa manjka. Gentilno ime je možno dopolnjevati predvsem kot *Anicius*, *Aninius*, *Antistius* in *Antonius*; vsa so v severni Italiji dobro dokumentirana. Volilno okrožje *Scaptia* namreč kaže, da je bil morda iz 10. regije: *Scaptia* je značilna za prebivalce mest *Altinum* in *Forum Iulii*, sicer so bili vanjo vpisani predvsem še prebivalci treh mest iz 1. regije (*Faesulae*, *Florentia*, *Vetulonia*) oziroma iz makedonske Stobere.

2. Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij*, št. 39 = *AIJ* 174 = *CIL* III 3847 = 10757 (prim. A., J. Šašel, *ILJug* [Situla 5, 1963] *corr. ad opus V. Hoffiler et B. Saria*, str. 4* št. 174).

T(ito) Vario T(iti) f(ilio) / Pap(iria) Narbon(e) / [v]et(erano) leg(ionis) XV / [a]n(norum) LX / [Petr]oniae / [...]+D+++NI? / [—

Tit Varij, ki se je kot veteran naselil v Emoni, je bil po rodu iz Narbone; njegovo gentilno ime je netipično in v Emoni sicer ni dokumentirano. Žena je po vsej verjetnosti pripadala Petronijem, ki so znani med prvimi, še republikanskimi naseljenci Ljubljanske kotline, po vsej verjetnosti iz Akvileje.

3. *CIL* III 3845 (+ p. 2328,188) = *ILS* 2264.

L(ucius) Oclatius Tar/quiensis vet(eranus) / leg(ionis) XV h(ic) s(itus) e(st). / T(itus) Calventius / T(iti) f(ilius) vet(eranus) leg(ionis) VIII / et Oc<l>atia L(ucii) l(ibera) / Expectata de / suo posuerunt.

Lucij Oklacij je prišel v Emono, kot kaže njegov kognomen, ki je pravzaprav le geografska opredelitev (tako Dessau) – njegov kolega iz 8. legije kognomena še nima – iz etruščanske Tarkvinije. V Emoni so bili Oklaciji po vsej verjetnosti ena uglednejših družin in člani municipalne aristokracije (prim. *M. O(clatius) Avitus, d(ecurio) c(oloniae) E(monae)*, *AIJ* 218 iz Lesc, če so kratice prav razvezane).

4. Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij*, št. 40 = *CIL* III 3848.

C(aius) Vettennius [C(ai) f(ilius) —] / veteranus leg(ionis) [—] / h(ic) s(itus) est / monumentum [—] / T(itus) Vettennius C(ai) [f(ilius) —] / frater ob piet[atem] —?

Edini verjetni dopolnitvi sta bodisi 15., bodisi 8. legija, kajti doslej v Emoni veterani drugih legij niso dokumentirani. Gentilno ime, ki je italško, je zelo redko in na prostoru jugovzhodnoalpskega in zahodnobalkanskega prostora sploh ni dokumentirano. V primeru, da brata nista imela kognomen, manjka na desni strani le majhen del napisa.

Manjše število veteranov in zgolj en z gotovostjo identificiran vojak 15. legije seveda predvsem dokazujeta obstoj kolonije v Emoni, nikakor pa ne vojaškega tabora, niti

veteranske kolonije. Veterani so se namreč pogosto naseljevali v bližini obstoječe kolonije, ki jim je dodelila obdelovalno zemljo. Primer za to je Narona: veteranom je mestni svet Narone dodelil zemljo v manjših zaselkih na mestnem upravnem območju (*pagus Scunasticus*), kar je dokumentirano na dveh posvetilih božanskemu Avgustu in Tiberiju iz vasi Ljubuški (*ILJug* 113 in 114). Vrsta veteranov 15. legije in drugih je dokumentirana tudi v Akvileji (*Inscr. Aquil.* 2791–2796 za 15. legijo; verjetno tudi 2798 = *CIL* V 928, ki se sicer navaja kot nagrobnik aktivnega vojaka 15. legije).¹⁷ Kot mesto s statusom kolonije Emono sicer prvi omenja Plinij (*N. h.* III 147), vendar je sodeč po oznaki *Iulia*, ki je predvsem – ne pa izključno – značilna za cezarijanske in oktavijanske kolonije, npr. Salone, Narono, Polo in morda Parencij,¹⁸ več kot verjetno, da jo je ustanovil Oktavijan. Volilno okrožje *Claudia* temu ne bi nasprotovalo, saj so bili vanj vpisani npr. tudi prebivalci bližnje kolonije Julije Konkordije.¹⁹ Omenjeni vladarski gradbeni napis iz Emone iz zgodnjega leta 15 po Kr. (*ILJug* 303) v tej zvezi ne spričuje ničesar, razen tega, da tedaj v mestu prav gotovo ni bilo legije, saj bi bila ta sicer na napisu omenjena.²⁰

15. legija in emonski prostor v pozni republiki in avgustejsko-tiberijanskem obdobju – zgodovinski oris

15. legija, ki jo je bil dal Cezar rekrutirati leta 53 v Cisalpini in jo je Tit Labien uril v Galiji (prim. *bell. Gall.* VI 1),²¹ je leta 52 odbila Japode, ki so napadli cisalpinska mesta, med drugimi tudi Akvilėjo in Tergeste (*bell. Gall.* VIII 24, 3). Njen tabor na prostoru Akvileje izrecno potrjuje tudi podatek v *bell. Gall.* I 10, 3 (... *et tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit* ...). Eden najstarejših nagrobnikov aktivnega vojaka te legije je bil najden na Mostu na Soči.²² Legija je bila po vsej verjetnosti udeležena v Oktavijanovi vojni v Iliriku v letih 35–33 pr.Kr., po bitki pri Akciji pa je bila leta 27 pr.Kr. vključena v redno Avgustovo vojsko.

Šašel je v članku o zgodnji zgodovini 15. legije navedel dodatno evidenco za svoje že prej izraženo mnenje, da naj bi Cisalpina vsaj pod Cezarjem vključevala na vzhodu še ozemlje Navporta in Emone. To torej tedaj ne bi več pripadalo Iliriku.²³ V zadnjih letih so arheološka raziskovanja prinesla marsikaj novega, kar takšno zgodovinsko razlago dodatno osvetljuje in jo potrjuje; nove arheološke analize se lepo vklapljujejo v oris rimske zasedbe akvilejskega zaledja in jugovzhodnoalpskega prostora,²⁴ ki ga je Šašel hipotetično skiciral, nove

¹⁷ J. Šašel, *Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars, v: Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift A. Betz, Archäologisch-epigraphische Studien* 1, Wien 1985, 553 op. 14 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 475); napis *Inscr. Aquil.* 2798 je namreč na ključnem mestu fragmentiran, torej obstaja enaka ali celo večja možnost, da gre za nagrobnik veterana. Glej tudi Pavan, *Presenze di militari* (cit. v op. 11).

¹⁸ L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy, 47–14 B.C.*, London 1983, 202–203.

¹⁹ J. W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim discriptum*, Pragae, Vindobonae, Lipsiae 1889, 109–110.

²⁰ Šašel-Weiler (cit. v op. 8); Šašel, Emona, v: *RE* (cit. v op. 8).

²¹ Šašel, *Zur Frühgeschichte der XV. Legion* (cit. v op. 18), 547 (= *Opera selecta*, 469).

²² Šašel, *ib.* 547–555.

²³ G.E.F. Chilver, *Cisalpine Gaul: Social and Economic History from 49 B.C. to the death of Trajan*, Oxford 1941, npr., poteka tega dela meje ne obravnava; Degrossi (op. 3) 46–53, cf. tudi 109–113, vključuje v meje Cisalpine le še Tergeste z agrom.

²⁴ J. Horvat, *Notranjska na začetku rimske dobe: Parti pri Stari Sušici, Ambroževo gradišče in Babe pri Slavini (Notranjska [Inner Carniola] at the Beginning of the Roman Period: Parti near Stara Sušica, Ambroževo gradišče and Babe near Slavina)*, *Arh. vest.* 46, 1995, 177–216; eadem, *Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südoostalpengebiet in voraugusteischer Zeit, v: Provinzialrömische Forschungen. Festschrift für Günter Ulbert zum 65. Geburtstag*, Espelkamp 1995, 25–40; glej tudi V. Vidrih Perko, *Il quadro della romanizzazione*

zgodovinske analize že poznanih zgodovinskih dogodkov pa je prav tako mogoče interpretirati v smislu njegove hipoteze.²⁵ Če k temu dodamo še na novo domišljene podrobnosti k razlagi literarnih virov za ta prostor in to obdobje, ki omogočajo nekatere nove poglede na zgodovinski tok dogajanj, lahko povzamemo naslednje sklepe.

Rimska zasedba pred Cezarjem, v njegovem času in po njem nikakor ni potekala lahko, vendar nam je njen potek poznan le v najbolj grobih obrisih in le maloštevilne podrobnosti to podoba izpopolnjujejo. V drugi polovici 1. stoletja pr.Kr. so resno nevarnost predstavljali predvsem Japodi, mnogo bolj kot Karni in Tavriski, ki jih je leta 35 pr.Kr., prav tako kot Japode, premagal Oktavijan (*Illyr.* 16, 46). Tergeste in Okra, znameniti prelaz (po vsej verjetnosti Razdrto), pod goro z istim imenom (današnji Nanos), sta bili naselbini Karnov (Strabon, VII 5, 2 C 314; Plin., *N. h.* III 131), ki so verjetno po porazu Histrov prodrli v območje Tergesta; to je bilo tedaj že močno venetizirano keltsko plemo, ki se je v italškem prostoru udomačilo bolj zgodaj kot keltska plemena vzhodno od njega. Morda so bili Galci, ki so se pod Katmelom v histrski vojni (178–177) bojevali na strani Rimljanov proti Histrom (Liv. 41, 1), del teh Karnov.²⁶ Histrska vojna sama je imela (kar je logično in lastno vsaki vojni) nesporno ekonomske konotacije, saj so akvilejsko zaledje pretežno obvladovali Rimu sovražni Histri, zlasti verjetno priobalno plovbo, in ne Rimu prijateljski Veneti.²⁷ Naselbina v Tergestu je utegnila biti v času histrske vojne najprej vojaškega značaja, *frouirion* (= *praesidium*, *castellum*, Strabon V 1.9 C 215), nato karnijska vas (Strabon VII 5.2 C 314),²⁸ dokler mesto ni doseglo status kolonije vsaj pod Oktavijanom, verjetneje pa že pod Cezarjem.²⁹ Zanimivo je, da Plinij na enem mestu v svoji enciklopediji *Naturalis historia* (III 38) omenja, da je Italija obsegala poleg Venetov, Karnov in Histrov tudi Japode in Liburne oz. vsaj del teh plemen. Žal še ni dokončno pojasnjeno, kako razlagati to notico.

Navport so naseljevali Rimu načeloma sovražni Tavriski (Strabon, na istem mestu v 7. knj.), vendar so bile tudi naselbine vzhodno od Okre, kot kažejo epigrafske in arheološke najdbe,³⁰ že zgodaj romanizirane.³¹ Kot kažejo prekovani vzhodnonoriški srebrniki iz prve

---

nei territori dell'attuale Slovenia secondo gli scavi degli ultimi cinque anni e le più recenti indagini sui materiali, v: *Lungo la via dell'Ambra* (cit. v op. 2), 313–326.

²⁵ M. Šašel Kos, The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia, in: *Akten des IV. intern. Kolloquiums über Probleme des provinziäl-römischen Kunstschaffens / Akti IV. mednarodnega kolokvija o problemih rimske provincialne umetnosti*, izd. B. Djurić, I. Lazar (Situla 36), Ljubljana 1997, 21–42.

²⁶ G. Dobesch, *Die Kelten in Österreich nach den ältesten Berichten der Antike*, Wien, Köln, Graz 1980, 98–108.

²⁷ Glej tudi R.F. Rossi, v: *Lungo la via dell'Ambra* (cit. v op. 2), 131–138; tudi F. Càssola, Nota sulla romanizzazione dell'Istria, v: *Scritti di linguistica e dialettologia in onore di Giuseppe Francescato*, Trieste 1995, 59–69.

²⁸ R. F. Rossi, φρούριον – κόμη καρνική: qualche osservazione su *Tergeste* preromana e romana, v: *Studi in onore di Albino Garzetti*, izd. C. Stella, A. Valvo, Brescia 1996, 341–353.

²⁹ A. Frascchetti, Per le origini della colonia di Tergeste e del municipio di Agida, *Siculorum Gymnasium* 28, 1975, 319–335. Prim. C. Zaccaria, Regio X Venetia et Histria. Tergeste – Ager Tergestinus et Tergesti adtributus, v: *Supplementa Italica*, n.s. 10 (Roma 1992), 152.

³⁰ J. Horvat, *Nauportus (Vrhnika)* (Dela 1. razr. SAZU 33), Ljubljana 1990; eadem, Ausbreitung römischer Einflüsse (cit. v op. 25); B. Vičič, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani, Gornji trg 15 (Frührömische Siedlung unter dem Schloßberg in Ljubljana, Gornji trg 15), *Arh. vest.* 44, 1993, 153–201; idem, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani, Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32 (Frührömische Siedlung unter dem Schloßberg in Ljubljana, Gornji trg 30, Stari trg 17 und 32), *Arh. vest.* 45, 1994, 25–80.

³¹ G. Bandelli, La presenza italica nell'Adriatico orientale in età repubblicana, v: *Aquileia, la Dalmazia e l'Illirico* (Antichità Altoadr. 26/1), Udine 1985, 59–84, posebej 77–83; Zaccaria (cit. v op. 30), 150–152; M. Šašel Kos, *Nauportus*: antični literarni in epigrafski viri (Nauportus: Literary and Epigraphical Sources), v: Jana Horvat, *Nauportus (Vrhnika)*, Ljubljana 1990, 17–33 (143–159).

polovice 1. stoletja pr.Kr.,³² je osrednja oblast Noriškega kraljestva tedaj, torej še pred Rimljani oz. sočasno z njimi,³³ razširila svoj vpliv na območje Tavriskov, katerih zahodni poselitveni prostor je obsegal Ljubljansko kotlino, predvsem tudi Navport in Emono. Sodeč po arheoloških najdbah so imeli Rimljani že v 1. stoletju pr.Kr. nekaj ključnih postojank ob jantarjevi poti med Akvilejo in Trstom ter Emono, tako med drugimi v Serminu, katerega gradivo je že iz vrednoteno,³⁴ in v območju Okre, zdaj Razdrtega (Mandrga in Preval).³⁵

Enako tudi v Ljubljanski kotlini, na kar kažejo poleg arheoloških tudi epigrafske najdbe: tukaj sta bili vsaj dve naselbini že za časa Cezarja precej romanizirani. V Navportu so bili naseljeni rimski državljani, ki so bili pravno organizirani kot rimski *vicus* z vaškima načelnikoma, v Emoni pa je bila najdena zelo zgodnja – še republikanska – nagrobna plošča enega akvilejskih sevirov (sevir je član šesterice v organizaciji, ki je na osnovi razpoložljive evidence še ni mogoče natančno opredeliti, nedvomno pa je imela v rimskem mestu naloge kultno-organizacijskega značaja), ki dokazuje, da so se osvobodenci družine Cezernijev že sredi 1. stoletja pr.Kr. in morda še prej poslovno mudili v naselbini.³⁶ Romanizacija je razmeroma hitro napredovala še globlje v Panoniji, saj že Velej omenja, da so se panonski vojaki v pomožnih četah naučili latinščine in abecedo (II 110, 5).³⁷

Mnenje, da je Emona postala kolonija že pod Oktavijanom, za Polo in Tergestom, oz. istočasno z omenjenima kolonijama, je staro, saj ga je izrazil že Th. Mommsen.³⁸ Do danes ni nespornega dokaza, ki bi to tezo lahko izpodbil. Eden od dokazov, da kolonije v Emoni ni ustanovil Oktavijan, naj bi bilo dejstvo, da na ankiranskem spomeniku (*Monumentum Ancyranum*, *Res gestae* 28) Ilirik ni omenjen med provincami, v katerih je Avgust ustanavljal veteranske kolonije. Ta argument bi bil povsem brez teže, če sprejmemo Šašlovo mnenje, da Emona ni bila vključena v Ilirik, temveč v Cisalpinsko Galijo, kar je več kot verjetno.³⁹ Predvsem pa je na osnovi razpoložljive epigrafske evidence preuranjeno trditi, da bi bila Emona veteranska kolonija, saj so bili njeni kolonisti, kot kažejo napisi, predvsem civilno prebivalstvo, ki se je v mestu naselilo pretežno iz severne Italije, veterani pa so bili v njej naseljeni zgolj sporadično.⁴⁰ Za časovno opredelitev nastanka kolonije nista odločilna niti vzdevek kolonije, v primeru Emone *colonia Iulia*, niti *tribus Claudia* njenih državljanov, ki se pogosto povezuje s Klavdijevo politiko municipalizacije.⁴¹ Predvsem s seznamov pretorijancev iz Rome izhaja, da so Emonci nekajkrat navedli napačno *tribus Iulia*; gre za t.i. psevdotribus, izpeljano iz naziva kolonije.⁴² *Colonia Iulia* je načeloma vzdevek, ki so ga

³² P. Kos, *Keltski novci Slovenije / Keltische Münzen Sloweniens* (Situla 18), Ljubljana 1977; R. Göbl, *Die Hexadrachmenprägung der Gross-Boier. Ablauf, Chronologie und historische Relevanz für Noricum und Nachbargebiete*, Wien 1994.

³³ Šašel Kos (op. 26).

³⁴ J. Horvat, *Sermin. Prazgodovinska in zgodnjerimska naselbina v severozahodni Istri / A Prehistoric and Early Roman Settlement in Northwestern Istria* (Opera Instituti arch. Sloveniae 3), Ljubljana 1997.

³⁵ Glej Horvat, *Ausbreitung* (cit. v op. 25).

³⁶ K Navportu prim. Šašel Kos (op. 32), kjer so citirani vsi napisi; k Cezernijem J. Šašel, *Caesernii*, *Živa ant.* 10, 1960, 201–221 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 54–74).

³⁷ A. Mócsy, *The Civilized Pannonians of Velleius*, v: *Rome and Her Northern Provinces. Papers presented to S. Frere*, Gloucester 1983, 169–178.

³⁸ *CIL* III, str. 489. Tako tudi E. Kornemann, *RE* 4, 1 (1900), 529 in nazadnje, sicer brez argumentov, G.L. Gregori, *Sull'autonomia amministrativa di Glemona, Aquileia nostra* 61, 1990, 223.

³⁹ J. Šašel, *Zur verwaltungstechnischen Zugehörigkeit Emonas*, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 41, 1989, 169–174 (= *Opera Selecta*, Ljubljana 1992, 707–714).

⁴⁰ Šašel, *Emona* (cit. v op. 3), ib.

⁴¹ G. Forni, *Le tribù romane in Pannonia*, in: *Carnuntina* (Römische Forschungen in Niederösterreich 3) 1956, 40–44; idem, *Die römischen Tribus in Pannonien*, *Carnuntum Jahrbuch* 2, 1956, 13–22.

⁴² Šašel, *Emona* (cit. v op. 3), ib.; G. Forni, *Studia Ghisleriana* 1, ser. 2, 1954, 89 ss.

mesta dobila pod Cezarjem in Oktavijanom (do leta 27 pr.Kr.),⁴³ toda ne vedno, včasih so se *Iulia* imenovala tudi mesta, ki so jih ustanovili Avgust, Tiberij, Kaligula, Julija Domna, Maksimin in Filip.⁴⁴ Tudi ime volilnega okrožja načeloma ne more biti časovni pokazatelj, ker dosedanje gradivo kaže, da so na dodelitev državljanov k posameznemu okrožju vplivali najrazličnejši faktorji.⁴⁵

Spričo vsega, kar smo navedli, pa je nenavadno, da niti dosedanje arheološke, niti numizmatične najdbe, ki začenjajo predvsem v poznoavgustejskem obdobju, ne podpirajo domneve, da bi bila v Emoni oktavijanska naselbina.⁴⁶ Nesporno argument *ex silentio* – kot v arheologiji tolikokrat – ne more imeti dokazne teže; zgodnjo naselbino, ki ni bila nujno velika – povprečna kolonija iz časa triumviratov naj bi štela 3000 mož –,⁴⁷ je treba iskati izven območja Gradišča in poznejšega avgustejsko-tiberijskega mesta, kjer so bili sicer najdeni ostanki starejših plasti, vendar jih žal še ni mogoče natančneje opredeliti.⁴⁸ Še verjetneje gre to naselbino iskati na desnem bregu Ljubljance, v območju Starega in Gornjega trga. Ta ljubljanski mestni del je žal povsem zazidan in bi ga bilo težko arheološko raziskati. V območju Gornjega trga so bili nedavno najdeni ostanki latenske naselbine, njen obstoj pa je že prej dokazovalo predrimsko ime naselbine, Emona. Obstoj oktavijanske kolonije izven območja Gradišča bi bil teoretično možen, vsekakor obstajajo paralele za premik naselbine.⁴⁹

Nenavadno je tudi – glede na verjetno zgodnjo kolonizacijo Emone –, da ni omenjena pri Veleju Paterkulu, ko poroča o panonsko-delmatskem uporu v letih 6–9 po Kr. Omenja namreč, da je glavni uporniški štab načrtoval zasesti območji Navporta in Tergesta in prodreti v Italijo (II 110, 4: ... *pars petere Italiam decreverat iunctam sibi Nauporti ac Tergestis confinio* ...). Morebitna manjša oktavijanska kolonija v Emoni (nesporno dokazati je še ni mogoče), ustanovljena kratek čas po končani Oktavijanovi vojni v Iliriku leta 32 pr.Kr., bi bila v času upora stara manj kot generacijo. V latenskem obdobju jo je, kot jasno izhaja iz Strabona (IV 6, 10 C 207 in VII 5, 2 C 314), zasenčevala naselbina v Navportu, ki je imela na prostoru Ljubljanske kotline tako v Velejevem kot Tacitovem času pomembnejšo vlogo; Navport je tudi ležal bližje Italiji in je torej razumljivo, da Velej omenja njegov teritorij. Tudi Tacit omenja v zvezi z uporom panonskih legij po Avgustovi smrti leta 14. po Kr. le Navport, čeprav je tedaj obstoj mesta v Emoni nesporen, saj je bilo še za Avgustovega življenja predvideno, da dobi neko veliko konstrukcijo (obzidje s stolpi?, ali kakšno drugo pomembno

⁴³ M. Christol, M. Heijmans, Les colonies latines de Narbonnaise: un nouveau document d'Arles mentionnant la *Colonia Iulia Augusta Avemio, Gallia* 49, 1992, 41–44; prim. tudi K. Kraft, Die Rolle der Colonia Julia Equestris und die römische Auxiliarrekutierungen, *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 4, 1957, 91.

⁴⁴ B. Galsterer-Kröll, Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum, v: *Epigr. Stud.* 9 (1972), 65–70; Vittinghoff, op. cit. v op. 3 (*ANRW*), 10. Cezarjevo in Avgustovo politiko ustanavljajna kolonij in municipijev obravnava tudi P.A. Brunt, *Italian Manpower, 225 B.C. – A.D. 14*, Oxford 1971, 234 ff. in v dodatkih 15–17, vendar Emone ne omenja; glej tudi L. Keppie, *Colonisation and Veteran Settlement in Italy, 47–14 B.C.*, London 1983, 46, 209. Tudi Šašel (cit. v op. 3), *ib.*, pristaja na Sarijevo datacijo za Tiberija.

⁴⁵ Vittinghoff, *ib.* 11 ss.

⁴⁶ I. Mikl-Curk, Vom Beginn der Römerzeit im nördlichen Jugoslawien, *Arch. Jug.* 14, 1973, 41–42; eadem, Terra sigillata iz emonskih grobišč (Terra sigillata aus den Gräberfeldern von Emona), *Arh. vest.* 30, 1979, 339–340 in passim; glej tudi eadem, Rimska lončenina z nekaterih emonskih najdišč (Römische Keramik von einigen Fundstätten in Emona), *Arh. vest.* 30, 1979, 372–387; L. Plesničar-Gec, Aquileia ed Emona, v: *Aquileia e l'Arco Alpino Orientale* (Ant. Altoadr. 9), 1976, 119–132; Kos (op. 9); idem, *FMRSI* 1. del, za celoten pregled novčnih najdb na področju Ljubljane.

⁴⁷ Brunt (cit. v op. 45), 259–260.

⁴⁸ L. Plesničar-Gec, Il problema urbanistico di Emona, v: *La città nell'Italia settentrionale in età romana* (Coll. Ec. fr. Rome 130), 1990, 653–663, posebej 660–662.

⁴⁹ Včasih sta dve koloniji v okviru enega mesta izpričani v virih, glej npr. H. Lieb, Zur zweiten Colonia Raurica, *Chiron* 4, 1974, 423.

zgradbo na forumu), ki jo je dal dovršiti Tiberij. Dejstvo, da Tacit Emone ne omenja, je zgovoren dokaz za to, da še zdaleč ne pomeni, da nečesa ni bilo, če tega v virih ni omenjeno.

Zakaj so se Rimljani odločili, da raje ustanovijo kolonijo v Emoni in ne v Navportu, ki je bil, kot smo videli, tedaj pomembnejša naselbina? To je razumljivo predvsem s stališča bodoče osvojitve Balkana: Emona je imela namreč v tem oziru pomembnejši geopolitični položaj. Pomembnost Navporta je bila predvsem ekonomsko-trgovskega značaja, pogojena z dejstvom, da je naselbina ležala bliže Akvileji ob začetku plovne vodne poti, ki je bila za promet cenejša, prikladnejša in manj nevarna.⁵⁰ Lega Emone je v prometno-strateškem smislu zelo ugodna, saj je bilo mesto stisnjeno med dva hriba (Grajski in Rožnik) in je ležalo ob plovni reki ter obvladovalo tudi izliv Ljubljanice v Savo pri današnjem Zalogu. Sava pa je direktno odpirala pot k pomembni panonski naselbini Sisciji, oz. Segesti.⁵¹ Emona je torej lahko mnogo bolje kot Navport zapirala pot v Italijo in je s tega stališča strateško nedvomno sodila v sklop 10. regije in ne Panonije.

Na razmeroma tesne in zgodnje vezi tega prostora predvsem z Akvilejo, verjetno pa še z drugimi kraji Cisalpine kaže tudi onomastika. Imena, ki se pojavljajo na republikanskih napisih Navporta in Emone, so deloma epihorska. Značilna so bodisi za Norik, npr. *Corbo*, znan iz Navporta (*C. Fabius, C. l. Corbo, ILLRP 33*), za katerega v obliki *Corbus* v Noriku obstajajo paralele,⁵² bodisi za severnojadranski ter vzhodnoalpski prostor na splošno, tako ime *Torravius* (*Q. Annaius, Q. l. Torravius, Šašel Kos, Roman Inscriptions / Lapidarij, št. 1*), izpeljano iz venetsko-istrskega imena *Turus*.⁵³ Ni izključeno, da sta kot sužnja prišla v Akvilejo – trgovina s sužnji iz vzhodnoalpskega in zahodnobalkanskega prostora je dokazana –,⁵⁴ se socialno uveljavila, dosegla status osvobojenca in se kot taka naselila v »domačih krajih«. Podobno velja za moško ime *Assupa*, ki je po vsej verjetnosti noriško-severnojadranskega izvora,⁵⁵ iz Brigecione znano kot *Assopar* (*CIL III 4332*), kar je mogoče v drugem delu imena primerjati z emonsko-ižanskim imenom *Voltupar*.⁵⁶ Tit Cezernij Asupa je bil gospodar v Emoni pokopanega akvilejskega sevira Tita Cezernija Difila (Šašel Kos, *Roman Inscriptions / Lapidarij, št. 3*). Asupovi predniki so utegnili pripadati višjemu sloju svojega rodu neke iz omenjenega prostora in v Akvileji doseči ugled in bogastvo; sorodstvo s Cezerniji kaže na bogastvo, povezano z metalurgijo.⁵⁷ Grško ime *Difil* ne kaže nujno na osvobojenčevo poreklo z grškega vzhoda, nasprotno, lahko da je tudi on, kot njegov gospodar, izviral iz akvilejskega zaledja in so mu kot sužnju težko izgovorljivo domače ime zamenjali za grško, kajti sužnji z grškega vzhoda so bili na tržišču bolj cenjeni.⁵⁸ Okoliščine njegovega delovanja v Emoni, sredi 1. stoletja pr.Kr., niso pojasnjene.

⁵⁰ Šašel Kos, *op. cit.* v op. 32.

⁵¹ J. Šašel, Siscia, v: *RE Suppl.* 14 (1974) 702–741 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 600 ss).

⁵² *CIL III 6497* = Hainzmann I 607, iz območja Viruna; *CIL III 11743* = E. Weber, *Die römischen Inschriften der Steiermark*, Graz 1969, št. 26 = Hainzmann I 1260, iz Kuglsteina iz okolice Gradca.

⁵³ J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden 1961, Karte 31; *CIL III 5191*, v. 11: *Turravius Castor*.

⁵⁴ J. Šašel, Contributo alla conoscenza del commercio con gli schiavi norici ed illirici alla fine del periodo repubblicano, *Atti del III Congresso Internazionale di Epigrafia Greca e Latina*, Roma 1959, 143–147 (= *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 494–499).

⁵⁵ Napačno se je domnevalo, da je *Assupa* žensko ime, prim. npr. S. Panciera, *Vita economica di Aquileia in età romana*, Aquileia 1957, 76. Gre za epihorsko moško ime na -a, podobno kot *Atara*, *Cacurda*, *Lotta*, *Namma* in dr., glej A. Betz, *Epigraphisches aus Pannonien und Noricum, Carinthia* 146, 1956, 437–438.

⁵⁶ Untermann (cit. v op. 54), 131.

⁵⁷ J. Šašel, Le famiglie romane e la loro economia di base, v: *Vita sociale, artistica e commerciale di Aquileia romana* (Ant. Altoadr. 291), Udine 1987, 145–152 (*Opera selecta*, Ljubljana 1992, 529–537).

⁵⁸ H. Solin, *Beiträge zur Kenntnis der griechischen Personennamen in Rom I* (Commentationes Humanarum Litterarum 48), Helsinki 1971, 146 ss.

Vzhodni del Cisalpine in njegovo zaledje sta imela tako v Cezarjevem kot v oktavijansko-avgustejskem času precej vojaštva; vojska je bila v tem prostoru prisotna v izredno velikem številu posebej v času japonskega vdora v severno Italijo leta 52 pr.Kr., v času Oktavijanove vojne v Iliriku v letih 35–33 pr.Kr., med panonsko vojno pod Agripo in Tiberijem v letih 14–9 pr.Kr. in med panonsko-delmatskim uporom v letih 6–9 po Kr. Evidenco za aktivne vojake in veterane 15. legije v akvilejskem zaledju je zbral J. Šašel.⁵⁹ Tacit, ki poroča o uporu panonskih legij po Avgustovi smrti leta 14 po Kr. (*Ann.* I 16–29), pravi, da so imele tri legije nekje na prostoru Panonije, po vsej verjetnosti nekje blizu tedanje meje, v zaledju Petovione ali Siscije, poletni tabor (I 16, 1–2: ... *cum Pannonicas legiones seditio incessit ... castris aestivis tres simul legiones habebantur, praesidente Iunio Blaeso* ...). Te legije so bile 9. Hispana, ki v provinci doslej ni zapustila sledov, 8. Avgusta, katere veterani so znani iz Akvileje, Emone, Celeje, Petovione in Viruna,⁶⁰ in 15. *Apollinaris*, dokumentirana v Akvileji in Emoni in pozneje v Skarbanciji in Karnuntu. Ker je v Akvileji zapustila največ sledov prav 15. *Apollinaris*, je Ritterling sklepal, da se je nahajal tabor te legije njej najbližje.⁶¹ Običajna domneva je, da so te legije imele zimske tabore v Emoni, Petovioni in Sisciji: v tej kombinaciji je Emona najbolj negotova. Menim, da je bolj smiselno iskati tabor ene od treh legij, verjetno 9. Hispana, bliže mejam province, najverjetneje v Sirmiju, ki je bil v času panonsko-delmatskega upora močno rimsko vojaško oporišče;⁶² to misel je nakazal že A. Mócsy.⁶³ Zimski tabor 15. *Apollinaris* bi torej morali iskati v območju Siscije; morda je zanimiva v tej zvezi kontramarka *Apol* na Avgustovem novcu iz Siska (sicer so znane le še tri: ena iz Ljubljane, dve iz Sotina);⁶⁴ iz Siscije je znan tudi nagrobnik stotnika 15. legije, Tiberija Klavdija Poncija (*CIL* III 10853), in nagrobnik iz bližnjega Topuska iz 1. stoletja po Kr. za veterana 15. *Apollinaris* Lucija Valerija Verekunda, *domo Siscia*, vendar očitno italskega porekla (*ILJug* 3117).⁶⁵

Iz poletnega tabora, od koder so očitno imeli dolgo pot (Tacit, *Ann.* I 20,1), so bili posamezni oddelki poslani v Navport, da bi gradili ceste, mostove in opravili še druge naloge, morda tudi razparcelirali veteranom namenjeno zemljo.⁶⁶ To sklepamo na osnovi notice pri Tacitu, ki v kontekstu istega upora pravi, da so se vojaki pritoževali, ker so dobivali po odpustitvi iz vojske namesto obdelovalne zemlje gorat in zamočvirjen svet (I 17, 3: ... *ubi per nomen agrorum uligines paludum vel inculta montium accipiant*). Ta pripomba se prav lahko nanaša na že obstoječo kolonijo Emono, kamor se je nekaj veteranov gotovo naselilo, saj so epigrafsko dokumentirani.

Iz vsega, kar smo navedli, je razvidno, da epigrafska evidenca nikakor ne podpira mnenja, da bi v Emoni obstajal vojaški tabor. Enako numizmatične najdbe, katerih struktura ne

⁵⁹ Šašel (cit. v op. 18).

⁶⁰ Glej tudi B. Oldenstein-Pferdehirt, Die Geschichte der Legio VIII Augusta, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz* 31, 1984, 397–433, posebej karto št. 2 na str. 399.

⁶¹ Ritterling (cit. v op. 1), 1748.

⁶² O tem poročata podrobno Velej Paterkul in Kasij Dion, glej M. Mirković, Sirmium – its History from the I Century A.D. to 582 A.D., in: *Sirmium I*. Beograd 1971, 12–13; M. Šašel Kos, *Zgodovinska podoba prostora med Akvilejo, Jadranom in Sirmijem pri Kasiju Dionu in Herodijanu. A Historical Outline of the Region between Aquileia, the Adriatic, and Sirmium in Cassius Dio and Herodian*, Ljubljana 1986, 166–191.

⁶³ Mócsy, Pannonia and Upper Moesia (cit. v op. 3), 42–43; idem, Zur frühesten Besatzungsperiode in Pannonien, *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 23, 1971, 45. J. Fitz, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit I*, Budapest 1993, 206, hipotetično predlaga kot možnost za tabor 15. legije poleg Emone Sirmij in Savarijo.

⁶⁴ Kos (cit. v op. 9), 51–52.

⁶⁵ M. Šegvič, Natpis veterana XV. Apolinarske legije u Topuskom (L'inscription du vétéran de la XVe Légion Apollinaire à Topusko), *Vjes. Arh. muz. Zag.* 21, 1988, 57–66.

⁶⁶ Šašel Kos (op. 63), 195–197.

ustreza strukturi in številu novčnih najdb, ki so značilne za avgustejske vojaške taborne.⁶⁷ Ritterlingovo mišljenje o tej problematiki ostaja bolj ali manj aktualno še danes: »*Die Annahme, dass die hiberna der XV Apoll. zur Zeit des Augustus in der Gegend von Emona zu suchen seien, hat manches für sich: aber Zeugnisse dafür fehlen bis jetzt.*«⁶⁸ Menim, da večje število napisov veteranov (in v mnogo manjši meri tudi vojakov) 15. legije dokazuje zgolj to, da je legija od Cezarjevega prokonzulata v obeh Galijah in Iliriku dalje dolga leta sodelovala pri osvajanju jugovzhodnoalpskega in zahodnobalkanskega prostora. Akvileja je bila tedaj najpomembnejši in temu območju najbližji upravni center, medtem ko je bila Emona najbolj severovzhodna italska naselbina; nič čudnega torej, če je v teh dveh mestih najti veterane te legije. Enako ne preseneča, da so v obeh mestih sporadično dokumentirani tudi vojaki 15. legije. Bodoče najdbe bodo pokazale, če vendarle ni pravilna domneva, da je njen tabor potrebno iskati v Sisciji oz. njenem območju.

Summary

Was Emona ever a camp of the 15th legion and a veteran colony?

Marjeta Šašel Kos

Several arguments presented in this study have been published by the same author already some years ago in *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, vol. 109, 1995, in an article titled »The 15th Legion at Emona – Some Thoughts«. The article was conceived as a commentary to the recently discovered epitaph for a veteran of the 8th legion. The present contribution is dedicated to the same issues, although it approaches them in a different manner and even provides some new arguments based on recent research.

First of all, the entire epigraphic evidence concerning Emona's military history in the early Principate is presented (*colonia Iulia Emona* is present-day Ljubljana). The inscriptions include the cenotaph of T. Iunius Montanus, *tribunus militum, praefectus equitum, praefectus fabrum*, and *prolegato*, as well as two tombstones of active soldiers of the 15th legion, of which one may be counterfeit. Four tombstones of veterans of the 15th and 8th legions follow.

The second part of the article presents a collection and commentary of data from Greek and Roman writers (mainly historians and geographers) in addition to some new archaeological evidence. Conclusions are based on several new arguments advanced in the most recent studies concerning these sources. Economic interests dictated political decisions, large new territories were conquered in wars, and the area extending east of Aquileia and Tergeste and reaching to the Emona Basin must have been Romanised at an earlier date than has hitherto been assumed. This is well confirmed by the recently discovered archaeological sites and material and is in accordance with new and more attentive interpretations of the data contained in literary sources.

Thus it can be concluded that the area in question may have belonged to Cisalpina and not to Illyricum in the periods of Caesar and Octavian – the future Augustus. Under Augustus it was annexed to Italy along with Histria. No evidence supports the conclusion that Emona was ever a legionary camp and it cannot be considered a typical veteran colony.

⁶⁷ Kos (cit. v op. 9).

⁶⁸ Ritterling (cit. v op. 1), 1748.

O čem smo pisali v Zgodovinskem časopisu ...

... pred petimi desetletji?

Ime Pišec, Pišic je nasprotno slovenski izraz za tistega, ki piska, torej godca, ki gode na piščal, piskača. In res najdemo v enem primeru prav rodbinsko ime Piskač zabeleženo v krstnih maticah selške župnije (Gašper Piskač, rojen 5. i. 1707 v Dražgošah, sin Lovrenca in Uršule).

(Rudolf Andrejka, Pfeifer – Pišec, ZČ 2–3, 1948–1949, str. 152)

... pred štirimi desetletji?

Zaostala fevdalna struktura na Kranjskem pa ni bila najbolj prikladna za realizacijo teh načrtov. Z uvedbo novih kultur: krompirja in koruze se je bistveno izboljšal način prehrane prebivalstva, uvedba detelje pa je omogočila hlevsko rejo. Pred uvedbo teh kultur so na graščinskih in podložnih poljih Kranjske prevladovali predvsem posevki strniščne ajde, ovsaa, ječmena, prosa, rži, pšenice, repe, korenja, lanu, konoplje, pire, sirka, graha, boba, fižola, cizare itd.

(Marjan Britovšek, Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja, ZČ 12–13, 1958–59, str. 111)

... pred tremi desetletji?

Šele sredi XIII. stoletja začnejo mesta hraniti notarske knjige na varnih mestih, ker so uvidela, kakšen obči in pravni pomen imajo za javnost. Od takrat so smatrali notarske knjige kot državno svojino. V Dubrovniku se omenja prva notarska knjiga že leta 1268, ki se pa do danes ni ohranila.

(Ignacij Voje, Knjige zadolžnic, posebna notarska serija dubrovnškega arhiva, ZČ 22, 1968, št. 3–4, str. 208)

... pred dvema desetletjema?

Za slovensko manjšino na avstrijskem Koroškem so volitve v kmetijske zbornice izredno pomembne. Kmetijska zbornica je namreč edini koroški deželni organ, kjer imajo Slovenci v času po drugi svetovni vojni svojega izvoljenega zastopnika.

(Dušan Nećak, Volitve v koroško kmetijsko zbornico 21. novembra 1976, ZČ 32, 1978, št. 3, str. 319)

... pred desetletjem?

Nemški dijaški dom je po statutih namenjen predvsem revnim dijakom iz Spodnje Štajerske, vendar pa v njem /.../ že od vsega začetka prevladujejo dijaki iz ostalih avstrijskih dežel in celo iz tujine. S tem celjsko nemštvo doseže, da se nacionalna struktura na celjski gimnaziji spremeni v korist nemških dijakov /.../, ki so bili do tega časa vedno v manjšini.

(Janez Cvirm, Politična orientacija celjskega nemštva od srede devetdesetih let do leta 1907, ZČ 42, 1988, št. 3, str. 416)

* * *

To in še mnogo drugega zanimivega branja poiščite v starejših zvezkih *Zgodovinskega časopisa*, ki jih vse dobite na upravi ZČ!

Ljudmila Plesničar-Gec

Emona, vojaški tabor?**Materialni viri**

Z analizo vseh zgodovinskih in epigrafskih virov, ki so na razpolago za vrednotenje tako pomembnega vprašanja, kot je nastajanje Emone, je prav gotovo potrebno upoštevati tudi vse do sedaj razpoložljive materialne vire, ki v našem primeru niso zanemarljivi.

Za primerjavo moramo upoštevati prispevek B. Sarie, njegovo videnje in gradivo o obstoju vojaškega tabora ter ga primerjati z najnovejšimi dognanji:¹

a. Eden glavnih Sarievih adutov za obstoj vojaškega tabora je nagrobnik Junija Montana, za katerega pa je že Šašel menil, da ni mogel imeti nobene veze z vojaškim taborom,² in grobni spomeniki vojakov XV legije Apollinaris.³

b. Obseg emonskega areala, ki ga primerja s tabori iz 1. stoletja, predvsem z Vindobono, so po njegovem mnenju prepričljiv dokaz, da je bila Emona najprej vojaški tabor.

c. Obstoječe emonsko obzidje naj bi bila poznoantična utrdba. Obhodni nivo okoli zunanjega dela obzidja (berma) pa naj bi bil dokaz več, da gre za poznoantično utrdbeno tehniko.⁴ Istemu namenu naj bi služil notranji nasip na obzidje, ki naj bi nastal iz starih taborskih okopov.⁵ B. Saria se opira tudi na vogalne okrogle stolpe, ki naj bi bili izključno poznoantičnega izvora, čeprav priznava, da so za Emono značilni oboji. Ne izključuje pa možnosti, da je bilo obzidje starejše (imenuje ga prvotno) in da je v teku stoletij razpadlo, tako da se leta 238, ob pohodu Maximina Traxa, Emončani za njim niso mogli več braniti.

d. Emona naj ne bi bila ustanovljena leta 34 pr.Kr. – za časa Oktavijana – temveč šele okoli leta 15 ob premestitvi legije v Carnuntum. Kolonija pa postane šele pod Tiberijem (14–37).⁶

Naselbinske plasti Emone, odkopane po letu 1961, prerezi severnih utrdb ter številni grobovi⁷ pa dokazujejo naslednje:

Naselbinske plasti, predvsem plasti na forumskem prostoru, z materialom dokazujejo, da je bila Emona naseljena že v obdobju pred Avgustovo smrtjo, vsekakor pa pred letom 14–15 n.št., ko naj bi bilo dograjeno obrambno obzidje Emone. To so predvsem plasti na še nepozidanem osrednjem delu mesta, ob sečišču Carda in Decumana, na prostoru, kjer pozneje zgradijo civilno baziliko (Forum, 1. gradbena faza).⁸ Na tem prostoru je zanimiva

¹ Saria 1938, 245–255. Saria 1939, 119–121. Saria 1941, 55–57.

² AIJ 137. Šašel 1985, 467–477, (Opera selecta 308). Šašel Kos 1997, 183–185.

³ V Emoni sta ugotovljena dva napisa aktivnih vojakov XV legije Apollinaris : AIJ 151 in CIL V 10769, od katerih je eden sporen. Šašel 1985, 447–555. Šašel Kos 1995, 227–244.

⁴ Saria 1941, 56.

⁵ Saria 1941, 56, opomba 10.

⁶ Saria 1939, 121.

⁷ Petru 1972 in Plesničar 1972.

⁸ Na tem prostoru je značilna kulturna plast nad prvo hodno površino s številnimi predmeti, ki pa so vsi civilnega značaja. Tako značilna prva hodna površina je prisotna na celem območju Emone. Zasledimo jo tudi na poseljenih delih zunaj mesta.

množina novcev in njihova časovna opredelitev.⁹ Med njimi izstopajo trije noriški mali srebrniki in 10 republikanskih novcev. Noriški srebrniki so bili v obtoku skupaj z rimskim denarjem vsaj še v tiberijskem času, zato jih ne moremo časovno z gotovostjo opredeliti samo v avgustejsko obdobje. Prav tako ne republikanske novce, saj so v obtoku še celo prvo stoletje. Zato P. Kos na podlagi vsega novčnega gradiva s foruma ugotavlja, da je mogoče govoriti o stalni poselitvi obravnavanega prostora šele od poznoavgustejskega obdobja naprej, najverjetneje šele v zadnjem desetletju Avgustove vlade.

V ta časovni okvir se vključujejo tudi nekateri drugi drobni predmeti s forumskega prostora: poznoavgustejska keramika tankih sten,¹⁰ poznoavgustejska terra sigillata (Ha 8)¹¹ in prav tako poznoavgustejske amfore.¹² Velika večina predmetov s foruma je povsem civilnega značaja. Mnogo je uvoženega, predvsem keramike in stekla, kar dokazuje tesno povezanost z italjskim prostorom, predvsem pa močan kulturni vpliv novih naseljencev.¹³

Z Gradišča (stari toponim, ki je še sedaj v rabi za območje sečišča karda z dekumanom Slovenske ceste in Rimske ceste), z območja foruma, je brez okoliščin o najdbi znana odlično ohranjena bronasta fibula z živalsko glavo na loku ter s trojno profiliranim gumbom, račko in antropomorfno glavico na nogi.¹⁴ Na peresovino je s posebno ploščico pripeta verižica iz bronaste žice. V Šribar postavlja fibulo vzporedno s fibulami tipa Almgren 68,¹⁵ za katere pa smatra J. Garbsch, da se pojavljajo na Magdalenski gori že z Avgustom in so v rabi še za časa Klavdija (Garbsch 1965). V monografiji o fibulah z živalsko glavo na loku J. Werner ne navaja fibul tega tipa iz Emone. S temi fibulami je Werner dokumentiral trgovske vezi, ki naj bi povezovale Akvilejo z njenim severnim in severovzhodnim zaledjem v času od Avgusta do Klavdija (Werner 1954, 151). To možnost upošteva tudi S. Gabrovec, ko obravnava dve fibuli z grizočo glavo na loku iz grobov v Volarjih (Gabrovec 1960–1961, 17). Vse to potrjuje domnevo, da bi fibula z Gradišča lahko spadala še v čas Avgustove vlade.

Zanimiv je tudi odlomek prazgodovinske fibule tipa Certosa iz srednjih plasti, prav tako s foruma, ki se je kdo ve kako pomešal s predmeti mnogo mlajše datacije. Čeprav edinstven s tega prostora, potrjuje mnogo starejšo, neposredno prisotnost prazgodovinske poseljenosti.

V drugih naselbinskih predelih Emone najzgodnejšega časa (prva hodna površina) ni predmetov, ki bi dokazovali prisotnost vojaških enot. Med najstarejšimi predmeti je keramična čaša tipa ACO, ki je bila najdena v ruševinskih plasteh ob vzhodnem obzidju na današnji Vegovi ulici leta 1988 ob kopanju jarka za toplovodno napeljavo. Čaša je iz zadnjih dveh desetletij 1. stol. pr.n.št. in jo moramo časovno vezati s podobnimi iz poznolatenških plasti z Gornjega trga in Starega trga.¹⁶ Zunaj mestnega areala ob Salendrovi ulici in na dvorišču SAZU ob zaščitnih izkopavanjih prav tako ni bilo predmetov vojaškega značaja.¹⁷

⁹ Novce s forumskega prostora je opredelil P. Kos v poglavju Analiza novčnih najdb. Članek bo objavljen v monografiji L. Plesničar: Urbanizem Emone.

¹⁰ Plesničar 1987, 451–462, sl. 7.

¹¹ L. Plesničar, ibidem.

¹² Bezeczyk 1994, 81–94. T. Bezeczyk dokazuje, da so amfore s foruma tipa Dressel 6B, z izjemo posameznih poznorepublikanskih kosov, tipološko opredeljene v poznoavgustejski čas, vsekakor pa pred ustanovitvijo urbane Emone oziroma pred gradbenim napisom z leta 15. n.št.

¹³ Civilni značaj naselbine kažejo predvsem predmeti iz odpadne jame pod cesto med insulama 20 in 21. Predmeti so časovno opredeljeni v pozno avgustejsko in zgodnjeterijsko obdobje pa do konca 1. stoletja.

¹⁴ Šribar 1968, 445 ss. T.1:7.

¹⁵ Almgren 1897. Patek 1942, 283.

¹⁶ Plesničar 1992, 383–390, T.1:1. Vičič 1994.

¹⁷ Še neobjavljeno gradivo iz dvorišča SAZU in Salendrove ulice ima značilnosti poznoavgustejskega obdobja, vendar brez vojaške karakteristike.

V emonskih grobiščih ni izrazitih pokopov, ki bi dokazovali prisotnost vojaške posadke. Najstarejši grobovi spadajo šele v tiberijsko obdobje, čeprav je v njih tudi nekaj fibul z živalsko glavo na loku, vendar jih pridatki v grobovih opredeljujejo v poznejši čas prvih desetletij 1. stol. n.št. (V. Šribar, 1968, NM grob 551, 214 in 149, T.1: 3, 4, 8, 9), kar pomeni, da preteče čas skoraj ene generacije, predno se prebivalstvo ustali.

Ostanki vojaške posadke?

Urbanistični plan mesta, do potankosti opremljen z vsemi atributi načrtovane naselbine, bi težko prenesel spekulativno misel o drugačni namembnosti njene prvotne planimetrije. Vendar arhitekturni ostanki predurbane naselbine v Emoni obstojajo. Odkopali smo jih leta 1962 v insuli 29.¹⁸

Zidovi velikih prostorov v obliki vojaških barak, ali morda drugih objektov, morda skladišč, pa so bili pod insulo 29 le deloma ohranjeni. Temelji so bili do 1 m široki zidovi brez vezave in so očitno nosili leseno konstrukcijo. Pod forumsko baziliko pa je ohranjen del podobne suhozidne konstrukcije.

V ostankih predcivilnih stavb ni bilo predmetov, ki bi časovno ali pa tipološko opredeljevali funkcijo zgradb. Vsekakor gre za arhitekturo, ki je nastala in bila v uporabi pred načrtovanim nastankom civilnega mesta. Premalo je tudi dokazljive povezave med to arhitekturo in poznejšimi insulami. Prav tako je težko nekritično povezovati antični raster mesta s temi ostanki stavb, če jih lahko tako poimenujemo.

Z gotovostjo pa lahko rečemo, da je pred nastankom civilne naselbine obstajal na prostoru Emone kompleks zgradb, ki so podobne vojaškim stavbam. S tem pa še ni rečeno, da jih lahko enačimo z vojaškim taborom, ki bi po dimenzijah vplival na nadaljnji razvoj civilne naselbine. Morda gre v tem primeru le za začasno prisotnost nekih vojaških enot, ki niso v stratigrafiji plasti in v predmetih pustile nobenih sledi. Morda tudi za večja skladišča ali pa bivališča tistih, ki so gradili obzidje in kanalizacijo. Možno je tudi, da je vojaška posadka, ki je po vsej verjetnosti pomagala graditi mestno obzidje in infrastrukturo, naseljevala dokaj manjši areal kot pozneje civilno mesto. Zato tudi doslej ni bilo ne na severnem in ne na vzhodnem delu civilnih utrd mogoče zaslediti ostankov palisad za zaščito tabora.

Tako mogočno obzidje, kot je emonsko, so gotovo gradili nekaj časa, verjetno nekaj let. Gradnja je potekala sistematično, verjetno s pomočjo domorodnega prebivalstva z desnega brega Ljubljance in vojaške posadke. Kateri legiji ali manipulu naj bi ta posadka pripadala, je težko reči. Morda so prav ostanki barak v insuli 29 pričra vojaške prisotnosti ob gradnji mesta.

Čeprav maloštevilni, so vendar dovolj zgovorni ostanki vojaške opreme – faler, ki jih časovno lahko opredelimo v avgustejsko-tiberijski čas. To so predvsem trije bronasti držaji, ki so bili pritrjeni na bronast okvir. Tak okvir je nosil steklen portret vladajočega cesarja, njihovih otrok ali gorgoneje.¹⁹ Najdeni so bili: eden v najstarejših plasteh foruma, drugi v insuli 32 (Forum: prof. 2 plast 7, 8, Inv. št. F 1293, Starokršč. center, T. 29:37),²⁰ tretji pa leta 1997 ob izkopavanjih za bodočo UKL na najstarejši plasti ceste H med insulama 13 in 27. To pa so edini predmeti, ki so del vojaškega odlikovanja, za katere lahko z gotovostjo rečemo,

¹⁸ Plesničar 1988, 209–213. Plesničar 1990, 653 ss., sl. 4.

¹⁹ Številno literaturo o vojaških falerah dobimo v: D. Boschung, *Römische Glasphalerae mit Porträtbüsten*, *Bonner Jahrbücher* Bd. 187, 1987, 193ss. Steklenu falero iz Burnuma (severna Dalmacija), ki je po obliki podobna falerama iz Emone in Ptuja, je objavil: Ilakovac, 1974, 158, T.1.

²⁰ Bronasti držaji faler so številni tudi na Magdalenski gori: Deimel, 1987, 91, T. 81:1–14.

da so časovno opredeljeni v avgustejsko-tiberijski čas in stratigrafsko usklajeni. Vsekakor premalo za zagovor vojaškega tabora.

V Emoni so znani nagrobniki legionarjev in veteranov XV Apollinaris, vendar so vsi iz obdobja julijsko-klavdijske dinastije.²¹ V tem primeru so bili medaljoni (vojaška odlikovanja) lahko last upokojenih legionarjev-veteranov, katerih grobovi so z napisi znani tudi v Emoni.

Med leti 1909 in 1912 je bil v Emoni najden fragment modrega medaljona iz stekla z reliefno upodobitvijo Druza mlajšega, Tiberijevega sina. Shranjen je v antični zbirki dunajskega Umetnostnozgodovinskega muzeja. Medaljon pripada skupini vojaških odlikovanj²² (podoben, vendar cel steklen medaljon je bil najden na Ptujju; primerek tudi na Dunaju), za katerega Alföldi meni, da tak tip medaljona spada časovno med leta 19–23 n.št.²³

Če je bila na področju Emone pred mestno naselbino stacionirana kakršnakoli vojaška posadka, je morala biti tu le kratek čas, morda le do panonskega upora leta 6 ali pa jo časovno navežemo na gradnjo obzidja in mesta, ki je bilo lahko dograjeno pred doslej tako imenovanim gradbenim napisom z let 14 do 15. n.št.²⁴

Za proučevanje vojaške zgodovine in same zgodovine Emone je zanimiv tudi fragment nagrobnika, vzidanega v steno ljubljanskega gradu.²⁵ Po značilni upodobitvi faler je to brez dvoma nagrobnik vojaka z odlikovanji, kakršen je bil razširjen v obdobju od pozne republike do Domicijana. Avtorica V.A. Maxfield ugotavlja, da je bil značilen in v rabi bolj za zgodnejšo fazo tega obdobja.

Ta datacija je v skladu s tem, kar bi že sicer predvidevali glede na najdišče kamna, ki je bil očitno prenesen na grad z emonskega pokopališča. Okoliščine postavitve nagrobnika bi mogli pojasniti na dva načina. Če je bil nagrobnik postavljen aktivnemu vojaku, bi morali predvidevati, da je v Emoni v času avgustejskega osvajanja Ilirika obstajala legijska trdnjava, kar ni nujno. Sicer nam ostaja domneva, da je bil nagrobnik postavljen za veterana, ki je bil naseljen v koloniji Emoni.

Prva domneva je podprta z materialnimi dejstvi predurbane arhitekture v insuli 29 in na forumu. Vendar datacija nagrobnika glede na časovni razpon in na njegovo fragmentarnost še ni docela ugotovljiva. Tako tudi zaradi te ugotovitve ostaja vprašanje vojaške prisotnosti pred nastankom civilne naselbine na območju Emone še naprej odprto. Ni pa argumentov za legijsko trdnjavo.

Literatura

- Alföldi 1951 = A. Alföldi, Römische Poträtmedaillons aus Glas, *Ur-Schwiez* 15 (1951), 66ss.
 Almgren 1897 = O. Almgren, Studien über nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahr., Stockholm (1897).
 Bezczky 1994 = T. Bezczky, Amphorae from the Forum of Emona, *Arh. vest.* 45, 1994, 81–93.
 Boschung 1987 = D. Boschung, Römische Glasphalerae mit Poträtbüsten, *Bonner Jahr. Bd. 187*, Bonn 1987, 193 ss.
 Deimel 1987 = M. Deimel, Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg, Klagenfurt 1987.
 Gabrovec 1960–1961 = S. Gabrovec, Dva poznolatenska grobova iz Volarij pri Tolminu, *Arh. vest.* 11–12, 1960–1961, 15–26.
 Garbsch 1965 = J. Garbsch, Die norisch-pannonische Frauentracht in 1. und 2. Jahr., *Münchener Beitr. zur Vor- und Frühgeschichte* 11, 1965.
 Ilakovac 1974 = B. Ilakovac, Portretna medalja iz Burnuma, *Arh. vest.* 25, 1974, 158–164.

²¹ Šašel Kos 1995, 547–555. Aktivni vojaki: AIJ 151 in CIL V 10769. Veterani: AIJ 174 in CIL V 3357.

²² Noll 1968, 79–88, sl. 1.

²³ Alföldi, 1951, 70 z vso pripadajočo literaturo. Noll, idem, 80, opomba 3, sl. 2.

²⁴ Šašel Kos 1997, 177–180.

²⁵ Maxfield 1986, 278–286, sl. 1.

- Maxfield 1986 = V.A. Maxfield, A Soldier's Tombstone from Emona, *Arh. vest.* 37, 1986, 279–286.
- Noll 1968 = R. Noll, Zwei unscheinbare Kleinfunde aus Emona, *Arh. vest.* 19, 1968, 79–88.
- Patek 1942 = E. Patek, Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. (Diss. Pann. 2,19), 1942.
- Petru 1972 = S. Petru, Emonske nekropole, Emona 2, Kat. in mon. 7, Ljubljana 1972.
- Plesničar 1983 = L. Plesničar Gec in sodelavci, Starokrščanski center v Emoni, Kat. in mon. 21, Ljubljana 1983.
- Plesničar 1987 = L. Plesničar Gec, Thin Walled Pottery from Emona, RCRF 1987, 451–462.
- Plesničar 1972 = L. Plesničar Gec, Severno emonsko grobišče, Emona 3, Kat. in mon. 8, Ljubljana 1972.
- Plesničar 1988 = L. Plesničar Gec, Il problema della stratigrafia e il suo coordinamento con la cronologia degli strati più antichi di Emona, Symposium, Ruma 1986, Novi Sad 1988, 209–213.
- Plesničar 1990 = L. Plesničar Gec, Il problema urbanistico di Emona, La città settentrionale in età Romana, Atti del convegno, Trieste 13–15 marzo 1987, Trieste-Roma 1990, 653–663.
- Plesničar 1992 = L. Plesničar, Emona, il vasellame tipo ACO, RCRF 1992, 383–390.
- Saria 1938 = B. Saria, Emona als Standlager der Legio XV. Apollinaris, Laureae Aquicensis I (Diss. Pann. 2,10), 1938, 245–255.
- Saria 1939 = B. Saria, Doneski k vojaški zgodovini naših krajev v rimski dobi, GMDS 20, 1939, 115–151.
- Saria 1941 = B. Saria, Emona ni bila vojaški tabor?, GMDS 22, 1941, 55–57.
- Šašel 1985 = J. Šašel, Zur Frühgeschichte der XV. Legion und zur Nordostgrenze der Cisalpina zur Zeit Caesars, Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik, Arch.-epigraph. Studien I. Wien 1985, 547–555 (Opera selecta 469–477).
- Šašel Kos 1995 = M. Šašel Kos, The 15th Legion at Emona – Some Thoughts, *Zeitschr. Pap. Epigr.* 109, 1995, 227–244, Pl. IV figs. 4, 5.
- Šašel Kos 1997 = M. Šašel Kos, The Roman Inscriptions in the National Museum of Slovenia, *Situla* 35, 1997.
- Šribar 1968 = V. Šribar, K absolutni kronologiji najdb iz zgodnje Emone, *Arh. vest.* 17, 1968, 445 ss. T. 1:7.
- Vičič 1994 = B. Vičič, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani, Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32, *Arh. vest.* 45, 1994, 25–88.
- Werner 1954 = J. Werner, Fibeln aus Aquileia, *Raccolta di scritti in onore di Mons. Giovanni Basera*, Como (1954), 151 ss.

Summary

Emona, a Military Camp?

Ljudmila Plesničar-Gec

When we analyse all historical and epigraphic sources available to illuminate such an important problem as the origin of Emona, it is doubtlessly necessary to consider all of the hitherto available material sources, which in the case of Emona are quite considerable. Settlement layers of Emona, revealed after 1961, cross-sections of northern fortifications, and numerous graves prove the following:

Settlement layers, especially the ones at the forum, prove that Emona had been settled in the period even before the death of Augustus, and in any rate before the year 14–15 BC in which the protective town walls of Emona were supposedly completed. These layers are above all the ones on the unbuilt central area of the town, on the crossroads of *Cardo* and *Decuman*, thus in the area on which a civilian basilica (Forum, first building phase) was built later on. An interesting array of coins was found there, and especially interesting are three small silver Celtic coins from Noricum and ten republican coins. Since the silver Celtic coins from Noricum were in use, together with Roman coins, at least in the period of Tiberius, we cannot safely say that they originated in the period of Augustus. The same is true of the republican coins since they had been in circulation throughout the first century. Based on all this P. Kos maintains that it is possible to speak about the permanent settlement of this area only from the late Augustan period onwards, most probably as late as the last decade of the Augustus's government.

Burial grounds of Emona do not contain evidence of military troops in this area. The oldest graves date from the period of Tiberius despite the fact that they do contain some fibulae with an animal head on their arch. According to other artefacts in the graves they originate from the later period of the first decades of the 1st century AD (V. Šlibar, 1968, NM grave 551, 214 and 149, T. 1: 3, 4, 8, 9), denoting that the population of Emona stabilises after the period of almost a whole generation.

It is safe to say, however, that a complex of military-looking buildings existed in the area of Emona before the origin of a civilian settlement. Yet it is not certain that these can be equalled to military camps which dimensions could have influenced further development of this civil settlement. It may be that certain military units were briefly stationed there, leaving no traces in the stratigraphic layers or artefacts. They may have been larger storehouses or dwellings of those who were building the walls or the sewage system. It is also possible that a military crew, which was probably helping to build the city walls and its infrastructure, occupied an area much smaller than the later town for civilians. This is why there have been no traces of the palisades used for camp protection neither on the northern nor on the eastern part of the civilian fortifications.

Though sparse, the remains of the military equipment – falere, are significant enough and can be traced back to the Augustan-Tiberian period. Above all these are three copper handles which were fastened to a copper frame. A glass portrait of a ruling emperor, his children, or a gorgoneion was framed in it. One was found in the oldest stratum of the forum, the other in insula 32 (Forum: profile 2 stratum 7, 8, Inv. No. F 1293. Old Christian Centre, T. 29:37). The third was found in 1997 when excavating for the new Ljubljana University Library in the oldest stratum of the H street, between insulae 13 and 27. These are the only objects which are part of the military decoration for which we can safely say that that date from the Augustan-Tiberian period and are stratigraphically adjusted. Yet this is not enough to defend the thesis in favour of a military camp.

Tombstones of legionaries and veterans XV Apollinaris are known in Emona, yet of these date from the period of the Julian dynasty. In this case such medallions (military decorations) could have been owned by retired legionary veterans whose graves with inscriptions were also known in Emona.

Between 1909 and 1912 a fragment of a blue glass medallion was found in Emona which has a relief depiction of Drusus Jr., the son of Tiberius. It is kept at the antiquity collection of the Vienna Kunsthistorisches Museum. The medallion is part of a group of military decorations and Alföldi is of the opinion that such a medallion type can be dated between 19 and 23 AD. An entire glass medallion, similar to this one, has been found in Ptuj. This medallion is in Vienna.

If there really was a military unit stationed in the area of Emona before it became a town settlement, it had to be there but for a brief period, maybe only until the Pannonian uprising in 6 AD; its datation could also be connected with the building of the town walls and the town which could have been completed before the so-called building inscription from 14–15 AD.

A fragment of a tombstone built into a wall of the castle in Ljubljana is of considerable interest for the research of military history and the history of Emona itself. Judging by the characteristic manner of representation of the falere this was doubtlessly a tombstone of a decorated soldier. Such tombstones were widespread in the period from the late republic to Domitian. V.A. Maxfield states that such tombstones were characteristic and more frequently in use in the earlier phase of this period. This datation corresponds to what we might presume according to where the stone, which had obviously been carried to the castle from the cemetery in Emona, had been found. The circumstances surrounding the erection of the tombstone might be explained in two ways. If the tombstone was erected for an active soldier, it could be presumed that a legionary fortress existed in Emona during the period when Augustus conquered Illiricum; this is not necessary so. There is also the possibility that the tombstone had been erected for a veteran who had been settled in the Emona colony.

The first presumption is supported by material facts of preurban architecture in insula 29 and in the forum. The exact datation of the tombstone according to the time interval and its fragmentarity has not been possible. Due to this the question of the military presence before the civil settlement in the area of Emona originated remains unanswered. There are no supporting facts, however, in favour of a legionary fortress.

Antonija Bernard

Kratek pregled francoskega zgodovinskega o revoluciji

Koliko knjig in učenih razprav o francoski revoluciji je bilo napisanih na svetu? Koliko samo v Franciji? Nihče niti približno ni sposoben odgovoriti na podobna vprašanja. Morda nam lahko nekaj pove sledeči podatek: samo večji spisi in knjige v zvezi z Vendejo do leta 1989 v Franciji presegajo število 15.000.¹ Ni treba posebej omenjati, da je dvestoletnica prinesla poleg evrovizijske parade in ognjemtov tudi veliko število knjig, člankov, simpozijev in novih vprašanj. Podobno kot Oktobrska revolucija je tudi padec komunizma porodil vrsto polemičnih spisov o francoski revoluciji, kar nazorno kaže, da jo lahko še vedno štejemo med aktualne teme. Poleg uglednih strokovnjakov, za katere je revolucija edina tema raziskovalne dejavnosti, bi težko našli francoskega zgodovinarja, ki se ne bi ustavil na tem obdobju in ga skušal osvetliti z zornega kota svojega raziskovalnega področja. Lahko smo prepričani, da se reke črnila, ki že preko dvesto let tečejo iz tega, za vse človeštvo osnovnega dogodka, še ne bodo skoraj posušile.

Nimam namena in tudi ne nespametne ambicije, da bi analizirala vso to ogromno bibliografijo. Za takšno delo bi bila potrebna cela skupina strokovnjakov. Vendar se mi zdi, da je vredno pogledati na dvesto let francoskega zgodovinskega o tej temi, posebno v času, ko nekateri napovedujejo konec zgodovine, čeprav ta veda še nikoli ni bila tako živa in raznovrstna, tako povezana z različnimi panogami, tako samostojna in obenem tako vključena v aktualnost. Ne samo na Vzhodu, kjer je vsa ideologija slonela na zgodovini, kjer se včasih nova zgodovina piše s staro mentaliteto, ampak tudi na Zahodu se še bojijo zgodovine ali pa skušajo uporabljati preteklost v politične namene.²

Čeprav malo od daleč, sledim tudi polemikam, ki se redno vnamajo v Sloveniji ob izidu vsake knjige o preteklosti ali ob iskanju narodne sprave. Če primerjamo vse probleme, ki jih srečuje slovensko zgodovinske predvsem zadnjih petnajst, dvajset let, z dvestoletno izkušnjo francoskega zgodovinskega o revoluciji, lahko opazimo, da narodi zelo počasi sprejemajo svojo preteklost in gledajo nanjo brez pretirane strasti, ki omejuje razsodnost. Morda se bo primerjava med obdobjema 1789–1794 v Franciji in 1941–1945 v Sloveniji marsikomu zdela povsem neumestna. Seveda slovenska revolucija nima svetovnega pomena, ne obkroža je nikakršna ideološka aura. Ostajajo pa osnove, ki so podobne: politično-socialne spremembe, spočete v imenu najvišjih človeških idealov in končane v bratomorni vojni, povezani z zunanjim sovražnikom. Ko je mitična »Nation« končno pridobila oblast, se je takoj razcepila in se vsa okrvavljena predala ambicioznemu tiranu. Slovenski narod, ki se je z vsemi močmi boril za zedinjenje, se je razdvojil v usodnem trenutku. Kako sprejeti takšna dejstva, ki navidez nasprotujejo ne samo razumu, ampak tudi srcu? Kako sprejeti dejstvo, da naš najhujši sovražnik ni zunaj meja, ampak med nami? Vse to predstavlja pravo travmo za narod in zgodovinar, pa naj poskuša biti še tako znanstven in nepristranski, je tudi pripadnik svojega naroda. Za mnoge zgodovinarje izven Francije je revolucija predvsem pojem, simbol svobode, razbremenjen vse svoje človeške tragike, francoski zgodovinar pa ne more mimo

¹E. Gabory: *Les guerres de Vendée*, Lafont, Paris 1989, str. 1459.

²Tako je bil proces proti Paponu letošnjo pomlad v veliki meri boj med zgodovinarji in politiki.

golih dejstev: revolucija je sicer prinesla Deklaracijo o pravicah človeka, obenem pa jih je tudi prva poteptala. Francija je v petindvajsetih letih prehodila vse faze svobode in diktature. Potem je celo stoletje nihala med monarhijo in republiko, torej med starim redom in novo dobo. Leto 1789 je lahko simbolična letnica svobode, vendar samo abstraktna. Na abstraktnih vrednotah se gradijo ideologije in miti, ne pa zgodovina.

Že od prvih Burkejevih analiz pa do današnjih zgodovinarjev, kot sta npr. J. Tulard ali F. Furet, je revolucija burila duhove in izzivala vedno nova vprašanja, razdvajala stroko samo, filozofe, pisatelje, politike, pedagoge in navadne državljane. Pogled nanjo se je s časom spreminjal in se oplajal ob političnih spremembah znotraj in celo zunaj Francije. Spomin na to dobo ostaja globoko v narodni zavesti, se obnavlja v raznih zgodovinskih obdobjih, ideologijah, simbolih, obredih, mitih in legendah.

I. Najti odgovore na osnovna vprašanja

Predstavljajmo si Francijo leta 1799, torej v letu, ki za mnoge zgodovinarje predstavlja resnični konec revolucije: dežela se je spremenila tako, da je ni več spoznati. Svet, ki je imel ustaljene stoletne ustanove, navade, določeno mentaliteto in način življenja, je nenadoma izginil. Danes ima zgodovinar na razpolago veliko število študij in tez o poteku ter o vzrokih dogodkov, pa najsi bodo filozofskega, gospodarskega, političnega idr. značaja, njegov kolega iz prve polovice 19. stoletja pa ni imel ničesar. Manjkalo mu je tudi splošno merilo: zgodilo se je nekaj nezaslišanega, nekaj, česar človeška zgodovina še ni poznala. Kako razložiti dogodke? Prva reakcija sodobnikov je začudenje in iskanje odgovora na vprašanje: zakaj, kdo je kriv? Zato v tem obdobju težko govorimo o zgodovini v današnjem pomenu besede. Dogodki so preblizu, očitvidci so še pod travmatičnim vtisom, manjkajo osnove metodologije.

Vendar se že takoj nabira gradivo za bodoče zgodovinarje. Najprej se pojavijo pričevanja samih akterjev in prič, ogromno število osebnih spominov. V svoji svežosti so spomini vedno zanimivi, nekako so podobni sliki, ki jo ima Stendhalov *Fabrice del Dongo* o bitki v Waterlooju. Danes spadajo med tiste prvotne dokumente o ljudeh in dogodkih, dokumente, ki po svoji številčnosti presegajo vse, kar bi si laik lahko zamislil. Tako je po podatkih strokovnjakov ostalo še leta 1947 50 % neraziskanih in neuporabljenih dokumentov iz revolucije in prvih let po njej.³ Pomislimo samo, da je bilo napisanih čez 40.000 raznih »knjig pritožb« (»cahiers des doléances«), od katerih se jih je precejšnje število ohranilo. V pisarnah notarjev so se nabrali dokumenti o prodaji in nakupu »narodne imovine«. Vsi govori in razprave v parlamentu so bili skrbno zapisani in ohranjeni. Prava »tiranija zakona«, ki se sprejema kot simbol nove dobe in svobode, zahteva, da se zapisujejo vsa najmanjša navodila in odločbe. V muzeju Conciergerie, kjer je delovalo pariško revolucionarno sodišče, lahko vidimo popoln in točen seznam žrtev pariške giljotine (2.853) z datumom rojstva in usmrtnitve ter s poklicem usmrčene osebe.⁴ O sojenju Ludvika XIV. imamo točen zapisnik z imeni sodnikov in z vsemi razpravami. Ohranjeni so vsi zakoni, pa najsi gre za tiste o ukinitvi privilegijev, o enakosti pred zakonom, o jeziku ali o ustanovitvi in nalogi t.i. »peklenskih kolon« v Vendeji. Tako piše zakon, sprejet 1. avgusta 1784: »Konvent določa, da se v Vendeji požgejo vsi gozdovi, vsi gaji in vse grmičevje, da se porušijo vse hiše, odvzame ves pridelek, da se preženejo ali usmrtilijo vsi prebivalci – da se napravi iz Vendeje gola zemlja, gladka kot ladijski krov, iz njenih zdravih prebivalcev pa ljudstvo mrtvecev ali na smrt obsojenih.« Za

³P. Caron: *Manuel pratique pour l'histoire de la Révolution Française*, Paris 1949.

⁴In turisti iz bivšega komunističnega bloka, ki so bili navajeni videti v Revoluciji predvsem razredni boj, z začudenjem gledajo seznam, kjer se poleg kralja in nekaj aristokratov vrstijo poklici kot »mesarski pomočnik«, »kmet«, »znanstvenik«, »duhovnik«, »dekla«, »prostitutka« itd.

izvršitev zakona je določen general Toureau, ki vsak teden marljivo poroča o uspehih tega svojega dela. Zakone Republike mora poznati vsak državljan, zato se morajo iztrebiti vsi dialekti in jeziki razen francoskega. Javne usmrčitve, individualne ali množične, imajo pedagoško vlogo. Tako je oče vodil trinajstletnega Nodiera na vsako usmrnitev v Strasbourg. Vse se je delalo javno, z neko strašno nedolžnostjo, ki nam je po skrivno organiziranih pobojih v kletah, v taboriščih in v breznih skoraj nerazumljiva. Dokumenti se tudi niso skrivali, namerno uničevali ali ponarejali kot v našem času. V devetnajstem stoletju se najvažnejši »uradni« dokumenti izdajajo in tako postajajo dosegljivi ne samo zgodovinarjem, ampak tudi širokemu občinstvu.

Devetnajsto stoletje je stoletje zgodovine. Že na začetku stoletja se pojavi nekaj zgodovinskih del o revoluciji. Takoj imamo opraviti z dvema nasprotnima taboroma zgodovinarjev, kar pač ustreza stanju med Francozi: z republikanci in z monarhisti, torej tistimi, ki revolucijo sprejemajo, in tistimi, ki jo odklanjajo. Ti dve struji se prepletata skozi vse 19. stoletje, potem ju zamenjata »levo« in »desno« zgodovino pisje. Najvažnejši dogodki sami so hitro splošno znani. Ta dvojni pogled pa se izraža v poudarjanju nekaterih dogodkov in predvsem v poskusih ideološko-politične obrazložitve.

Med avtorji prvih poskusov obrazložitve dogodkov, ki še živijo v spominu vseh Francozov, bi lahko po Alice Gérard našli tri poglede: racionalističnega, teološkega in teorijo o zaroti.⁵ V prvi skupini moramo omeniti predvsem E. Burkeja, ki sicer ni Francoz, vendar so njegove *Reflections*⁶ imele ogromen vpliv ne samo po vsej Evropi, ampak tudi v Franciji. Burke je racionalist, pristaš razsvetljenstva, angleškega liberalizma in angleške »glorious revolution« in kot tak vidi v revoluciji nekaj nasprotujočega razumu. Uporablja racionalistično terminologijo. Po njegovem mnenju so revolucijo sprožili in vodili nasprotniki vere. Kot je znano, so njegovi pogledi imeli po letu 1793 ogromen uspeh v Nemčiji in Avstriji, kjer je njegova knjiga postala neke vrste biblija, ki je napajala razočaranje nad revolucijo, v kateri so na začetku videli uresničenje razsvetljenskih utopij o pravni državi, večnem miru itd.

Po vseuničujoči burji se zdi, da je znotraj Francije težko najti človeka, ki bi lahko z neke razdalje in vsaj s trohico racionalnosti 18. stoletja opisal in pretresel dogodke. Preobrat, ki ga spremljata groza in strah, pri mnogih izzove spomin na svetopisemske grozote, Apokalipso, pekel. Za opis dogodkov služi biblijska terminologija. Duhovništvo še zdaleč ni edino govorilo o »skoncentrirani podobi vesoljne sodbe«. Najznamenitejši zgodovinar te tendence je Joseph de Maistre, sicer »prosvetljeni konservavec«, ki vidi v revoluciji božjo šibo, ki je pravično padla na njegov grešni narod, da bi s trpljenjem odkupil svoje grehe.⁷ Revolucija, ki jo imenuje »sto tisoč umorov« ali »čista nečistost«, v kateri sodeluje Satan, sloni na njegovi politični teoriji, ki je v osnovi transcendentnega značaja. Med teološke obrazložitve bi lahko prišteli tudi spise L. de Bonalda, ki je sicer racionalist in analizira revolucijo kot naravni pojav, del večne borbe med kaosom in redom. Zaradi prevelikega egoizma in strasti je prišlo do vdora kaosa v svet razuma. To teološko in ciklično razlago najdemo še zelo pogosto v monarhistični in katoliški struji zgodovinarjev skozi vse 19. stoletje.

V tretjo skupino avtorjev, ki poskušajo analizirati pretekle dogodke, lahko vključimo vse tiste, posebno številne med člani francoske emigracije, ki vidijo vzrok revolucije v zaroti maloštevilne skupine. Zarota je lahko delo jakobincev, jezuitov, templarjev, prostozidarjev, iluministov itd. Vsak avtor išče in tudi najde dokaze za svojo tezo. Najznamenitejša in v Franciji najbolj popularna knjiga iz te skupine so *Spomini* duhovnika Barruela,⁸ ki so izhajali

⁵ A. Gérard: *La Révolution française, mythes et interprétations (1789–1970)*, Flammarion, Paris 1970.

⁶ E. Burke: *Reflections on the Revolution in France*, London 1790.

⁷ J. de Maistre: *Considération sur la France*, Lausanne 1796 in ostala dela.

⁸ Abbé Barruel: *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*, London, Hamburg 1797–1799.

med 1797. in 1799. letom v Londonu. Seveda bi bilo neresnično trditi, da so vsi emigranti soglašali s takšno interpretacijo grešnega kozla.

Zanimiva je reakcija velikih pisateljev, sodobnikov dogodkov. Večinoma pripisujejo vse negativne učinke in spodrsiljave revolucije ljudem, ki jih še ni dosegel razsvetljeni razum. Vendar revolucija pomeni tudi konec razsvetljenstva. Preden se je proslavil po vsej Evropi s svojo apologijo *Genij krščanstva*, je Chateaubriand napisal *Esej o revolucijah*, kjer se že čutijo skepticizem proti razsvetljenstvu in premise romantičnega gledanja.⁹ Med prvimi spisi o revoluciji zastonj iščemo sinteze o pridobitvah, ki so za naše pojme danes tako samo-umevne. Travmatični dogodki so še preblizu.

Po padcu Napoleona, ki so mu bili bližje rimski imperatorji kot pa revolucionarji, se uradno zgodovino pisje Restavracije poskuša preprosto znebiti četrto stoletja zgodovine, ignorirati vse prekucije in prekucuhe, ki zanj predstavljajo v dolgi zgodovini francoskih dinastij samo trenutek. Treba je, kot je Ludvik XVIII. dal zapisati v svoji Charti, »ponovno povezati verigo časa«. Aristokraciji se odpuščajo prijateljevanje z revolucijo in drugi podobni grehi, edino »régicides«, torej tisti, ki so glasovali za smrtno kazen kralja in tako pomagali pretrgati kontinuiteto države, so podvrženi najstrožjemu izobčenju. Z Restavracijo postane revolucija nekaj nezgodovinskega, ne-dogodek. Kot edina svetla in zgodovine vredna točka tega časa izstopa vstaja v Vendeji, ki bi si jo pristaši kraljevine v nasprotju z vsemi pričevanji radi prisvojili.¹⁰

Med liberalno strujo tega časa je najbolj znano ime gospe de Staël. V svojih *Razmišljanjih o revoluciji* Neckerjeva hčerka, najhujša sovražnica Napoleona in prva francoska romantična pisateljica gleda na revolucijo kot na nekaj neizogibnega v borbi proti absolutizmu.¹¹ Vendar se odločno postavi proti vladi jakobincev, ki so po njenem mnenju pripeljali na oblast tirana. Njen ideal je parlamentarna monarhija. Zaradi jakobincev narod tudi ni mogel spoznati dobrih strani, »vrlin svobode« (»les vertus de la liberté«). Podobno analizo najdemo pri večini predstavnikov romantičnega kroga, vključno z B. Constantom in C. Nodierjem. Edini, ki v njihovih očeh zaslužijo odpuščanja in hvale, so vojaki, ki so se v nasprotju z nasilnim političnim vodstvom borili za domovino. Analiza je zanimiva, ker jo bomo našli kot model konsenzualnega pogleda v težkih trenutkih francoske zgodovine prav do naših dni.

Istočasno se začnejo izdajati dokumenti revolucije: zakoni, govori itd. Od 1820 do 1826 izhajajo *Memoari revolucije* v šestnajstih knjigah in od 1834 do 1838 *Zgodovina francoske republike* v štiridesetih knjigah.¹² Med ostalimi deli tega časa moramo omeniti vsaj še dve: Mignetovo in Thiersovo *Zgodovino Revolucije*.¹³ F. Mignet vidi v revoluciji zgodovinsko nujnost in za njene ekscese obtoži vse, ki so se postavili proti tej reki zgodovine, ki se ji nihče ne sme zoperstaviti. Avtor je torej prvi, ki naprti revolucionarno nasilje žrtvam tega nasilja. Ta ideja o »krivdi žrtev« in o njihovem pravičnem kaznovanju začne z Mignetom svojo bleščečo kariero, saj bo služila kot opravičilo krvave diktature proletariata in bo našla zagovornike pri večini marksistično usmerjenih zgodovinarjev. Knjiga je dosegla več izdaj in je bila tudi hitro

⁹ R. de Chateaubriand: *Essai sur les Révolutions*, Paris 1797.

¹⁰ Glej *Bicentenaire de la Révolution française. L'Image de la Révolution française* (Communications présentées lors du Congrès Mondial pour le Bicentenaire-Sorbonne 6-12/7/1989) Pergamon Press, Paris, Oxford, New York 1990.

¹¹ G. de Staël: *Considération sur la Révolution française*, tekst napisan za časa Napoleona, splošno znan v intelektualnih krogih nasprotnikov imperija, izdan šele po smrti avtorice leta 1817.

¹² Berville et Barrière: *Mémoires de la Révolution*, Paris 1820-1826. P.J.B. Bouchez - P.C. Roux: *Histoire parlementaire de la Révolution française*, Paris 1836-1840. A. Laponneraye - Carrel: *Œuvres de Robespierre*, Paris 1840.

¹³ F.A.A. Mignet: *Histoire de la Révolution française depuis 1789 jusqu'à 1814*, Didot, Paris 1824. A. Thiers: *Histoire de la Révolution française*, Paris 1823-1838.

prevedena v nemščino in angleščino. Popolnoma drugačne narave je delo A. Thiersa v osmih knjigah: zgodovinar se opira na dokumente, ne uporablja abstraktnih in hiperboličnih izrazov, značilnih tako za govornike revolucije kot za romantične pisatelje, posveča pa veliko pozornosti nekaterim pojmom. Tako npr. strogo loči med besedama »ljudstvo« (»peuple«), ki je povezana z vsem pozitivnim, in »drhal« (»populace«), ki je nositelj vsega negativnega, kaotičnega in protizakonitega. Tudi Thiersova buržoazna *Zgodovina*, v kateri se istovetijo buržoazija, revolucija in nacija, je imela velik uspeh med francoskimi bralci.

Čeprav je za časa Ludvika XVIII. svoboda omejena, pa je parlamentarni režim kot nalašč pripraven za zgodovinarje revolucije: v časopisih in v parlamentu se izražajo nasprotni si ideje, poslanci vedno pogosteje uporabljajo argumente, vzete iz zgodovine. Nič čudnega torej, da zgodovinarji aktivno sodelujejo v politiki (A. Thiers, F. Guizot) in da politiki pišejo zgodovinske knjige (L. Blanc, J. Jaurès). Revolucija leta 1830, ki je tako za monarhiste kot za revolucionarje podaljšek ali ponovitev leta 1789, še utrdi ta ideološko-politični pogled na dogodke in njihove akterje. Zgodovina revolucije se tudi vedno bolj pogosto interpretira v luči novih ideologij: E. Cabet napiše *Ljudsko zgodovino francoske revolucije*, L. Blanc pa poskuša v svoji *Zgodovini francoske revolucije* najti vzroke zanj aktualnih dogodkov v daljni preteklosti.

Nedvomno ima največji uspeh romantično zgodovinopisje, katerega cilj ni toliko interpretirati dobo in iskati vzroke dogodkov, kot pa »vsestransko oživiti življenje preteklosti« (Michelet). Tako zgodovinski roman kot romantična zgodovina imata v Franciji tri najljubše teme: srednji vek; revolucijo in imperij. V očeh povprečnega Francoza je še danes revolucija podobna tisti, ki jo je kot otrok spoznal pri Hugoju (*Quatre-vingt-treize*) ali pri Balzacu (*Les Chouans*) ter pri Micheletu; podobno kot Rusi poznajo napoleonske vojne po Tolstoju in Slovenci turške vpade po Jurčiču. J. Michelet je prinesel nov duh francoskemu zgodovinopisju in ga obenem populariziral. Čeprav ga danes beremo tudi kot pisatelja, ali bolje rečeno »pesnika zgodovine«, ga večina današnjih zgodovinarjev še vedno občuduje in priznava, da so jih prav njegovi pesniški opisi kot otroke ali mladeniče navdušili za to vedo. Njegova *Zgodovina revolucije*, ki je del splošne *Zgodovine Francije*, sodi med najznamenitejša dela francoskega zgodovinopisja.¹⁴ Po njegovem mnenju mora zgodovinarju pri oživitvi preteklosti pomagati »domišljija srca«. V revoluciji vidi borbo duha proti materiji, ki je zanj bistvo človeškega napredka. Zanj in za njegovega prijatelja Mickiewicza je francoski narod, narod-Kristus, ki je pretil svojo kri za človeštvo.

II. Doba pozitivističnega in političnega raziskovanja

Kljub velikim imenom in morda ravno zaradi njih se je hitro približal zaton romantičnega zgodovinopisja revolucije v prid pozitivizmu ali vsaj bolj znanstveni metodologiji. Kot na drugih področjih znanosti se tudi v zgodovinopisju začne doba raziskovalnega dela v sodobnem smislu besede. Poleg tega revolucionarno leto 1848 in po njem obrat v desno, ki v bistvu izhaja iz demokratičnih načel, zopet aktualizirata revolucijo in privedeta do novih vprašanj in razmišljanj. V času tretjega imperija (1852–1870) se razhajanje med monarhističnim in republikanskim pogledom na revolucijo še poglobi, soglasno s političnim prepričanjem zgodovinarjev o sodobnem položaju. Pristaši monarhije v veliki večini vidijo v Napoleonu III. nadaljevalca dinastije Bourbonov in Napoleona I., ki da je »rešil« Francijo pred puntarji in nadaljeval reforme, začete pri Ludviku XVI. Tako izide nekaj bonapartističnih del, npr. *Zgodovina vzrokov francoske revolucije*,¹⁵ ki jih dopolnjuje zelo popularno delo

¹⁴ J. Michelet: *Histoire de la Révolution française*, Paris 1847–1862. Med najbolj znanimi deli romantičnega zgodovinopisja je treba navesti še *Histoire des Girondins* Lamartina.

Rimskokatoliška Cerkev in Revolucija.¹⁶ V zgodovinoisju o revoluciji se posebno jasno kaže razcepljenost francoske družbe tega časa, ki se zaostruje in ki bo leta 1905 pripeljala do boleče ločitve med Cerkvijo, v veliki meri še vedno monarhistično, in državo. V liberalnem taboru, kjer ima velik vpliv E. Renan, se začena nova etapa resnično »znanstvene« zgodovine. Njena karakteristična predstavnika sta A. Thierry in E. Quinet.¹⁷ Quinet jasno deli revolucijo na dve fazi (89–92, po 93) in primerja drugo fazo z inkvizicijo. Večina liberalnih zgodovinarjev prevzame njegovo tezo. Nasprotuje ji L. Blanc, ki vidi v Terorju »potrebno zlo«, čeprav odklanja lik Robespiera v prid Dantonu.

Posebno mesto gre dodeliti nedokončanemu delu A. de Tocquevilla *Stari red in Revolucija*,¹⁸ ki je zaradi globine analize ideološko-političnih faktorjev in zaradi preciznosti v poznanju zgodovine postalo klasično in je še vedno relevantno, o čemer pričajo redne nove izdaje. Knjiga se je takoj razširila po Evropi, v Angliji pa postala »sestavni del angleške kulture«.¹⁹ Avtor pravzaprav ne opisuje dogodkov, za katere ve, da so že zdavnaj znani, ampak se pogloblja v sociološko in politično analizo dobe in družbe. Prvi prikaže spremembe v francoski družbi v desetletju pred 1789 in znanstveno analizira različne tokove, ki delujejo v revolucionarnih dogodkih. Tocqueville je kritično ocenil to »dramo, ki je še brez razpleta«, »z vso svobodo duha, brez strasti, brez strahu pred ljudmi in pred stvarmi«. »Sem brez tradicije, ne pripadam nobeni stranki, ne branim interesov razen interesov svobode in človeškega dostojanstva«, piše Tocqueville prijatelju.²⁰

Francosko-nemška vojna leta 1870, Komuna in ustanovitev Tretje republike zopet aktualizirajo revolucijo in prinesejo nove poglede nanjo. Nemška vojska v predmestju prestolnice in vstaja, zadušena v krvi, predstavljata pravi pretres za Francoze. Zgodovinarji se skupno z vsem narodom sprašujejo, odkod ta »degeneracija« Francije: je treba krivdo iskati v revoluciji in njenih rednih odmevih, v tiraniji Napoleona, v grešnem življenju itd.? Parlament odredi denar za gradnjo bazilike Srca Jezusovega na Montmartru, kjer beremo nad glavnim oltarjem napis »Galia poenitens«. V tem vzdušju se pojavijo med leti 1875 in 1893 *Osnove sodobne Francije* H. Taina.²¹ Taine, znani literarni kritik, je materialist in liberalec, pristaš razsvetljene politike in decentralizacije, njegova knjiga pa kljub temu predstavlja »najučinkovitejšo vojno mašinerijo, ki je bila po Burkeju naperjena proti revoluciji«.²² Delo je na zelo visoki strokovni ravni, avtor je uporabil vso dosegljivo dokumentacijo in prav zaradi tega ima tudi velik vpliv, in to v vseh krogih francoske družbe. Voditelji Tretje republike se v svojem iskanju zelo sporne legitimnosti seveda ne morejo nasloniti na Tainove *Osnove*, v katerih je »ljudstvo« predstavljeno kot neukrotljiva pošast in Francozi kot ljudje, ki se vsakih par desetletij prelevijo v »ponorele otroke«. Ker nima prave legitimitete in zadostne opore med ljudstvom, je Tretja republika prisiljena postati ideološko militantna in rehabilitacija republike kot načina vladanja postane ena izmed njenih prvih nalog. Pri tem so ji v pomoč predvsem obvezna šola, osnovana leta 1882, in učitelji, »huzarji republike«, ki

¹⁵ A. Granier de Cassagnac: *Histoire des causes de la Révolution française*, Paris 1850.

¹⁶ A.A.M. Créteineau-Joly: *L'Eglise romaine face à la Révolution*, Plon, Paris 1859.

¹⁷ A. Thierry: *Essai sur l'histoire de la formation et des progrès du Tiers Etat*, Paris 1850; E. Quinet: *La Révolution*, Paris 1865. V Quinetovi lirični zgodovini je že zaznaven republikanski militantizem.

¹⁸ A. de Tocqueville: *L'Ancien Régime et la Révolution*, Paris 1856. Delo redno izhaja v žepnih izdajah in ga pozna vsak srednješolec.

¹⁹ Glej J.P. Mayer: A. de Tocqueville: *L'Ancien Régime et la Révolution*, Uvod, Gallimard, Paris 1967, str. 21.

²⁰ Prav tam, str. 18.

²¹ H. Taine: *Les Origines de la France contemporaine*.

²² A. Gérard 1970, str. 61.

veliko pripomorejo k resničnemu oblikovanju francoskega naroda kot zavestne skupnosti. Poudarja se ideja bratstva in vpelje se ritual, npr. praznik 14. julija.

Že leta 1880 se mrzlično začnejo pripravne na stoletnico (ki jo bo skoraj vsa Evropa bojkotirala), po vsej Franciji se ustanovljajo društva za stoletnico, leta 1885 pa je na Sorbonni slovesna otvoritev stolice za zgodovino francoske revolucije. Revoluciji so se končno odprla vrata univerze! V nasprotnem taboru najdemo tako prave monarhiste kot katolike, ki v določeni meri že sprejemajo republiko, odklanjajo pa revolucijo. Proti koncu stoletja najdemo še lepo število krajših »katoliških« zgodovin, ki se po večini opirajo na de Maistra.²³ Organizirajo se tudi protirevolucionarne komemoracije. Kot odgovor na republikansko stoletnico se v Parizu 1892 pompozno slavi obletnica »mučnikov samostana Carnes« (revolucionarji so brez vsake sodbe pobili vse v samostanu zaprte neprisežne duhovnike) in 1896 krst Klodvika pred 1400 leti. Učbeniki v državnih in katoliških šolah dajejo poleg nekaterih konsenzualnih tem (enakost pred zakonom, obramba domovine) prav nasprotno podobo revolucije.²⁴

Glavni zgodovinar Tretje republike in srditi nasprotnik Taina je nedvomno J.A. Aulard. Zaradi svoje popolne vdanosti vladi je iz mladega katolika in neznanega provincialnega profesorja filologije postal mojster francoskega zgodovinarstva in prehitel vse častitljive profesorje na Sorbonni. Pariška radikalna stranka je prav zanj, svojega člana, ustanovila stolico za zgodovino francoske revolucije, kasneje pa še poseben inštitut in revijo. Njegova koncepcija zgodovinarstva nasprotuje strogemu pozitivizmu in nepristranskosti. Sam večkrat poudarja, da želi biti obenem zgodovinar in državljani, da hoče služiti znanosti in republikli. Njegova *Politična zgodovina francoske revolucije* se vendarle loči od ostalih republikanskih zgodovin po tem, da poudarja mime, pravičnosti in razumu podrejene spremembe, ki jih je revolucija prinesla Franciji in svetu; vse nasilje se naprti kralju, ki naj bi ga le-ta s svojimi dejanji sam izzval.²⁵

Skoraj istočasno izide *Socialistična zgodovina francoske Revolucije* J. Jaurès.²⁶ V njej se oče francoskih socialistov med dvema mandatoma prelevi iz politika v pedagoga socializma. V revoluciji vidi predvsem borbo za socialistični človeški ideal. Njegovo, prej govorniško kot znanstveno delo, namenjeno množicam izkoriščanega delavstva, je vplivalo predvsem na intelektualce in bodoče zgodovinarje (A. Mathiez ali G. Lefebvre). Jaurès je tudi med prvimi, ki navajajo gospodarsko krizo kot enega izmed vzrokov dogodkov in poudarjajo potrebo po socialni enakosti in ne le po enakosti pred zakonom.

Nič čudnega, da je prva svetovna vojna tudi v pogled na revolucijo prinesla neke vrste »posvečeno slog« (»union sacrée«). V revoluciji in njeni zgodovini vsi Francozi, ne glede na politično ali versko orientacijo, zopet iščejo energične parole in duhovno moč v boju proti sovražniku. Ob Devici Orleanski je spet aktualna »domovina v nevarnosti« in »vojak leta II«, ki kot nekdaj v Valmyju sedaj hrabro umira pri Verdunu. V imenu revolucije se kliče na boj v »poslednjo« (»la der des der«),²⁷ po njej pa bo nastopilo bratstvo med narodi.

²³ Zanimiva bi bila primerjava med temi nadvse konservativnimi deli s Staretovo veliko liberalnejšo *Občno zgodovino za slovensko ljudstvo*. Glej: V. Melik: *Francoska revolucija v slovenskih sodbah 19. stoletja*. Zgodovinski časopis 44, št. 3, 1990, str. 405–412.

²⁴ Glej: *Bicentenaire de la révolution*, 1990, str. 1307, članek Y. Gaulupeau: *La Révolution en images à l'école primaire (1870–1989)*.

²⁵ A. Aulard: *Histoire politique de la Révolution française*, Paris 1901.

²⁶ J. Jaurès: *Histoire socialiste de la Révolution française*, Paris 1901–1904.

²⁷ Ljudski izraz za »la dernière des dernières« (poslednja od poslednjih), s katerim so se tolažili vojaki pri odhodu na fronto.

III. Vpliv Oktobra in »šola analov«

Naslednja velika pobuda za obnovitev francoskega zgodovinopisja o revoluciji pa prihaja od zunaj – od Oktobrske revolucije. Francoska revolucija naenkrat pridobi posebno aktualnost in zelo hitro se Lenin primerja z Robespierrom, s to razliko, da je ruski revolucionar uspel. Seveda se bodo tudi sovjetski zgodovinarji hitro oklenili francoske revolucije, posebno njene druge, jakobinske faze. Sicer pa so že leta 1918 Robespieru postavili spomenik v Peterburgu, v Parizu pa je istega leta mladi zgodovinar A. Mathiez izdal brošuro *Boljševiki in jakobinci*. Mathiez je eden izmed velikih »levih« zgodovinarjev revolucije na začetku 20. stoletja. V svoji *Francoski revoluciji* poudarja vlogo socialne neenakosti v družbi starega reda in pripisuje poraz jakobincev odsotnosti koherentne doktrine, ki naj bi jo Lenin našel v marksizmu.²⁸ Kljub svoji »meščanskosti« postane za boljševike francoska revolucija kar pripravna predhodnica, kar ima dve posledici: leto 1789 legitimira leto 1917 in, kar je še važnejše, Sovjetska zveza naenkrat iz zaostale Rusije postane nosilka bakle napredka, te novodobne religije, in s tem takorekoč ideološki voditelj človeštva, podobno kot je bila poprej Francija. Vpliv sovjetske ideologije na francosko zgodovinopisje, ki se čuti še danes, je bil toliko močnejši, kolikor se je poudarjalo sorodstvo med »revolucijo-materjo« in njeno vzhodno naslednico. In sedaj se ni treba več spraševati o nasilju in žrtvah, ki so postale zgodovinska nujnost vsake revolucije. Revolucija ima vse pravice – ker je revolucija.

Po prvi svetovni vojni se francosko zgodovinopisje tako razvija, da F. Braudel piše, da »se je zgodovinopisje na novo zgradilo.«²⁹ Vzrokov za ta razvoj je več. Marksistična ideologija in komunistična praksa v Sovjetski zvezi vzpodbujata k razmišljanju. Nasprotujoči si pogledi na novo stvarnost in na bodočnost človeštva naravnost priganjajo k delu, k ponovnemu raziskovanju »revolucije-matere«. Istočasno pa po drugi strani zgodovinopisju veliko prinesejo nove metode, ki se kot nalašč prilagajajo dobi revolucije. 1929 sta M. Bloch in L. Febvre osnovala v Strasbourgu znamenite *Anale gospodarske in socialne zgodovine* (*Annales d'histoire économique et sociale*) in s tem ustanovila »šolo analov«, ki je močno vplivala na francosko zgodovinopisje prav do danes. Ambicija zgodovinarjev postane »totalna zgodovina«, na pomoč ji pristopajo različne vede, od ekonomije preko sociologije, matematike, lingvistike pa do antropologije itd. Vse je treba znova pretresti, preučiti s pomočjo dokumentov in podrobnih študij, napisati zgodovino množic in ne zvezdnikov. Sedaj smo seveda daleč od epskega pripovedovanja Micheleta: zgodovinarji naj prinašajo drobce mozaika in počasi bo zrasla skupna slika. Takšni koščki so lahko cena kruha v Lyonu leta 1789, prostitucija v Lillu za časa revolucije, podrobne raziskave ene izmed knjig pritožb, življenjepis lokalnega patriota ali kontrarevolucionarna, dote, boleznj itd. Bera, ki se še vedno nadaljuje, je bogata in zanimiva. Ravno to zgodovinopisje je tudi pripomoglo k točnejši sliki družbe na koncu 18. stoletja, pokazalo je pokrajinske razlike in popravilo veliko število že utrjenih napak. Tako je postalo jasno, da delitev na sloje ali razrede ne ustreza resnici, da je npr. aristokracija zelo kompleksna družba, da ne moremo govoriti o strjenem sloju kmetov, da je Cerkev tudi pripomogla pri padcu starega režima itd.

Marksističnemu zgodovinopisju gre glavna zasluga za preučevanje gospodarske in socialne problematike. Ogromno dokumentarno gradivo se počasi analizira z novega vidika. Zgodovinarji sedaj raje preučujejo določene sloje ali »razrede« prebivalstva v revolucionarni dobi in sintetično »veliko delo« prihaja šele na koncu. Med najbolj karakteristične študije te

²⁸ A. Mathiez: *La Révolution française*, Paris 1922–1927. Mathiez, učenec Aularda, je leta 1908 osnoval *Annales révolutionnaires* (po letu 1924 *Annales historiques de la Révolution française*) in Société des Etudes Robespieristes.

²⁹ F. Braudel: *Écrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris 1969, str. 32.

vrste lahko uvrstimo dela kot so npr. *Kmetje v severni Franciji* G. Lefebvra, *Osnutek gibanja cen in prihodkov v Franciji v 18. stoletju* ali *Kriza francoskega gospodarstva na koncu starega reda* E. Labroussa, *Draginja in socialno gibanje za časa Terorja* A. Mathieza itd.³⁰ Med prva velika dela »marksistične« struje v tem stoletju štejemo *Francosko revolucijo* A. Mathieza, kjer je jasno pokazan socialni antagonizem znotraj revolucionarnih skupin, na primer med žirondo in montagno.³¹ Leta 1930 se pojavi ogromna sinteza G. Lefebvra, ki je imel velik vpliv na celo generacijo francoskih zgodovinarjev.³² Lefebvre posebno poudarja pomen revolucije, ki so jo začeli patriciji, nadaljevali pa plebejci, za usodo Francije in tudi vse zahodne civilizacije. Kot naslednika Lefebvra navadno navajajo G. Soboula, ki ni več samo marksist, ampak že otrok leninistične prakse.³³ Njegov daljni prednik Aulard služi v prvi vrsti republiki, za Soboula pa je najvažnejša komunistična ideologija, ki osvetljuje vse dogodke in osebnosti revolucije 1789. Čeprav vsi ti zgodovinarji izhajajo iz podobnih ideoloških premis, prihajajo večkrat do različnih zaključkov. Če vzamemo npr. vprašanje kmetov, ki predstavljajo leta 1789 več kot 22 milijonov od 28 milijonov prebivalcev Francije, si zgodovinarji, ki so se posebno poglobili v raziskovanje njihove problematike, skoraj popolnoma odsotne v 19. stoletju, niso edini: G. Lefebvre vidi na podeželju posebno gibanje, obenem antifevdalno in antikapitalistično, povsem neodvisno od buržoazne revolucije; v očeh G. Soboula pa je kmečki sloj le varianta buržoaznega. Za današnje zgodovinarje (P. Bois, E. Le Roy Ladurie) so kmetje čisto posebna kategorija.³⁴

Med obema vojnama izide tudi ena izmed velikih uspešnic »desnega« zgodovinarstva, *Francoska revolucija* P. Gaxotta, ki se še danes veliko izdaja in bere.³⁵

S »šolo analov« in z razvitjem samostojnih univerz po šestdesetih letih je tudi regionalno zgodovinarstvo pridobilo na vrednosti in na obsegu. Dogodki 1789–99 v Parizu, ki seveda zaradi številnih razlogov najbolj izstopajo, pridobivajo v luči »provinc« nekoliko drugačno podobo. Tudi pariški profesorji morajo končno priznati, da so bile med Provanso, Alzacijo ali Osrednjo Francijo kar precejšnje razlike. Tako se je npr. počasi vključila v zgodovinarstvo tudi Vendeja, ki so jo v 19. stoletju svojim idejam prilagajali monarhisti, medtem ko jo je »republikansko« zgodovinarstvo na vse načine poskušalo zamolčati, ker je bilo pač z idejo o svobodi, bratstvu in enakosti težko opravičiti poboje četr milijona Vendejcev, z otroki in starčki vred. Ogromno število ozko regionalnih raziskovanj in sintetičnih del je pripomoglo k temu, da imamo danes jasnejšo sliko o vzrokih in o poteku te protirevolucije. Zavestno zamolčevanje republikanskega zgodovinarstva o tej tragediji, ki je ostala živa v ustnem izročilu, je privedlo do neke vrste posebnega zanimanja zanjo in končno do »posmrtno zmage Belih« na zahodu Francije.³⁶ Na tem področju Francije danes nihče več ne more resno

³⁰ G. Lefebvre: *Les Paysans du Nord*, Paris 1924; E. Labrousse: *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIème siècle*, Dalloz, Paris 1933; E. Labrousse: *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien régime et au début de la Révolution*, Paris 1944; A. Mathiez: *La Vie chère et le mouvement social sous la Terreur*, Payot, Paris 1927.

³¹ A. Mathiez: *La Révolution française*, Colin, Paris 1922–1927.

³² G. Lefebvre: *La Révolution française*, Presses Universitaires de France, Paris 1930.

³³ G. Soboul: *Les Sans-culottes parisiens de l'an II*, La Roche sur Yon, Paris 1958; *Précis d'histoire de la Révolution*, Paris 1962; *La Civilisation de la Révolution française*, Paris 1970.

³⁴ G. Lefebvre: *La Grande peur*, Paris 1932; P. Bois: *Paysans de l'Ouest*, Mouton, Paris 1960; G. Soboul: *Problèmes paysans de la Révolution 1789–1848*, Maspéro, Paris 1976; E. Le Roy Ladurie: *Les Paysans du Languedoc*, SEVPEN, Paris 1953.

³⁵ P. Gaxotte: *La Révolution française*, Paris 1929.

³⁶ Glej H. Drevillon: *Guerre de Vendée et chouannerie dans l'historiographie de la Révolution française de 1800 à 1835*, v: *L'Image de la Révolution française*, communications présentée lors du Congrès mondial pour le Bicentenaire, Pergamon Press, Paris, Oxford, New York 1990, str. 1153–1161.

govoriti o zaroti aristokracije, o pomoči Anglije ali o krivdi Cerkve, ampak vsi strokovnjaki priznavajo, da je imel upor proti revoluciji korenine v preganjanju vere in duhovnikov, v množičnih naborih spomladi 1793 in v sami geografski obliki pokrajine (bocage), ki nasprotuje centralizirani kapitalistični družbi. Z redkimi izjemami ortodoksnih komunistov si je zgodovinarje edino v tem, da so se vendejski protirevolucionarji borili za osnovne človekove pravice.

Lahko bi pričakovali, da bo po več kot poldrugem stoletju raziskovanj in polemik zgodovina končno gledala na revolucijo iz neke razdalje, da bo v novih pogojih izginila dvojnost pogleda. Republika (ali »monarhistična republika«, kot jo imenuje F. Furet) kot politična ureditev je kljub skupinici neugnanih monarhistov sprejeta kot najboljša oblika politične ureditve, svoboda, enakost in bratstvo so postale skupne vrednote vseh Francozov, konflikt med Cerkvijo in Republiko se je polegel, v veliki meri po zaslugi socialistov kot J. Jaurès, A. Briand ali L. Blum, ki so priznali zgodovinsko vlogo Cerkve v francoski družbi. Tako je počasi tudi kočljiva tema Cerkve, ki so se je bali resno lotiti tako levi kot desni zgodovinarji, le začela pridobivati neko znanstveno podobo, posebno z delom A. Latreilla *Katoliška cerkev in francoska revolucija*,³⁷ ki so mu sledile mnoge druge raziskave.

Po drugi svetovni vojni se je marksistično zgodovinarje s svojimi dobrimi in slabimi stranmi prav posebno utrdilo na univerzah. Gospodarski in sociološki dejavniki, ki so se prej zanemarjali, so nedvomno pripomogli k globljemu razumevanju pojava. Vendar se je pozabljala politična in ideološka plat, razen razrednega boja. Na mnogih univerzah je to zgodovinarje, ki si je na vse načine hotelo »rezervirati« revolucijo, medtem ko pa so se srednji vek ali prva svetovna vojna prepuščali ostalim zgodovinarjem, postalo prava religija, ki se je istovetila z eksaktnimi vedami in se imela za nezmotljivo. Marksistična interpretacija je pomenila levo, prosovjetsko, napredno usmerjenost, vsako nestrinjanje z njo pa je vrglo krivca v tabor desničarjev, konservativcev, sovražnikov revolucije, Sovjetske zveze in napredka. Tako so na »svobodnih« univerzah zgodovinske sekcije »svobodno« izločevale drugače misleče in jim onemogočale dostop do objavljanja v nekaterih revijah. Revolucija je služila kot test za ideološko preverjanje.

IV. Postkomunizem

Padec komunizma je postavil mnoge francoske »leve« zgodovinarje revolucije zaradi sedemdesetletne organske povezanosti z Oktobrsko revolucijo in s Sovjetsko zvezo v težak položaj, ki je bil nenaden in nepričakovan. Kako govoriti študentom o ruski revoluciji kot naslednici francoske in njenem pomenu za človeštvo, če je prinesla gorje, gulag in totalitarizem? Kot da se je bodočnost človeštva zrušila z berlinskim zidom.³⁸ Sunek je povsem naravno zadel tudi zgodovinarje o francoski revoluciji. Vendar so se spremembe začele že nekoliko prej, lahko bi rekli po letu 1968, vzporedno s serijo dogodkov na različnih nivojih. S prihodom sovjetskih tankov v Prago in z odmevnim izidom Solženicinovih del je sovjetski model hitro izgubljal svoj prestiž in počasi prenehal delovati kot edini možni model za človeštvo. Mladina na pariških ulicah leta 1968 že išče svoj ideal v eksotičnem maoizmu in pri fotogeničnem Che Guevari. Internacionala z dvignjeno rdečo knjižico Maozedonga je zamenjala srp in kladivo, marseljeza pa postala znak konservatizma. Ideološki premiki znotraj francoske Komunistične partije, predvsem postopna opustitev diktature proletariata in sprejetje reformizma kot možne poti v socializem, so se dotaknili tudi zgodovinarje o

³⁷ A. Latreille: *L'Eglise catholique et la Révolution française*, Hachette, Paris 1946–1950.

³⁸ Med leti 1991 in 1994 sta bili Oktobrska revolucija in Rusija nasploh izključeni iz možnih vprašanj pri maturi.

revoluciji. Revolucija je izgubila svojo zgodovinsko neizogibnost, tudi tista iz leta 1789. Levo in predvsem komunistično usmerjeni zgodovinarji so morali pogledati na dogodke v luči novih dejstev.

Med tistimi, ki so si prvi upali pogledati novo situacijo, najdemo celo skupino mlajših zgodovinarjev kot so npr. A. Kriegel, A. Le Roy Ladurie ali F. Furet, ki so se po vojni navdušeno vpisali v Komunistično partijo, vendar so jo tudi eden za drugim zapustili, ko so opazili, da postajajo sužnji izredno ozke in stroge ideologije. Kot odlični poznavalci sistema so postali tudi njegovi največji nasprotniki, tako nekako kot v Sloveniji M. Mikuž v pogledu na svoje bivše krščanske sobrate. Leta 1978 je F. Furet, danes znan kot specialist za revolucijo, izdal za nas silno zanimivo knjigo *Misliti francosko revolucijo*, ki zasluži, da se ob njej ustavimo.³⁹ Kot zgodovinar je namreč kaj hitro opazil, da mu ideološka avtocenzura preprečuje resnično strokovno delo in da je »zgodovinopisje o revoluciji natrpano z duhovno lenobo in spoštljivim premlevanjem.«⁴⁰ Obenem prikazuje težko in stroki nasprotno navado, po kateri se mora »zgodovinar revolucije izkazati drugje, ne pa v kompetentnosti. Napovedati mora svojo barvo [...] Oznaniti mora svoje mnenje, in že je vse povedano, postal je monarhist, liberallec ali jakobinec.«⁴¹ Po njegovem mnenju se je v Franciji antagonizem med pristaši in nasprotniki revolucije že zdavnaj zgladil, edino pri zgodovinarjih se je prenesel na Oktobrsko revolucijo in na nasprotje med komunistično in antikomunistično interpretacijo zgodovine kot take. S tem se je zopet preprečilo objektivno gledanje na revolucijo.⁴²

Prav zaradi tega F. Furet ostro kritizira Soboula in njegove učence in poziva k obnovi zgodovinopisja o revoluciji, ki naj se končno reši mitov in uporablja vse pripomočke, ki jih napredek vede daje na razpolago.⁴³ Sam se postavlja na linijo Tocquevilla in manj znanega C. Cochina⁴⁴ in zoperstavi ideji o revoluciji kot rezkem socialnem prelomu svojo analizo, ki postavlja dogodke v trajanje, v »nepretrganost zgodovinskega časa« (»continuité du temps historique«). Kot za Tocquevilla predstavlja tudi za Fureta revolucija »razcvet naše preteklosti; dovršuje delo monarhije.«⁴⁵ Kar se tiče jakobinskega terorja, se opira na zaključke M. Cochina, ki ne vidi v tem nasilju niti zarote in niti odgovora na nasilje nasprotnikov revolucije, ampak poseben tip družbe, ki deluje v »društvi misli« (»sociétés de pensée«) 18. stoletja kot ideologija brez vsake prakse. V rokah jakobincev vidi združeno ideologijo in oblast, brez vsakega vmesnega predstavniškega telesa. Jakobinci nastopajo v imenu fiktivnega »ljudstva«, ki ga na ravni oblasti nihče ne predstavlja. Po mnenju F. Fureta je prav praznina oblasti po smrti kralja privedla na oblast jakobince in Komite narodne rešitve, ki je »potrebna fikcija« (»fiction nécessaire«), podobno kot je bilo v starem redu potrebno »božje pravo.«⁴⁶ Vse te ideje je Furet razvil v svojem življenjskem opusu, popolnoma posvečenem revoluciji. Poleg del njegovega nekoliko bolj klasično-liberalnega kolega M. Tularda, tudi znanega strokovnjaka revolucije in imperija, predstavljajo dela F. Fureta *Francoska Revolucija, Republikanska monarhija in Ustava l. 1791, Kritični slovar francoske Revolucije* itd.⁴⁷ nekako sumo današnjega zgodovinopisja o tem obdobju.

³⁹ F. Furet: *Penser la Révolution française*, Gallimard, Paris 1978. Knjiga redno izhaja v žepnih izdajah.

⁴⁰ F. Furet: *Penser la Révolution française*, Gallimard Folio, Paris 1997, str. 26.

⁴¹ Prav tam, str. 13.

⁴² Prav tam, str. 22.

⁴³ Prav tam, str. 27.

⁴⁴ Glavna dela A. Cochina: *Les Sociétés de Pensée et la Démocratie*, Paris 1921; *Les Sociétés de Pensée et la Révolution en Bretagne*, Paris 1925; *Sur la politique économique du gouvernement révolutionnaire*, Blois 1935.

⁴⁵ *Penser La Révolution française*, str. 33.

⁴⁶ Prav tam, str. 266.

Zaradi organske povezave med revolucijo in njeno naslednico v Rusiji, ki je šla tako daleč, da so se npr. procesi proti Kamenjevju, Zinovjevju in ostalim v francoskem komunističnem zgodovinoписju opravičevali s pomočjo Terorja iz leta 1793 in se je Stalin primerjal z Robespierrom,⁴⁸ se je po padcu komunizma zopet postavilo vprašanje o totalitarizmu v revoluciji. Gledanje na fašizem in na komunizem kot na dve podobni si obliki totalitarizma ima v Franciji zelo stare korenine, ki segajo v dobo med obema vojnama in jih najdemo pri znanih pisateljih kot Gide ali Maritain, pri zgodovinarjih kot E. Halévy.⁴⁹ Da ne govorimo o nekaterih kratkovidnih francoskih komunistih, ki so v svoji veliki slepoti med podpisom sovjetsko-nemškega pakta leta 1939 in napadom na Sovjetsko zvezo radi poudarjali sorodnost obeh režimov, ki da se skupno borita proti imperializmu. Za strokovnjake revolucij se povsem logično postavlja vprašanje: Ali nam ni iskati zibelke totalitarizma ravno v francoski revoluciji, torej ob sami zori demokracije? Zunaj Francije je takšna analiza že znana, saj jo najdemo npr. pri italijanskem zgodovinarju G. Ferreroju, ki vidi ključ totalitarizmov 20. stoletja v Terorju osnovanem na strahu,⁵⁰ ali pri Hannah Arendt. Uporablja se tudi današnja povojna in postkomunistična terminologija. Včasih najdemo kar pretresljive formulacije: »Z zmago krvoločne totalitaristične partije nad girondinskim federalizmom se je začelo obdobje Terorja, ki ostaja neizbrisen madež v zgodovini Francije, podobno kot bo pozneje nacizem v zgodovini Nemčije.«⁵¹ Komisar Republike Carrier, ki je leta 1793 dal utopiti v Nantesu več kot 3000 jetnikov brez vsake sodbe, se primerja z nacističnimi krvniki.⁵² Tudi izraz »genocid« se sreča tu in tam, posebno v zvezi s poboji protirevolucionarjev.⁵³ Seveda moramo temu skrajnemu primeru zoperstaviti zadržanost večine zgodovinarjev, ki vidijo predvsem dejstvo, da so se razni komunistični tirani posluževali Terorja kot reference, s katero so opravičevali svojo neomejeno oblast. Tako Furet analizira nenehno Stalinovo iskanje položaja narodne ogroženosti, da bi s tem opravičil procese proti svojim nasprotnikom. »Stalinski totalitarizem nahaja delno podporo in črpa navdušenje, ki ga zbuja, v tej zgodovinski 'analogiji'.« Vendar Furet poudarja, da je jakobinizem trajal samo 4 mesece, boljševizem pa 70 let.

Kot sem na kratko nakazala, se je specializirano zgodovinoписje o revoluciji v Franciji v teh dveh stoletjih neprenehoma razvijalo. Poleg tega le malokateri zgodovinar lahko obide to dobo. Seveda so plodovi tega dolgotrajnega dela že sami postali predmet zgodovine. Vsak današnji zgodovinar mora spoznati in kritično pretresti vsaj glavna dela predhodnikov. To opredelitev do predhodnikov, pa tudi do obeh ideološko-političnih struj, najdemo dostikrat v dolgih uvodih. Posebno po drugi svetovni vojni so se zgodovinarji in raziskovalci še posebej posvetili splošnemu razmišljanju o zgodovinoписju, revolucionarna doba in protislovnja literatura o njej sta se kar vsiljevali. Leta 1948 izide *Uvod v filozofijo zgodovine* R. Arona, znanega nasprotnika komunizma in eksistencializma med francosko inteligenco. Naslednje leto M. Bloch izda svoj *Poklic zgodovinarja*, potem P. Ariès *Čas zgodovine*, leta 1953 pa L. Fèbvre delo *Borba za zgodovino*. Med strokovnjaki, ki so se posvetili preučevanju

⁴⁷ J. Tulard: *Napoléon ou le mythe du sauveur*, Fayard, Paris 1977; *Les révolutions de 1789 à 1851*, Fayard, Paris 1985; *La Contre-Révolution*, Perrin, Paris 1990. F. Furet: *La Révolution française*, Hachette, Paris 1990; *La Monarchie républicaine et la constitution de 1791*. Fayard, Paris 1996; *Le dictionnaire critique de la Révolution* (z M. Ozouf) Flammarion, Paris 1988.

⁴⁸ Glej npr. J. Bruhat: *Le châtimeut des espions et des traîtres sous la Révolution française*, Paris 1937.

⁴⁹ E. Halévy: *L'Ere des tyrannies*, Gallimard, Paris 1936, nova izdaja 1990.

⁵⁰ G. Ferrero se je pred fašizmom v Italiji zatekel v Ženevo, kjer je vodil stolico za francosko Revolucijo. Prevod knjige *Bonaparte v Italiji* iz leta 1936 je izšel v Franciji šele leta 1994 (de Fallois).

⁵¹ Y. Brekilien: *Histoire de la Bretagne*, Hachette, Paris 1977, str. 327.

⁵² Prav tam, str. 329.

⁵³ Npr. R. Secher: *Le Génocide franco-français: la Vendée vengée*, PUF, Paris 1986.

zgodovinopisja, moramo navesti M. Certeauja, ki izhaja iz freudovske šole in poskuša osvetliti lik ter vlogo zgodovinarja v družbi. Delo *Odsoten v zgodovini* je posvečeno vzroku belih lis v zgodovinopisju, *Pisanje zgodovine*⁵⁴ pa je prava psihološko-ideološko-sociološka študija o francoskem zgodovinopisju. Certeau prihaja do zaključka, da je zgodovinopisje pravzaprav »filozofski diskurz, ki te svoje narave ne pozna« (»discours philosophique qui s'ignore«). Nadvse zanimivi so *Spisi o zgodovini* F. Braudela. Braudel se veseli, da danes sodeluje v zgodovinopisju toliko raznih panog, obenem pa svari pred nevarnostjo razdrobljenosti in predvsem pred »znanstvenim imperializmom«. »Zame je zgodovina seštevek vseh možnih zgodovin, zbirka poklicev in pogledov, včerašnjih, današnjih, jutrišnjih.«⁵⁵ Med zanimive analize novejšega, posebno marksističnega zgodovinopisja sodi gotovo tudi že citirano delo F. Fureta *Preteklost neke iluzije*. Med bibliografskimi deli bi lahko citirala *Pisati o francoski Revoluciji* P. Didierja in *Francoska Revolucija, miti in interpretacije* A. Gerard. Od simpozijev in srečanj strokovnjakov ob dvestoletnici ostaja na tisoče strani zapisov, med njimi npr. *Francoski katoliki in dediščina l. 1789* ali *Legenda o Revoluciji*.⁵⁶

Samo bežen pogled na francosko zgodovinopisje o dobi revolucije nam nazorno kaže, kako težavno in dolgotrajno je lahko iskanje resnične podobe preteklosti, ki se vedno znova izmika. Zgodovina postaja hočeš nočeš tudi jetnica aktualnosti in zgodovinar, pa naj se še tako trudi, je odvisen od *hic et nunc*, čeprav se je že rešil odvisnosti od kruhorbe, v nedemokratskih pogojih povezane s politično, včasih pa tudi z univerzitetno oblastjo. Na primeru mnogih francoskih zgodovinarjev lahko opazimo, da pokornost duhu časa rada olajšuje kariero zgodovinarja. Tako lahko razumemo tudi nekatere nenadne spreobrnitve, ki so se zgodile ne samo na Vzhodu, ampak tudi v Franciji. Dodati pa moramo: 1) da Francija razen v dobi Napoleona in na začetku Restavracije ni poznala cenzure; 2) da je zgodovina revolucije v Franciji kljub problemom zmeraj ostala pluralistična, to se pravi, da so se različni in dostikrat prav nasprotni pogledi medsebojno oplajali. Francozi vedo, da je treba prebrati vsaj dve zgodovini, če hočejo imeti vsaj neko približno sliko o revoluciji. Takšni pari so npr. Taine-Aulard, Lefebvre-Gaxotte, Soboul-Furet. V večini učbenikov najdemo francoski dijaki npr. tri ali štiri opise in komentarje istega dogodka. Dela Tocquevilla, Micheleta ali Taina se zaradi lepote francoskega jezika berejo tudi kot literarne umetnine.

In v vsem tem po mojem tiči bistvena razlika med zgodovinopisjem v Franciji in v bivših komunističnih državah. Ne samo da so izginili dragoceni dokumenti in se je v glavah nakopičila uradna laž, ampak so se ljudje navadili slišati samo en glas, glas neke nezmotljive Znanosti. Valéry je rekel: »Vsa sreča, da zgodovinarji nimajo giljotine!« V komunizmu so jo imeli. Obglavljali so »sovražnike« in spreminjali »junake« v kamnite bogove. Danes le s težavo oživljajo ene in druge, da bi končno zopet postali ljudje, priklenjeni na svojo dobo. Pluralistično in neprestano obnavljajoče se francosko zgodovinopisje o revoluciji pa je le ohranilo človeško dimenzijo osebnosti in dogodkov. Zato je po dveh stoletjih in kljub sprejetju »vrednot republike« v francoski družbi se zmeraj občutna tragika revolucije. Niso je pozabili ne zgodovinarji in ne ljudstvo. Tako je julija leta 1989 v mestecu Puy-du-Fou več sto tisoč Francozov z veliko gorečnostjo praznovalo »kontra-dvestoletnico«. Med častnimi gosti je bil tudi Solženicin kot simbolična žrtev vseh revolucij. Pariško slavje, ki so se ga udeležili predvsem tuji turisti, pa je bilo podobno športnemu dogodku, vendar veliko manjše od

⁵⁴ M. de Certeau: *L'absent de l'histoire*, Mame, Paris 1973; *L'écriture de l'histoire*, Gallimard 1975.

⁵⁵ F. Braudel: *Ecrits sur l'histoire*, Flammarion, Paris 1969, str. 55.

⁵⁶ *Les catholiques français et l'héritage de 1789 (1889–1989)*. Actes du colloque du Bicentenaire organisé par L'Institut catholique, Baugesne, Paris 1989; *La Légende de la Révolution*. Actes du colloque international organisé par l'Université de Clermont-Ferrand, Clermont-Ferrand 1986.

tistega, ki smo ga bili deležni po zmagi Francije na svetovnem prvenstvu v nogometu leta 1998. Organizatorji dvestoletnice so se oprli na važno in nesporno prvo Deklaracijo človekovih pravic, na katero je danes ponosen vsak Francoz, čeprav v njej še ni bilo tretjega člena: »Vsakdo ima pravico do življenja, do prostosti in do osebne varnosti«.

Résumé

Bref panorama de l'historiographie de la Révolution

Antonija Bernard

La révolution de 1789 compte parmi les grands événements historiques qui ont suscité et qui continuent à susciter une immense littérature. Cette cassure nette dans l'histoire de France n'a cessé d'attirer l'attention des historiens français, tout en les divisant en deux courants opposés.

Dès la fin de la période active, qui se termine avec l'avènement de Napoléon, la Révolution est ressentie comme un traumatisme collectif dont on cherche à comprendre les causes et à analyser les enchaînements. Plusieurs points de vue se font jour, dépendant surtout de l'opinion philosophique et politique des témoins des événements. L'aristocratie émigrée penche pour la thèse du complot, ourdi par des petits groupes décidés à renverser l'ordre établi, alors que les catholiques voient la cause de la Révolution dans l'idéologie nouvelle, hostile à la religion. Burke, le plus célèbre des analystes de l'époque, voit dans la Révolution le triomphe de l'irrationnel sur la raison et la modération prônées par les Lumières.

Durant tout le 19ème siècle, nous pouvons observer deux courants d'idées parmi les historiens de la Révolution. Il correspondent en fait à la division de l'opinion elle-même, ce qui est nettement visible dans l'oscillation du régime politique entre la République et la Monarchie. Des le début du siècle, les libéraux comme Mme de Stael ou B. Constant soulignent les bienfaits de la liberté de penser et d'entreprendre tout en rejetant l'aspect violent dû aux jacobins et à la Terreur. Dès le début du régime parlementaire, l'histoire devient un instrument politique, source d'argumentation idéologique. Les historiens comme A. Thiers ou F. Guizot comptent parmi les grands hommes politiques du 19. siècle, tout comme plus tard L. Blanc ou J. Jaurès que l'action politique amène à une nouvelle analyse de la Révolution.

Cependant, ce sont surtout trois œuvres exceptionnelles qui ont marqué aussi bien le grand public que les historiens: l'épique *Histoire de France* de J. Michelet que la Révolution passionne tout particulièrement, *Les origines de la France contemporaine* de H. Taine, d'inspiration conservatrice, et l'analyse célèbre de Tocqueville *L'Ancien régime et la Révolution*.

L'avènement de la Troisième République et l'approche du centième anniversaire donnent un nouvel élan à l'historiographie révolutionnaire. Il s'agit de légitimer le nouveau pouvoir en la reliant à sa source première. Il faut faire accepter les acquis à l'ensemble de la population, surtout par le biais de l'école, tout en laissant dans l'ombre les épisodes négatifs. Avec J.A. Aulard, auteur de *L'Histoire politique de la Révolution française*, cet épisode crucial et toujours contesté entre à l'université.

Durant le 20ème siècle, l'historiographie de la Révolution est marquée d'une part par »l'école des annales«, qui apporte de nouvelles méthodes d'investigation et d'autre part par la révolution d'octobre. Les historiens ont tendance à relier les deux et ceux de tendance marxiste cherchent à interpréter la »révolution-mère« au vue de l'expérience bolchevique. Des investigations plus détaillées, des études sociologiques et locales permettent de mieux cerner certains phénomènes peu connus ou mal interprétés. Peu à peu la contre-révolution, surtout celle de la Vendée, cesse d'être un thème tabou pour l'historiographie républicaine, qui avait tendance à la laisser dans l'ombre. Par contre, l'historiographie de tendance communiste, fortement implantée dans les universités, justifie ou glorifie la Terreur. Dans son aspect extrême, cette tendance limite, par sa vision étroite et intransigeante, la compréhension de la Révolution dans son aspect multiforme. Des œuvres plus conservatrices, telle *La Révolution française* de P. Gaxotte, viennent contrebalancer cette tendance.

Dans les années soixante, les jeunes historiens, tels A. le Roi Ladurie ou F. Furet, influencés aussi bien par »l'école des annales« que par l'historiographie marxiste, tentent de s'affranchir des préjugés idéologiques afin d'avoir une vision d'ensemble à la fois claire et précise. La chute du communisme semble leur donner raison. Les ouvrages consacrés aujourd'hui à la Révolution prouvent tant par leur nombre que par leur diversité que celle-ci garde son actualité.

Cette abondante littérature, qui varie selon les individus, les régimes ou les idéologies du jour suscite elle-même des études et des interrogations sur les résultats et les limites de la science historique.

RAZPRAVE FILOZOFSKE FAKULTETE

- 1985: Janek Musek: Narava in determinanta zavestnega odločanja
Štefan Kociančič – Dragi Stefanija: Glosarij zbornika bratov Miladinovih
Nataša Golob: Dvanajstero mesecev: Povezave in ikonografija likovnih in literarnih ciklov od pozne antike do renesanse
- 1986: Jelka Pirkovič: Zgodovina urbanih oblik Kostanjevice na Krki
Tone Pretnar – Božena Ostromecka: Slovensko-poljski slovar – poskusni snopič
Slovinci v evropski reformaciji
Slovenski jezik v znanosti, 1
- 1987: Janez Höfler: O prvih cerkvah in pražupnijah
Stane Bernik: Črnomelj, urbanistični, arhitekturni in spomeniškovarstveni oris
Lokev skozi čas
Ivan Stopar: Karolinška arhitektura na Slovenskem
Iva Mikl-Curk: Rimska lončena posoda
- 1988: Etnološka stičišča, 1
Gregor Kocijan: Slovenska kratka pripovedna proza 1892–1918, Bibliografija
Irene Mislej: Janez Benigar
- 1989: Slovenski jezik v znanosti, 2
Milena Horvat: Ajdovska jama
Boris Paternu: Modeli slovenske literarne kritike (od začetkov do 20. stoletja)
- 1990: Janek Musek: Simboli, kultura, ljudje
Andrej Ule: Filozofija Ludwiga Wittgesteina (Od traktata do filozofskih raziskav)
Krešimir Nemeč: Med literarno teorijo in zgodovino (razprave in eseji)
Jože Pogačnik: Starejše slovensko slovstvo
Paola Korošec: Alpski Slovani = Die Alpendslawen
Ivan Stopar: Vojak, potepuh in vedutist Friedrich Bernhard Werner Silesius
- 1991: Ivan Stopar: Joseph Leopold Wieser pl. Breg, Ljubljanski vedutist, kaligraf in miniaturist
Janez Sagadin: Razprave iz pedagoške metodologije
Etnološka stičišča 3 = Ethnological Contacts 3 = Zbieznosci etnologiczne 3
Dragi Stefanija: Osnovni frekvenčni slovar Nove Makedonije = Osnoven čestoten rečnik ...
Jože Koruza: Slovstvene študije
- 1992: Cvetko Butkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem I
Franc Križnar: Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju
Dušan Nečak: Obisk preteklosti
Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I
- 1993: Andreja Vrišer: Noša v baroku na Slovenskem
Kultura narodnostno mešanega ozemlja slovenske Istre
Jasna Makovec-Černe: Členitev po aktualnosti in besediloslovje. Bibliografija
Rozina Švent: Bibliografsko kazalo Duhovnega življenja I–LX, 1933–1992

- 1994: Irena Gantar-Godina: Neoslavizem in Slovenci
 Miha Javornik: Evangelij Bulgakova (O ustvarjalnosti Mihaila Afanasjeviča Bulgakova)
 Paola Korošec: Kulturno vrednotenje najdb z grobišča v Köttlachu pri Gloggnitzu
 Milica Bergant: Nove teme pedagoške sociologije in sociologije reforme šolanja
- 1995: Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I (dopolnjena izdaja)
 Jože Pogačnik: Slovensko slovstvo v obdobju razsvetljenstva
 Cvetko Budkovič: Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem II
 Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki
 Matjaž Potrč: Pojavi in psihologija (Fenomenološki spisi)
 Irina Subotič: Likovni krog revije »Zenit« (1921–1926)
- 1996: Gregor Kocijan: Kratka pripovedna proza v obdobju moderne (Literarnozgodovinska študija)
 Ignacij Voje: Slovenci pod pritiskom turškega nasilja
 Jezik in čas (zbornik)
 Mitja Guštin, Predrag Novakovič, Darja Grosman, Brane Mušič, Marija Lubšina – Tušek: Rimsko podeželje / Roman Countryside
 Vincent Gaffney and Zoran Stančić: GIS approaches to regional analysis: A case study of the island of Hvar (ponatis)
- 1997: Maks Tušak: Risanje v psihodiagnostiki I (ponatis dopolnjene izdaje)
 Blaženka First: Oltar Sv. Treh kraljev v Slovenskih goricah (Problem grafičnih predlog v slikarstvu 17. stoletja na Slovenskem)
 Paola Korošec: Prispevek k izpovednosti velikega moškega zlatega prstana z grajske nekropole v Ptujju
 Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem (ponatis)
 Tone Pretnar: Iz zgodovine slovenskega verznege oblikovanja
 Etnološka stičišča 5 & 7 (zbornik razprav)
 Maks in Matej Tušak: Psihologija športa (dopolnjena izdaja)
 Mirko Jurak: Zapisi o Shakespearu / Notes on Shakespeare (dopolnjena izdaja)
 Meta Grosman, Uroš Mozetič, Barbara Simoniti, Tina Mahkota, Milena Milojevič Sheppard: Književni prevod
 Julia Balint: Slovar slovenskih homonimov (na podlagi gesel Slovarja slovenskega knjižnega jezika)
 Anton Janko in Nikolaus Henkel: Nemški viteški liriki s slovenskih tal (Žovneški, Gornjegrajski, Ostrovški) / Deutscher Minnesang in Slowenien (Der von Suonegge, Der von Obemburg, der von Scharpfenberg)
- 1998: Krištof Jacek Kozak: Estetski in idejni vplivi na predvojno dramsko in gledališko kritiko Josipa Vidmarja
 Tanja Mastnak: Koncept ponavljanja v moderni likovni umetnosti: slovenske refleksije
 Asja Nina Kovačev: Govorica telesa. Izraznost roke med naravo in kulturo
 Nemci na Slovenskem 1941–1995 (zbornik)
 Die »Deutschen« in Slowenien (1918–1955) / »Nemci« na Slovenskem (1918–1955) (Kurzer Abriß / Kratek oris)
 Mitja Skubic: Romanske jezikovne prvne na zahodni slovenski jezikovni meji

Razprave FF izdaja Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/1769–201. Knjige lahko kupite z naročilnico ali pri prodajalcu knjig v avli fakultete in v Kulturno-informacijskem centru Križanke, Trg francoske revolucije 7, Ljubljana.

Andrej Dular

Obrtni dom v Metliki

Želja po lastnem obrtnem domu je med metliškimi obrtniki tlela že nekaj časa, takorekoč od ustanovitve obrtne zadruga v Metliki leta 1888. Vendar je ta želja pričela dobivati jasnejšo podobo šele v začetku 20. stoletja, ko so obrtniki tudi uresničili svojo namero in kupili zemljišče za novi obrtni dom. Na seji zadružnega starešinstva, ki je bila 18. maja 1902,¹ so se odločili, da bodo kupili staro hišo, v pismu, ki so ga nekaj dni zatem poslali županstvu mestne občine v Metliki, pa so že zapisali, »da je zadruga vseh obrtnikov metliškega sodnijskega okraja kupila hišo št. 37 v Metliki, katero namerava podreti in na njenem prostoru novo sezidati.«²

Res je bila 20. maja 1902 podpisana kupna pogodba med lastnikom hiše št. 37 Antonom Barbičem in metliško obrtno zadrugo, ki jo je zastopal njen predsednik klobučarski mojster in posestnik Anton Terček. Pogodba se je nanašala na stavbno parcelo št. 42 in na njej ležečo hišo z vsemi pripadajočimi prituklinami, ki jo je lastnik prodal za 2400 kron. Nekaj dni kasneje je bila nepremičnina v zemljiško knjigo vpisana na obrtno zadrugo Metlika.³ Načelstvo obrtne zadruga je zaprosilo mizarskega mojstra Kobeta iz Metlike, naj izdelata gradbeni načrt in predračun stroškov za novo stavbo,⁴ kar je tudi storil.

O nakupu so seznanili društvene člane na občnem zboru 7. julija 1902. leta.⁵ Zadružni odbor pa so pooblastili, da je glede potrebnih sredstev za zidavo obrtne doma zaprosil za posojilo Prvo dolensko posojilnico v Metliki, hkrati pa so sklenili, naj bi delo na dražbi oddali najugodnejšemu izvajalcu.

Po podpisu kupoprodajne pogodbe je bilo potrebno urediti še druge upravnopravne zadeve. Predvsem so morali ugotoviti meje kupljene nepremičnine, da ne bi bilo kasneje z mejaši kakih sporov. Šlo je za poti, ki so držale do posesti sosedov, na primer do metliškega gradu in do šolskega dvorišča. Zadruga obrtnikov je zato v svojem dopisu⁶ zaprosila mestno županstvo, da naj bi odredilo lokalni ogled, pri katerem naj se »po zaslišanju mejašev določi stavbena črta in nivel, po kateri se bode smelo zidati, in da se potem sestavi in predložiti zamore stavbni načrt v odobrenje.« Mejaši so bili posestniki Jože Slobodnik, št. 36, Jože Vukšinič, št. 35, Lenka Kambič, št. 34, poleg teh pa še metliška graščina in krajevni šolski svet. Mejaši so si 26. julija 1902⁷ ogledali mejo in nanjo niso imeli bistvenih pripomb, saj je mestno županstvo ugotovilo, da glede na situacijski načrt ni nobenih javnih ali tehničnih ovir, da bi se (glede na predloženi gradbeni načrt) ne moglo sezidati novega obrtne doma.

¹ Zapisnik seje zadružnega načelstva 18. maja 1902. Arhiv obrtnikov Metlika, leto 1902, hrani Belokranjski muzej Metlika (dalje: BMM).

² Dopis županstvu mestne občine Metlika dne 25.5.1902; BMM, Arhiv obrtnikov 1902.

³ Kupna pogodba z dne 20. maja 1902; BMM, Arhiv obrtnikov 1902.

⁴ Račun za izdelan načrt in predračun, ki ga je mojster Kobe 16.8.1902 poslal obrtni zadrugi Metlika. BMM, Arhiv obrtnikov 1902.

⁵ Zapisnik občnega zbora 7. julija 1902; BMM, Arhiv obrtnikov 1902.

⁶ Dopis županstvu mestne občine Metlika dne 25.5.1902; BMM, Arhiv obrtnikov 1902.

⁷ Dopis županstva mestne občine Metlika načelniku obrtne zadruga Metlika Antonu Terčku dne 20.5.1903. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

Županstvo je po gradbenem načrtu, ki ga je predložila zadruga, povzelo razporeditev in število prostorov nove zgradbe, saj je navedlo, da naj bi imela nova hiša hodnik, eno večjo in dve mali kleti s stopnicami, nad kletjo pa dvorano, dve sobi, kuhinjo, vežo, hodnik do stranišča in stopnišče v zgornje nadstropje. V zgornjem nadstropju naj bi bile tri sobe, kuhinja, jedilna shramba, veža, hodnik do stranišča in stopnišče do podstrešja. V istem dopisu je županstvo še poudarilo, da mora biti vse solidno iz zoper ogenj varno napravljeno, kuhinji preobokani, dimniki postavno izpeljani, streha pa naj bo krita z opeko. Zidano stranišče mora imeti iz cementa zidano dobro pokrito gnojno jamo. Zahtevali so še, da je treba pri gradnji doma strogo upoštevati zakonska določila, po končani gradnji pa mora zadruga zaprositi županstvo za uporabno dovoljenje.

Ker so bile meje kupljene nepremičnine urejene oziroma dogovorjene, stavbni načrt odobren, znani pa so bili tudi pogoji⁸ za oddajo gradbenih del in predračun za celotno delo, ki je znašal 17.581,02 kron,⁹ je 24. maja 1903 obrtna zadruga po večkratnem javnem razglasu organizirala zmanjševalno licitacijo za zidanje obrtnega doma. Licitacija za oddajo del je bila ob 10. uri v metliški občinski pisarni. Nadalje je bilo navedeno: »Ko so se došlim poduzetnikom stavbni pogoji s stavbnim proračunom in stavbenim načrtom do dobra raztolmačili, pozivali so se, da položijo varščino in stavijo svoje ponudbe. Ko so poduzetniki izjavili, da so stavbne pogoje s prilogom dobro razumeli, položili so varščino gosp. Jakob Franc, Franc Jutraš, Miko Urh, Neža Zearo in Franc Piletič ter stavili sledeče ponudbe. Jakob Franc za zidarsko delo 12.000 kron, Franc Jutraš za kleparsko delo 262 kron, Miko Urh za kovaško delo 320 kron, Neža Zearo za kamnoseško delo 160 kron in Franc Piletič za pečarsko delo 400 kron.« Celotno delo je na licitaciji prevzel Jakob Franc, in sicer za 17.500 kron.¹⁰

Konec maja 1903 so na seji obrtnega starešinstva¹¹ še enkrat formalno potrdili izid licitacije in sklenili, da bodo zaprosili Prvo dolensko hranilnico in posojilnico v Metliki za posojilo v enaki višini, kot so znašali celotni stroški gradnje obrtnega doma. Čeprav so v pogojih za gradnjo zapisali, naj bi bila vsa gradbena dela končana do 1. novembra 1903, so na omenjeni seji soglasno sklenili, naj se do tistega časa stavba »toliko dovrši, da pod streho pride, le zadnja pisarna naj bi se zgotovila. Vse drugo delo, to je cela zgradba bi morala biti dokončana do 1. avgusta 1904.« Takšna odločitev zadružnega odbora je bila gotovo v prid Jakobu Francu, ki je lahko računal, da bo svoje delo opravil sicer počasneje, zato pa čim bolj kvalitetno. Končno pa je bilo za dobro gradnjo doma zavzeto in odgovorno tudi zadružno načelstvo, ki naj bi nadziralo kvaliteto dela. Ker je odbor Prve dolenske posojilnice v Metliki zadruzi odobril zaprošeni kredit za gradnjo doma (in sicer po 5-odstotni obrestni meri), je zadružni odbor na seji¹² 7. junija 1903 še enkrat potrdil licitacijske pogoje in izid licitacije ter s tem tudi izvajalca gradbenih del zidarskega mojstra Jakoba Franca iz Metlike.

Jakob Franc se je verjetno takoj lotil pripravljanih del za zidavo doma. Moral je porušiti staro zgradbo, odpeljati odvečni material, izkopati temelje za novo hišo in do zime spraviti zgradbo pod streho. Prav tako je moral najti mojstre-kooperante za druga specialna obrtniška dela, ki so bila potrebna za dograditev obrtnega doma.

---

⁸ Pogoji, pod katerimi odda zadruga vseh obrtnikov metliškega sodnega okraja zgradbo obrtnega doma na prostoru hiše št. 37 v Metliki. Datirano 16. maja 1903. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

⁹ Oznanilo (proračun) glede cen za izgradnjo obrtnega doma v Metliki. Datirano 16. maja 1903. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

¹⁰ Zapisnik 24.5.1903, pisan ob oddaji del za gradnjo obrtnega doma v Metliki. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

¹¹ Zapisnik seje obrtnega starešinstva 31. maja 1903. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

¹² Zapisnik seje obrtnega odbora dne 7. junija 1903. BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

Medtem tudi zadružni odbor ni stal prekrižanih rok in je že računal, koliko bo zadruga zaslužila z oddajanjem prostorov v novem obrtnem domu, ki jih sama ne bi uporabljala. Takšna preračunljivost zadružnega odbora je bila povsem upravičena, kajti Prvi dolenski posojilnici je bilo potrebno vračati posojilo z obrestmi. Najti so morali ugodnega in stalnega najemnika, ki bi v sicer borno zadružno blagajno vsak mesec prispeval nekaj denarja. Očitno je imel zadružni odbor pri izbiri najemnika srečo, saj se je za najem prostorov začela zanimati orožniška postaja v Metliki, še preden je bil obrtni dom sploh dograjen. Zadružni odbor je zato že februarja 1904 določil ceno stanovanja v obrtnem domu. Za tri sobe, kuhinjo in jedilno shrambo v zgornjem nadstropju, sobo na podstrešju ter za klet in drvarnico naj bi najemnik plačal na leto 500 kron. Da pa bi že prej zadostili potrebam žandarmerije, če bi se z njo sklenila najemna pogodba za prostore, naj bi že ob gradnji doma upoštevali njihove želje in nasvete.¹³

Do aprila 1904 je gradnja doma toliko napredovala, da je Franc začel z zaključnimi deli. Zadružni odbor je zato 24. aprila 1904 izvolil komisijo treh članov-obrtnikov (Antona Kopiniča, Martina Prusa in Janeza Novaka), ki je pregledala opravljeno delo. O izvoljenih nadzornikih pa so poročali tudi mojstru Jakobu Francu.¹⁴ Nadzorna komisija je opravičila svoj obstoj, saj so nadzorniki 12. maja 1904 pregledali obrtni dom in ugotovili več pomanjkljivosti na vgrajenih oknih.¹⁵ Franc je moral napake popraviti, ob tem pa so mu zaupali še dodatna dela, ki niso bila omenjena v pogodbi. Tako je na primer tlakoval kletne prostore in prostor pred obrtnim domom, izdelati pa je moral tudi kovinske črke – napis za obrtni dom – ki naj bi bile pritrjene na stavbnem pročelju.¹⁶

Metliški obrtni dom je bil dograjen z majhno zamudo, vendar so zaključna dela končali verjetno že v prvi polovici meseca avgusta. Odbor zadružnega starešinstva je 15. avgusta 1904 izvolil pripravljalni odbor za otvoritveno slovesnost. V odboru so bili poleg župana Franca Jutraša še zadružni načelnik Anton Terček in odborniki Franc Weiss, Božidar Guštin in Janko Globočnik. Ti naj bi za otvoritev 21. avgusta 1904 pripravili vse potrebno za blagoslovitev doma in za banket, ki bi sledil tej svečanosti.¹⁷ Predvidevamo, da je bil obrtni dom takrat tudi odprt.

Po slavnostni otvoritvi je zadružno starešinstvo opravilo pregled opravljenega dela na obrtnem domu. Že 19. avgusta tega leta (torej nekaj dni pred uradnim odprtjem), je namreč mojster Jakob Franc zadrugi predložil končni obračun za zidarsko delo. Ta je znašal 12.753 kron¹⁸ in je le za 253 kron presegel njegova predvidevanja. Zaključni »račun čez vse delo obrtnega doma«, ki ga je verjetno eden od zadružnih odbornikov zapisal (brez navedbe datuma) na zadnji list »proračuna« stroškov za gradnjo doma, pa je znašal 19.371,30 kron,¹⁹ kar je bilo za 1871,30 kron več (to so bili stroški dodatnega, nepredvidenega dela), kot so predvidevali ob začetku gradnje. Za pregled računov so na seji²⁰ zadružnega odbora 29.

¹³ Dopis zadruge obrtnikov v Metliki orožniški postaji v Metliki, datiran 7. februarja 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

¹⁴ Zapisnik seje zadružnega starešinstva 24. aprila 1904 in dopis obrtne zadruge mojstru Jakobu Francu 24.4.1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

¹⁵ Poročilo nadzorne komisije o gradnji obrtnega doma načelstvu obrtne zadruge v Metliki dne 12. aprila (pravilno maja – op. AD) 1904; hrani BMM.

¹⁶ Zapisnik seje zadružnega starešinstva 23.5.1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

¹⁷ Zapisnik seje zadružnega starešinstva 15.8.1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

¹⁸ Proračun za zidarsko delo za obrtni dom v Metliki, datiran 19. avgusta 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

¹⁹ Proračun jednonadstropne hiše vseh obrtnikov metliškega sodnega okraja v Metliki, datiran 21. aprila 1903; BMM, Arhiv obrtnikov 1903.

²⁰ Zapisnik seje odbora obrtne zadruge dne 29. septembra 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

Obrtni dom v Metliki, zgrajen leta 1904, in osnovna šola, zgrajena 1889 (foto: Anton Mucha; iz arhiva Belokranjskega muzeja v Metliki).

septembra 1904 izvolili tudi posebno komisijo. Hkrati so odborniki sklepali o oddaji posameznih prostorov v novem združenem domu. Klet naj bi za 50 kron na leto najel gostilničar Franc Barbič, za 60 kron letno pa je prevzela prostor za svoje potrebe Bolniška blagajna. Obe najemni pogodbi naj bi začeli veljati 1. oktobra 1904. Razen višine najemnine za prostore so odborniki odobrili tudi druga potrebna vzdrževalna dela v domu. Tako so za dimnikarska dela sklenili pogodbo z metliškim dimnikarjem Francem Grubarjem, medtem ko naj bi praznjenje greznice oddali tistemu ponudniku, ki bi to delo opravljal zastoj. Obrtni dom so tudi zavarovali proti požaru za 8000 kron.

Združna revizijska komisija, ki se je sestala 9. oktobra 1904, je ugotovila, da so bila na stavbi izvedena nekatera dodatna nepredvidena dela, nekaterih del pa mojster Jakob Franc ni opravil ali pa jih ni bilo potrebno opraviti. Tako naj bi se po mnenju revizijske komisije za opravljeno delo izplačalo mojstru Jakobu Francu skupno 19.199 kron in 86 vinarjev.²¹

Novi obrtni dom v Metliki ni sameval, saj so bili njegovi prostori kar dobro zasedeni. Orožniška postaja je zadrugi za najete prostore od 1. septembra 1904 plačevala po 400 kron na leto,²² in sicer v dveh polletnih obdobjih po 200 kron,²³ medtem ko je njen uslužbenec-

²¹ Zapisnik revizijske komisije, pisan 9. oktobra 1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

²² Zapisnik seje združnega starešinstva 21.2.1904. BMM, Arhiv obrtnikov 1904.

stražmojster dolga leta plačeval stanovanje v obrtnem domu 10 kron mesečno. Ko se je avgusta 1912 v dom naselil drug stražmojster, mu je zadruga hotela zvišati mesečno najemnino na 16 kron. Ta pa se je pritožil, in ko je zadržni odbor ugodil njegovi pritožbi, mu je najemnino znižal na 12 kron.²⁴

Stanarine so v društveno blagajno prinesle 690 kron, kar je bilo občutno premalo za odplačilo obrokov posojila in obresti, ki jih je bilo na leto za 950 kron. Finančne težave so predložili zadržnim članom na občnem zboru 19. septembra 1909, kjer so sklenili, da bodo za odplačevanje obrokov posojila in obresti pobirali od svojih članov na leto po 2 kroni. Tako se je od 260 članov nabralo na leto 520 kron dodatnega denarja, ki so ga morali včasih izterjati tudi preko davčne uprave.²⁵

Prav s pomočjo teh pristojbin je zadržni obrtni dom prišel v nekaj letih dodobra v zavest članom obrtne zadruge. Dom je postal središče zadržnega dogajanja in združevanja, predvsem pa je kazal navzven moč metliškega obrtnega združenja in posredno tudi veljavo njegovih članov. Po drugi strani pa je bil dom obrtnikom tudi močno finančno breme, ki so ga blažili z oddajanjem prostorov različnim strankam. Med njimi je bila orožniška postaja s svojimi uradniki stalen in sčasoma tudi moteč najemnik, ki se ga obrtniki niso mogli znebiti vse do časa po drugi svetovni vojni. Po razpadu Avstro-Ogrske je septembra 1920 metliško mestno županstvo na podlagi odredbe deželne vlade zaplenilo oziroma zaseglo stanovanje s kuhinjo in drugimi prostori v pritličju obrtnega doma za potrebe tukajšnjega orožništva.²⁶ Ta odlok ni vplival na dogovorjeno višino najemnine, ki jo je orožniška postaja še naprej redno izplačevala zadržni, obrtnikom pa je vendar dal vedeti, da niso popolnoma suvereni lastniki lastnega doma. Po prvi svetovni vojni je za svoje potrebe najelo prostor v obrtnem domu tudi šolsko vodstvo iz Metlike.

Čas po drugi svetovni vojni sprva ni bil naklonjen obrtništvu in takšno usodo je delil z obrtniki tudi obrtni dom, ki so ga za svoje potrebe uporabljali zasebniki in postaja milice. Obrtniki so svoj dom za nekaj časa celo izgubili, saj je tudi njihovo združenje s koncem druge svetovne vojne prenehalo delovati. Ko so leta 1968 v Metliki dogradili stavbo postaje milice, se je le-ta preselila v nove prostore, obrtni dom pa je prevzela v upravljanje Samoupravna stanovanjska skupnost iz Metlike.

Vendar pa obrtna tradicija v mestu ni zamrla. Število obrtnikov je po drugi svetovni vojni raslo, zato so na pobudo Zveze združenj samostojnih obrtnikov Slovenije 24. januarja 1976 ustanovili društvo Združenje samostojnih obrtnikov občine Metlika. To društvo je obrtnike tako povežalo, da so 14. januarja 1979 ustanovili Obrtno združenje, ki je bilo takrat zakonsko obvezna oblika organiziranosti samostojnega osebnega dela. Društvo samostojnih obrtnikov pa s tem ni prenehalo delovati, ampak je od Samoupravne stanovanjske skupnosti 1. januarja 1981 prevzelo upravljanje obrtnega doma v Metliki.²⁷ Do obrtne razstave, ki je bila v Metliki novembra 1982, so obrtniki svoj dom obnovili in ga od takrat naprej spet uporabljajo.

²³ Knjiga dohodkov in izdatkov Zadruga obrtnikov metliškega sodnega okraja od leta 1888 do 1943. BMM, Arhiv obrtnikov.

²⁴ Dopis Ferda Habjana odboru obrtne zadruge v Metliki 7.9.1912. BMM, Arhiv obrtnikov 1912.

²⁵ Zapisnik občnega zbora zadruge vseh obrtnikov metliškega sodnega okraja v Metliki 18. junija 1911. BMM, Arhiv obrtnikov 1911.

²⁶ Dopis županstva mestne občine Metlika zadržni obrtnikom v Metliki 28.9.1920. BMM, Arhiv obrtnikov 1920.

²⁷ Obrtna razstava občine Metlika. Izdano 22. novembra 1982 ob obrtni razstavi občine Metlika od 25. do 28. novembra 1982 v stari kinodvorani v Metliki, str. 4.

Summary

Trade Association Home in Metlika

Andrej Dular

Ever since they founded their own association in Metlika in 1888, craftsmen wished to have their own trade home. Their wish started to come true in 1902 when they bought a plot of land in Metlika; two years later the building was completed. Trade co-operative officers in charge of the necessary preparations for the building, who were elected by the members, had to transfer the building plot ownership to the trade co-operative, prepared estimates and building plans, arranged for a financial loan from the loan bank in Metlika, and at a public auction finally appointed master mason Jakob Franc from Metlika to proceed with work.

Jakob Franc and his hired helpers completed the building in a little over a year. The new trade co-operative home was formally opened in August, 1904. Its building cost 19.371 crowns which was 10% over the estimate. Because it was necessary to pay off the interest on the building loan, trade association members had to pay a yearly fee of 2 crowns. Since this was not enough, however, the extra space in the home which was not needed by its members was leased to individuals and the police station.

After World War II the Metlika craftsmen who owned their own business found themselves in an entirely different situation. For a certain period they even lost their trade home. Only after they had organized and again founded their trade association in the 1970's they regained their old trade home in 1981.

PONATISI ZGODOVINSKEGA ČASOPISA

V seriji ponatisov starejših številk ZČ je v začetku 1999 izšel zvezek št. 1–2 letnika 31/1977. To je že 34. ponatisnjeni zvezek.

ZČ 1–2 letnika 31/1977 objavlja predvsem gradivo zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Kranjski gori jeseni leta 1976 (o slovenski zgodovini 1894–1904, o nekaterih vprašanih zgodovine Gorenjske in Koroške – od Karantanije do podpisa Avstrijske državne pogodbe 1955). Cena zvezka je 2000 SIT, za člane ZZDS 1500 SIT in za študente 1000 SIT.

Ponatisnili smo tudi 2. zvezek Zbirke Zgodovinskega časopisa z razpravo Franca Šebjaniča **Šolnik in domoljub Adam Farkaš (1730–1786)**. Maloprodajna cena je 320 SIT, članska 240 SIT in študentska 160 SIT.

Vse številke ZČ lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva za Slovenijo v Ljubljani, Aškerčeva 2, tel. 061/1697-210. Seznam pa je objavljen v vsaki številki ZČ. Člani zgodovinskih in muzejskih društev imajo 25 %, študenti pa 50 % popust.

Rok Stergar

Ljubljanski častniški zbor med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno

(1. del)

»častnik -a m (ā) član poveljniškega vojaškega osebja; oficir: artilerijski, generalštabni častnik; aktivni častnik / višji gasilski častnik; častnik (ljudske) milice *navt. častnik trgovske mornarice absolvent srednje ali višje pomorske šole; voj. častnik čin od podporočnika do polkovnika ali nosilec takega čina«

Slovar slovenskega knjižnega jezika

»Unser Handwerk ist das schönste und vornehmste auf dieser Welt ... denn durch unsere Hände geht die gesamte Nation...«

Rudolf Habsburški, prestolonaslednik

Uvod

O temi in stanju raziskav

Častniki kot poklicna in socialna skupina ter njihova vključitev v življenje ljubljanskega mesta in meščanstva so tema tega razpravljanja.¹ Tovrstne raziskave so tudi v svetovnem zgodovinoписju sorazmerno nove. Ker je vojaštvo imelo veliko vlogo v zgodovini, sicer sega popisovanje bitk in vojskovodij ali posameznih enot kar v same začetke historiografije. Že veliki Grk Tukidides je svojo *Peloponeško vojno* začel z besedami: »Tukidides, atenski državljani, je opisal vojno Peloponežanov in Atencev. Povedati hoče, kako so se med seboj bojevali.«² Kljub temu se je zanimanje vojaškega zgodovinoписja šele v zadnjih dveh desetletjih začelo usmerjati tudi v raziskave častniškega zbora ali vojakov kot posebne družbene (ali poklicne) skupine.³

Ali je razlog, kot meni István Deák, deloma tudi v tem, da: »Historiker und Intellektuelle sich im allgemeinen nur ustern mit einer Gruppe beschäftigen, die für sich nichts anderes darstellt als einen Haufen rauher Kerle,«⁴ prepuščam v presojo bralcu. Resnično pa je njega dni ideal evropskih razumnikov Erazem Rotterdamski zapisal: »Toda v vojski ima, pravijo, važno vlogo razum. Pri generalih nemara res, ne rečem, da ne, toda ta razum je vojaški, ne filozofski; drugače pa opravljajo to preslavno obrt zajédavci, zvodniki, razbojniki, morilci,

¹ Razprava je dopolnjen tekst diplomske naloge. Za pomoč pri nastajanju se želim na prvem mestu zahvaliti mentorju izr.prof.dr. Janezu Cvirnu. Zahvaljujem se Avstrijskemu inštitutu za vzhodno in jugovzhodno Evropo, ki mi je s štipendijo omogočil bivanje in raziskovanje na Dunaju. Hvala tudi Knafljevi ustanovi, ki mi je pomagala z dvotedensko štipendijo.

² Tukidides, *Peloponeška vojna*, Ljubljana 1958, str. 19 (prevedel Janez Fašalek).

³ Prim. Gerwin Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten im altösterreichischen Offizierskorps*, neobjavljena disertacija, Wien 1980, str. 2-5.

⁴ István Deák, *Der k.(u.)k. Offizier 1848-1918*, (2. izboljšana izdaja) Wien-Köln-Weimar 1995, str. 17. Dalje zapiše: »Sozialhistoriker beschäftigen sich eher mit Arbeitern, Bauern, Mägden, Prostituierten oder Sklaven als mit einer Elitegruppe wie dem Offizierskorps.« (prav tam).

kmetavsi, bedaki, bankrotniki in podobna sodrga, ne pa filozofi, ki presedavajo noči nad bukvami.«⁵

Nemški zgodovinar Hermann Rumschöttel je pred dobrima dvema desetletjema v uvodu o svojem delu o bavarskem častniškem zboru zapisal nekaj besed, ki so še danes lahko vodilo za sodobne raziskave te tematike: »*Die vorliegende Arbeit will weder ein Nachschlagewerk ... noch eine chronologische Darstellung der inneren Entwicklung dieser militärischen und gesellschaftlichen Institution sein. Sie ist vielmehr eine militärgeschichtliche Teilstudie im Rahmen der Gesellschaftsgeschichte ...*«⁶

Slovensko zgodovino pisje se z raziskavami častniškega zbora menda sploh še ni srečalo. V pregledih slovenske zgodovine 19. stoletja o tej problematiki ni niti besede in tudi sicer je vojaški zgodovini praviloma namenjenih le nekaj stavkov, kar za sinteze niti ni presenetljivo.⁷ Dosti boljše pa žal ni niti v pregledu *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev* Janeza J. Švajncerja,⁸ medtem ko je knjiga *Slovenci v vojnah* novinarja Rogerja Gogala komaj vredna omembe.⁹ Posamezne podatke sicer najdemo tu in tam, a bera je bolj skromna. Specialne literature o naši temi pa v nacionalni historiografiji sploh ni! Še najbližje tovrstni literaturi je nekaj razprav o razvpitih septembrskih dogodkih 1908. A tudi tu se avtorji v glavnem omejujejo na popis dogodkov in političnih posledic ter prav malo pišejo o odnosu do vojaštva in častnikov.¹⁰

Seveda sem se ob tem, da se v delu ukvarjam z Ljubljano, neizogibno moral podrobneje seznaniti z zgodovino mesta na prelomu stoletja. Žal še vedno nimamo monografske obdelave ljubljanske zgodovine, tako da je to bilo precej zamudno. V številnih razpravah sem našel mnogo zanimivih podatkov, ki jih je bilo treba počasi sestavljati v mozaik. Posebej moram omeniti knjigo Dragana Matića o kulturnem in družabnem življenju v Ljubljani med prvo svetovno vojno, ki mi je bila v veliko pomoč.¹¹ Nekaj uporabnih drobcev o meščanstvu prinaša tudi *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne* Damjana Ovsca.¹²

Med razloge, ki so zavirali obravnavo zgodovine častniškega zbora pri nas, verjetno lahko prištejemo tudi nepopularnost pisanja o častnikih razpadle monarhije. Zanimivo je, da v vrsti spominov na tiste čase najdemo le redke omembe avstro-ogrskih častnikov. Vendar piscem ne želim očitati namernega zamolčevanja – kot v času pisanja nekurantna in obrobna tema, so oficirji pač izginjali iz spomina piscev. Videli pa bomo, da so častniki igrali precejšnjo vlogo v družabnem, kulturnem in končno tudi političnem življenju monarhije in seveda tudi Kranjske ter Ljubljane.

⁵ Erazem Rotterdamski, *Hvalnica norosti*, Zbirka Svetovni klasiki (6. knjiga), Ljubljana 1991, poglavje 23, str. 42.

⁶ Hermann Rumschöttel, *Das bayrische Offizierkorps 1866–1914*, Beiträge zu einer historischen Struktur-analyse Bayerns im Industriezeitalter (Band 9), Berlin 1973, str. 7.

⁷ Prim. Ferdo Gestrin, Vasilij Melik, *Slovenska zgodovina od konca osemnajstega stoletja do 1918*, Ljubljana 1966, *Zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1979 in Janko Prunk, *Slovenski narodni vzpon. Narodna politika (1768–1992)*, Ljubljana 1992.

⁸ Janez J. Švajncer, *Vojna in vojaška zgodovina Slovencev*, Ljubljana 1992.

⁹ Roger Gogala, *Slovenci v vojnah 593–1918*, Ljubljana 1992.

¹⁰ Prim. Marjan Matjašič, *Stališče vojaških oblasti do nemirov septembra 1908 v Ljubljani*, Kronika, letnik 32/1984, št. 1, str. 28–35 in Ivan Hribar, *Moji spomini*, I. del, (2. izdaja) Ljubljana 1983, str. 320–333.

¹¹ Dragan Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno. Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913/14 – 1917/18*, Gradivo in razprave 15, Ljubljana 1995. Zame je bila predvsem zanimiva zadnja mirnodobna sezona 1913/14.

¹² Damjan [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani od začetka dvajsetega stoletja do druge svetovne vojne*, Idrija 1979.

Nekaj o virih in literaturi

Temeljni vir za obravnavo naslovne teme so *Qualifikationslisten* – neke vrste častniške personalne mape, ki jih hrani dunajski *Kriegsarchiv*. V njih je avstrijska vojska zabeležila bitje in žitje svojih častnikov in so tako neprecenljiv vir za raziskave s tega področja.¹³ Podatki iz omenjenega vira pomenijo pomemben del pričujočega dela. Med listi *Qualifikationslisten* mnogokrat najdemo še spričevala vojaških šol, poročila o dopustih, bolniškem staležu, rezultate rednega strelskega preverjanja in drugo, kar vse običajno ne sodi mednje, a nam pomaga sestavljati mozaik.

Da pa se sploh lahko lotimo dela s *Qualifikationslisten*, ki so v arhivu urejene abecedno, moramo vedeti, kateri častniki nas zanimajo. Tu so nepogrešljiv vir vojaški šematizmi – tako domobranski (*k.k. Landwehr*)¹⁴ kot tisti skupne vojske (*k.u.k. Heer*).¹⁵ Avstrijska vojaška birokracija je z vsakoletnim izdajanjem teh šematizmov raziskovalcem napravila veliko uslugo. V njeno zapuščino pa spada tudi obsežni statistični priročnik *Militärstatistisches Jahrbuch*,¹⁶ ki je izhajal od leta 1870 do leta 1911. Ta je prav tako nepogrešljiv pripomoček.

Mnogo podatkov izvira tudi iz osebnih zapuščin, ki jih hrani *Kriegsarchiv*.¹⁷ Poleg številnih drobnih, pa pomembnih malenkosti, so najdragocenejši spominski zapisi častnikov, ki so služili v Ljubljani.¹⁸ Verjetno bi natančnejši pregled prinesel še več relevantnega materiala, a omejen čas mi tega pač ni dopuščal. Žal je fond dokumentov vojnih sodišč (*Militärgerichtssarchiv*) »*nur eingeschränkt benutzbar*,«¹⁹ torej neuporaben – vsaj tako trdijo v arhivu. István Deák ga je kljub temu delno pregledal²⁰ in ko teče beseda o teh problemih, se naslanjam nanj in na nekaj sodnih dokumentov, ki so bolj slučajno zašli med *Qualifikationslisten*. Ob pregledu zbirke rokopisov (*Manuskripte*) sem našel le nekaj tipkopisov novejših člankov o častnikih avstrijske vojske in nič zame uporabnih virov.

Za odnos meščanstva do častnikov in za pregled družabnega življenja so seveda nenadomestljiv vir časniki. Pregledal sem nekatere ljubljanske dnevnike (*Slovenski narod*, *Slovenec* in *Laibacher Zeitung*), ki so izhajali v obravnavanih letih.

Že iz doslej zapisanega je jasno, da je specialne literature o tej tematiki tudi v svetu razmeroma malo. Kljub temu imamo nekaj izvrstnih del, ki jih moram navesti – na prvem mestu odlično knjigo Istvána Deáka, ki je temeljno (in zelo temeljito) delo o habsburškem častniškem zboru.²¹ Tudi iz opomb je razvidno, da sem jo dosti uporabljal in se v mnogočem

¹³ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 33, 34.

¹⁴ *Schematismus der k.k. Landwehr und der k.k. Gendarmerie der im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder für 1900. Amtliche Ausgabe*, Wien 1899. Dalje vsi šematizmi do vključno leta 1914.

¹⁵ *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1900. Amtliche Ausgabe*, Wien 1899. Dalje vsi šematizmi do vključno leta 1914.

¹⁶ *Militär-Statistisches Jahrbuch für das Jahr 1897*, Wien 1898. In dalje vsi letopisi do 1911.

¹⁷ *Fond Nachlässe und Sammlungen, Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA)*. Za fond sta na voljo tako indeks kot inventar.

¹⁸ Zlasti Heinrich Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Wieden v. Alpenbach, B/30:1) in Adolf Freih. v. Stillfried u. Rathenitz, *Erinnerungen aus meinem Leben*, neobjavljen rokopis (KA, Nachlaß Stillfried u. Rathenitz, B/862:1). O spominih kot viru za zgodovino častniškega zbora prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 259–268 in Silke Weggel, *Das bürgerliche Heer? Eine Studie über die k.(u.)k. Armee anhand ausgewählter Autobiographien ehemaliger k.(u.)k. Offiziere im Zeitraum von 1860–1914*, diplomsko delo, Wien 1992, str. 8–16. Kratak pregled zgodovine avstrijskih častniških avtobiografij v uvodu h komentiranim spominom Glaise von Horstenau daje Peter Broucek (v: Peter Broucek (Hg.), *Ein General im Zwielflicht. Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau* (Band 1, *K.u.k. Generalstabsoffizier und Historiker*), Wien-Köln-Graz 1980, str. 15–17).

¹⁹ Rainer Egger, Christoph Tepperberg, *Kriegsarchiv*, založba, Wien 1996.

²⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 36.

naslanjam na njegova dognanja. Omenim naj še neobjavljeno disertacijo Korošca Ulfa Sereinigga, ki je nekaj let starejša, manj obsežna, a nadvse uporabna.²²

Kljub temu, da obravnavam partikularen problem, je bilo seveda nujno pregledati nekaj splošnih del o habsburški vojni sili. Tu naj omenim predvsem obsežno kolektivno delo *Die bewaffnete Macht*,²³ delo Gunterja E. Rothenberga *The Army of Francis Joseph*²⁴ in Johanna Christopha Allmayer-Becka ter Ericha Lessinga *Das Heer unter dem Doppeladler*,²⁵ sicer pa je tovrstne literature naravnost ogromno. Literaturo o posameznih temah navajam v sprotnih opombah.

Poleg znanstvene literature sem k obravnavi pritegnil tudi leposlovna dela, ki se dotikajo naslovne teme. Seveda je tu potrebna pazljivost, saj je subjektivnost piscev gotovo večja kot subjektivnost historikov.²⁶ Kljub temu pa mi je leposlovje marsikdaj pomagalo tam, kjer so odpovedali viri. Ti pač nič ali malo povedo o počutju posameznika, o njegovih notranjih stiskah, pa tudi o veselju in sreči večinoma molčijo. Če nam uspe pogledati skozi meglico (ali kar dimno zaveso) piščeve zlobe, sentimentalnosti, elegičnosti ali česarsizebodi, je literatura čudovit vir. Ako pa nam to ne uspe, smo si vsaj malo oddahnili od branja mnogokrat povsem uniformnih birokratskih pisnih izdelkov.

Pri leposlovnih delih opozarjam predvsem na dela pisateljev, ki so sami izkusili vojaško ali častniško življenje in imajo zato njihova pisanja deloma avtobiografski značaj. Arthurja Schnitzlerja je zaradi *Leutnanta Gustla*²⁷ obravnaval *Ehrenrat* in mu odvzel čin,²⁸ Robert Musil je svoj prvenec *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*²⁹ v marsičem naslonil na lastne kadetske izkušnje. Tudi Alexander Roda-Roda – danes verjetno najbolj znan po anekdoti, ko naj bi cenzorju, ki mu je 1910 prepovedal izvajanje njegovega in Karla Rösslerja³⁰ dela *Der Feldherrnhügel*, dokler bo stala Avstrija, mirno odgovoril: »Na, dann warten wir halt noch die paar Wochen«³¹ – je častnikom posvetil mnogo svojih stvaritev. S tematiko življenja

²¹ Delo je izšlo v angleščini (István Deák, *Beyond Nationalism. A Social and Political History of the Habsburg Officer Corps, 1848–1918*, New York 1990) in v nemškem prevodu (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*).

²² Ulf Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914. Bildung-Avancement-Sozialstruktur-Wirtschaftliche Verhältnisse*, neobjavljena disertacija, Wien 1983. Le pod črto omenjam še pregledno, a precej poljudno in anekdotično knjigo: Gerd Holler, ... *für Kaiser und Vaterland. Offizier in der alten Armee*, Wien–München 1990.

²³ Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die bewaffnete Macht* (v: *Die Habsburgermonarchie 1848–1918* (Band 5), Wien 1987).

²⁴ Gunter E. Rothenberg, *The Army of Francis Joseph*, West Lafayette 1976.

²⁵ Johann Christoph Allmayer-Beck, Erich Lessing, *Das Heer unter dem Doppeladler*, München-Gütersloh-Wien 1981.

²⁶ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 257, 258.

²⁷ Arthur Schnitzler, *Leutnant Gustl* (v: Arthur Schnitzler, *Der blinde Geronimo und sein Bruder. Erzählungen 1900–1907*, Frankfurt am Main 1989). Delo je prvič izšlo 1900. Prim. razpravo Alfred Doppler, *Leutnant Gustl und Leutnant Willi Kasda. Die Leutnantgeschichten Arthur Schnitzlers* (v: Joseph P. Strelka (Hrsg.), *Im Takte des Radezkymarschs... Der Beamte und der Offizier in der österreichischen Literatur*. New Yorker Beiträge zur Österreichischen Literaturgeschichte (Band 1), Bern-Berlin-Frankfurt/M.-New York-Paris-Wien 1992, str. 241–254) in Brenda Keiser, *Deadly Dishonor. The Duel and the Honor Code in the Works of Arthur Schnitzler*, Studies in Modern German Literature (Vol. 33), Bern-Berlin-Frankfurt/M.-New York-Paris-Wien 1990.

²⁸ O tem podrobneje Hubert Mader, *Duellwesen und altösterreichisches Offiziersethos*, Studien zur Militärgeschichte, Militärwissenschaft und Konfliktforschung (Band 31), Osnabrück 1983, str. 171–173.

²⁹ Robert Musil, *Die Verwirrungen des Zöglings Törleß*, Hamburg 1959. Prva izdaja je izšla 1906. Slovenski prevod: Robert Musil, *Zablode gojenca Törlessa*, 2. izdaja, Ljubljana 1988 (prevedel Darko Dolinar).

³⁰ Pravo ime Carl Reßner.

³¹ Hans-Horst Henschen, *Alexander Roda Roda* (v: Walter Jens (Hrsg.), *Kindlers neues-literatur Lexikon, Studienausgabe*, (Band 14), München 1996, str. 221).

avstrijskih častnikov v začetku 20. stoletja se srečamo v vrsti del Josepha Rotha; najbolj znano (in prevedeno) je gotovo *Radetzkyjeva koračnica*.³² Nesmrtno delo Jaroslava Haška *Dobri vojak Švejk* je prava zakladnica častniških karakterjev.³³ Hrvaški pisec, rezervni poročnik Miroslav Krleža, pa je vojaštvo obdelal v petih zgodbah, zbranih v zbirki *Hrvatski bog Mars*.³⁴ Kdor pozna vsaj katero izmed teh del, tega ni potrebno še enkrat opozarjati, da je pri njihovi uporabi v prozaične zgodovinopisne namene potrebno biti previden.

Seveda se nobeno izmed navedenih del ne dogaja v Ljubljani, a ker jih uporabljam bolj za podkrepitev in poglobitev dognanj, ki izvirajo iz drugih virov ali literature, to ni usodno. Slovenska literarna ustvarjalnost pa žal ne ponuja kaj dosti upoštevanja vrednega gradiva s častniško tematiko. Gotovo velja omeniti pisanje Frana Maslja-Podlimbarskega, ki je iz svojih vojaških in častniških doživetij vzel snov za nekaj zgodb.³⁵ Tudi drugi (bolj ali manj znani) avtorji so spisali to in ono delo s tematiko iz častniškega življenja, še pogostejši je seveda motiv častnika, toda vsega skupaj je bore malo. Cankarjev *Gospod stotnik*³⁶ pa je res prej *podoba iz sanj* kot slika resničnosti. Nekaj slovenske literature sem pritegnil k pisanju, a vendar si ne domišljam, da je moj pregled popoln. Ampak to niti ni bil moj namen. Ob prelistavanju *Slovenskega biografskega leksikona* lahko na primer opazimo, da se je še marsikateri slovenski častnik ukvarjal z literaturo – tudi spominsko –, toda njihovi spisi so večinoma izhajali v časopisu ali v slovstvenih revijah. Žal bi zbiranje teh del bilo časovno preveč zahtevno in tudi njihova podrobna obravnava ne bi sodila v okvir tega dela.

Metoda dela

Že iz naslova dela je razvidno, da sem se časovno omejil na obdobje od preloma stoletja do prve svetovne vojne. Slednjo mejo lahko pojasnim povsem enostavno. Začetek prve vojne je bil pomembna prelomnica in je prinesel tektonske spremembe tudi v oficirski korpus – tako ljubljanski kot tisti cele monarhije.

Ljubljanski častniški zbor, kot je obstajal poprej, je z začetkom spopadov praktično izginil. Enote so odšle na fronto in v Ljubljani je ostalo le nekaj aktivnih častnikov, ki so urili pohodni bataljon za pohodnim bataljonom ali vodili dopolnilni okraj (*Ergänzungsbezirk*). In po prvem letu vojne je od korpusa avstrijskih aktivnih mimodobnih častnikov ostalo le relativno malo preživelih ali zdravih. Zaradi samomorilne *Vorwärts-mir-nach!* taktike so poveljniki vodov in čet v boj odhajali na čelu svojih mož. Do konca 1914. leta je padlo pet odstotkov vseh (aktivnih, upokojenih in rezervnih) predvojnih častnikov, celotne izgube

³² Joseph Roth, *Radetzkyjeva koračnica*, Ljubljana 1982 (prevedla Mira Miladinović) – prva nemška izdaja *Radetzky-Marsch* je izšla 1932. Pisec spremne besede Peter Vodopivec je o delu zapisal, da gre za: »nena njegovih najlepših romanov, za epski oris propadajoče habsburške monarhije...« in da je: »Rothov roman ... torej imenitna analiza avstrijske družbe izpred prve svetovne vojne...« (prav tam, str. 367).

³³ Jaroslav Hašek, *Dobri vojak Švejk med prvo svetovno vojno*, Ljubljana 1953 (slovenski prevod).

³⁴ Miroslav Krleža, *Hrvatski bog Mars*, Ljubljana 1949 (slovenski prevod). Prim. Zoran Konstantinović, *Miroslav Krleža und die österreichisch-ungarische Militärtradition* (v: Joseph P. Strelka (Hrsg.), *Im Takte des Radetzky-Marschs...*, str. 309–321). V oklepaju navedeni zbornik je odlično branje o motivu c.kr. častnikov (in uradnikov) v literaturi narodov bivše Avstro-Ogrske. Slovenska književnost iz razumljivih razlogov ni upoštevana. Sam navajam le literarna dela, ki sem jih resnično prebral, zbornik pa seveda ponuja vpogled v mnogo širši spekter ustvarjalnosti.

³⁵ Najbolj izrazito v zbirki: Fran Maselj-Podlimbarski, *Pokorno javljam*, Ljubljana 1962. Za nasvete pri iskanju slovenskih del s častniško tematiko se zahvaljujem univ.doc.dr. Igorju Grdini in univ.asist. Tonetu Smoleju.

³⁶ Ivan Cankar, *Gospod stotnik* (v: Ivan Cankar, *Dela IV*, Ljubljana 1985, str. 235–238). Čeprav nima nobene dokumentarne vrednosti, morda velja omeniti še knjigo Janija Virka, *1895, potres : kronika nenadejane ljubezni*, Ljubljana 1995. V zgodbi, ki – kot pravi pisec besedila na zavihku Milan Dekleva – govori tudi o družabnem življenju »polmeščanov, uradnikov in uboge raje« v kranjski prestolnici, ima vlogo tudi nek artilerijski poročnik Bullow, sosed in znanec glavnega junaka.

(upoštevaje ranjene in zajete oficirje) pa so dosegle več kot tretjino častniškega zbora.³⁷ Predvojni častniški zbor je v veliki meri prenehal fizično obstajati.

Časovni začetek mojega pisanja je postavljen bolj arbitrarno. Zaradi obsežnosti snovi in ker se mi zdi, da so pri taki mikroštudiji pomembni detajli ter se je potrebno izogibati preveliki površnosti, je bilo jasno, da mi ni mogoče obdelati obdobja, daljšega od desetletja ali dveh. Prelom stoletja kot mejnik se je ponujal kar sam. Res pa je tudi, da je v tem času avstrijsko vojaštvo doživelo zadnje spremembe pred 1. svetovno vojno, ki so mu končno dale razmeroma sodobno podobo. Deák tako mejnika v razvoju vojske postavlja v leti 1897 in 1906.³⁸

Leta 1897 se je s sprejemom Badenijevih jezikovnih naredb začelo obdobje parlamentarne obstrukcije in uličnih protestov. Tudi vojsko so pretresli dogodki, ki jih je v svojih spominih tako slikovito opisal tedanji državnozbornski poslanec Fran Šuklje in ki je zanje – prav tako kot sloviti britanski zgodovinar A.J.P. Taylor – trdil, da so zapečatili usodo monarhije.³⁹ Uporaba čet proti nemškimi demonstrantom je pomenila hudo grožnjo notranji trdnosti armade, katere oficirji so bili vendar večinoma Nemci.⁴⁰ Tudi ta »nacionalni« steber monarhije so v prihodnje vse bolj ogrožali narodnostni spori, ki so pestili monarhijo. Zaradi ustavne krize, ki se je v začetku stoletja sprožila na Ogrskem, pa je šef generalštaba, general Friedrich grof Beck-Rzikowsky, pripravil celo načrt oborožene invazije v Transilvanijo – *Fall U*.⁴¹ Leto 1906 je ob vsem ostalem pomembno zaznamovala zamenjava šefa generalštaba. Generala Becka je nasledil dotedanji poveljnik 8. pehotne divizije v Innsbrucku Franz Conrad von Hötzendorf, ki je odločilno vplival na modernizacijo armade, a jo je tudi vse bolj vpletal v politiko.⁴²

Seveda pa se opisane časovne zamejitve nisem vedno držal in sem večkrat posegel tudi v čas pred obdobjem, omenjenim v naslovu, ali po njem. Prvotako se marsikdaj nisem držal niti omejitve na Ljubljano. Večkrat je za določeno problematiko premalo »ljubljanskih« virov in tako sem moral poseči širše, da bi jo lahko dovolj temeljito prikazal.

Odločiti se je bilo treba tudi, katere častnike naj zajamem v obravnavo. Omejitve na aktivne častnike je dovolj logična; rezervisti so bili pač le civilisti, ki so čin pridobili v času služenja vojaškega roka.⁴³ Prav tako sem izločil vojaško uradništvo (avditorje, vojaške zdravnike in računske častnike – *Rechnungsführer*) ter duhovništvo. V obravnavo jih pritegnem le občasno.⁴⁴ Upošteval sem tako častniške kot generalske čine, nisem pa izpustil

³⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 233–235.

³⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 86.

³⁹ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, 2. del, (2. izdaja) Ljubljana 1995, str. 63–74; prim. Alan John Percival Taylor, *Habsburška monarhija 1809–1918 : Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*, Ljubljana 1956, str. 206–208.

⁴⁰ V času protestov proti jezikovnim naredbam se je čez vso mero razširilo izzivanje častnikov na dvboj. Nemškonacionalni študentje so izkoriščali dejstvo, da oficirji niso smeli odkloniti dvoboja. Ker so se častniki večinoma slabo odrezali, so v nekaterih mestih ustanovili častniške sabljaške šole. Končno pa je vojska, da bi omejila precejšnje izgube v častniškem zboru, prepovedala dvobojevanje s sabljo s študenti; častniki so se morali boriti z dvobojevalnimi pištolami, ki so jim dajale večje možnosti (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 163, 164; o častniških sabljaških klubih prim. Ferdinand Strobl von Ravelsberg, *Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Ritter von Milde Nr. 17 1674–1910*, Laibach 1911, str. 327).

⁴¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 86–90.

⁴² Podrobneje I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 90–99.

⁴³ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35.

⁴⁴ Tu se ne ujemam z Deákom. V svoje delo je zajel tudi vojaško uradništvo, ne pa duhovništva (prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35). Sam jih nisem vključil, saj se mi zdi, da so bili v resnici bolj uradniki kot vojaki. Tudi statuti častniških ustanov jih navajajo ločeno (prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen des k.u.k. Infanterieregiments Albert I. König der Belgier Nr. 27*, Laibach 1912).

niti praporščakov (*Fähnrich*) oziroma kadetov. Praporščaki res (še) niso bili povsem »pravi« častniki, bili pa so častniški kandidati. To je razvidno tudi iz naziva, ki se je uporabljal do 1908 – *Cadet-Offiziersstellvertreter*. In večina jih je v razmeroma kratkem času dosegla častniške čine. V častniški zbor jih – z določenimi omejitvami pravic – uvrščajo tudi statuti oficirskih ustanov.⁴⁵ Seveda pa ne zanikam dvojnega značaja teh aspirantov na oficirsko čast, kot ga je kratko označil Haškov literarni stotnik Sagner: »Človek božji, saj še niste oficir, kadet ste. Visite v zraku med fenrihom in podoficirjem. Od tega, da bi se imenovali oficirja, ste še daleč, kakor frajtar, ki se da kje v krčmi klicati: 'gospod štabni feldvebel'.«⁴⁶ Razumljivo je, da podčastnikov nisem obravnaval. Kdor se bo lotil te teme, se bo spopadel z precejšnjim pomanjkanjem virov in historičnih raziskav.

Ker pišem o **ljubljskem** častniškem zboru, sem enakovredno upošteval častnike cislajtanskega domobranstva in avstro-ogrske skupne vojske. Ker se častniki *Landwehr* v obravnavanem času niso več bistveno razlikovali od svojih kolegov v skupni armadi,⁴⁷ kljub temu nisem izgubil možnosti primerjav svojih podatkov z uradnimi; ti so bili zbrani le za skupno vojsko. V obravnavo pa nisem pritegnil orožnikov, ki so bili sicer podrejeni vojnemu ministru, vendar niso bili vojaki.

Kot sem že omenil, izhaja velik del podatkov iz pregleda *Qualifikationslisten*. S pregledom obeh šematizmov za obravnavana leta sem dobil seznam več kot tisoč častnikov (okrog 300 domobrantskih in okrog 700 skupne vojske), ki bi **lahko** služili v Ljubljani med 1900 in 1914. Ker so šematizmi urejeni po enotah (polkih, bataljonih oziroma divizionih)⁴⁸ in ker je bila večina njih nastanjena vsaj na dveh krajih (17. pešpolk naprimer v Celovcu in Ljubljani), nam šele *Qualifikationsliste* sama razkrije, ali je posamezni častnik resnično kdaj služil v Ljubljani.

Prvotni načrt, da bi pregledal *Qualifikationslisten* vseh tisoč častnikov, sem moral na Dunaju kaj hitro prilagoditi – milo rečeno počasnemu – izdajanju arhivalij v Vojnem arhivu. Odločiti sem se moral za pregled naključnega vzorca. Moj pregled je tako zajel nekako četrtino (259) častnikov s seznama; 190 jih je res služilo v Ljubljani. Tak delež pa mi kljub relativno mali absolutni številki že omogoča dovolj veliko zanesljivost statistične obravnave. Ker so nekatere *Qualifikationslisten* ohranjene le za nekaj let (zlasti usodno je leto 1907, ko se spremeni njihova oblika),⁴⁹ se mi je kak častnik, ki je sicer bil v Ljubljani, verjetno tudi izmuznil. Vendar to celotne slike ne bi smelo pomembno spremeniti. Nadaljnjih 38 *Qualifikationslisten*, ki sem jih želel pregledati, arhivisti niso našli, ali pa so se do danes že izgubile.

Tako zbrani podatki so predstavljali osnovo, ki sem jo dopolnil s pregledom ostalih – v prejšnjem poglavju navedenih – arhivskih fondov, časnikov ter leposlovja in z dognanji drugih avtorjev. V Ljubljani sem poleg časopisja pregledal le fond *Drobni tisk Knjižnice Narodnega muzeja Slovenije*, v katerem sem našel precej zanimivih malenkosti.⁵⁰ Poleg tega sem uporabil nekaj dokumentov iz fondov *Zgodovinskega arhiva Ljubljana*.

⁴⁵ Prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen...*

⁴⁶ J. Hašek, *Dobri vojak Švejk, Znameniti ravs* (III. knjiga), Ljubljana 1953, str. 59.

⁴⁷ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 37.

⁴⁸ Na mestu je opozorilo: divizion (*Division*) je uradna oznaka za artilerijske enote ranga bataljona in ga ne gre zamenjevati z divizijo. Uradna oznaka divizije je bila *Truppen-Division*. Sodobni slovenski prevod je bil krdelna divizija (tako npr. *Leksikon občin za Kranjsko. Izdolan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900*, Dunaj 1906, str. 2).

⁴⁹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 35.

⁵⁰ Za opozorilo na ta fond in siceršnjo pomoč pri uporabi gradiva iz knjižnice *Narodnega muzeja Slovenije* se najlepše zahvaljujem Anji Dular.

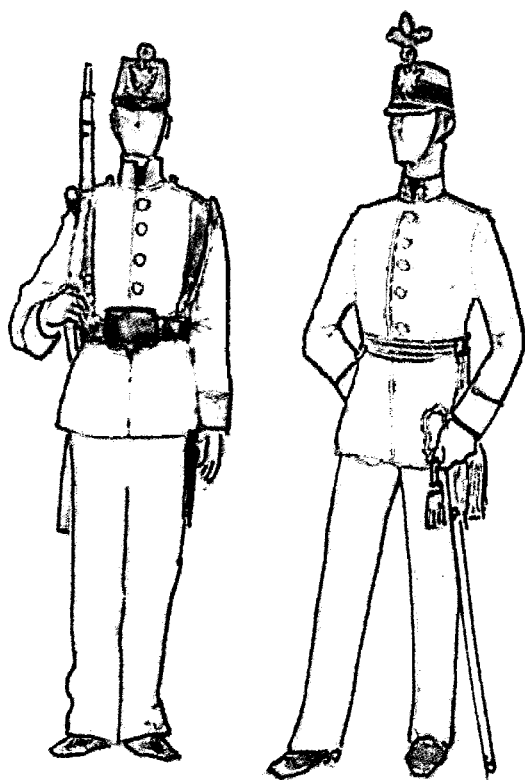
Upam, da mi je uspelo ustvariti dovolj trdno celoto. Jasno mi je, da marsikaj manjka ali ni dovolj dognano. Kljub vsemu upam, da je to delo vsaj spodbuda za nadaljnje raziskave in vodnik po prvih stopinjah. Kar sam dodajam, da se v arhivskih fondih polkov, ki so bili stacionirani v Ljubljani, in graškega 3. korpusa skoraj gotovo skrivajo podatki, relevantni za obravnavano temo. Pregled zbirke portretov (*Portraitsammlung*), ki jo prav tako hrani dunajski *Kriegsarchiv*, pa bi zanesljivo povečal slikovitost prikaza.

Naj zapišem še zadnje pojasnilo. V največji možni meri sem se izogibal razpravljanju o splošnem položaju v tistem času, o razvoju vojske in vojaštva v Avstriji pa po svetu ter o drugih splošnostih. Vse to bi bilo le povzemanje drugih, kompetentnejših avtorjev, katerih dela navajam v prejšnjem poglavju, opombah in v seznamu literature. Če se mi je zdelo, da se temu le ne morem izogniti, sem poskušal biti karseda kratek in stvaren.

Vojaško življenje

Enote v Ljubljani

Osnovna enota habsburških oboroženih sil je bil (pehotni) polk – regiment. V okviru polka je tudi potekala večina službenega življenja častnikov in sodobniki so večkrat patetično zapisali, da je častnikova domovina pravzaprav njegov polk.⁵¹ Z modernizacijo armade in njenim poenotenjem se je pomen posameznih polkov sicer bistveno zmanjšal, a so vendar še ljubosumno čuvali svoje individualne značilnosti in predprave. Nekatere izmed njih so bile prav bizarne. Častniki češkega 14. dragonskega polka so bili vsi gladko obriti, akoravno so

Slika 1. Vojak 17. IR in častnik 27. IR v paradnih uniformah (Sergej Vrišer, *Uniforme v zgodovini*, str. 14 slikovne priloge)

⁵¹I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 30.

bili drugod brki obvezni, 8. dragonski polk pa je imel pravico enkrat letno marširati skozi Hofburg z razvito standarto in ob igranju trobent.⁵²

Toda to so bile slejkoprej izjeme brez stvarnega pomena; posebnosti so se pri večini regimentov skrčile le na polkovno himno in barvno oznako na ovratniku, naramnih našitkih ter zavihkih rokavov sicer enotne uniforme. Kranjski 17. pešpolk je tako imel bele (srebrne) gumbe in rdeče-rjave oznake, pripadniki 27. štajerskega pešpolka pa so zaradi cesarsko-rumene barvne oznake, ki so jo dopolnjevali rumeni (zlati) gumbi dobili nadimek »kanarčki«. Koračnica 27. regimenta je bil na primer *Gablenz-Marsch*, posvečen spomenu junaštev polka v pohodu 1864 pod poveljstvom podmaršala barona von Gablenza.⁵³

Polki so še vedno imeli svojega imetnika (*Regimentsinhaber, Oberstinhaber*), ki pa je že 1868 izgubil zadnje ostanke resnične avtoritete in je poslej imel le ceremonialno vlogo. Topniški polki, ki so imeli manj slavno zgodovino, čeprav so postajali vse bolj pomembni, pa sploh niso poznali tega položaja. So se pa topničarji od pehotnih vojakov razlikovali po rjavi barvi suknjičev z, za vse polke enakimi, rdečimi našitki. Tudi domobranski polki so se od pešpolkov skupne armade razlikovali po ščukastosivi barvi uniform, ki so povzemale kroj elitnih lovcev; pehota je sicer nosila svetlo modre uniforme.⁵⁴ Po 1908 so sive uniforme polagoma (kolikor so dopuščala proračunska sredstva) začeli uvajati v celotno vojsko.

Ko govorimo o častniškem zboru v Ljubljani, se moramo zavedati, da bi zaradi tradicionalno močne vloge polkov lahko govorili celo o več ločenih korpusih. Navezanost na polk namreč ni bila omejena le na čas službe, temveč je vplivala tudi na družabno življenje častnikov. Podrobneje pa o tem pišem v poglavju *V polku in častniškem zboru*.

Zaradi pomena polkov je, kljub temu, da se poskušam kar najbolj izogibati pisanju o organizacijski strukturi armade, vendar neizogiben kratek, sumaren pregled enot, ki so ob prelomu stoletja bile v Ljubljani.⁵⁵ Relativna večina častnikov in vojakov je pripadala graškemu 27. pešpolku (*Infanterieregiment; IR*), ki je imel v Ljubljani tri bataljone; domači 17. pešpolk je bil sicer nameščen v Celovcu, v Ljubljani pa je bil nadomestni bataljon in poveljstvo dopolnilnega okraja (*Ergänzungsbezirkscommando*). V mestu je bila celotna posadka 7. polka poljskega topništva (*Feldkanonenregiment; FKR*)⁵⁶ in kader kranjskega 7. bataljona poljskih lovcev (*Feldjägerbataillon*). Od višjih poveljstev so v kranjski prestolnici bila: poveljstvi 28. pehotne divizije (*Infanterie-Truppen-Division; ITD*) in 56. pehotne brigade (*Infanteriebrigade; Ibrig*)⁵⁷ ter malo pomembno poveljstvo mesta (*Festungs- und Platz-Commando*). Ob tem so bili v Ljubljani še: »podružno skladišče topničarskega orožja, vojaško oskrbovališče, zdravstveni oddelek št. 8, garnizijska bolnišnica št. 8, garnizijsko sodišče, 3 vojašnice, vojaško strelišče.«⁵⁸ Enote skupne vojske, ki so bile nameščene v Ljubljani, za lažje razumevanje predstavljam tudi grafično (Slika 2).

Ločeno od skupne vojske je bilo organizirano translajtansko domobranstvo – *Landwehr*. Poveljnik armadnega 3. korpusa je bil sicer hkrati komandant graškega poveljstva domo-

⁵²I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 29, 30.

⁵³Tako polkovne barve kot koračnice so zapisane v vsakoletni izdaji šematizma. Odlična kratka predstavitev razvoja avstro-ogrskih uniform je knjiga Sergeja Vrišerja, *Uniforme v zgodovini. Slovenija in sosednje dežele*, Ljubljana 1987, str. 24–32 in 14–23 slikovne priloge.

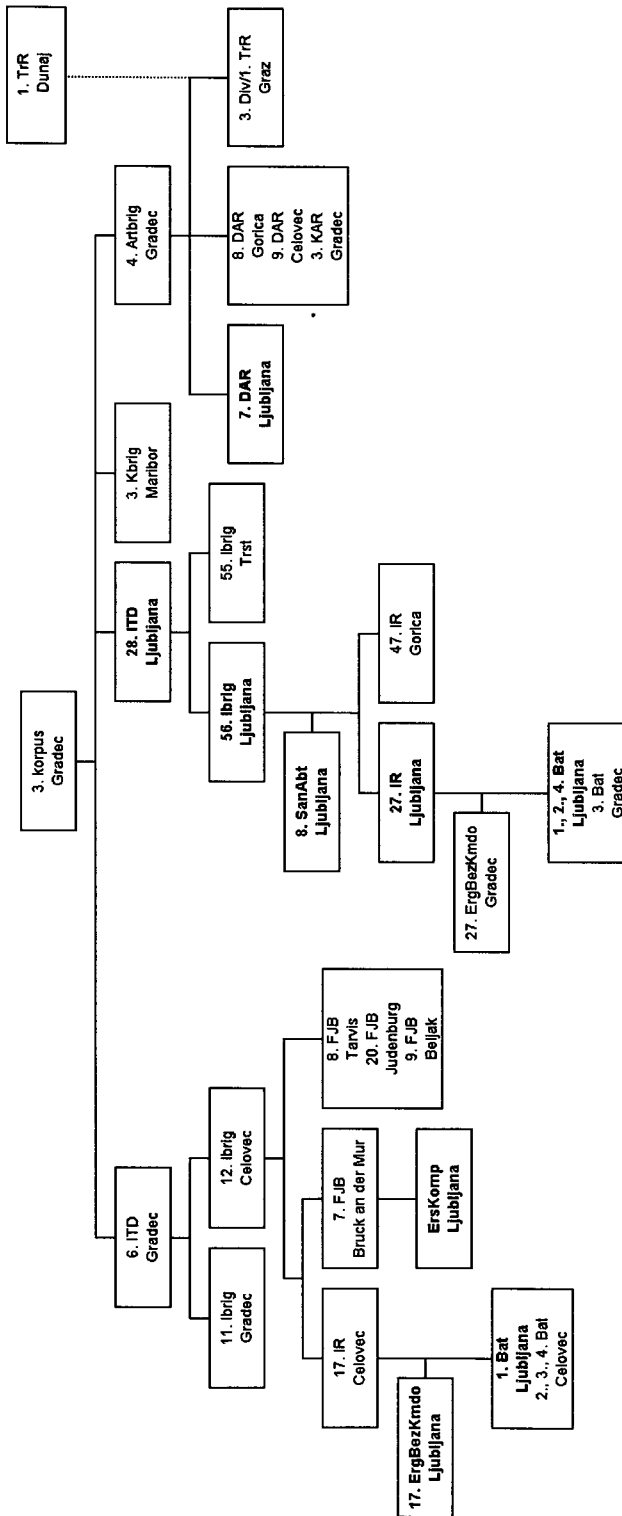
⁵⁴S. Vrišer, *Uniforme v zgodovini*, str. 25.

⁵⁵Pregleden prikaz celotnih oboroženih sil habsburške monarhije je tabela E.5. v Deákovi knjigi (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 32).

⁵⁶Do 6.4.1908 se je enota imenovala 7. divizijski artilerijski polk (*Divisionsartillerieregiment; DAR*) (*Schematismus für das k.u.k. Heer (1909)*).

⁵⁷Leta 1908 je bilo brigadno poveljstvo prestavljeno v Gorico (*Schematismus für das k.u.k. Heer (1908)*).

⁵⁸*Leksikon občin za Kranjsko*, str. 2. Da ne bi bil predolg, ne navajam, kje so bile posamezne vojašnice. O tem na primer: *Kažipot Ljubljana, Gorenjsko, Notranjsko s Postojno, Dolenjsko, Trst*, Ljubljana 1914.

Slika 2. Organizacija graškega 3. korpusa s poudarkom na enotah, nameščenih v Ljubljani (izpisano s s krepkim tiskom (Vir: Schematismus für das k.u.k. Heer (1905))

branstva, enote na nižjih ravneh pa so bile povsem ločene. V Ljubljani sta bila do 1901 dva bataljona celovškega 4. domobranskega pešpolka (*Landwehr-Infanterie Regiment; LIR*). Ta dva bataljona in nov tretji so po tem letu sestavljali nov, ljubljanski 27. domobranski pešpolk.⁵⁹ Tudi regimentu nadrejena enota – 44. domobranska pehotna divizija (*Landwehr-Infanterie Brigade; LIBrig*) je od istega leta imela svoj štab v Ljubljani. Tik pred začetkom velike vojske je bil iz Tešina v mesto prestavljen 1. bataljon 32. domobranskega pešpolka. Ljubljansko časopisje je seveda natančno spremljalo spremembe, ki so bile za mesto zelo važne zaradi številnih razlogov.⁶⁰

Le kratek čas je bilo v glavnem mestu dežele Kranjske domobransko topništvo. V letih 1907/8 je bila tam nameščena topniška baterija (*Kanonenbatterie Nr. 1/3*). V Ljubljani sta imela do reorganizacije 1901. leta sedež še 24. in 25. črnovojniško okrajno poveljstvo (*Landsturm-Bezirkscommando*), po tem pa poveljstvu 27. domobranskega dopolnilnega okraja (*Landwehr-Ergänzungs-Bezirkscommando*) in 27. črnovojniškega okraja. Od leta 1906 je bilo v Ljubljani tudi domobransko sodišče (*Landwehrgericht*).⁶¹

Leta 1911 je bil 27. domobranski pešpolk z 2. bataljonom celovškega 4. LIR preoblikovan v gorski strelski polk (pozneje 2. gorski strelski polk) in njegov 3. bataljon je bil prestavljen v Gorico.⁶² Kljub temu, da slika domobranske organizacije ni bila tako zapletena, dodajam preprost grafični prikaz stanja leta 1905 (Slika 3).

Periodične spremembe so v častniški zbor prinašali tudi obiski nadrejenih poveljnikov in redne premestitve. Poleti, v času vojaških vaj, pa se je stanje ves čas spreminjalo – prihajali so rezervisti, domače enote so odhajale na teren in v Ljubljani so se ustavljale enote, ki so bile namenjene na manevre.

Meščane so časniki o vojaških premikih redno obveščali: »**Vojaške vaje. Dne 14. t.m. pride v Ljubljano 12. brigada iz Celovca, in sicer 17. pešpolk, 8., 9. in 20. lovski bataljon, 8. topničarski polk in 4. eskadron 6. huzarskega polka. Brigada 16. t.m. odpotuje proti Turjaku. Dne 15. t.m. pride v Ljubljano 5. domobranski polk iz Trsta.**«⁶³ Prihod tako velikih enot je namreč močno razburkal tako ljubljanski častniški zbor in garnizijo kakor tudi celo mesto. Čete so v mesto prikorakale ob zvokih vojaške godbe,⁶⁴ vojaki pa so ob prostih dneh napolnili ljubljanske gostilne in skrbeli za živahno nočno življenje.

»V *Vračkotovi gostilni na sv. Petra nasipu je nastal prepir in tepež med rezervisti 17. pešpolka in domobranci. Vojaki 17. pešpolka so udrihali po domobrancih. Desetnik 17. pešpolka Ivan Gerlovič je bil na desni nogi ranjen. Velik kraval napravili so sinoči domobranci pri Lahu na Rimski cesti. Začeli so razgrajati in se pretepravati. Policija je posegla vmes in je s pomočjo orožnikov in g. stotnika Brandelna [verjetno Karl Breindl op.a.]*

⁵⁹ *Schematismus der k.k. Landwehr (1902).*

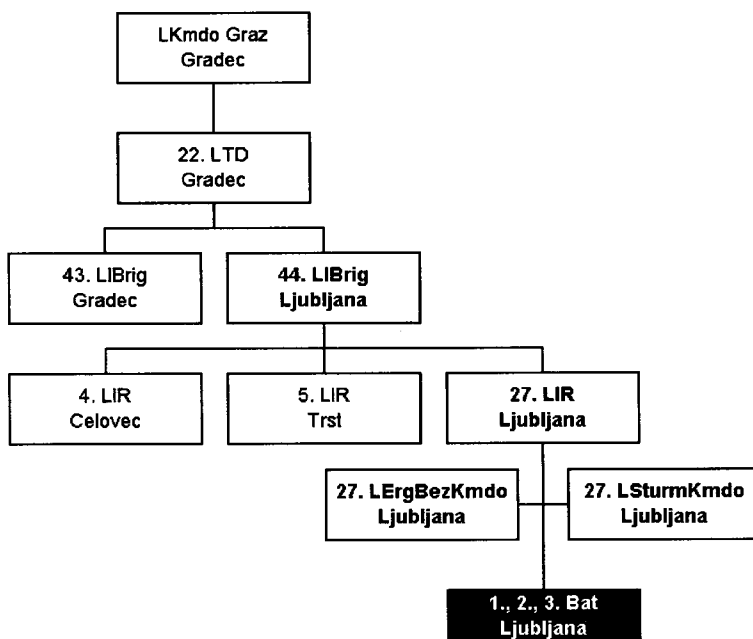
⁶⁰ »In Durchführung der Organisation der k.k. Landwehr und des Landsturmes werden in Laibach mit 1. October l. J. ein Landwehr-Infanterie-Brigade-Commando, der Stab und das erste Feldbataillon, dann der Ersatz-Bataillons-Cadre des k.k. Landwehr-Infanterieregimentes Laibach Nr. 27, ferner das Landwehr-Ergänzungs-Bezirkscommando Nr. 27 und das Landsturm-Bezirkscommando Nr. 27 zur Aufstellung gellangen, während die gegenwärtig hier befindlichen Landwehr-Infanterie-Bataillone Nr. 3 und 4 des Landwehr-Infanterieregimentes Klagenfurt als 2. und 3. Feldbataillon zum neu aufzustellenden Landwehr-Infanterieregimente eingetheilt werden.« (*Laibacher Zeitung*, 6.5.1901, Nr. 103, str. 856, 857. Prim. tudi *Laibacher Zeitung*, 5.7.1901, str. 1265).

⁶¹ *Schematismus der k.k. Landwehr (1906).*

⁶² *Schematismus der k.k. Landwehr (1911).*

⁶³ *Slovenec*, 4.8.1900, št. 177, str. 5.

⁶⁴ Tako je na primer v Ljubljano prišel domači 17. pešpolk; »*Pešpolk šte v. 17 je danes prišel v Ljubljano, ter je skozi mesto igral Parmovo koračnico 'Mladi vojaki'.*« *Slovenec*, 14.8.1900, št. 185, str. 4.

Slika 3. Organizacija 22. divizije Landwehr s poudarkom na enotah, nameščenih v Ljubljani (izpisane so s krepkim tiskom) (Vir: Schematismus der k.k. Landwehr (1905))

aretovala dva domobranca in jih oddala vojaški patroli. G. stotnik je baje na roki ranjen. Včeraj so vojaki tudi v tolpah prepevali po mestu«, je vestno poročal kronist Slovenca.⁶⁵

Ker je bil častniški zbor dobro organizirana institucija, obnašanje gostujočih častnikov v nasprotju z vojaki ni bilo povsem prepuščeno njihovi domišljiji. Med drugim je statut oficirske menze (*Offiziersmesse*) za častnike domicilnih enot, ki so prišli na vaje, predpisoval obvezno udeležbo pri skupnem oficirskem kosilu; »gegen Erlag der Tagesquote mit Bewilligung des Regimentskommandos« pa so se kosila lahko udeležili tudi častniki drugih enot.⁶⁶

Die goldene Leutnantszeit – prihod v enoto

V ljubljanske enote so seveda prihajali častniki različnih činov, ker moderna vojska ni več dopuščala kariere znotraj enega polka. Častniki so v času aktivnega služenja zamenjali več enot, štabov ali šol.

Sicer pa so avstro-ogrski častniki začeli svojo kariero na več načinov. Tisti najboljši so prihajali s Terezijanske vojaške akademije v Dunajskem Novem mestu in z dunajske Tehnične vojaške akademije.⁶⁷ V začetku 20. stoletja sta svoji akademiji dobila še avstrijsko domobranstvo in ogrska honved. Diplomanti akademij so v enote prišli že kot poročniki in najodličnejši med njimi ter tisti z najboljšimi zvezami so lahko izbirali, v katerem polku

⁶⁵ Slovenec, 20.8.1900, št. 189, str. 3.

⁶⁶ Statuten aller Offiziersinstitutionen, *Offiziersmesse*, § 9, str. 113, 114.

⁶⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 107.

An
den Jüngling des k. k. Militär-Akademies zu Wien in Wien
Gustav Kernreich.

Slika 4. Cesarsko imenovanje za poročnika Gustava Kernreicha 17.8.1872. Qualifikationsliste Gustav Kernreich, *1852 (Qualifikationslisten, KA)

želijo začeti svojo poklicno pot.⁶⁸ Novopečeni poročniki so na cesarjev rojstni dan 18. avgusta vstopili v vojsko in po šestih tednih dopusta so se morali zglasiti v enoto. Njihovo častniško življenje se je začelo s predstavitvijo nadrejenim in starejšim kolegom, kmalu pa so opravljali tudi četno službo.⁶⁹

Druga, krajša, a za poznejšo napredovanje manj obetavna pot je bodoče častnike vodila preko številnih kadetnic (pehotna je bila tudi v Mariboru). V pehotne enote je skoraj devet desetin častnikov prišlo prav iz kadetnic.⁷⁰ Po končanem šolanju, ki je trajalo štiri leta, so

⁶⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 117, 118.

⁶⁹ »Nun galt es vor allem bei der Kompagnie warm zu werden und die zahlreichen Vorgesetzten und Kameraden kennen und auseinanderhalten zu lernen. ... Bei allen Vorgesetzten musste man sich melden, bei allen höheren Kameraden dienstlich in Parade vorstellen.« (Otto v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, predavanje za Österreichische Kameradschaftsbund ehemaliger Angehöriger des I.R. 17 (KA, Nachlaß Kiesewetter, B/861, fol. 1)).

mladeniči dobili čin kadeta oziroma praporščaka in šele po približno enoletnem služenju so bili povišani v poročnike. Vstop kadetov v častniški zbor pa je bil odvisen od soglasja častnikov enote. Če je kateri izmed častnikov menil, da kadet zaradi karakterja, zasebnega in družabnega življenja, izbire družbe, takta, manir ali omike ni bil primeren za povišanje, je o tem po dodatnem natančnem preverjanju odločil šele divizionar.⁷¹

Položaj kadetov oziroma praporščakov v regimentu je bil slabši od položaja diplomirancev (imenovanih tudi *Neustädter*), bili so pač čisto na dnu častniške lestvice. Če so novi poročniki običajno dobili lastno skromno sobo v vojašnici, so si praporščaki delili skupno sobo. Praporščakom tudi niso dodelili oficirskega sluge – purša.⁷² Poleg tega so kadetnice veljale za šole, primerne mladeničem, ki imajo težave z učenjem; gojencem se med drugim ni bilo treba ubadati z grščino in latinščino.⁷³ »V kadetnici niso nikoli cenili prejšnje izobrazbe, kajti to aktivnim avstrijskim oficirjem večidel ne ustreza. Vojaški ideal so videli edino v soldaščini. Izobrazba poplemeniti duše, to pa pri vojakih ni potrebno. Čim bolj neotesani so oficirji, tem bolj«, je zapisal Jaroslav Hašek.⁷⁴

Zelo redko so se med poklicne častnike vključili aktivirani rezervisti, ki so kot absolventi srednjih šol odslužili enoletno prostovoljstvo.⁷⁵ Za aktiviranje so morali opraviti dodatni izpit in čakalo jih je »*Herumstolpern in fast unaussprächlichen Unteroffiziersstufen*«,⁷⁶ preden so naposled dobili čin aktivnega poročnika. Na tak način je do svojega čina prišel tudi Viktor Nowy pl. Wallersberg, najmlajši izmed treh bratov-častnikov, ki je 1905 vstopil v vojsko (27. IR) kot enoletni prostovoljec in se aktiviral dve leti pozneje.⁷⁷ Že naslednje leto pa se je Viktor Nowy zapisal v slovensko zgodovino. Septembra 1908. leta je bil namreč v vođu poročnika Richarda Mayerja, ko so vojaki v Ljubljani na nabrežju pred Kresijo streljali na demonstrante in smrtno ranili dva izmed njih.⁷⁸

Še bolj poredko so se po reformi vojske 1868 med častnike prebili podčastniki; vrh vojske se je držal odločitve, da morajo častniki imeti najmanj srednješolsko izobrazbo. Še celo med 1. svetovno vojno, ko je monarhija častnike krvavo potrebovala, so se poveljniki le redko odločili in za oficirje imenovali dokazane in izkušene podčastnike.⁷⁹

⁷⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 107.

⁷¹ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 70, 71. V resnici se je kaj takega le redko zgodilo. Na Bavarskem (in v celi Nemčiji) pa se mnenja častnikov ni dalo zaobiti in postalo je priročen instrument za izločanje nezaželenih – na primer judov (H. Rumschötzel, *Das bayrische Offizierskorps 1866–1914*, str. 239, 240).

⁷² I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 118.

⁷³ Otto v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, tipkopis (KA, Nachlaß Kiesewetter, B/861, fol. 6). Vendar Kiesewetter meni, da takega mnenja ne moremo sprejeti: »ohne weitere Begründung« (prav tam). Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 110.

⁷⁴ J. Hašek, *Dobri vojak Švejk. Na fronto* (II. del), Ljubljana 1953, str. 91.

⁷⁵ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 117.

⁷⁶ O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, fol. 5. Izpiti so potekali med 1. in 10. aprilom in kandidati so jih lahko ponavljali le enkrat: med 1. in 10. oktobrom (U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 72 v op. 15).

⁷⁷ *Qualifikationsliste* Viktor Nowy Edl. v. Wallersberg, *1886 (*Qualifikationslisten*, KA).

⁷⁸ Kot »kadetni oficir Nowy« je zapisan v razpravi M. Matjašiča, *Stališče vojaških oblasti...*, str. 31. Njegov nadrejeni, poročnik Mayer, pa kot »Mayerbub, 22letno zagrizeno oficirčec« nastopa v zanimivi drami *Krvava noč v Ljubljani*. Ta je izšla v ZDA že leta 1909 in v njej je avtor s precejšnjo pesniško svobodo prikazal dogodke iz leta 1908. Prim. Jakob Hočevar, *Krvava noč v Ljubljani : Zgodovinska, narodna drama s petjem v štirih dejanjih* (v: isti, *Domoljubja sile*, Cleveland 1909). Še bolj fantastična je prav tako ameriška drama: Cerkljanski [Fran Robas], *Narodni mučeniki : Žaloigra slovensko-zgodovinskih septembrskih dni l. 1908 v Ljubljani*, Milwaukee [brez navedenega leta].

⁷⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 235.

Sicer pa so sodobni pisci čas po prihodu v enoto radi imenovali »zlati« ali »lepi, divji« poročniški čas. Gojenci vojaških šol, navajeni na internatsko disciplino, so – predvsem tisti, ki so si lahko privoščili privatno sobo ali stanovanje – naenkrat imeli ogromno časa za družabno življenje,⁸⁰ »... und abends sass man ja häufig im Kameradenkreise in einem Stammbeisel, gennant 'zum billigen Hund'.«⁸¹ Posedanje mladih častnikov po zaniknih lokalih pa ni navduševalo njihovih nadrejenih, ki so vendar želeli, da bi se ti gibali v boljši, častniškemu stanu primernejši družbi. Toda začetek službene poti ni bil le v znamenju zabave in popivanja; življenjske razmere mladih častnikov so bile marsikdaj mizerne in tudi opravljanje dolžnosti v enoti je bilo zanje precej naporno.⁸²

Toda glede na sestavo nabornikov, ki so prihajali v ljubljanske enote, so imeli častniki relativno lahko delo. Večina vojakov je znala pisati in tudi splošna izobrazba ter omika sta bili gotovo boljši kot kje na ruski meji. Oficirjem se tako ni bilo treba ukvarjati s posli ljudskošolskega učitelja in so se lahko posvetili vojaškemu urjenju.⁸³ Zaradi tega je zelo razumljivo, da je bila Ljubljana zaželena garnizija – »gesuchte Garnison.«⁸⁴ Seveda ne tako kot Dunaj ali Gradec, toda kranjska prestolnica je bila povsem spodobno provincialno mesto z dvema (pol)profesionalnima gledališčema, več orkestri, primerno živahnim družabnim življenjem in bordelom.

In morda si generalštabni častnik Heinrich Wieden von Alpenbach ob svoji predstavitvi v domobranstvo ljubljanskega 27. domobranskega pešpolka ni izbral le zato, ker je bila v Ljubljani doma njegova soproga? Kakšno je in kaj ima ponuditi kranjsko prestolno mesto, se je lahko prepričal že nekaj let prej, ko je služil v štabu ljubljanske 56. pehotne brigade. V spominih, ki jih hrani dunajski vojni arhiv, je zapisal: »Nachdem ich mich über die Modalitäten informiert hatte, meldete ich mich zu dem in Laibach neu zu erichtenden Lir 27. – und wurde im Herbste tatsächlich auch dorthin eingeteilt.«⁸⁵

Seveda pa edina težava mladih častnikov niso bili naborniki. Njihove življenjske razmere so bile dostikrat precej uborne. Izgradnja novih vojašnic ni dovolj hitro sledila neprestanemu povečevanju števila regimentov in nekatere enote so bile zaradi tega nameščene v zasilnih, sila neprimernih kasarnah. Deli 27. domobranskega pešpolka so bili (kot se spominja tudi von Alpenbach) na primer nastanjeni v stari ljubljanski rafineriji sladkorja – Cukrarni.⁸⁶

Slabim stanovanjskim razmeram so se premožnejši lahko izognili z najemom privatnega stanovanja. Teže je bilo z novimi tovariši. Nadebudnim, idealov polnim častnikom najbrž ni ugajalo, da njihovi starejši kolegi vse prepogosto niso bili najbolj izbrana družba. Posebno tisti častniki, ki pred seboj niso imeli dobrih poklicnih izgledov, so precejkrat zapadli v alkoholizem.⁸⁷

⁸⁰ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120.

⁸¹ O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, fol. 1.

⁸² »Plötzlich vor einer Klasse voller Bauerenburschen zu stehen und diese in ihrer Muttersprache anzureden, muß wohl eine qualvolle Erfahrung gewesen zu sein«, meni Deák (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 121).

⁸³ O profilu avstro-ogrškega vojaka glej I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 129–132.

⁸⁴ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2. I. Deák ugotavlja, da so bile za Dunajem najbolj priljubljene alpske in češke dežele (I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 133).

⁸⁵ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/1.

⁸⁶ »Daß Lir 27 wurde aus dem in Laib[ach] stehenden detachierten Baon des Lir 4 aufgestellt, welches die Nr 2 im neuen Regtsverbande erhielt und in der alten Zuckerraffinerie untergebracht war, wo ich die 6. Feldkomp übernahm. Die 2 neu aufgestellten Baone kamen in die neue Ldwkaserne.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/2).

⁸⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120.

Poklicna pot

»*Tapfer und ritterlich, eine Persönlichkeit von kühnem Sinne, von adeliger Denkart und gebildetem Geiste, streng im Dienste und gewissenhaft in der Pflichterfüllung, für Kaiser und König und Vaterland erforderlichenfalls bereit, sich freudig zu opfern, seiner Armee, seiner Fahne und Waffe mit flammendem, himmelstürmendem Enthusiasmus zugethan, gegen Untergebene wohlwollend und vorsorglich, gegen Vorgesetzte gehorsam, offen und charakternvoll, in der Gesellschaft fröhlich mit den Fröhlichen, im Missgeschicke unverzagt und selbst mit dem letzten Gagengulden in der Tasche guten Muthes und unversiegbarer Laune, im Umgange bescheiden und liebenswürdig, eifrig in der Jagdlust, fest auf dem Schießstande, schneidig auf dem Fechtboden und sicher im Sattel, kurz ein ganzer Soldat, ein lebensfroher guter Mensch und ein thatkräftiger Patriot, 'im Kopfe kalt und klar, im Herzen warm und wahr': das ist der kaiserlich und königliche Officier.*«⁸⁸

Če bi verjeli armadnemu propagandistu, ki je spisal gomji odstavek, bi morali verjeti, da so bili častniki avstro-ogrske armade pravi nadljudje, utelešenje viteškega ideala ob koncu 19. stoletja. Seveda je bila resnica manj bleščeča. Toda brez dvoma se je tisti, ki je v vojski želel napredovati, moral dokazati ne le kot vojaški strokovnjak, temveč tudi kot omikan človek. V *Qualifikationsliste* so nadrejeni poleg častnikovih vodstvenih sposobnosti in drugih vojaških znanj ocenili tudi, kako se je obnašal do nadrejenih, podrejenih in tovarišev.⁸⁹

A že po krajšem prelistavanju *Qualifikationslisten* bralec dobi vtis, da k pretiravanju niso bili nagnjeni le propagandisti, temveč tudi častniki, ki so sestavljali ocene svojih kolegov. Tako se je razvila svojevrstna folklorizacija zapisovanja mnenj; pravo mnenje o ocenjevanem častniku je bilo treba prebrati med vrsticami, saj je bila navadna pohvala pravzaprav graja. Kdor je bil za napredovanje le »primeren«, ponavadi ni napredoval. Za odhod na novo dolžnost bi moral biti namreč vsaj »izredno primeren«. ⁹⁰ Posebno priporočila za izredno napredovanje so zaradi tega dobila prav baročne razsežnosti.⁹¹

Dasiravno je postopek ocenjevanja imel nekaj napak, je vendar v osnovi omogočal dobro spremljanje posameznega častnika in ugotavljanje njegove primernosti za napredovanje. Pozitivno mnenje nadrejenih je bilo predpogoj za morebitno povišanje. Kdor ni dobil vsaj zadovoljivih ocen ni mogel redno napredovati, še manj pa je lahko upal na izredno – »*ausser Rangstour*« – napredovanje. Posebno natančno je bilo ocenjevanje kandidatov za generalske čine in generalov. Njihovi predpostavljeni so jih natančno ocenjevali v »glavnem poročilu« – *Hauptbericht*. Za nadaljnjo kariero je bila zlasti pomembna zadnja – šestnajsta točka. V njej je nadrejeni general zapisal svoje mnenje o uspešnosti ocenjevanca na trenutnem položaju in o njegovi primernosti za napredovanje na novo službeno mesto oziroma v višji čin. Ocena »*Entspricht als Infanterie Brigadier gut und wäre auf diesen Dienstposten zu belassen*« seveda ni prinesla napredovanja.⁹² Zanimivo pismo Oskarja Potioreka vojnemu ministru pa

⁸⁸ Alfons Danzer, *Unter den Fahnen. Die Völker Österreich-Ungarns in Waffen*, Prag-Wien-Leipzig 1889, str. 78.

⁸⁹ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 33.

⁹⁰ Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 34.

⁹¹ »*Oberlieutenant Josef Daubek, ... ragt, sowohl im Bezug auf seine gediegene Charaktereigenschaften, seiner sehr guten Befähigung, seines ganz besonders hervorragenden Eifers und den von sehr gutem Erfolge begleiteten Dienstleistungen, sowie überhaupt im Bezug auf seine ganz besondere Verwendbarkeit, Pflichteifer, seiner militärischen, wie allgemeinen Kenntnisse, weitüber daß gewöhnliche Maß dessen heraus, was sonst in dieser Einsicht unter seinen Kameraden zu bemerken ist.*« Poročilo poveljnika 44. LI Brig z dne 6.12.1901 (*Qualifikationsliste* Josef Daubek, *1871; *Qualifikationslisten*, KA).

⁹² *Zulaß zum Hauptberichte pro 1900 des k. und k. General Majors Ferdinand von De Sommain, Commandant der 56. Infanterie Brigade, Qualifikationsliste Ferdinand v. De Sommain, *1842 (Qualifikationslisten, KA).* Generalmajor De Sommain je bil naslednje leto (1901) upokojen, kar je bila gotovo posledica nezadovoljive ocene.

nam daje slutiti, da takšno preverjanje ni bilo vedno tako natančno, kot bi po pravilih moralo biti. Poglejmo si ga torej v malce daljšem navedku.

»Zur Zeit der Verfassung des Hauptberichtes über den Kommandanten der 28. Infanterietruppendivision, Feldmarschalleutnant Oskar Dillman von Dillmont, konnte ich mir über dessen Leistungen bei den größeren Manövern in Kärnten nur auf Grund der von ihm angelaufenen Meldungen ein Urteil bilden, da die gennante Truppendivision nie in die Lage gekommen ist unter meinen Augen zu Kämpfen.

Der auf diesem Wege gewonnene Eindruck war ein befriedigender und fand im Hauptberichte entsprechenden Ausdruck.

Die genaue Durchsicht der erst zu einem späteren Zeitpunkte eingelangten Gefechtsrelationen bot mir jedoch mehrfache zwingende Anlässe zur Änderung der Urtheiles über die Leistungen des Feldmarschalleutnants von Dillman bei den größeren Manövern. Er hat bei der Durchführung der erhaltenen Aufträge nicht immer ausreichendes Geschick gezeigt und die Führung der Division erfolgte besonders am 6. September mit so erheblichen Reibungen, daß sie im Ernstfalle vielleicht versagt hätte.

Ein Teil dieser Erscheinungen dürfte auf individuellen Eigenschaften beruhen die sich kaum ändern lassen; in der Hauptsache sind sie jedoch auf mangelnde Übung in der Handhabung großer Infanteriekörper zurückzuführen.

Ich kann daher dem Feldmarschalleutnant von Dillmann auch jetzt die Eignung zum Kommandanten einer Infanterietruppendivision nicht absprechen, fühle mich aber verpflichtet zu melden, daß er auf seinem gegenwärtigen Dienstposten nicht am richtigen Platze ist, da an die Divisionären des Korps im Falle einer Alarmierung sehr schwierige Aufgaben heranreten, bei deren Lösung Interessen von höchster Bedeutung im Spiele stehen und weil überdies speziell die 28. Infanterietruppendivision schon ihrer Stärke wegen eines besonders tüchtigen Kommandanten bedarf.«⁹³

Toda obstoj gornjega poročila nas hkrati prepričuje, da so se častniki zavedali pomena ocenjevanja in se niso ustrašili priznati, da so se zmotili. Glede na vprašljive dosežke slavnoznanega Oskarja Potioreka v bojih s Srbi med 1. svetovno vojno, se seveda zastavlja tudi vprašanje, kako zaupanja vredno je bilo njegovo mnenje. Zadržani oceni, ki ju je 1912 in 1913 kot poveljnik ljubljanske 28. ITD dobil poznejši junaški branitelj Přemysla Hermann Kusmanek, že kažeta, da ocenjevalci pri svojem delu niso vedno imeli srečne roke.⁹⁴

Redno napredovanje je ob izpolnjevanju vseh pogojev temeljilo na letih služenja. Za napredovanje v rang stotnika je bilo potrebno odslužiti vsaj štiri leta na položaju subalternega častnika, po nadaljnjih štirih letih je stotnik lahko napredoval do majorja, polkovniški čin pa je bil dosegljiv po treh letih štabne službe.⁹⁵ Poleg tega so do 1907 kandidati za majorski čin morali opravljati precej zahteven izpit, ki je bil tarča številnih kritik.⁹⁶ Tedni čakanja na rezultate so bili čas živčne napetosti, ki je v pozabo ni potisnil niti uspešen izid izpita.⁹⁷

⁹³ K.u.k. 3. Korpskommando, Präs. No. 3217, 21.11.1907, *Qualifikationsliste* Oskar Dillman v. Dillmont, *1853 (*Qualifikationslisten*, KA).

⁹⁴ Nad poveljniškimi sposobnostmi podmaršala Kusmaneka nista bila navdušena ne Franz Conrad von Hötzendorf ne vitez Rudolf von Brudermann (prim. njuni poročili v *Qualifikationsliste* Hermann Kusmanek, *1860; *Qualifikationslisten*, KA).

⁹⁵ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 74.

⁹⁶ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 75–76. Za precej natančen opis sistema napredovanja prim. celotno poglavje 2.3 *Avancement* (prav tam, str. 73–85).

⁹⁷ »Im Februar 1903 legte ich die Mjrsprüfung ab.

Ich denke nicht gerne an jene Zeit, denn das Ergebnis daran war nur, daß alle Teilnehmer auf langem an ihren Befähigung zweifelten und daher das Selbstvertrauen untergraben wurde. Die große operative Aufgabe war die entscheidende Arbeit. Fast alle hatten die Beantwortung der wichtigsten Fragen verhaat. Als

Izpita so bili oproščeni absolventi artilerijskega in inženirskega (ženijskega) tečaja ter generalštabne šole – *Kriegsschule*.⁹⁸ Ampak: izmed nekaj tisoč kandidatov se je v to elitno armadno šolo vsako leto prebilo le okrog pol stotnije poročnikov in nadporočnikov. Po dveh oziroma treh letih šolanja so bili dodeljeni generalštabu in tako vključeni v majhno, a elitno skupino habsburških oficirjev. S tem se jim je odprla pot do najvišjih položajev. Podobno je veljalo za absolvente visokega artilerijskega in inženirskega tečaja, ki so bili po končanem šolanju dodeljeni artilerijskemu oziroma ženijskemu štabu.

Generalštabni častniki so se večini kolegov zdeli napihnjeni in *Kriegsschule* je veljala tudi za pribežališče knjižnih moljev.⁹⁹ Toda tudi večina drugih častnikov se je po prihodu v svojo enoto dodatno šolala na različnih vojaških šolah in v tečajih. Kot se spominja Otto von Kiesewetter je bila to dobrodošla sprememba v življenju častnikov. Pa čeprav sicer niso marali študija in knjig.¹⁰⁰ Podoba častnika v očeh marsikoga v resnici ni bila tesno zvezana s knjigami in učenjem: »*Kaj neki zna takšenle gospod stotnik? Nič! Toliko, kakor vsak pismeni narednik! Pozna neka najpovršnejša civilizatorična načela evropejščine! Noža ne bo nosil v usta. Ne! Nikakor ne! Ne bo se v hoji sklanjal naprej, ampak se bo lepo ustavil, zacingljaj z ostrogami in elegantno pokimal z glavo. Znal se bo v ljudno predstavi in pravilno izreči sožalje. Tako! Te stvari bo znal. Odplesati kakšen twostep, ljubimkati, oblačiti se brezhibno! In to je torej vse. Že deset let ni bral skoraj nič. ... Deset let ni slišal pametne besede in deset let že ni razmišljal o čem vrednem. Da! ... Obhajajo ga misli, da bi bilo najbolje zagnati vse k vragu. Sablje in ostroge in uniformo, in zaživeti kot človek! Toda ta vedrost se hipoma že utrne in ostane tema. Alkohol! Seksus! Vežbalnik!*«¹⁰¹

Čeprav je izvrstno napisana, pa podobe, ki nam jo ponuja Miroslav Krleža, ne moremo posplošiti. Mnogi habsburški častniki so bili zelo kultivirani in izobraženi; že med slovenskimi častniki najdemo številne izvrstne ali vsaj navdušene umetnike.¹⁰² In tudi armada tega ni zavračala; primer Rudolfa Maistra je lep zgled. Maister je bil med vojaško kariero ves čas dejaven tudi kot pesnik, slikar in celo mentor mladih literatov, a je vendar napravil dokaj lepo kariero.¹⁰³

---

wir auseinander giengen[sic!], hatte jeden das Gefühl, daß genügend Anhaltspunkte zu finden wären, uns ihn fallen zu lassen. Während der folgenden Wartezeit von mehren Wochen bis zur Verlautbarung des Resultates war also die Stimmung ech[?] gedrückt. Verabredeten maßen sollte das Verständigungstelegramm vom Direktionsbureau lauten 'Bestanden' oder 'Leider nicht'.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/3).

⁹⁸ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 76.

⁹⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 134; prim. tudi str. 136–138.

¹⁰⁰ »Kommandierungen, welche von der Kompagnie und vom eintönigen Komissdienst wegführten wurden ... freudig begrüßt. Die Stellen der Bataillonsadjutanten waren sehr geschätzt, die Infanterieequitation und die Korpsoffiziersschule als Abwechslung willkommen. Mit theoretischem Studium erhitzten wir uns nicht sehr und hatten die Nasen wenig in Büchern. Dafür prägte der Chor der 'Subalternen' den Grundsatz: 'Wer beim Militär zwei Reihen von Knöpfen auf dem Waffenrock hat, kann lesen und schreiben'.« (O. v. Kiesewetter, *Aus der goldenen Leutnantszeit*, fol. 4).

¹⁰¹ Miroslav Krleža, *Magyar király honvéd novella* (v: isti, *Hrvatski bog Mars*, str. 67).

¹⁰² Prim. Igor Grdina, *Arduš, pejmó še v bar!* (spremná študija k: Pavel Golia, *O Ester – o Renée. Izbrane pesmi*, Maribor 1997, str. 137–139).

¹⁰³ Prim. Lojze Penič, *General Rudolf Maister-Vojanov* (v: *Boj za Maribor 1918–1919. Spominski zbornik ob sedemdesetletnici bojev za Maribor in severno mejo na slovenskem Štajerskem*, Maribor 1988, str. 172–173) in Bruno Hartman, *Rudolf Maister*, Ljubljana 1989, str. 30–34. Pod črto velja omeniti, da se avtorjeva trditve, da je bil Maister: »V vseh štirih primerih ... kaznovan zaradi svojega narodnega prepričanja« (prav tam, str. 81), zdi premalo utemeljena. Maistrova poklicna pot kvečjemu priča, da so si tudi odkrito slovensko usmerjeni častniki v vojski lahko ustvarili solidno eksistenco. V novejši izdaji (Bruno Hartman, *Rudolf Maister, general in pesnik*, Ljubljana 1998) je avtor takšne trditve relativiziral.

Toda le malo je bilo častnikov, ki so v šolah preživeli pomemben del svojega službenega življenja. Večino kariere so častniki vendarle službovali na različnih dolžnostih v enotah. Monotona četna služba je bila daleč od predstav o vojaški slavi in ne moremo se čuditi, da so častniki izzive iskali drugje. Ne le Krleža, tudi drugi nas prepričujejo, da (kot sem zapisal že v prejšnjem poglavju) alkoholizem ni bil redek pojav. Prav nič ni torej presenetljivo, da je prav častnik Pavel Golia tako prepričljivo opeval alkohol.

*»Tolažbe angel se nad čaše sklanja,
nalij šampanjca, vina ali žganja.
Dobrotnik alkohol je, vsem pomaga,
rakijo pij, komur so vina draga!
Tu peni se, tam omedleva od teže,
z bogatimi se in berači veže.
Skrbi odganja, zvezde stavi niže,
še tepec je za hip bogovom bliže.
Obljublja radosti, obljublja zmage,
vsakdanjosti otira potne srage.
Tolažbe angel se nad čaše sklanja,
nalij šampanjca, vina ali žganja.«¹⁰⁴*

Seveda pa življenje častnikov ni bilo omejeno le na šolanje, službo v regimentu ali bataljonu in različne štabne dolžnosti. Ljubljana jim je poleg gostiln ponujala številna druga razvedrila – toda več o tem v naslednjih poglavjih.

Upokojitev

Po štiridesetih letih aktivne službe ali ob dopolnjenem šestdesetem letu, so se staroavstrijski častniki lahko redno upokojili. Pokojnina tako upokojenih častnikov je bila enaka njihovi plači, na zahtevo upokojenega pa so jo izplačali tudi v enkratnem znesku dveh letnih pokojnin.¹⁰⁵ Vendar pa vsi častniki niso odslužili polne delovne dobe. Ti so, če so bili superarbitrirani zaradi zdravstvenih razlogov, dobili pravico do trajne zmanjšane pokojnine po odsluženih desetih letih. Enako pokojnino so še pred dosluženimi desetimi leti dobili oficirji, ki so postali nesposobni za vojaško službo, ker so bili ranjeni v vojni, so imeli duševne motnje, so oslepel ali ohromeli, ter tisti, ki so brez lastne krivde dobili poškodbe med opravljanjem službe. Kdor je bil pred pretekom desetih let superarbitriran iz drugih razlogov, je dobil pokojnino le začasno; vojaške oblasti so jo izplačevale največ pet let.¹⁰⁶

Ker je bila predčasna upokojitev mogoča le ob pozitivnem mnenju komisije in zaradi zdravstvenih razlogov, se je nenavadno veliko častnikov invalidsko upokojilo. Komisije so pač vse bolj popuščale pri kriterijih, da bi večjemu številu oficirjev omogočile relativno udobno starost.¹⁰⁷ Zmanjšane pokojnine so bile izredno skromne – posebno za častnike nižjih činov – in niso omogočale dostojnega preživetja. Med prebivalci dunajskih samskih domov, ki so bili namenjeni samskim moškimi s skromnimi, podpovprečnimi dohodki, so bili tudi častniki v pokoju.¹⁰⁸ Polne pokojnine so bile sicer nižje od pokojnin primerljivih državnih uslužbencev, a so vendar upokojencu omogočale dostojno preživetje.¹⁰⁹ Zato so si častniki na

¹⁰⁴ P. Golia, *O Ester – o Renée*, str. 79.

¹⁰⁵ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 86.

¹⁰⁶ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 87, 88.

¹⁰⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 182.

¹⁰⁸ Brigitte Hamann, *Hitlers Wien : Lehrjahre eines Diktators*, (neskrajšana žepna izdaja) München 1998, str. 543.

vse kriplje prizadevali nabrati karseda veliko službenih let. Zlasti pa so se bali prestavitve v rezervo ali v »*Verhältnis außer Dienst ohne Pensionsbezug*« – danes bi rekli »na čakanje«. Ker je bilo mest za visoke častnike malo, je bila to precej stvarna grožnja.¹¹⁰

Že bežni pregled vojaških šematizmov nam odkrije, da se je večina (visokih) častnikov po upokojitvi nastanila v velikih mestih monarhije, predvsem pa na Dunaju. Poleg privlačnosti metropol je bila možnost dodatne zaposlitve v državnih službah pomemben dejavnik v prid velemestom; država je tudi tako poskušala izboljšati gmotni položaj upokojenih častnikov.¹¹¹

Nekaj upokojenih oficirjev je živelo tudi v Ljubljani. Šematizem za leto 1900 jih našteva pet in tudi druga leta je navedenih nekaj; toda, ker so beležili le tiste, ki so imeli najmanj polkovniški čin, slika še zdaleč ni popolna. Verjetno se ne bi veliko zmotili, če rečemo, da je bilo v Ljubljani nekaj ducatov »odsluženih« častnikov. Ampak njihova imena običajno srečamo le še v osmrtnicah. Dober vpogled v situacijo bi nam gotovo dal pregled popisnic ljudskih štetij v *Zgodovinskem arhivu Ljubljana*, česar sam nisem več utegnil storiti. V *Ljubljanskih slikah* Jakob Alešovec med upokojenci (latinsko jih imenuje *Homo otiosus et agitator vivax*) s precejšnjo mero sarkazma popisuje tudi častnike: »*Tam zopet vidiš gospoda, kterega že od zadej poznaš, ker ga ves ljubi dan vidiš, kamorkoli prideš ...; opraviti nima prav nič, torej ves dan pohajkava, gre od gostilne do gostilne, od kavarne do kavarne, zvečer zaide tudi v gledišče, da je nekoliko spremembe. Ljudje ga ogovarjajo s 'stotnikom', 'majorjem', itd. ...*«¹¹² Podobna, pa bolj znana, je karakterizacija Josipa Jurčiča v *Telečji pečenki*. Tudi njegov upokojeni stotnik je redni gostilniški gost s preobilico prostega časa.¹¹³ Ne gre pa spregledati še njegovega opozorila na slab gmotni položaj upokojenega »*havptmana*«, ki ga je izboljšala šele dediščina: »*Prej, dokler je bil stotnik ubog in samo na penzijo navezan ... ni mogel pošteno zajtrkovati ne obedovati.*«¹¹⁴

V nekaterih ozirih so bili upokojenci še vedno člani častniškega korpusa in so sodelovali v posameznih izvenslužbenih dejavnostih. Bili so lahko člani vojaško-strokovnega društva ali kakšne izmed polkovnih inštitucij.¹¹⁵

Kratko naj omenim še oficirske vdove in sirote. Njihov položaj je bil precej klavrn. Do reforme vojaškega pokojninskega sistema 1907 so bile njihove pokojnine silno nizke in so komaj dosegale polovico vdovskih pokojnin uradniških žena. Res pa je, da so bile vdovam in sirotam na voljo nekatere ugodnosti, ki so položaj nekoliko izboljšale.¹¹⁶ V Ljubljani je na primer mestni magistrat podeljeval »*za tekoče leto Josip Sühnl-ovo ustanovo za vojaške sirote v znesku 75 K 60 h*«, ki so jo lahko dobile »*uboge sirote vojaškega rodu, naj bodo*

¹⁰⁹ U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 120–122; natančni podatki v tabeli na str. 121 in tabeli 8.2 v: I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183.

¹¹⁰ »*Es musste also trotz des natürlichen Abganges auch ein künstlicher Abgang geschaffen werden. An der Stabsoffizierseecke geschah dies in Form eines heftiges Stolperns, das den Betroffenen entweder zu einem Platzkommando als 'Platzvogel', in ein Augmentationsmagazin als 'Mottenkönig', in eine Militärschule oder in eine sonstige 'Lokalanstellung' führte. ... Es war dies immerhin noch human, denn man konnte auf diese Art 'Dienstjahre sammeln' und erreichte eine halbwegs auskömmliche Pension.*« (O. v. Kiesewetter, *Der Offizier der alten österr. ung. Armee*, fol. 10).

¹¹¹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183.

¹¹² Jakob Alešovec, *Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom*, (popravljen ponatis iz *Slovenca*) Ljubljana 1879, str. 89.

¹¹³ Josip Jurčič, *Telečja pečenka : obraz iz našega mestnega življenja* (v: *Jurčičeva kratka pripovedna proza*, Knjižnica Kondor 173, Ljubljana 1978, str. 80–91); izšlo v *Slovenskem narodu* 1872.

¹¹⁴ J. Jurčič, *Telečja pečenka*, str. 82.

¹¹⁵ Prim. *Statuten des militärwissenschaftlichen Vereines in Laibach*, Laibach 1906, § 3, str. 2 in *Statuten aller Offiziersinstitutionen...*

¹¹⁶ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 183–187 in U. Sereinigg, *Das altösterreichische Offizierskorps 1868–1914*, str. 123–124.

zakonske ali pa nezakonske...«¹¹⁷ Skromne podpore pa je vojaškim (in ne samo častniškimi) vdovam in sirotam izplačeval tudi *Kranjski vojaški veteranski kor.*¹¹⁸

Poročeni in neporočeni

Heiratskaution

Ustno izročilo pravi, da so bili med ljubljanskimi mladenkami častniki ter prvi tenorji najbolj zaželeni možje in avtor podlistka v *Slovenskem narodu* (podpisan kot 'Επιχραμος), ki je poročal iz Ljubljane (oziroma *Lutetiae Vindorum*), je pisal, da »'Le beau sexe' ljubi uniforme«. ¹¹⁹ Na ljubljanski promenadi so si dekleta »tiho kazale med seboj, katera ima 'pod roko' lepšega oficirja«¹²⁰ in zlobni Jakob Alešovec zatrjuje, da ljubljanska gosposlična: »Največ obrajta lajnantе in nadlajmante, sablja jej bolj imponira, kakor gola palčica.«¹²¹ Kot pa se rado zgodi, si poroke s častnikom ni mogla privoščiti vsaka ljubljanska devičica. Kajti vojska ni hotela, da bi si njeni mladi častniki prehitro ustvarili družine in jih potem ne bi mogli preživljati. Še manj pa so si v armadi želeli podpirati oficirske vdove in sirote. Ob tem pa so si še domišljali, da naj bi bila nedeljena pozornost poklicnega vojaka posvečena le njegovi službi.

Ker pa so se v armadnem vrhu zavedali, da utegnejo biti želje premalo, so ustrezno uredili ženitve častnikov. Posebna poročna kavcija (*Heiratskaution*) naj bi s svojim letnim donosom omogočila častniški družini dostojno preživetje, v resnici pa je zlasti omejevala poroke in skrbela, da so bile častniške neveste dovolj visoko na družbeni lestvici. Poleg tega je poroke omejeval še fiksno določen delež poročenih častnikov v posamezni enoti. Častniški bonton je zatorej mladim kameradom svetoval, naj se izogibajo srčnim zvezam z dekleti, ki si poroke ne morejo privoščiti.¹²²

Poročne predpise je prva izdala 1750 Marija Terezija, za obravnavano obdobje pa so zanimive odredbe iz let 1861, 1887 in 1907. Leta 1861 izdana *Uredba o poročanju v c. in kr. kopenski vojski (Verordnung über die Heiraten in der k.u.k. Landarmee)* sicer ni prinesla prevratnih sprememb v dotedanjo ureditev, je pa odpravila zmedo predpisov, dopolnil in popravkov.¹²³ Uredba je kot temelj za določanje višine kavcije ohranila dodatni letni dohodek, ki naj bi ga ta prinašala, a je precej dvignila njegovo višino. Novo zvišanje (sicer pa le malo drugih sprememb) dodatnega letnega dohodka je prinesla izdaja prenovljenega predpisa leta 1887 – *Predpis o poročanju v c.kr. vojski (Vorschrift über die Heiraten im k.k. Heere)*.¹²⁴

¹¹⁷ *Slovenec*, 6.3.1900, št. 53, str. 4.

¹¹⁸ *Pravila pod najvišjim pokroviteljstvom Njih ces. in kralj. Apostolskega Veličanstva cesarja Fran Josipa I. stajččega kranjskega vojaškega veteranskega kora v Ljubljani – Statuten des unter dem Allerhöchsten Protektorate Sr. k.u.k. Apost. Majestät Kaiser Franz Josef I. stehenden krainischen Militär-Veteranen-Corps in Laibach*, Laibach 1886, § 8, str. 8, 9.

¹¹⁹ *Slovenski narod*, 21.7.1868, št. 46, st. 1.

¹²⁰ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 102.

¹²¹ J. Alešovec, *Ljubljanske slike*, str. 204.

¹²² »Und weil wir dieses sonst so süße Thema schon berührt haben, so sei jungen Officieren der kameradschaftliche Rath ertheilt, ... den Gegenstand wirklicher Herzensneigung lieber zu fliehen, als aufzusuchen – nämlich so lange, als man nicht die sichere Gewähr hat, dass pecuniäre Verhältnisse nicht seinerzeit ein Hindernis für die eheliche Vereinigung bilden könnten. Dies klingt zwar rauh und egoistisch, ist aber praktisch und vernünftig.« (Adalbert Schneider, *Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*, 3. izdaja, Graz 1895, str. 34).

¹²³ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 51 in 54–56. Obširna študija o zakonski zvezi v c.kr. armadi je glavni vir predstavitve ureditve poročanja v tem poglavju.

Precejšnja reformo poročnih uredb so predstavljali zadnji predpisi iz leta 1907. Število častnikov, ki so se lahko oženili, se je povečalo na polovico in delež je bil prvič enak za vse rodove. Ponovno je bil uveden plog v stalni višini, vendar je bil po novem znesek kavcije določen z regresivno lestvico. Največ – 60.000 kron – so morali zbrati poročniki, major je moral plačati le pol toliko, častniki s činom podpolkovnika ali višjim so bili popolnoma oproščeni kavcije.¹²⁵ Čeprav so v načelu kavcijo lahko plačali častniki sami, se je to le redko zgodilo; po uredbi iz leta 1907 je kavcija znašala okrog trideset **letnih** plač poročnika. Kdor se je torej hotel poročiti, je moral poiskati soprogo v premožni družini ali pa dobiti cesarjevo dispenzo. Ampak od slednjega so bili načeloma upravičeni le tisti, ki so hoteli vzeti oficirske hčerke.¹²⁶ Nič nenavadnega torej ni, če se precej častnikov ni nikoli poročilo, ostali pa so v zakon stopali povprečno deset let kasneje kot civilisti.¹²⁷ Nekateri so verjetno iz vojske kar izstopili, da bi se le lahko poročili s svojo srčno izvoljenko.¹²⁸

Z visoko poročno kavcijo vojaško vodstvo ni poskrbelo samo za gmotno varnost oficirskih zakonov. Onemogočilo je tudi poroke z dekleti nižjega stanu, ki za cesarsko-kraljeve častnike niso bile zaželeni.¹²⁹ Res so se posamezni častniki pred odločitvijo za poroko informirali o družini bodoče soproge, da bi se prepričali o primernosti nje in njenih bližnjih. Tako vsaj pričajo nekateri spomini.¹³⁰

Neredko pa so bile poroke predvsem trgovski podvig: častniku so prinesle denar, nevestini družini pa ugled. Bizarni stranski produkt tega so bili zaupni oglasi, s katerimi so častniki, »mit allen Vorzügen des Geistes und des Körpers ausgestattet«, iskali soproge ali pa so se samske dame z ustreznim premoženjem ponujale v zakon oficirjem. Častni svet in varuhi oficirskega kodeksa so se zgražali, pomagalo pa ni.¹³¹

Med ljubljanskimi častniki je velika večina oženjenih *Heiratskaution* dobila od ženine družine, le nekaj je bilo takšnih, ki so denar dobili iz drugih virov ali pa so bili kavcije oproščeni. V *Qualifikationsliste* Cirila Dolenca je v rubriki o privatnih razmerah (*Privatverhältnisse*) zabeleženo: »21000 Kr. in Effekten, 6000 Kr. intabuliert auf der Realität seines Vaters.«¹³² Sicer je bila kavcija večinoma last žene, le izjemoma tašče¹³³ ali, kakor v primeru Karla pl. Kubina, »seines Schwagers Dr. Anton Orel.«¹³⁴

Nekaj primerov nam priča, da je bilo tudi med ljubljanskimi meščani dovolj takih, ki so si častnika želeli za zeta in so si to lahko privoščili. Tradicionalni antagonizem med

¹²⁴ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 52 in 57–59.

¹²⁵ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 51 in 60, 61. Prim. tudi I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 170.

¹²⁶ S. Weggel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 96.

¹²⁷ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 139.

¹²⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 171.

¹²⁹ »Vor allem wird jedoch gefordert, dass die Braut von unbescholtenem Rufe, von einer dem Stande des Officiers entsprechenden socialen Bildung und von solcher Abkunft sei, dass der Charakter durch die eheliche Verbindung mit ihr nicht herabgesetzt werde und auch sonst nicht vorliege, was die Heirat vielleicht aus politischen oder sonstigen Rücksichten heikler natur unzulässig machen würde.« (A. Danzer, *Unter den Fahnen*, str. 112).

¹³⁰ »Erst als ich *Anna* im Jahre 1912, durch reinen Zufall, in Graz wiedersah, vertiefte sich der erste günstige Eindruck, umsoehr als ich zu bemerken glaubte, dass auch ich ihr gefalle. / Ich erkundigte mich nach der *Familie Poljanec* in Laibach, da ich schon damals eine eventuelle Heirat in Erwägung zog. / Die erhaltenen Auskünfte waren sehr günstig.« (Richard Müller, *Meine Lebenserinnerungen*, tipkopis (KA, Nachlaß Müller, B/771:9, str. 63)).

¹³¹ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 144–146.

¹³² *Qualifikationsliste* Cyrill Dolenz, *1874 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹³³ Tako v *Qualifikationsliste* Robert Lutschounig, *1851 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹³⁴ *Qualifikationsliste* Karl Edl. v. Kubin, *1857 (*Qualifikationslisten*, KA).

meščanstvom in vojsko, ki je bil (predvsem za liberalno nemško meščanstvo) značilen za čas neoabsolutizma, je vse bolj izginjal in prišlo je do tega, da je »in den Kreisen des Großbürgertums zum guten Ton gehörte die Tochter mit einem Offizier zu verheiraten.«¹³⁵ Vendar pa se je relativna večina častnikov še vedno poročila v vojaške družine. In če verjamemo pričevanju Heinricha Wiedna von Alpenbacha, so si nekateri starši iz vojaških vrst na vse kriplje prizadevali, da bi v svojo družino dobili častnika:

»In Laib[ach] wurde ich von meinem Chef und seiner Familie sehr lieb aufgenommen und war auch die erste Zeit wie das Kind des Hauses gehalten, viel geladen, ritt mit dem GM und seiner hübschen Tochter spazieren und wurde in alle Gesellschaften von ihnen eingeführt.

...

Leider dauerte das Einvernehmen mit meinem Chef und seinen Familie nicht lange. Ich hatte in seinem Hause meine jetzige Frau kennen gelernt und in dem Maße als scharfe [??] aus dem gegenseitigen Interesse zwischen dem Jungen Mädchen und mir, die Entwicklung tieferer Empfindungen konstatieren mochten, wurde das Verhältnis zwischen mir und dem Haus meines Komdten, ohne jede Schuld meinerseits immer kühler, ja schließlich gegen mich geradezu feindselig.«¹³⁶

Družinsko življenje

Glede na to, da je bila manj kot polovica častnikov poročena, lahko rečemo, da je večina častniških družin imela le enega člana. Pa tudi sicer so bile častniške družine v povprečju manjše od družin civilistov. Ne nepomembno je na to vplivala razmeroma pozna ženitev. Vseavstrijsko povprečje je bilo manj kot dva otroka na oficirsko družino.¹³⁷

»Wer Einblick in die herrschenden Verhältnisse gewonnen und Vergleiche anzustellen in der Lage war, dem drängt sich die Beobachtung auf, dass Officierehen in der Regel gute sind«,¹³⁸ je trdil avtor propagandne knjige o armadi in njenih častnikih. Tudi v hagiografskih spisih o *Slavnih vojakih Slovenskih* izpod peresa Fridolina Kavčiča, so častniški zakoni (običajno sila lapidarno) predstavljeni kot vzor družinske sreče; »Mного let je živel v srečnem zakonu ter zapustil več otrok«, je značilna formulacija.¹³⁹ Žal nam za potrditev ali zavrnitev takšnih trditev manjkajo kronski dokazi – pričevanja častniških soprog. Seveda lahko poskusimo sliko sestaviti s pomočjo drugih podatkov. S precejšnjo gotovostjo smemo domnevati, da častniški zakoni niso bili dosti drugačni od zakonov tedanjih meščanov. Glavna naloga soprog je bila skrb za moža, otroke in stanovanje.¹⁴⁰ Nekateri zoprne posebnosti – pogoste selitve, začasno ločeno življenje in drugo – so bile pač povezane s poklicem soprogov.

Dejstvo, da je bilo precej porok sklenjenih iz interesa in ne zaradi romantičnih povodov, daje slutiti, da vse zakonske zveze niso bile idealne. Žena je bil marsikdaj le dobrodošel servis prezaposlenemu častniku. Služba in družabno življenje sta terjala celega človeka, poleg tega pa se prevelika skrb za otroke zanesljivo ni skladala s samopodobo cesarjevih

¹³⁵ G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 137; prim. Johann Christoph Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht in Staat und Gesellschaft*, (v: Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch (Hgg.), *Die bewaffnete Macht* (v: *Die Habsburgermonarchie 1848-1918* (Band 5), Wien 1987, str. 100, 101 in posebno 75-88).

¹³⁶ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3, 6/4 in 7/1.

¹³⁷ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 172.

¹³⁸ A. Danzer, *Unter den Fahnen...*, str. 115.

¹³⁹ Fridolin Kavčič, *Slavni vojaki Slovenski : Josip baron Jablonsky del Monte Berico*, Ljubljanski zvon, letnik VI/1886, str. 619.

¹⁴⁰ S. Weggel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 98.

bojevnikov. Vdovec, visoki častnik Richard Müller, je v svojih spominih iskreno zapisal, da je po smrti prve žene začel razmišljati o novi poroki predvsem zato, da bi svojim otrokom priskrbel novo skrbnico; res pa je potem izbral žensko, v katero se je bil zaljubil – »... *es war mir klar, dass dieser Zustand [= njegovo vdovstvo, op.a.] nicht von Dauer sein könne. Ich dachte daher – wenn auch nicht leichten Herzens – an eine zweite Heirat.*«¹⁴¹

O otrocih v virih izvemo prav malo. Spomini sicer običajno omenjajo veselje ob njihovem rojstvu, *Qualifikationsliste* pa našteva, kdaj so se rodili in ali so preskrbljeni, ampak to je mnogo premalo za kakršnokoli sklepanje o njihovem položaju. Vsekakor so številni dečki imeli kaj kratko otroštvo: starši so jih poslali v kadetnico, da bi nadaljevali družinsko tradicijo služenja cesarju (ali kralju) in razbremenili družinski proračun.

Nekaj stavkov si zasluži tudi precej razširjen konkubinat, ki je bil posledica restriktivne ureditve poročanja. Konkubinat je bil sicer častnim možem prepovedan, a vendar so ga v oficirskih krogih v glavnem tolerirali. Na veliko grozo varuhov častniške morale so si prilježnice nekateri drznili celo vpeljati v spodobno družbo kot »sestre« ali »daljne sorodnice«. ¹⁴² Verjetno bolj pogoste, toda gotovo manj tolerirane, so bile skrivne ljubezenske zveze, ki so se pogosto končale prav tragično. Ljubezen je bila med najpogostejšimi vzroki za samomore v cesarski in kraljevski vojski, število samomorov pa je bilo izredno visoko. ¹⁴³

»**Ljubavna tragedija.** *Mej nadporočnikom A. O. in gospodično L. P. nastalo je bilo ljubavno razmerje, ki je trajalo še dalje, ko se je L. P. bila omožila z narednikom H. Skrivaj sta si dopisovala in skrivaj sta se shajala pri ženi nekega železniškega uslužbenca I. P. Razmerje je trajalo dolgo časa, ne da bi bil mož o tem kaj izvedel. V nedeljo, ko je mož igral pri koncertu, odšla je njegova žena z doma in se ni vrnila. Mož in sorodniki so jo iskali povsod, slednjič pa so izvedeli, da je pobegnila z nadporočnikom A. O., s svojim ljubimcem. Peljala se je z njim v vozu do Zaloga, kjer sta si kupila vozni listek I. razreda do dunajskega Novega mesta in s ponočnim poštnim vlakom odpeljala. Mož in sorodniki so bili vsi izven sebe, ker so izvedeli, da nista ne nadporočnik in ne ona ničesar vzela seboj, kakor revolver. Oče in sestra L. H. sta se odpeljala za pobežlima zaljubljenca in sta na Dunaju dobila njihju sled. Bila sta menda oba v bolnici, ker sta se poskusila ustreliti, pa se nista dobro zadela.*«¹⁴⁴

Ljubezenske težave častnikov in togi kodeks časti sta postala celo tema literarnih del. O dvoboju zaradi časti in dobrega imena spoštovane dame je v svojem romanu *Pobratimi* na primer pisal Josip Vošnjak in si prislužil gnevno kritiko Antona Mahničiča. Ta mu je ob schopenhauerjanstvu in zagovarjanju spiritizma najbolj očital prav slavljenje dvoboja in zapisal: »*Ta barbarski običaj, večna sramota 19. stoletja, je dr. Vošnjaku plemenit, junaški čin. ... V slovenskem slovstvu ni še dobil dvoboj odločnejšega in gorečnejšega slavitelja, kaker v dr. Vošnjaku.*«¹⁴⁵ Nadporočnik Edvard Gospodar pa je nestanovitni ljubimec v drami Etbina Kristana *Volja*.¹⁴⁶ Drama, ki velja za eno prvih slovenskih dramskih del z meščani v osrednji vlogi,¹⁴⁷ je še tolikanj bolj zanimiva, ker je bil njen avtor nekaj let aktivni častnik (nadporočnik) avstro-ogrske armade.

Zdi se, da je bila med deli o častniških ljubezenskih težavah zelo priljubljena tragedija nemškega dramatika Otta Ericha Hartlebna *Pustni ponedeljek (Rosenmontag)*, ki je bila prvič

¹⁴¹ R. Müller, *Meine Lebenserinnerungen*, str. 62.

¹⁴² G. Müller, *Heiratsvorschriften und Heiratsverhalten...*, str. 133, 134.

¹⁴³ Beatrix Patzak, *Selbstmord, Selbstmordversuch in Uniform*, seminarsko delo, Wien 1988 (KA, Manuskripte/Allgemein 371, tabela 3, str. 3).

¹⁴⁴ *Slovenski narod*, 11.1.1902, št. 8, str. 4.

¹⁴⁵ *Rimski katolik*, let. I/1889, str. 422.

¹⁴⁶ Etbin Kristan, *Volja*, Ljubljanski zvon, letnik XXII/1902, str. 311–324, 383–398, 458–470, 527–542.

¹⁴⁷ Tako Dušan Moravec v spremni besedi k: Etbin Kristan, *Izbrano delo*, Klasje 23, Ljubljana 1950, str. 203.

izvedena na prelomu stoletja. Izraz *Rosenmontag* je postal kar publicistična fraza¹⁴⁸ in dramo so v veselje gledalcev izvajali tudi v ljubljanskem nemškem gledališču. Ljubljanska produkcija je zadovoljila tudi kritika poluradne *Laibacher Zeitung*: »*Die Wirkung des Stückes war eine tiefgehende, der Erfolg, dank der verständnisvollen Regie, die mit den zur Verfügung stehenden beschränkten Mitteln das Menschenmögliche leistete, und der trefflichen Darstellung, ein größer.*«¹⁴⁹

»*V bordelčku izvolite biti, gospod lajtnant. Božja pota so različna.*«¹⁵⁰

Med častniki obiskovanje prostitutk in bordelov ni bilo neobičajno in tudi ne preveč sporno. Skupaj s stalnimi ljubvicami, hazardom in popivanjem je sodilo med tiste pregrehe, ki jih je vojska dopuščala, če le niso prerasle v škandal.¹⁵¹ Menda se temu itak ne more izogniti nobena vojska; že davno se je Niccolò Machiavelli v svojem razmišljanju o vojaštvu spraševal: »*Kdaj bi se vojaki vzdržali iger na srečo, poltenosti, kletvin, nesramnosti, ki jih počno dan za dnev?*«¹⁵²

Spolna morala je bila v avstrijskih častniških krogih na sploh dovolj razrahljana in če verjamemo poročilom, so se v oficirskih krogih včasih dogajale prave orgije.¹⁵³ Tudi ljubljanski častniki niso bili izjeme. Simptomatično je, da je bil eden redkih ljubljanskih častnikov, ki se jih je spominjal Fran Šuklje, »*die lange Gerechtigkeit*«, vojaški avditor *Carabelli*. Po pričevanju graščaka s Kamna je bil vojaškosodni uradnik »*na glasu, da je najhujši – recimo 'babjek'*«. ¹⁵⁴ V ljubljanskem mestnem arhivu so ohranjene številne prijave v zvezi s prostitucijo in po zaslugi izvrstne obdelave Bojana Cvelfarja jih imamo za začetek stoletja precej zbranih na enem mestu.¹⁵⁵ V policijskih spisih neredko nastopajo oficirji ljubljanske garnizije. Nekateri častniki so bili redni obiskovalci ljubljanskega bordela in so imeli tudi stalne izbranke. Drugi so svoje izvoljenke za eno noč raje peljali v hotelsko sobo.¹⁵⁶ Spet tretji so si po pričevanju očitidcev bili zaželeli ljubezni pod vedrim nebom: »*Že čes dva mesca brez dela se klatijo tu na Karlovski cesti od vahtnice pri baraki zraven mostu ena Olga in Illa Šturm. Včeraj ob 6. uri je Šturm peljala leutnanta Koniga [verjetno Hugo König op.a.] od belgiera iz Prulj pod Golovc.*«¹⁵⁷

Potem se seveda ne smemo in ne moremo čuditi, če so zgledom nadrejenih množično sledili še vojaki. Bili so med rednimi obiskovalci cenejših ljubljanskih vlačug in ljubljanska mestna policija je zabeležila, da je ena izmed njih – nadvse priročno – stanovala kar na »*stopnicah, ki peljajo v podstrežje v vojašnici.*«¹⁵⁸

Ampak vsi častniki niso bili takšni. Tistim bolj spodobnim oziroma sramežljivim je bilo še vedno na voljo več kot sto »*jako interesantnih momentnih fotografij*«, ki jih je za en

¹⁴⁸ Prim. *Slovenski narod*, 29.3.1902, št. 72, str. 7.

¹⁴⁹ *Laibacher Zeitung*, 28.2.1901, Nr. 49, str. 395.

¹⁵⁰ J. Hašek, *Dobri vojak Švejk, Znameniti ravs* (III. knjiga), str. 216.

¹⁵¹ Prim. J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht...*, str. 105.

¹⁵² Niccolò Machiavelli, *O vojaški obrti* (v: isti, *Politika in morala*, Ljubljana 1990, str. 211).

¹⁵³ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 134.

¹⁵⁴ Fran Šuklje, *Iz mojih spominov*, 1. del, Ljubljana 1988, str. 15.

¹⁵⁵ Bojan Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani v prvem desetletju 20. stoletja*, diplomatska naloga, Celje 1995.

¹⁵⁶ B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 37 in 67, 68.

¹⁵⁷ ŽAL, REG I/fasc. 1325, fol. 718 (navajam po: B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 31).

¹⁵⁸ ŽAL, REG I/fasc. 1271, fol. 240. Citiram po: B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 33; v navedenem delu so še številni drugi primeri vojaškega obiskovanja prostitutk. Neredko pa so tudi one prišle k strankam v vojašnico.

Samo gospodje

dobé: 2 zbirke z 120 komadi jako interesantnih momentnih fotografij in senzacionalno novosegno zbirko prekomorskih kuriozitet, obsegajočo 16 barvanih podob, v obliki vizitk. Te 3 zbirke veljajo, ako se denar naprej pošlje, le 1 gld. (tudi v poštinih znamkah). Pri povzetju 30 kr. več. Pošilja franko in diskretno **J. Kann**, Dunaj, II., Jaegerstrasse 26. (45—2)

Slika 5. »Samo gospodje«
(Slovenski narod, 23.1.1900, št. 18, str. 4)

goldinar, samo gospodom, »franko in diskretno« pošiljala dunajska tvrdka J. Kann (Slika 5).¹⁵⁹ Podobne razglednice pa je bilo, kljub hudem zgražanju varuhov javne morale moč kupiti tudi v številnih ljubljanskih prodajalnah.¹⁶⁰ Verjetno lahko tudi *per analogiam* sklepamo, da ni bilo malo častniških stanovanj, kjer se je oko obiskovalca lahko ustavilo na »mnogih razglednicah nagih obsegov ter ob mnogih razgaljenih ženskah, ki so s stenskih slik prešerno, izživajoče in predrzno gledale...«¹⁶¹

Oficirjem in vsem drugim, ki so bili svoje spolno življenje preveč omejili na družbo dam z razglednic, so na vse pripravljene knjigotržci ponujali rešitev v obliki brošure »für die unglücklichen Opfer der Selbstbefleckung (Onanie) und geheimen Ausschweifungen«, ki je tiste čase dosegla že kar 81. izdajo. Oglas v *Laibacher Zeitung* je bralcem priporočal: »Lese es jeder, der an schrecklichen Folgen dieses Lasters leidet, seine Aufrichtige Belehrungen retten jährlich Tausende vom sicheren Tode.«¹⁶²

Toda izvenzakonski seksualni interesi častnikov žal niso bili omejeni na občasne obiske bordelov ali ogledovanje golih lepotic. Major v pokoju Anton Stigelbauer (zapisan tudi kot Stiglbauer), bivši poveljnik sanitetnega moštva v ljubljanski garnizonski bolnišnici, je svoje nagone izživljal na precej sporen način. Ob njegovi aretaciji 14. aprila 1902 se je izkazalo, da je major »vabil k sebi mladoletne dekleta in jih tipal za spolnico...« Po pričevanju deklet naj bi bila majorjeva običajna tarifa za usluge 40 ali 20 vinarjev. Iz medsebojnega tožarjenja zaslišanih deklet so mestni policisti v naslednjem tednu izluščili kar impresiven seznam vsaj osmih stalnih obiskovalk.¹⁶³ Upokojeni major je s svojimi avanturami prišel celo v časnike. — »Senzacionalno aretovanje. Mestna policija je danes popoldne v Špitalskih ulicah aretovala nekega majorja v pokoju, ker je baje 10- do 14letna dekleta vabil k sebi in z njimi nečistosti uganjal«, je aprila 1902. leta poročal *Slovenski narod*.¹⁶⁴

Major Stigelbauer pa še zdaleč ni bil edini perverznej v oficirskih vrstah; prava ljubljanska znamenitost je bil poročnik Ferdinand Baum von Appelshofen, ki se je v Adamovi opravi razkazoval mimoidočim dekletom in gospem z domačega okna. Večkrat pa se je na ogled postavil kar na ljubljanskih ulicah. Baronu Baumu pa se takšne promenade očitno niso zdele sporne in je svoje ekshibicije prostodušno priznaval.¹⁶⁵ Vendar vojske (vsaj

¹⁵⁹ *Slovenski narod*, 23.1.1900, št. 18, str. 4.

¹⁶⁰ B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 76.

¹⁶¹ Fran Maselj-Podlimbarski, *Vojvoda Pero in perica* (v: F. Maselj-Podlimbarski, *Pokorno javljam*, str. 72).

¹⁶² *Laibacher Zeitung*, 9.9.1901, Nr. 206, str. 1708.

¹⁶³ ZAL, REG Ifasc. 1281, fol. 240–47. Natančneje: Rok Stergar, »O posilni nečistosti, oskrumbi in drugih velikih nesramnostih.« *Nasilje v družini ob prelomu stoletja*, Kronika, letnik 43/1995, št. 1–2, str. 82. Žal *Qualifikationsliste* Antona Stigelbauerja na Dunaju nisem dobil.

¹⁶⁴ *Slovenski narod*, 14.4.1902, št. 84, str. 3.

nekaj let) njegovo ravnanje ni preveč motilo. Manjše težave je baron Baum imel le zaradi neznanja polkovnega jezika – slovenščine. V oceni baronovega značaja v njegovi osebni mapi na primer piše: »*beliebter, guter Kamerad, im Verkehr mit Höheren sehr ehrerbietig und bescheiden, mit Niederen freundlich, lebt gesellig im Kreise der Kameraden...*«¹⁶⁶

Ferdinand je leta 1906 brez zadržkov napredoval, čeprav bi vojska morala vedeti za njegova nagnjenja. Morda je k tako tolerantnemu odnosu do bizarnega obnašanja prispevalo tudi dejstvo, da je bil ekshibicionistov oče podpolkovnik v pokoju? Res pa je, da je pozneje imel težave s sodiščem in te so verjetno povzročile predčasen konec njegove vojaške kariere. Razlogi žal (še) ostajajo skrivnost, v viru je le lapidarno zapisano: »*Stand seit 11./12. 1907 in gerichtlicher Veruntersuchung.*«¹⁶⁷ Leta 1908 je bil nadporočnik baron Ferdinand Baum pl. Appelshofen invalidsko upokojen in od takrat o njem nimamo več podatkov.

Gotovo se zastavlja vprašanje, koliko je k tovrstnim deviacijam prispeval tog sistem, v katerem so živeli častniki, in hipokrizija celotne družbe. Vendar bom presojanje o tem raje prepustil bolj sposobljenim.

Homoseksualnost med častniki

Le na kratko se moram dotakniti še vprašanja, ki se zastavlja kar samo. Kako je bilo z istospolno usmerjenostjo v tako moški družbi, kot je bil častniški zbor? Ker je bila homoseksualnost ne samo tabu temveč tudi prepovedana, je logično, da so podatki o tem redki. Seveda pa to še zdaleč ne pomeni, da pederastije v vojski ni bilo. Utegnila je biti zelo razširjena. I. Deák meni, da kaj takega seveda lahko pričakujemo v pretežno moški združbi in da so nekateri v vojsko vstopili prav zaradi nje.¹⁶⁸

Najbolj znan homoseksualec v vojski dvojne monarhije je bil gotovo razvpiti ruski vohun, polkovnik vojaške obveščevalne službe Alfred Redl. Njegov primer priča, da je armada do neke mere dopuščala homoseksualnost, če je le ostala skrita in če častniški ljubimci niso bili mladoletni ali njihovi podrejeni.¹⁶⁹ Iz enega redkih osebnih pričevanj lahko razberemo, da je bila pederastija razširjena zlasti v armadnih vzgojnih ustanovah, kar je v svojem prvencu, *Gojencu Törlessu*, prikazal že Robert Musil. Ernst Jedina-Palombini v spominih omenja homoseksualna razmerja, ki jim je bil priča v mladosti.¹⁷⁰

Gotovo pa bi bilo preveč upati, da bi utegnili najti bolj določne podatke ali priznanja. V državi, kjer so zaradi homoerotičnih prizorov prepovedovali ali po svoje prevajali dela klasikov,¹⁷¹ res ne moremo pričakovati tovrstnih iskrenih izpovedi častnikov. O ljubljanski situaciji tako ne morem zapisati nič konkretnega, bržčas pa stanje ni bilo dosti drugačno kot drugod. Zaradi majhnosti mesta pa so morali biti akterji zanesljivo precej pazljivi, če niso želeli izdati svojih nagnjenj.

¹⁶⁵ Andrej Studen, *Smrdelo je kot kuga*, Zgodovina za vse, leto I, št. 1, str. 53, v opombi, in B. Cvelfar, *K zgodovini prostitucije v Ljubljani...*, str. 79.

¹⁶⁶ Rubrika *Benehmen-außerdienstlich* (1907), *Qualifikationsliste* Ferdinand Baum v. Appelshofen, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹⁶⁷ Vpis za 1908 v *Qualifikationsliste* Ferdinand Baum v. Appelshofen, *1876 (*Qualifikationslisten*, KA).

¹⁶⁸ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 174.

¹⁶⁹ I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 174–176.

¹⁷⁰ »*Hier muß von einem Übel gesprochen werden, das leider in allen Knabenerziehungsanstalten herumgeisterte ... die 'Päderastie' oder Gleichgeschlechtlichkeit. Sie trieb auch in unserer Anstalt ihr Unwesen. ... mir [wurde] wiederholt zugetragen, daß zwischen diesem und jenem meiner Kameraden Beziehung bestünden.*« (navajam po: S. Wegel, *Das bürgerliche Heer?*, str. 100).

¹⁷¹ Prim. Tone Smolej, *Zola in Cankar*, diplomsko delo, Ljubljana 1997, str. 81, 82.

Družabno življenje

V polku in častniškem zboru

Kakor čas službe, je bil tudi prosti čas častnikov prav po vojaško urejen. Številne uredbe in ustanove (fundacije) so skrbele, da je častnik kar največji del dneva preživel v družbi stanovskih tovarišev. Tako naj bi se krepila pripadnost častniškemu stanu in občutek elitizma, izbranosti. Nenazadnje naj bi k temu prispevala edinstvena praksa tikanja.¹⁷² Vendar sodobniki poudarjajo, da naj bi tikanje nič ne zmanjševalo spoštovanja in distance v medsebojnih odnosih; v službi pa se je seveda uporabljalo bolj formalno vikanje. Kot odkrivajo viri, sta bila pri tem pomembna tudi ton in nastop. Sin Josipa Vošnjaka, Samo Vošnjak, si je kot nadporočnik v 17. pešpolku zaradi nevljudnega obnašanja prislužil svojo edino kazen – osem dni garnizijskega zapora.¹⁷³

Osrednje mesto med častniškimi družabnimi dogodki je prav gotovo zavzemalo skupno kosilo oficirjev posamezne enote. Statuti častniške menze (*Offiziersmesse*) so natančno določali s tem povezano obredje pa tudi finančne obveznosti častnikov. Članstvo v menzi je bilo za častnike seveda obvezno,¹⁷⁴ saj je imela institucija namen krepiti pravo tovarištvo in občutek skupne pripadnosti.¹⁷⁵ Skupnega obeda so se morali z redkimi izjemami udeleževati vsi samski častniki, udeležba drugih pa je bila zaželena ob svečanih priložnostih.¹⁷⁶ Prisotnost civilistov je bila v načelu le izjema, toda častniki 7. artilerijskega polka, ki ob koncu prejšnjega stoletja niso imeli svoje menze, »speisten gemeinsam mit den ledigen Herrn der Landesregierung im Hotel Elephant...«¹⁷⁷

Drugi temeljni kamen tovariškega druženja je bil častniški kazino. V Ljubljani je bil oficirski kazino pridružen *Kazinskemu društvu*. Vsi častniki so bili člani ljubljanskega kazina in so predstavljali večino njegovega članstva.¹⁷⁸ *Kazinsko društvo* je – morda ne povsem upravičeno – veljalo za gnezdo ljubljanskega nemštva. Sodba se zdi preostra, ker nas nekateri takratni dogodki opozarjajo, da nemškonacionalna usmeritev v društvu ni povsem prevladala. Damjan J. Ovsec, ki sicer tudi piše o kazinu kot leglu nemštva,¹⁷⁹ na drugem mestu v svoji knjigi navaja negotovanje *Slovenčevega* časnikarja nad preštevilnimi Slovenci in Slovenkami, ki plešejo v *Kazinu*.¹⁸⁰ Vir z »druge strani« prav tako priča, da ločitev med

¹⁷² Prim. I. Deák, *Der k.(u.)k. Offizier*, str. 120, 121 in J. Ch. Allmayer-Beck, *Die bewaffnete Macht...*, str. 100. Natančna pravila tikanja in dobrega obnašanja med kameradi vsebuje poglavje *Unter Kameraden v: A. Schneider, Der Officier im gesellschaftlichen Verkehr*, str. 19–23; »... in der k.k. Armee sammt Landwehren und Kriegsmarine duzen sich außer Dienst nicht bloß die Personen gleicher Charge, Officiere und Mannschaft sondern auch alle, welche früher in gleicher Charge gestanden sind, ...« (prav tam, str. 89).

¹⁷³ »Hat vor Ausführung eines von seinem Komp. Kmdten erhaltenen Befehles eine nicht berechtigte Vorstellung erhoben, u[nd], als diese nicht angenommen wurde in unpassendem u[nd] disziplinwiedrigen Tone geantwortet sowie beim Verlassen der Komp. Kanzlei die Türe unwillig zugeworfen.« (Strafprotokollauszug v *Qualifikationsliste* Samo Vošnjak, *1879 (*Qualifikationslisten*, KA)).

¹⁷⁴ *Statuten für die Officiers-Messe des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27, Laibach 1896 in Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse.*

¹⁷⁵ »Diese kameradschaftliche Institution hat den Zweck, das Gefühl der Zusammengehörigkeit zu heben, den Geist wahrer Kameradschaft zu pflegen und letzterer die in größeren Garnisonen so wünschenswerte Stütze zu geben; ferner den Teilnehmern einen allen Anforderungen entsprechenden gemeinschaftlichen Mittagstisch zu gewähren.« (*Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse*, § 1, str. 109).

¹⁷⁶ *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersmesse*, § 9, str. 113, 114.

¹⁷⁷ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3.

¹⁷⁸ Prim. *Verzeichnis der Mitglieder des Casino-Vereines in Laibach beim Beginne des Jahres 1902*, Laibach 1902.

¹⁷⁹ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 16.

¹⁸⁰ D. [J.] Ovsec, *Oris družabnega življenja v Ljubljani*, str. 58; avtor ob tem sicer prizna, da bi nam članek »skoraj lahko zameglil dosedanje predstavo«, (prav tam) a svoje poprejšnje ocene vendar ne postavi pod

ljubljskimi Nemci in Slovenci še zdaleč ni bila popolna. Wieden von Alpenbach na primer pravi, da se je v kazinu zbirala »die ganze gute Gesellschaft«. ¹⁸¹ Posamezne novice v časnikih pa kažejo, da je v kazinu prihajalo do notranjih trenj in da so si predvsem častniki prizadevali, da bi društvo ostalo karseda nevtralnno. Seveda so slovenski častniki o tem pisali z neprikritim zadovoljstvom: »**Zanimivosti iz ljubljanske kazine. Heilovske provokacije so pričele presedati tudi častnikom, ki s svojo podporo vzdržujejo pri življenju ljubljansko kazino. Mladim ljubljanskim heilovcem ni bilo dovolj, da je Karnijolec Pavlitschek za svoja zabavljanja jo pošteno skupil. Provokacije niso ustavili, nego je skoro potem zopet nek Germanček na nekem plesu provociral častnike. Častniki pa imajo drugačne pojme o kulturi in časti, kakor surovi sinovi ljubljanskih polunemcev, zato so poslali vodstvu kazine ultimatum, v katerem zahtevajo zadoščenja. Ako zadoščenja ne dobe, izstopijo. Vodstvo kazine bode pač storilo vse, da ohrani kazini častnike, ker brez častnikov bi bila kazina na bobnu.**« ¹⁸²

Mnogi častniki pa so bili člani trdno slovenske *Narodne čitalnice* in oficirji so bili dokaj redni gostje plesov v *Narodnem domu*. ¹⁸³ A glavnina »organiziranega« družabnega življenja je vendarle potekala v kazinu. Na plesih pod pokroviteljstvom gospe polkovnice se častniki niso samo dokazovali s svojim plesnim znanjem, temveč so se ogledovali tudi za primernimi nevestami. ¹⁸⁴ Bolj resnim in poročenim pa so bili v kazinu na voljo številni častniki, v enotah pa so delovale tudi častniške knjižnice, ki so ponujale široko izbiro branja. Tudi knjižnico so z (obvezno) članarino vzdrževali častniki. ¹⁸⁵

Svojo knjižnico je imelo tudi društvo za vojaške znanosti (*Militärwissenschaftliche Verein*). Društvo je poleg tega organiziralo predavanja in organiziralo vojne igre. Seveda so bili vsi ljubljanski častniki zopet člani po službeni dolžnosti. ¹⁸⁶ Častniki so se ukvarjali tudi s športom in nekateri so nastopali na odprtih tekmovanjih. ¹⁸⁷ V 27. pešpolku je bilo organizirano še častniško strelsko društvo, ki je ob ugodnem vremenu organiziralo tedenska tekmovanja za svoje člane. ¹⁸⁸

Z vsemi rednimi in občasnimi prireditvami, ki so potekale v častniškem zboru je bil cilj – krepitev povezanosti častnikov – zelo verjetno dosežen. Nekateri častniki so se praktično celo življenje gibali le v krogih poklicnih tovarišev in se s tem celo hvalili. »*Nahezu alle Verwandten meiner Frau und meine sind Offz. oder stehen in Staatsdienste. Mein Verkehr beschränkt sich ausschließlich auf Offz.- und Verwandten – Kreise*«, je v poročilo o svojem zasebnem življenju zapisal Rudolf Lukanc. ¹⁸⁹

vprašaj.

¹⁸¹ H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4.

¹⁸² *Slovenec*, 12.2.1900, št. 34, str. 3.

¹⁸³ Prim. *Izvestje Narodne čitalnice v Ljubljani začetkom leta 1901*, Ljubljana 1901.

¹⁸⁴ »Außerdem arangierte[?] meine Chefeuse während des Winters noch Adolosenkränzen (oder wie die böse Mitwelt sagte 'Lämmerhüpfen') an welchen noch nicht in die Gesellschaft eingeführte tanzlustige Mädchen und junge Herrn (Offz nicht höher als höchstens in der Oblcharge) teilnahmen. Diese kleinen, intimen Unterhaltungen waren eigentlich die nettesten.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4).

¹⁸⁵ Prim. *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersbibliothek*.

¹⁸⁶ *Statuten des militärwissenschaftlichen Vereines...*

¹⁸⁷ Glej npr. poročilo s teniškega turnirja v: *Laibacher Zeitung*, 20.9.1901, Nr. 216, str. 1792.

¹⁸⁸ *Statuten aller Offiziersinstitutionen, Offiziersschießverein*, § 5, str. 80.

¹⁸⁹ *Daten über Privatverhältnisse, Qualifikationsliste Rudolf Lukanc Edl. v. Savenburg, *1879 (Qualifikationslisten, KA)*.

Ljubljansko meščanstvo in častniki

Seveda pa kljub poudarjanju pripadnosti polku in častniškemu zboru ljubljanski oficirji še zdaleč niso živeli v getu. Njihovo življenje je bilo silno prepleteno z življenjem mesta in njegovih meščanov. Samo po sebi je razumljivo, da niso mogli živeti mimo mesta, ki jih je gostilo. Delili so si mestne tegobe: tako kot vsem drugim prebivalcem jim je na primer smrdelo iz kupov gnoja in odprtih stranišč.¹⁹⁰ Častniki so bili nezanemarljiv del mesta, mestu pa so tudi veliko dali.

V kulturnem utripu kranjske prestolnice je izredno pomembno vlogo igral orkester 27. pešpolka. Primož Kuret je v svoji knjigi o glasbenem življenju v Ljubljani na začetku stoletja zapisal: »Simfonične koncerte je bilo v Ljubljani moč pripraviti predvsem po zaslugi vojaškega orkestra pehotelega polka št. 27, ki je bil nameščen v Ljubljani.«¹⁹¹ Vojaški orkester in njegovi glasbeniki so sodelovali tako pri prireditvah *Glasbene matice* kot *Filharmonične družbe*, ki sta sicer veljali za slovensko oziroma nemško ustanovo. Vojaški glasbeniki so med drugim sodelovali tudi pri koncertu »slovanskega Paganinija« Frana Ondrička. »V sredo dne 17. januarija 1900 II. redni koncert v zgornji veliki dvorani 'Narodnega doma' pod vodstvom koncertnega vodje g. Mateja Hubada. Pri koncertu sodeluje gosp. Fran Ondriček c.kr. komorni virtuoz, gospod Viljem Klasen, pianist z Dunaja, pevski zbor 'Glasbene Matice', šolski zbor 'Glasbene Matice' in vojaška godba c.kr. pešpolka št 27. – Iz posebne

Heute Donnerstag den 25. Juli
im Bahnhofrestaurations-Garten
grosses
Militär-Concert
zu Ehren aller Annen
der vollständigen Musikkapelle
des k. u. k. 27. Infanterie-Regiments
unter persönlicher Leitung ihres Herrn Kapellmeisters.
Anfang 8 Uhr. Eintritt 20 kr.
Anstich von feinstem
Münchener Spatenbräu.
Um zahlreichen Besuch bittet höflichst
hochachtungsvoll
(2672) 2—2 Jakob Hafner.

Slika 6. Najava koncerta 27. pešpolka v ljubljanski postajni restavraciji (*Laibacher Zeitung*, 25.7.1901, Nr. 168, str. 1403)

¹⁹⁰ Prim. Andrej Studen, *Stanovati v Ljubljani*, Studia Humanitatis, Apes 4, Ljubljana 1995, str. 55.

¹⁹¹ Primož Kuret, *Glasbena Ljubljana v letih 1899–1919*, Ljubljana 1985, str. 15.

**DRUŽABNI KLUB
V LJUBLJANI**

SE USOJA VAŠE BLAGO-
RODJE VLJUDNO VABITI
— NA SVOJ —

VENČEK

KI SE VRŠI POD POKROVI-
TELJSTVOM PREBLAGO-
— RODNE GOSPE —

— **BOGOMILE** —

ŠUSTERŠIČEVE

SOPROGE DEŽELN. GLAVARJA

V SOBOTO, 7. FEBRUARJA
1914, V VELIKI DVORANI
GRAND HOTELA UNION V
LJUBLJANI

TO VABILO VELJA KOT VSTOP-
NICA ZA CELO RODBINO

SODELUJE GODBA SLAVNEGA
27. PEŠPOLKA
ZAČETEK OB 1/2. URI ZVEČER

prijaznosti sodelujejo v orkestru nekateri gospodje 'Glasbene Matice', je zadovoljno poročal Slovenec.¹⁹²

Tudi pri glasbenih predstavah *Deželnega gledališča* je »orkester sl. c. in kr. peh. polka Leopold II. št. 27«¹⁹³ nastopal namesto opernega orkestra, ki ga gledališče ni imelo, in je »igral prav krepko in vztrajno.«¹⁹⁴ V isti vlogi je godba igrala v nemškem *Landestheater*.¹⁹⁵ Skladno z duhom časa je godba kdaj pa kdaj igrala tudi v kinematografu *Ideal*.¹⁹⁶ Občasno – običajno ob koncu leta – je vojaški orkester nastopil s samostojnimi simfoničnimi koncerti.¹⁹⁷

Vojaška godba pa je igrala še na »šaljivih koncertih«, pri različnih društvenih prireditvah, na paradah in plesih, ob vojaških slovesnostih in na vsakotedenskih promenadnih koncertih v Zvezdi.¹⁹⁸ Koncerti so bili med meščani gotovo zelo priljubljeni in v poročilu o proslavi 70-letnice cesarja Franca Jožefa je časnikar z obžalovanjem zapisal: »S hiš so plapolale zastave, a česar smo včeraj posebno pogrešali, bila je godba.«¹⁹⁹

Ljubljanski meščani so se z denarno podporo mestnega sveta leta 1900 znova lotili ustanavljanja civilne godbe, ki naj bi popestrila glasbeno življenje deželnega stolnega mesta. Časnikar je menil: »Civilna godba je Ljubljani nujno potrebna, ker se čisto vojaške godbe ne dobi, ko bi se jo najbolj potrebovalo,

Slika 7. »Sodeluje godba slavnega 27. pešpolka«: Vabilo na venček Družabnega kluba pod pokroviteljstvom Bogomile Šusteršič (knjižnica Narodnega muzeja Slovenije, fond Drobnji tisk, škatla 11)

¹⁹² Slovenec, 16.1.1900, št. 12, str. 3. Lahko bi celo rekli, da je vojaška godba posredno podpirala slovenske kulturne ustanove, saj je bil v tem primeru dohodek koncerta namenjen »v nabavo koncertnega klavirja« (prav tam). Seveda je godba predvsem prodajala svoje »obrtiške« usluge. V Celovcu je godba »slovenskega« 17. pešpolka na primer nastopila na prireditvi v dobro nemškega *Schulvereina* (prim. Slovenec, 7.2.1900, št. 30, str. 2).

¹⁹³ Slovenski narod, 26.1.1900, št. 21, str. 4.

¹⁹⁴ Slovenski narod, 31.1.1900, št. 25, str. 3.

¹⁹⁵ Prim npr. *Laibacher Zeitung*, 25.1.1901, Nr. 21, str. 167.

¹⁹⁶ D. Matic, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 195.

¹⁹⁷ Prim. npr. P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 22, 42 in 68.

¹⁹⁸ Prim. npr. Slovenec, 8.1.1900, št. 5, str. 3, 19.4.1900, št. 89, str. 3, 25.4.1900, št. 94, str. 3 in 14.8.1900, št. 185, str. 4, Slovenski narod, 22.1.1900, št. 17, str. 3 in 23.1.1900, št. 18, str. 3 ter tudi I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 389. Zlasti zadnja navedba daje slutiti, da je bil park med koncertom priljubljeno shajališče Ljubljančanov. Jakob Alešovec se spominja, da je v njegovih dijaških letih godba v Zvezdi igrala kar trikrat tedensko: ob torkih in četrtek popoldne in v nedeljo opoldne (Jakob Alešovec, *Kako sem se jaz likal: povest slovenskega trpina*, Ljubljana 1973 (ponatis), str. 192, 193). Pregled sezone 1913/14 pokaže, da je vojaški orkester izvedel 29 zabavnih koncertov (D. Matic, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 231).

¹⁹⁹ Slovenec, 18.8.1900, št. 188, str. 3.

in ker je vojaška godba sedaj v Ljubljani silno draga, ker nima nobene konkurence.«²⁰⁰ Meščanska godba je prvič nastopila 3. oktobra 1900 z »mirozovom«, ki se ga je »udeležilo tudi ognjegasno društvo.«²⁰¹ Resno konkurenco, a predvsem razbremenitev, je vojaški kapeli prineslo preoblikovanje ljubljanske Društvene godbe, ki je nasledila zaradi denarnih zagat razpuščeno meščansko godbo,²⁰² v Slovensko filharmonijo oktobra 1908.²⁰³ Po začetnih uspehih in nekajletnemu uspešnemu delovanju se je orkester Slovenske filharmonije zaradi političnih nesoglasij znašel v denarnih težavah in odbor ga je v letu 1913 razpustil.²⁰⁴

Res je vzdrževanje tako velikega orkestra zahtevalo precejšnja finančna sredstva. Plačevati je bilo treba kapelnika in glasbenike, kupovati instrumente in druge pripomočke ter skrbeti za glasbeno literaturo. Godbo 27. pešpolka je vzdrževal častniški zbor tega regimenta preko posebnega sklada (*Musikfond*). Člani sklada so bili vsi častniki polka, denar pa je fond dobival od zaslužka godbe, prodaje rabljenih instrumentov in drugih rekvizitov, obresti na vloženi kapital, iz letnega eraričnega *Musikpauschal* ter s posojili polkovnega častniškega sklada (*Offiziersfond*).²⁰⁵ Ob tem je leta 1913 častniški zbor 27. pešpolka v celoti pristopil k *Filharmonični družbi* in tudi s tem dal svoj (denarni) prispevek glasbenemu življenju v Ljubljani.²⁰⁶

Začetek vojne je seveda pomembno vplival na glasbeno dogajanje v Ljubljani. Primož Kuret pravi: »Vojna je prizadela tudi kulturne institucije. Iz Ljubljane je odšel vojaški orkester. Zarj ni bilo nadomestila niti v FD niti v GM.«²⁰⁷ In leto pozneje je častnik ter pesnik Pavel Golia konec nekega obdobja označil z verzom: »Utihnil je orkester, godci so se razšli...«

Odhod vojaškega orkestra in častnikov ob začetku svetovnega spopada pa je pomenili tudi konec enega preostalih povezovalnih členov med ljubljanskimi Nemci in Slovenci. Verjetno lahko nadnacionalnemu značaju častništva in družbenemu pomenu armade pripišemo, da so častniki ostali del obeh meščanskih družb, v času, ko so bili na primer v Celju odnosi med Nemci in Slovenci že tako zaostreni, da »die Gegner konnten es nicht einmal über sich bringen, in die gleiche Kirche zu gehen. Der Gott der Deutschen und der Gott der Slowenen hatten miteinander nichts gemein.«²⁰⁸

V Ljubljani situacija ni bila tako napeta, nemški in slovenski meščani so se družili pogosteje, kot je bilo vseh prenapetežem na obeh straneh.²⁰⁹ Seveda bi bilo preveč govoriti o

²⁰⁰ *Slovenec*, 1.8.1900, št. 174, str. 3. S podobnimi argumenti so ustanovitev mestne godbe utemeljevali že 1868; menili so: »Da imamo le enkrat mestno godbo na nogah in da se dobro ubere, potem ne bode velikih težav zdržavati jo...« (*Slovenski narod*, 1.8.1868, št. 51, str. 3). Pobuda glede na časopisna poročila ni prišla dlje od razpisa za mesto kapelnika, ki naj bi poleg »muzične izurjenosti« dokazal tudi znanje »slovsanskega [sic!] jezika« (prav tam, 14.8.1868, št. 57, str. 2).

Zanimivo je, da je ob ustanavljanju celovške mestne godbe aprila 1900 pisec v *Slovencu* zapisal: »Težko, da bi mogla vspevati in se dolgo vzdržati. Ustanovili so jo samo iz nagajivosti zoper vojaško godbo.« (*Slovenec*, 13.4.1900, št. 85, str. 3).

²⁰¹ *Slovenec*, 4.10.1900, št. 227, str. 3.

²⁰² Prim. *Slovenski narod*, 29.3.1902, št. 72, str. 4.

²⁰³ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 90 in natančneje Primož Kuret, *Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908*, Kronika, letnik 45/1997, št. 1–2, str. 139–142.

²⁰⁴ P. Kuret, *Ustanovitev prve slovenske filharmonije leta 1908*, str. 142.

²⁰⁵ *Statuten für den Musik-Fond des k.u.k. Infanterie-Regiments Leopold II., König der Belgier, Nr. 27*, Laibach 1896, § 3, str. 6 in *Statuten aller Offiziersinstitutionen. Musikfond*, § 4, str. 30.

²⁰⁶ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 154.

²⁰⁷ P. Kuret, *Glasbena Ljubljana*, str. 162.

²⁰⁸ Fritz Zangger, *Das ewige Feuer im fernen Land. Ein deutsches Heimatbuch aus dem Südosten*, Celje 1937, str. 131, 132. Spomini so tudi zanimiv vir za zgodovino družabnega in glasbenega življenja ljubljanskega nemštva pred 1. svetovno vojno.

²⁰⁹ Prim. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 24, 25.

mimem sožitju, vendar se je ob branju primarnih virov težko iznebiti občutka, da je bil položaj vendar precej boljši, kot so ga slikali takratni časniki in tudi poznejša literatura; nekaj podatkov, ki to tezo potrjujejo, sem že zapisal v prejšnjem poglavju. Prav zanimivo je, da Ivan Hribar, ki gotovo ni bil velik prijatelj ljubljanskih Nemcev, v nekem svojem pismu notranjemu ministru kot dokaz nesramnosti te, kot pravi »*neznatne, doseljene manjine, pomnožene z najzavržljivejšimi žvlji, ki so zatajili slovenske matere*«,²¹⁰ navaja zmerjanje in pljuvanje med nemškimi in slovenskimi učenci.²¹¹ Kaže, da so bila v tistem času dijaška pobalinstva največji doseg nasilstva ljubljanskega nemštva.

Generalštabni častnik Heinrich Wieden pl. Alpenbach se v svojih spominih takole spominja Ljubljane, »*einen damals als sehr militärfreundlich bekannten und daher gesuchten Garnison*,«²¹² ob koncu 19. stoletja: »*Mit dem Zivile war das beste Einvernehmen. Die Deutschen waren in Laib[ach] schon an die Wand gedruckt und im Gemainderat nicht mehr vertreten, doch gab es damals noch keine ausgesprochenen nationalen Reibungen. Im Landestheater wurden abwechselnd deutsche und slovenische Stücke gespielt, Offiziere und die Spitzen der Gesellschaft besuchten sowohl deutsche als auch slov. Veranstaltungen.*«²¹³

Časnikarska poročila med obiskovalci kulturnih in družabnih prireditev obeh narodov v resnici pogosto navajajo oficirje. Častniki in njihove dame so obiskovali opero, koncerte in različne plesne prireditve.²¹⁴ Udeleževali so se tudi družabnih prireditev tako eminentno slovenskih društev, kot sta bila *Slovensko planinsko društvo* ali *Narodna čitalnica*.²¹⁵ Vojaški odličniki pa so bili seveda prav tako redni gostje družabnih večerov avstrijsko-patriotičnih društev, kakršno je bilo *Avstrijsko mornariško društvo*.²¹⁶

Zahajanje v pravo družbo in primerno družabno življenje je bilo za častnike skoraj obvezno. Omenjeni Heinrich Wieden pl. Alpenbach je bil po svojem pripovedovanju v Ljubljano prestavljen prav zato, da bi ustrezno vplival na mlade častnike ljubljanske garnizije.²¹⁷ Njegova intervencija pa ni bila potrebna, saj je družabno življenje častnikov že poživil prihod precejšnjega števila novih oficirjev v Ljubljano.²¹⁸ Prav enako se je zgodilo leta 1901, ko je nastanek novega 27. domobranskega pešpolka po Wiednovih besedah prerodil družabno življenje ljubljanskih domobranskih častnikov.²¹⁹ Kakor so častniki

²¹⁰I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 356.

²¹¹I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 357–359.

²¹²H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2. Heinrich Wieden von Alpenbach je bil rojen 15.7.1866 v Pragi očetu štabnemu častniku. V Ljubljani je služil v letih 1893/94 (v štabu 56. pehotne brigade) in 1901–1904 ter 1908 (27. domobranski pešpolk). Poročil se je z Ljubljančanko Magdo von Rüling. Ob koncu vojne je dosegel čin feldmaršallajntanta in je bil poveljnik divizije *Edelweiß*. Umrli je leta 1933 v Gradcu. (*Qualifikationsliste* Heinrich Wieden v. Alpenbach, *1866; *Qualifikationslisten*, KA).

²¹³H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/4, 3.

²¹⁴Prim. npr. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 88 in 93 ter *Slovenski narod*, 6.2.1900, št. 29, str. 3 in *Laibacher Zeitung*, 11.1.1901, Nr. 9, str. 69.

²¹⁵Prim. D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 147 in 122.

²¹⁶D. Matić, *Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno*, str. 126.

²¹⁷»*Der Kdt. der 56. Infbrigde. GM Moriz Fux [Edl.] von Eschenegg hatte dem Chef des Glistabes gelegentlich geklagt, daß die jungen Offz in Laibach sich ganz von der Gesellschaft ausschließen und mit Vorliebe mindere Lokale aufsuchen, wo man aber billigen Cvitschk (krainischen Schillerwein) bekommt und sich recht gehen lassen kann. Er möchte daher einen Glistabsoffz haben, der bloß gesellig ist, gute Gesellschaft gern aufsucht und von dem zu erwarten ist, daß er die Kammeraden der Truppe mitreißt.*« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/2).

²¹⁸H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 6/3.

²¹⁹»*Bisher hatte der Offizierskorps der Laibacher Ldwgarnison hauptsächlich aus einrangierten Slovenen bestanden, die man außer hie und da im Narodni dom, nirgends sah. Mit dem neuen, strengen Regim kam auch ein andere Ton in die hechtgrauen Offiziere. Der Oberst und seine Frau, die selbst ein gastliches Haus führten, waren sehr gesellig und giengen[sic!] gerne in Gesellschaft. In kurzen Zeit waren die Landwehroffiziere in*

»morali« biti družabno aktivni, tako je najvišji častnik v Ljubljani – poveljnik 28. pehotne divizije – kot predstavnik vojske takorekoč po službeni dolžnosti obiskoval različne, tudi družabne in kulturne dogodke.²²⁰

Toda položaj ni bil vedno idiličen. Vrsta incidentov je kalila sicer dostojne odnose med slovenskim meščanstvom in armadnimi častniki. Nekaj častnikov ljubljanske garnizije je na primer 1869 sodelovalo v pretepanju med domačini in turnarji v Vevčah in pri tem je bil nek domačin ubit.²²¹ Časnikarji so zaradi takšnega ravnanja v vrsti srditih člankov, objavljenih v *Slovenskem narodu*, silovito napadli častnike. V enem izmed njih je avtor pokazal na vzrok številnih častniških ekscesov takšne vrste – preslabo poznavanje lokalnih razmer. Zapisal je, da so častniki napad na: »turnarje in nemškutarje tako sodili, kakor bi se napadala sama vlada, kakor bi narod drl na elegantne viteze naše nesrečne vojske«, in pribil: »Zakaj se ne potrudite spoznati situvacijo, kateri hočete gospodvati?«²²²

Slaba štiri desetletja kasneje pa je prišlo še do hujšega razdora. Zaradi tragičnih septembrskih dogodkov leta 1908 se je na vojaštvo s slovenske strani usmeril srd; plodno kulturno in družabno sodelovanje je začasno zamrlo. »Bojkot nemštva se je dosledno izvajal. Občutila ga je zlasti Kranjska hranilnica, pa tudi nemška podjetja so trpela. Bojkotirali smo tudi vojaško godbo, ki sta jo potem pri naših prireditvah nadomeščala koncertni orkester Glasbene Matice in na to Slovenska filharmonija«, se spominja Vladimir Ravnihar.²²³

Vojska pa je bila preveč pomembna ustanova in grdo ravnanje z njo preveč politično nevarno, da bi bojkot lahko dolgo trajal. Bolj narodno zagretim in manj politično aktivnim to res ni preveč dišalo, a napraviti niso mogli dosti. Nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar tako v svojih spominih piše, da je želel maja 1912 zapustiti z zastavami okrašeno Ljubljano, ko je »izvedel, da je župan [Ivan Tavčar, op.a.] povabil mestno prebivalstvo, naj okraši hiše z zastavami zato, da se počaste častniki, ki so prišli na zeleni bajer [= strelišče, op.a.] streljat. To pa v dobi, ko so še krvavele rane izza 20. septembra 1908!«²²⁴

(2. del sledi)

---

allen Kreisen das tonangebende und belebende Element.« (H. Wieden v. Alpenbach, *Lebensgeschichtliche Skizze*, pola 9/2).

²²⁰ Poveljnik 28. divizije »seine Excellenz FML. Höchsmann v. Hochsan« se je tako kot »öffentliche Funktionär« udeležil pogrebnih svečanosti za pokojnim predsednikom kranjske odvetniške zbornice Alfonzom Moschetom (*Laibacher Zeitung*, 18.1.1901, Nr. 15, str. 119).

²²¹ Prim. *Slovenski narod*, 27.5.1869, št. 61, str. 3.

²²² *Slovenski narod*, 5.6.1869, št. 65, str. 3.

²²³ Vladimir Ravnihar, *Mojega življenja pot*, str. 76 (v: Janez Cvirm, Vasilij Melik, Dušan Nečak, *Mojega življenja pot. Spomini dr. Vladimira Ravniharja*, Historia 2, Znanstvena zbirka Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Ljubljana 1997).

²²⁴ I. Hribar, *Moji spomini*, I. del, str. 439, 440.

Dušan Nečak

Od železne zavese do zelene meje

Regija Alpe-Jadran 1945–1991

2. del

Avstrijsko vprašanje¹

Razmere ob koncu vojne

Druga svetovna vojna v Evropi se je končala prav na Koroškem, kjer so se nacistične enote in čete jugoslovanskih kvizlingov upirale vse do 15. maja, dober teden po uradno podpisani kapitulaciji. Podobno kot pri vprašanju Trsta in italijansko-jugoslovanske/slovenske meje, je tudi pri avstrijskem vprašanju pomenilo najpomembnejšo iztočnico za razumevanje nadaljnjega razvoja dejstvo, da je jugoslovanska vojska sporno ozemlje – vsaj plebiscitno cono A – fizično zasedla. Na južnem Koroškem je slovensko odporniško gibanje postavilo tudi lokalne organe oblasti – NOO (Narodno osvobodilne odbore), katerih vrh je predstavljal 16. maja 1945 ustanovljeni Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO), v katerem je bilo tudi nekaj nemškogovorečih levičarskih predstavnikov koroškega prebivalstva. Vendar pa ne zasedba dela Koroške s strani jugoslovanske vojske ne postavitev organov oblasti nista ničesar prejudicirali. V začetku se je sicer oblikovalo nekakšno trovladje med britansko zasedbeno oblastjo, koroško začasno deželno vlado Hansa Piescha, ki je bila ustanovljena 7. maja 1945, in slovenskimi organi oblasti še iz časa vojne, toda to je bilo le prehodno.

Kakšne načrte so imeli zavezniki z Avstrijo, ki jo je leta 1938 doletela priključitev, »anšlus« k Nemčiji, je bilo jasno razbrati že s t.i. Moskovsko deklaracijo oktobra 1943. Zunanji ministri velikih treh zaveznikov so v njej ugotovili, da je bila Avstrija prva dežela, ki je postala žrtev nacizma, in jo je zato treba osvoboditi, ter da je anšlus iz leta 1938 ničen. Vendar so Avstrijo obenem tudi opozorili, »da nosi odgovornost zaradi sodelovanja v vojni na strani Hitlerjeve Nemčije, ki se ji ni mogoče izogniti, ter da bomo pri dokončnem urejevanju neizogibno upoštevali njen prispevek k lastni osvoboditvi.«² Namen zaveznikov je bil torej obnoviti avstrijsko republiko, kar je bilo v opreki z namenom koroškega slovenskega antinacističnega odporniškega gibanja, podpiranega in organiziranega s strani slovenskega/jugoslovanskega odporniškega gibanja, ki si je zadalo za cilj priključiti dele tudi s Slovenci naseljenega ozemlja v Avstriji (na Koroškem in Štajerskem).

Vojska slovenskega/jugoslovanskega partizanskega gibanja, ki je zasedla južne predele Koroške, za katere je smatrala, da so slovensko etnično ozemlje, se je morala na pritisk velesil umakniti. 21. maja 1945 se je umaknila glavnina jugoslovanske vojske in reševanje avstrijskega vprašanja je bilo prepuščeno medzavezniškim pogajanjem.

¹Ta razdelek je v glavnem napisan na osnovi dognanj v knjigi Dušan Nečak, *Koroški Slovenci v drugi avstrijski republici*, Osnutek za politično zgodovino, Ljubljana 1985. V njej so citirani tudi vsi viri za navedene trditve.

²Norbert Schausberger, *Österreich, Der Weg der Republik 1918–1980*, Graz-Wien 1980, str. 43.

Zasedbena sila na Koroškem so bili Britanci. Že na Jaltski konferenci je njihov ministerski predsednik Winston Churchill razložil svoje poglede na neodvisnost Avstrije. Po njegovem mnenju naj bi postala tampon, ki naj bi preprečeval ali vsaj blažil širjenje komunistične nevarnosti. Sovjetska zveza je na drugi strani želela pridobiti Avstrijo na svojo stran in se je pri tem zlasti zanašala na avstrijske komuniste. Toda zavezniki so še pred koncem vojne, tako kot za Nemčijo, sklenili, da bo Avstrija razdeljena na štiri okupacijske cone, z njo vred pa tudi glavno mesto Dunaj. Čeprav so Britanci zaveznikom predložili razmejitveni načrt že 1. aprila 1945 je bila natančna razdelitev okupacijskih con opravljena šele junija istega leta. Sovjetska zveza je namreč na vsak način želela priti do širšega okupacijskega območja na jugu države, pa tudi Jugoslavija je hotela sodelovati pri vojaški zasedbi Avstrije, predvsem na Koroškem. Toda ne eni ne drugi niso uspeli s svojimi zahtevami. Zahodni zavezniki, med njimi najbolj odločno Britanci, so bili zoper širjenje sovjetske cone proti jugu in za takojšen umik jugoslovanskih čet. Angloameričani so bili pripravljene podpreti zahtevo po umiku jugoslovanske vojske z avstrijskega ozemlja tudi z oboroženo silo. Tako zahodni zavezniki kot tudi Sovjetska zveza v času okoli konca vojne (april-maj 1945) niso želeli prejudicirati rešitve avstrijskega mejnega vprašanja, ki je bilo eden najpomembnejših problemov avstrijskega vprašanja. Angloamerikanci so Jugoslovanom ultimativno dopovedovali, da bo končno odločitev o mejnem vprašanju dala le mirovna konferenca,³ Stalin pa je v znamenitem pismu avstrijskemu državnemu kanclerju dr. Karlu Rennerju 12. maja 1945 zagotavljal celovito obnovo Avstrije.⁴ Po odhodu jugoslovanske vojske s Koroške sta oblast v celoti prevzeli britanska okupacijska oblast in koroška začasna deželna vlada, slovenskim oblastnim organom je bilo delovanje onemogočeno, skladno z zavezniško politiko, da bo o teritorialnih vprašanjih odločala mirovna konferenca. Slovenska stranka »OF za Slovensko Koroško« ni dobila dovoljenja za ustanovitev prav zato, ker se je zavzemala za priključitev južnega dela Koroške Jugoslaviji.

Začetek pogajanj za pogodbo o Avstriji

Reševanje avstrijskega vprašanja je v prvi vrsti pomenilo reševanje mejnega vprašanja in z njim neločljivo povezanega manjšinskega vprašanja. Tega so se zavedali tako zavezniki kot tudi avstrijski in jugoslovanski politiki in je zato t.i. »koroško vprašanje« imelo na začetku pogajanj za avstrijsko državno pogodbo najpomembnejšo vlogo. Dr. Karl Renner, oče prve in druge avstrijske republike, in kancler inž. Leopold Figl sta že na prvih zasedanjih novo izvoljenega avstrijskega parlamenta jasno zahtevala obnovitev Avstrije v obsegu pred anšlusom in pričakovala rešitev »srčnih zadev Avstrije,« južnotirolskega vprašanja in nedeljivosti Koroške. Jugoslovanska vlada pa je tudi odločno in brez sprenevedanja zahtevala priključitev »slovenskega etničnega ozemlja na Koroškem« k Jugoslaviji. Obe vladi sta se zato kar celo leto 1946 intenzivno pripravljali na pogajanja o sklenitvi Pogodbe o obnovitvi neodvisne in demokratične Avstrije.

Avstrijska vlada je želela čim prej priti do zavezniške odločitve in je zato predlagala, da naj se avstrijsko vprašanje loči od nemškega, toda zavezniki so odločili drugače in konferenca se je začela 14. januarja 1947. Izhodišče za delo konference je bilo jasno že pred njenim začetkom. Zavezniki ne bodo sklenili z Avstrijo mirovne pogodbe, temveč državno pogodbo. Sprejeli so namreč avstrijsko argumentacijo, da Avstrija kot država ni napovedala vojne in je ni vodila, da je bila ob koncu vojne osvobojena in ne premagana, skratka da v času druge svetovne vojne Avstrije kot države sploh ni bilo.

³ Več o tej problematiki glej: Dušan Nečak, *Avstrijski Slovenci v drugi avstrijski republiki*, Ljubljana 1985, str. 25–26.

⁴ Jacques Hannak, *Karl Renner und seine Zeit, Versuch einer Biographie*, Wien 1965, str. 672–675.

Le Sovjetska zveza je bila med zavezniki tista, ki ni popolnoma pristajala na avstrijsko argumentacijo. V začetni fazi pogajanj je podpirala jugoslovanske ozemeljske zahteve, čeprav se je že pred znanim »Informbirojevskim sporom« med jugoslovansko in sovjetsko komunistično partijo kazalo, da bo SZ podpirala jugoslovanska stališča toliko, kolikor ji to narekuje lasten interes. SZ je zavlačevala s sklepanjem Pogodbe o Avstriji zaradi gospodarskih in prestižnih, pa tudi načelnih političnih vprašanj, kot je tisto o (ne)izvedeni denacifikaciji. Močno oteževalno je bilo dejstvo, da se je avstrijsko vprašanje začelo reševati že globoko v obdobju hladne vojne, ko je protihitlerjevska koalicija že popolnoma razpadla. Skupnega cilja po vojaškem zlomu nacizma ni bilo več in zaveznike so pri urejanju poveljnega sveta vodili le še njihovi interesi. Prevladovati je začela blokovska miselnost in vsaka stran je hotela iz mirovnih pogajanj in dogovarjanj o Avstriji potegniti čim več gospodarskih in politično-ideoloških prednosti. V tem so glavni razlogi za desetletno zavlačevanje podpisa avstrijske državne pogodbe. Zavezniška nesoglasja in prepiri okrog prestižnih vprašanj se jasno kažejo tudi v vsebini pogodbe, saj gre za kompromis, ki je bil mogoč šele potem, ko je bil vrhunec hladne vojne že mimo.

Konferenca, ki se je 14. januarja 1947 sestala v Londonu, je bila na ravni namestnikov zunanjih ministrov. Torej na operativni ravni, saj so ti dobili nalogo, da pripravijo vse potrebno za podpis pogodbe, ki naj bi jo podpisali zunanji ministri. Po priporočilu britanskega zunanjega ministra Ernesta Bevina naj bi konferenca ustvarila Avstrijo kot posrednico med vzhodom in zahodom. Kljub temu je trajalo skoraj deset let, da so to priporočilo uresničili z ustanovitvijo države, ki se je morala odločiti za »immerwährende Neutralität.«

Avstrija je bila na konferenco povabljena kot opazovalka, Jugoslavija pa kot polnopravna članica. Vendar sta obe dobili že takoj na začetku pravico nastopa pred konferenco. Avstrijski predstavniki so se v nastopu 15. januarja zavzemali predvsem za ustanovitev neodvisne Avstrije v mejah izpred anšlusa, odklanjali so vsako teritorialno zmanjšanje in plačevanje reparacij ter zahtevali vrnitev premoženja, ki so ga odnesli Nemci. Jugoslovanski predstavniki, ki so nastopili naslednjega dne, pa so konferenci predložili t.i. maksimalistično spomenico. Zahtevali so priključitev t.i. »Slovenske Koroške« (Spodnja Ziljska dolina, Beljak, Celovec), kar je znašalo 2470 kvadratnih kilometrov in okoli 180.000 prebivalcev, ter priključitev ozemlja, na katerem živijo Slovenci na Štajerskem (Sobota, Lučane, Radgona), ki je obsegalo 130 kvadratnih kilometrov in okoli 10.000 prebivalcev. Gradiščanskim Hrvatom naj bi s posebnim statutom zagotovili manjšinske pravice.

Jugoslovanski predstavnik dr. Joža Vilfan in avstrijski zastopnik dr. Karl Gruber sta v naslednjih dneh pojasnjevala oziroma komentirala jugoslovanske zahteve. 24. januarja je dr. Gruber v celoti zavrnil jugoslovanske zahteve, štiri dni po njegovem nastopu v Londonu pa je koroški deželni zbor na slovesni seji soglasno sprejel »Izjavo o slovenskem vprašanju,« rešitev katerega je bila »conditio sine qua non« mejnega vprašanja in s tem obnovitve Avstrije v mejah izpred anšlusa. Ta izjava med drugim v celoti potrjuje osnovna načela uredbe o obveznih dvojezičnih osnovnih šolah na južnem Koroškem (sprejeta 3.10.1945, dokončno besedilo 31.10.1945, objavljena v *Kärntner Nachrichten* 11.11.1945), poudarja voljo, naj bo uredba iz leta 1945 izvedena še bolj popolno, kot je bilo to storjeno doslej, govori o odškodnini za prisilno izseljene Slovence, raznarodovanje koroških Slovencev razglašča za nedopustno, ne pozna »Nemcem prijaznih Slovencev – Vindišarjev« in priznava pravico do materinega jezika, vendar le kot drugega jezika in ne kot uradnega jezika na ozemlju, kjer živi slovenska manjšina. S to izjavo je bila izčrpana normativna oziroma deklarativna dejavnost Avstrije glede koroškega slovenskega vprašanja v obdobju do sklenitve avstrijske državne pogodbe. Jugoslavija je bila na tem področju mnogo bolj aktivna.

Na začetku londonskih pogajanj je kazalo, da bo avstrijsko vprašanje kmalu rešeno. Do 20. januarja so že sestavili osnutek pogodbe, toda pokazalo se je, da zavezniki še zdaleč nimajo enotnega mnenja o osnovnih problemih avstrijskega vprašanja: o meji z Jugoslavijo ter o sovjetskih zahtevah po nemški imovini in izselitvi razseljencev iz zahodnih pokrajin. Sporno je ostalo tudi načelno vprašanje odgovornosti za vojne strahote, saj so zahodni zavezniki trdili, da je Avstrija kriva le za »določene posledice.« Sovjetska zveza pa, da nosi Avstrija polno odgovornost. Konferenca se je v Londonu končala 25. februarja 1947, nadaljevala naj bi se v Moskvi 10. marca istega leta.

Odločitev velesil

Konferenca se je v Moskvi začela ob napovedanem datumu in je trajala do 14. aprila 1947. Delo na njej je potekalo izredno počasi, saj so se ministri šele 29. marca dogovorili, naj njihovi namestniki pripravijo poročilo o osnutku pogodbe. V Moskvo sta bili povabljeni obe delegaciji, avstrijska in jugoslovanska. Za slednjo se je tu začel razvijati slabši scenarij, saj se je začel jasno kazati konec sovjetske politike podpiranja jugoslovanskih zahtev. Sovjetski zunanji minister Vjačeslav Molotov in njegovega namestnik Andrej Višinski sta 17. aprila 1947 povabila na pogovor vodjo jugoslovanske delegacije Edvarda Kardelja in mu sporočila, da lahko Jugoslavija zaradi odločnega nasprotovanja treh zahodnih zunanjih ministrov pričakuje v najboljšem primeru le izplačilo reparacij, pa še to le v obliki prepustitve avstrijske imovine v Jugoslaviji.

Jugoslovanska predstavnika Kardelj in Simić sta istega dne kljub temu pred zunanjimi ministri ponovila jugoslovanske zahteve, toda zoper njih ni bil le avstrijski zunanji minister Gruber, temveč tudi vsi trije zahodni zunanji ministri. Molotov je sicer formalno podpiral jugoslovansko delegacijo in celo zahteval ustanovitev posebne medzavezniške komisije, ki naj bi preučila tako jugoslovanske mejne kot tudi reparacijske zahteve. Toda zahodni zavezniki so zavrnili tudi to zahtevo. Dejansko je bilo za Sovjetsko zvezo glavno vprašanje nemška imovina v Avstriji, kar dokazuje tudi dejstvo, da Molotov na sestanku z ameriškim zunanjim ministrom Marshallom 23. aprila 1947 koroškega vprašanja sploh ni omenil.

Jugoslovani so bili prisiljeni korigirati svojo politiko in začeti s pripravo t.i. minimalističnih zahtev. Kardelj je že 20. aprila 1947 pisal Višinskemu in v pismu predlagal, naj bi uresničili vsaj minimalne jugoslovanske zahteve, torej upravljanje elektrarn Žvabek in Labot in uzakonitev posebne manjšinske zaščite. Na nasvet sovjetske strani so Jugoslovani izdelali tri kompromisne predloge rešitve mejnega vprašanja. Dva predloga sta ožila ozemeljske zahteve, tretji je predvideval le še dodelitev že omenjene pravice do upravljanja elektrarn Žvabek in Labot ter zaščito koroških Slovencev pred germanizacijo.

Zasedanje konference zunanjih ministrov v Moskvi se je končalo popolnoma neuspešno. Le glede mejnega vprašanja so bili vsi enotnega mnenja, da je treba jugoslovanske zahteve zavrniti. Ko je ob koncu moskovskega zasedanja vodja jugoslovanske delegacije Kardelj poročal vladi v Beograd, je med drugim zapisal tudi, da mu je Molotov dejal, da sovjetska vlada drži koroško vprašanje odprto le zaradi tega, da bi bilo v njeno korist rešeno vprašanje nemške imovine v Avstriji. Jugoslovansko-sovjetski odnosi so bili že močno poslabšani, le nekaj mesecev kasneje so se že kazali jasni znaki meddržavnega in medpartijskega spora, ki so javno izbruhnili slabo leto kasneje.

Ne samo moskovsko zasedanje konference o bodočnosti Avstrije, tudi vsa druga pogajanja v letu 1947 so se končala brez uspeha. Nikakršnega dogovora o bistvenih vprašanjih – pogojih za sklenitev pogodbe o Avstriji, torej o mejnem vprašanju in o nemški imovini v Avstriji – zavezniki niso dosegli ne na konferencah namestnikov zunanjih ministrov na Dunaju (12.5.–12.10.1947), ne v Londonu (6.–20.11.1947) in ne na konferencah

zunanjih ministrov v Londonu (25.11.–15.12.1947). Bolj kot mejno vprašanje in z njim vprašanje koroške slovenske manjšine je burkal medzavezniško dogovarjanje problem nemške imovine oziroma reparacij, saj je Sovjetska zveza to vprašanje postavljala daleč pred vsa druga. Ker zahodni zavezniki niso hoteli popustiti, se je začela prava diplomatska vojna.

Koroško mejno vprašanja je spet prišlo na dnevni red konference namestnikov zunanjih ministrov šele leta 1948 v Londonu, kjer so namestniki zasedali od 20.2. do 25.5. Toda ta konferenca je padla v čas, ki je bil najmanj primeren za medzavezniško sporazumevanje. Mednarodne razmere so bilo zaostrene, saj je šlo na eni strani za čas komunističnega prevrata na Češkoslovaškem in razpada medzavezniškega sveta v Nemčiji, na drugi strani pa za začetek odprtega spora med Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo, s čimer je bila prvič po vojni odkrito načeta enotnost vzhodnega bloka. Za zahodne zaveznike se je prav ob češkoslovaškem in jugoslovanskem primeru začelo kazati, poleg drugih, še vprašanje varnosti Avstrije, kar je pogajanja o sklenitvi pogodbe o Avstriji še bolj zapletlo.

Jugoslovanska delegacija, ki jo je to pot vodil dr. Aleš Bebler, je 26. aprila 1948 na londonski konferenci predložila namestnikom zunanjih ministrov nov predlog o teritorialnih zahtevah. Omejila se je samo na priključitev bivše plebiscitne cone A iz leta 1920, kar je pomenilo zmanjšanje ozemeljskih zahtev iz leta 1947 za 680 kvadratnih kilometrov in za 40.000 prebivalcev. Na Štajerskem pa je novi predlog zahteval le manjši mejni popravek pri Radgoni in Lučah. Za druge predele Koroške in Gradiščanske je jugoslovanska stran zahtevala posebno manjšinsko zaščito. Višina reparacij, ki so jih Jugoslovani zahtevali, je ostala nespremenjena – 150 milijonov dolarjev. Skupnega jezika niso našli. Bebler je dokazoval sokrivdo Avstrije in Avstrijcev za nacistične zločine med drugo svetovno vojno in očital germanizacijske tendence avstrijskih oblasti od monarhije naprej, avstrijski minister Gruber mu je odgovarjal, da v Avstriji še posebno spoštujejo Slovence, antifašistične borce, da imajo na Koroškem dvojezične šole in da Avstrija ni kriva, če posamezni Slovenci govorijo nemško, ker da v Avstriji vlada svoboda tiska in besede.

Jugoslovanski predlog so soglasno zavrnile tri zahodne sile in Avstrija. Le francoski delegat je priznal Jugoslaviji, da je zahteva po posebnem varstvu manjšin upravičena. Sovjetski predstavnik je sicer podprl jugoslovanske zahteve, vendar si je pustil na široko odprta vrata, ko je obenem zatrjeval, da je Sovjetska zveza pripravljena razpravljati tudi o vsakem kompromisnem predlogu, ki bi ga postavil kdo od članov sveta namestnikov zunanjih ministrov. Vse očitneje je postajalo, da Sovjetska zveza jugoslovanskih zahtev ne podpira več brezprizivno in da jih izrablja le za doseg svojih primarnih ciljev – pridobitve nemškega premoženja v Avstriji. Da je bilo v resnici tako, potrjuje tudi avstrijski zunanji minister Gruber, ki je v spominih na ta čas zapisal, da so mu sovjetski diplomati zatrjevali, da Sovjetska zveza iz mejnega vprašanja nikoli ni delala »conditio sine qua non.« 3. maja 1948 so bili jugoslovanski predlogi dokončno zavrnjeni. Zaradi dogajanj na Češkoslovaškem je ozračje nezaupanja do Sovjetske zveze doseglo vrhunec. 8. maja so sejo prekinili, 25. maja je predsedujoči ameriški delegat v noti zagrozil sovjetskemu delegatu, da ne bo sklical naslednje seje, dokler ne bo dobil zagotovila, da so pogajanja mogoča le brez mejne korekcije in da Avstrija ne bo plačala nobenih reparacij. Ne samo zaradi ameriške grožnje, temveč tudi zaradi zamrznenih sovjetsko-jugoslovanskih odnosov je sovjetski zunanji minister Višinski oktobra 1948 javno oblikoval stališče, ki je bilo v zvezi z mejnim vprašanjem ključnega pomena. Izjavil je, da Sovjetska zveza sicer ne odstopa od podpiranja jugoslovanskih zahtev, vendar sodi, da je najvažnejše vprašanje problem nemške imovine. Kljub temu ni bila sklenitev pogodbe o Avstriji nič bližje.

Namestniki zunanjih ministrov so se ponovno zbrali na zasedanju v Londonu šele 9. februarja 1949. V razpravi je bilo še 18 členov pogodbe, med njimi vsi najbolj sporni. Ko so razpravljali o 5. členu osnutka pogodbe, ki je govoril o meji, so sovjetski predstavniki

ponovno zahtevali zaslišanje jugoslovanskega predstavnika, v kar sta angleški in ameriški predstavnik (Majoribanks in Reber) pristala le po zagotovitvi, da ne bodo razpravljali o mejnem vprašanju, pač pa le o zaščiti slovenske in hrvaške manjšine ter o upravljanju z elektrarnama Žvabek in Labot. Jugoslovanski predstavnik Bebler je 24. februarja pred konferenco namestnikov zunanjih ministrov zagovarjal nove jugoslovanske zahteve, ki jih je z resolucijo, v kateri je zahtevala priključitev južne Koroške Jugoslaviji, podprla tudi levičarska organizacija koroških Slovencev OF za Slovensko Koroško. Ta februarski predlog Jugoslavije je pomenil minimum jugoslovanskih zahtev sploh. Predlog je obsegal pet točk, vendar je njegova najpomembnejša vsebina omejena na zahtevo po korekciji meje, ki naj bi Jugoslaviji prenesla le elektrarni Žvabek in Labot, in na zahtevo za ureditev koroškega vprašanja na osnovi ozemelske avtonomije in zagotovitev manjšinskih pravic Slovencem in Hrvatom v Avstriji izven avtonomnega ozemlja. Zahtevali so tudi plačilo reparacij. Avstrijska stran ni sprejela nobenega od zapisanih predlogov. Odločno je zavrnila zahtevo po manjšinskem varstvu, saj naj bi v Evropi ne bilo države, v kateri bi manjšina uživala takšne pravice, kot jih v Avstriji uživajo Avstrijci slovenskega jezika. Zahodni zavezniki to pot niso bili popolnoma enakega mnenja.

Ravno pri vprašanju manjšinskega varstva so Združene države Amerike prvič odtegnile podporo Avstriji. O korekturi meje sicer niso hotele nič slišati, zato pa so se strinjale s tem, da pridejo manjšinske pravice v avstrijsko ustavo in da Jugoslavija dobi avstrijsko imovino v Jugoslaviji. Hladnovojna nepopustljivost je začela prepuščati mesto kompromisni politiki. Avstrijska delegacija se sicer ni strinjala s spremenjeno ameriško politiko, toda zaveznikov to ni odvrnilo od tega, da so začeli razmišljati in delovati v smeri oblikovanja člena o manjšinskem varstvu, kasnejšega člena 7 pogodbe o Avstriji. Sprejetje tega člena bi namreč lahko pospešilo sklenitev pogodbe o Avstriji, saj bi bil to lahko uspešen nadomestek za jugoslovanske teritorialne zahteve. Prvi predlog manjšinskega člena je pripravila Velika Britanija in ga predložila konferenci namestnikov 13. marca 1949. Toda SZ ga je zavrnila hkrati z zahtevo ZDA, naj se oblikuje posebna študijska komisija za varstvo etničnih, kulturnih in gospodarskih pravic slovenske manjšine. Konferenca je bila prekinjena do 25. aprila 1949.

V tem času so začeli pripravljati konferenco zunanjih ministrov, ki je začela zasedati 23. maja 1949 v Parizu. Ta konferenca je v procesu nastajanja pogodbe o Avstriji zagotovo, poleg podpisa pogodbe same, najpomembnejša in najodločilnejša, še posebej z vidika reševanja mejnega in koroškega manjšinskega vprašanja, torej vprašanj, ki sta bili v srčiki povojne zgodovine regije Alpe-Jadran.

Čeprav so se začeli kazati prvi obrisi kompromisne politike, ki bi lahko peljali k skorajšnji sklenitvi pogodbe o Avstriji, je bila njena sklenitev še daleč. Avstrijska delegacija je bila zato upravičeno nestrpna do te mere, da je avstrijski zunanji minister tik pred zasedanjem konference zunanjih ministrov 20. maja 1949 zagrozil, da se bo Avstrija pogodbi odpovedala, če ne bo dosežena na tem zasedanju. Umik zasedbenih sil iz države in vprašanje avstrijske armade pa bodo, tako je dejal Gruber, postavili pred OZN.

Na konferenci zunanjih ministrov so sodelovali Dean G. Acheson (ZDA), Ernest Bevin (Velika Britanija), Robert Schumann (Francija) in Andrej S. Višinski (Sovjetska zveza). O avstrijskem vprašanju so spregovorili šele 12. junija 1949, vsaj rešitvi mejnega – koroškega vprašanja je odprl pot sovjetski zunanji minister, ko je naslednjega dne javno nehal podpirati jugoslovanske zahteve z izjavo, da sicer upravičene jugoslovanske zahteve ne morejo biti trajna ovira za sklenitev pogodbe o Avstriji. V tem smislu je predlagal le zagotovitev pravic za slovensko in hrvaško manjšino v Avstriji, kar je bilo očitno v neposredni zvezi z informbirojskim sporom, ki je ta čas dosegel vrhunec.

Zahodni zunanji ministri so se s sovjetskim predlogom strinjali in hkrati priznali Sovjetski zvezi 150 milijonov dolarjev iz naslova imovine v Avstriji.

V naslednjih dneh so se zunanji ministri zbrali na tajni seji. Zapisnik te seje je bil objavljen 20. junija 1949 in v njem so bile zavrnjene vse jugoslovanske zahteve. Ministri so se sporazumeli o naslednjem:

1. Meja ostane takšna, kakršna je bila 1. januarja 1938.
2. Jugoslavija ne dobi reparacij, lahko pa obdrži avstrijsko imovino v Jugoslaviji.
3. Sovjetska zveza dobi 150 milijonov dolarjev, ki jih mora Avstrija plačati v prosti konvertibilni valuti v šestih letih.

Koroško in z njim avstrijsko mejno vprašanje je bilo »de facto« rešeno. Poleg manjšinsko-mejnega je bilo rešeno tudi drugo najpomembnejše vprašanje, usoda nemške imovine v Avstriji. Kazalo je, da bo avstrijska državna pogodba hitro podpisana, pa tudi namestnikom zunanjih ministrov je bilo naročeno, naj pripravijo vse potrebno, da bo pogodba podpisana najkasneje do 1. septembra. Odločitev v Parizu je pomenila uspeh avstrijske politike in avstrijski zunanji minister je že naslednji dan z veseljem sprejel odločitve zunanjih ministrov ter zatrdil, da je Avstrija pripravljena zagotoviti vse pravice slovenski in hrvaški manjšini. Če je sklep velesil pomirjujoče vplival na Avstrijo, kot je poudaril avstrijski zunanji minister, je bilo razočaranje na jugoslovanski strani toliko večje. Jugoslovanska vlada je v protestni noti 28. julija 1949, naslovljeni na vlade vseh štirih velesil, zahtevala revizijo sklepa zunanjih ministrov, toda po pričakovanju brez uspeha. Nasprotno, zavezniki so julija in avgusta začeli pospešeno pripravljati pogodbo o Avstriji in z njo tudi kasnejši člen 7 o varstvu manjšinskih pravic. Čeprav je prišlo do nesoglasij med Sovjetsko zvezo in Veliko Britanijo, ki sta pripravljali vsaka svoj predlog manjšinskega člena, je bil člen vendarle sprejet. Obveljala je sovjetska inačica člena, ki je predvidevala manjšinsko varstvo za »narodno« in ne »jezikovno« manjšino in ki je zagotavljala varstvo brez pogojnega odstotka pripadnikov manjšine.

Pogodba o Avstriji je bila 1. septembra 1949 še vedno nedokončana. Čeprav se je zdelo, da so med zavezniki rešeni vsi glavni spori in so se do podpisa pogodbe 15. maja 1955 zavezniki še nekajkrat sestali, so se v maniri hladnovojnega obnašanja vsakokrat sprli in se razšli. Dokler končno SZ v prvih mesecih 1955 leta ni popustila, poklicala predstavnike Avstrije v Moskvo ter nato, tako rekoč v nekaj dneh, podpisala Pogodbo o obnovitvi neodvisne in demokratične Avstrije. Avstrija je z nekaj kasnejšim zakonom razglasila nevtralnost in z letom 1954–55 se je začel zgodovinsko-politični položaj v regiji Alpe-Jadran stabilizirati. Na stičišču treh različnih nacionalnih (germanskega, romanskega in slovanskega) svetov in treh družbenopolitično različno urejenih držav (nevtralne, neuvrščeno-komunistične in članice NATO) se je, kljub občasnim konfliktnim situacijam, začelo razvijati regionalno sodelovanje, mnogo preden se je Evropa odločila za regijsko integracijsko politiko.

II. 1955–1991: Konsolidacija državno-političnega položaja, odpiranje meja in poglobljanje medsebojnega sodelovanja

Po letu 1955 se je položaj v regiji Alpe-Jadran začel stabilizirati. Vsaka od treh držav je prešla najburnejše obdobje povojnega časa. Italija je vsaj v grobem rešila problem svoje vzhodne meje in se učvrstila v zahodnoevropskih politično-vojaških povezavah, Avstrija se je lahko z obnovo suverenosti in ozemelske celovitosti enakopravno integrirala v mednarodno politično življenje, Jugoslavija pa se je z zaključkom boja za meje, v katerem je dobila nazaj velik del slovenskega in hrvaškega etničnega ozemlja ob zahodni meji, mogla intenzivneje posvetiti spremembam notranje in zunanjepolitične usmeritve. Za sodelovanje in kasnejši razvoj odnosov med državami regije Alpe-Jadran je morda najpomembnejše, da se prav v

času konca reševanja mejnega vprašanja v tem delu Evrope v Jugoslaviji zaključuje znani informbirojevski spor. V začetku junija 1955 je v Beograd dopotovala sovjetska državna delegacija na najvišji ravni – Nikita Hruščov in Bulganin. Po pogovorih je bila sprejeta t.i. »Beograjska deklaracija«, v kateri so sovjetski voditelji priznali napake Stalinove politike do Jugoslavije in dopustili možnost tudi »drugačne poti v socializem.« Naslednje leto, 1956, je politična izhodišča »Beograjske deklaracije« potrdila še »Moskovska deklaracija.« Ta je urejala odnose med komunističnima partijama, podpisana pa je bila ob obisku Josipa Broza Tita v Moskvi.

Jugoslavija je, potem ko je uvidela, da Stalinove Sovjetske zveze ne more prepričati v upravičenost in pravilnost svoje politike, v začetku petdesetih let začela na zunaj oblikovati t.i. neuvrščeno, protiblokovsko politiko, na znotraj pa politiko »socialističnega samoupravljanja.« V zunanji politiki se je ločila od politike sovjetskih satelitov, v notranji politiki pa odpovedala ortodoksnemu realsocializmu poznostalinističnega tipa. Njena usmerjenost, ki je dolgoročno izločila Jugoslavijo iz sovjetskega tabora in je determinirala njen razvoj do tere mere, da vse do razpada 1991 njenega razvoja in položaja ni bilo mogoče enačiti z razvojem in položajem drugih vzhodnoevropskih držav, je bistveno izboljšala možnosti za dobrososedsko sodelovanje v regiji Alpe-Jadran. Zato lahko rečemo, da »železne zaves«, ki je delila Evropo od Baltika do Trsta, na njenem najjužnejšem delu že od leta 1955 ni bilo več čutiti tako kot drugod v Evropi.

Rešitev spornih mejnih vprašanj, čeprav pri Tržaškem vprašanju še ne čisto dokončno, je omogočila začetek tesnejšega sodelovanja na vseh ravneh družbenega in političnega življenja. Intenzivna diplomatska dejavnost med državami/deželami v regiji je bila seveda tudi po letu 1955 v mnogočem pogojena z reševanjem manjšinskih vprašanj na obeh straneh meje, vendar usmerjena tudi v krepitev gospodarskih in kulturnih stikov. Manjšinska vprašanja so bila v naslednjih desetletjih sicer barometer meddržavnega sodelovanja, mnogokrat izkoriščana tudi za notranje politične potrebe, toda politika dobrososedskega sodelovanja je vendarle postala nepogrešljiva stalnica, v kateri so tudi manjšine na obeh straneh meje odigrale svojo pozitivno vlogo. Že leta 1955 je Jugoslavija odprla svoj generalni konzulat v Celovcu, pet let kasneje pa Avstrija svojega v Ljubljani.

Zlasti pomembna značilnost sodelovanja v regiji Alpe-Jadran je bilo vedno širše odpiranje meja. V letih 1961–1962 je Jugoslavija mejo odprla na stežaj. Resda so jo v to prisilile tudi notranjepolitične, slabe gospodarske razmere, toda poleg možnosti zaposlovanja v tujini za reko jugoslovanskih delavcev, ki se je pretakala preko meje, je to odprtje meje pomenilo, zlasti za prebivalce Slovenije in Hrvaške, tudi močno približevanje zahodnoevropskemu načinu življenja, v katerem so bile meje le bolj ali manj jasno zarisana administrativna črta. Tako kot je za povprečnega Avstrijca ali Italijana postal obisk jugoslovanske obale ali gostinsko-turističnih znamenitosti Slovenije nekaj vsakodnevnega, je bilo tudi za mnoge prebivalce Slovenije in Hrvaške nakupovanje v Trstu in Celovcu ali sprehod in kava v Miramaru nekaj samoumevnega. Mnogi so se posluževali tudi ugodnosti iz sporazumov o maloobmejnem prometu, za Slovence ob meji je bil obisk kulturnih prireditev na obeh straneh meje ne samo kulturni dogodek, temveč tudi nujni sestavni del ohranjanja kulturne identitete.

Dobrososedski odnosi, ki so jih na manifestativni ravni dokazovali npr. odprtje mostu prijateljstva v Gornji Radgoni na reki Muri leta 1969, med ljudmi imenovanega tudi »Franz-Josef Brücke«, ker sta ga odprla državna predsednika Franz Jonas in Josip Broz Tito, ali obisk italijanskega predsednika Saragata istega leta v Beogradu, pa so imeli tudi svoja temna obdobja. V začetku sedemdesetih let se je denimo razplamtela huda kriza v italijansko-jugoslovanskih odnosih, spet zaradi mejnih vprašanj na tržaškem področju. Tu je bila namreč z Londonskim memorandumom o soglasju iz leta 1954 določena demarkacijska

črta med bivšima conama A in B STO, ki jo je jugoslovanska stran imela za dokončno mejno črto, italijanska pa za začasno razmejitveno črto. Toda tudi ta kriza se je iztekla v duhu dobrososedskih odnosov s sklenitvijo Osimskih sporazumov 10. novembra 1975. Z njimi je bilo dokončno rešeno mejno vprašanje med obema državama in določena meja, ki velja še danes (kot slovensko-italijanska). Dokončno razmejitvev med državama je priznal tudi Vatikan, saj je bila tega leta ustanovljena samostojna koprška škofija. Ne v celoti rešeno je vse do danes ostalo le vprašanje globalne zaščite slovenske narodne manjšine v Italiji, ki ima še vedno tri različne statute, pač glede na pokrajino, v kateri živi in glede na mednarodno-pravno sankcioniranost predpisov, po katerih je varovana. Italijanska manjšina v Sloveniji in na Hrvaškem je imela (ima) enak status, čeprav se je njen položaj v praksi razlikoval in je bil v Sloveniji, kljub enotni organiziranosti manjšine, boljši kot na sosednjem Hrvaškem.

Približno istočasno s krizo v italijansko-jugoslovanskih odnosih je prišlo tudi do hudega poslabšanja avstrijsko-jugoslovanskih odnosov. Tudi to pot zaradi manjšinskih vprašanj. Petdeseta obletnica koroškega plebiscita leta 1970 z zatrjevanjem nemško-nacionalistične strani, da zgodovina na Koroškem še ni potegnila končne črte in da jo bo šele takrat, ko enega izmed narodov na Koroškem ne bo več, je sprožila kar nekakšno zamrznitev odnosov tako med manjšino in večino na Koroškem kot tudi med Avstrijo in Jugoslavijo. Ko je nacionalističnim ekscesom »Ruf der Heimat« leta 1972 sledil še pogrom na dvojezične topografske napise na južnem Koroškem, ki jih je dal postaviti koroški deželni glavar Hans Sima in je njihovo postavitev potrdila le večinska socialistična frakcija v avstrijskem državnem in koroškem deželnem zboru, ter sprejetje t.i. »Volksgruppengesetz« oz. »sedmojuljske zakonodaje« (Zakon o pravnem položaju narodnostnih skupin v Avstriji, 7. julij 1976), utemeljene na preštevanju manjšine (14. november 1976), s katerim naj bi bila izpolnjena določila člena 7 avstrijske državne pogodbe, kar so predstavniki manjšine zavrnil, so bili odnosi med tema dvema državama na najnižji točki.

Ustanovitev delovne skupnosti Alpe-Jadran⁵

Z decentralizacijskimi spremembami v Jugoslaviji, še posebej po sprejetju ustave leta 1974, in na osnovi še zgodnejše politike regionalnega povezovanja slovenske politike (za časa predsednika vlade Staneta Kavčiča) je tudi v Sloveniji dozorel čas za realizacijo zamisli o institucionalizaciji regionalnega sodelovanja. Tako je bila 20.11.1978 v Benetkah ustanovljena »Delovna skupnost dežel in regij vzhodnoalpskega območja Alpe-Jadran.« Predstavniki deželnih vlad so podpisali skupno izjavo o medsebojnem sodelovanju. Članice delovne skupnosti so postale italijanski avtonomni deželi Furlanija-Juljska krajina in Tridentinsko-Gornje Poadižje, avstrijske zvezne dežele Koroška, Gornja Avstrija in Štajerska ter jugoslovanski republiki Slovenija in Hrvaška. Svobodna država Bavarska, avstrijska zvezna dežela Salzburg in italijanska dežela Lombardija so bile v Delovni skupnosti aktivne opazovalke, ker so bile članice Delovne skupnosti alpskih dežel (Arge-Alp), katere statut ni dovoljeval istočasnega članstva dežele v še kateri podobni delovni skupnosti. Decembra 1986 sta se delovni skupnosti s statusom aktivnih opazovalk priključili še dve madžarski županiji, in sicer Železna županija in županija Győr-Sopron, maja 1987 pa kot članica še avstrijska zvezna dežela Gradiščanska.

Leta 1988 so bile v regijo sprejete kot polnopravne članice Bavarska, Lombardija ter Železna županija in županija Győr-Sopron, županiji Somogy in Zala pa kot aktivni

⁵ Ta razdelek je napisan na osnovi publikacije: Delovna skupnost Alpe-Jadran, Organizacija, kronologija, težišča dela, Klagenfurt, Jänner 1992, in rokopa Informacija o delovni skupnosti Alpe-Jadran, 22. november 1992, ki ga hrani avtor.

opazovalki. Slednji dve sta postali polnopravni članici na zasedanju delovne skupnosti v Comu, novembra 1989, ko sta se Delovni skupnosti pridružila tudi županija Baranja in švicarski kanton Ticino. Delovna skupnost sedaj šteje 18 članic iz šestih držav, dve s statusom aktivnih opazovalk (Ticino in Salzburg).

Ustanovitev Delovne skupnosti Alpe-Jadran je bila izraz potreb po novih oblikah medregionalnega sodelovanja v Evropi med sosednjimi deželami, regijami in republikami, ki so jih narekovale želje za čimboljše medsebojno spoznavanje, razumevanje, odkrivanje in reševanje skupnih interesov. Ob ustanovitvi so se članice dogovorile, da bo njihova dejavnost slonela na naslednjih osnovah:

- snovanje in uresničevanje modela sodelovanja med vladami, inštitucijami in ljudmi, ki živijo na območju velikega kulturnega, gospodarskega in nenazadnje tudi političnega pomena;
- usklajevanje aktivnosti na področjih, ki zahtevajo razmišljanje in načrtovanje preko regijskih meja;
- usklajevanje ukrepov za varstvo naravnega okolja in izboljšanje človekovega življenjskega prostora;
- krepitev in razvoj gospodarskega prostora Delovne skupnosti Alpe-Jadran, vključno s prometno infrastrukturo;
- sodelovanju na področju kmetijstva, ki ima zaradi svoje lege nekatere značilnosti;
- izmenjava znanj in izkušenj na področju zdravstva in higijene.

Dogovorjena so bila tudi organizacijska načela. Predsedstvo Delovne skupnosti se menja na vsaki dve leti po načelu abecednega reda in v skladu z uradnimi napisi dežel članic Delovne skupnosti v njihovem jeziku. Sestavljeno je iz predsednikov regionalnih vlad. Z načelnimi vprašanji organiziranja, koordiniranja in financiranja skupnih aktivnosti se ukvarja Delovni komite, ki ga vodi predsedujoča dežela. Delovni komite tudi pripravlja plenarna zasedanja predsednikov vlad dežel članic in skrbi za izvrševanje sklepov, ki so jih predsedniki sprejeli.

Delovna skupnost Alpe-Jadran posluje v hrvaškem, italijanskem, madžarskem, nemškem in slovenskem jeziku. Dežela gostiteljica poskrbi, da na srečanju v okviru Delovne skupnosti lahko vsaka delegacija uporablja svoj jezik. Tudi vsa korespondenca med članicami poteka v jeziku, ki ga govorijo v posamezni deželi članici Delovne skupnosti.

Delovna skupnost je ustanovila sedem področnih komisij, katerih vodenje je urejeno po istih načelih kot vodenje predsedstva delovne skupnosti: komisija za urejanje prostora in varstvo okolja, komisija za promet, komisija za kulturo, komisija za gospodarstvo, komisija za kmetijstvo in gozdarstvo, komisija za zdravstvo in higieno ter komisija za socialna vprašanja.

V vsaki komisiji ustanavljajo po potrebi in za ožja tematska področja delovne skupine in posebne 'ad hoc' delovne skupine za izpeljavo posameznih aktivnosti. V okviru Delovnega komiteja delovne skupnosti Alpe-Jadran pa delujejo: delovna skupina za informiranje, delovna skupina za varstvo pred naravnimi nesrečami, komisija za mladino in banka podatkov.

Leta 1987 je prišlo na tem prostoru še do poglobljenega regionalnega sodelovanja. 16. oktobra so se na plenarnem zasedanju na Bledu sestali predsedniki vlad in predsedniki izvršnih svetov dežel članic Delovnih skupnosti Alpe-Jadran in Alpskih dežel. Podpisali so resolucijo o sodelovanju, v kateri so za cilj sodelovanja opredelili izmenjavo mnenj in informacij med alpskimi deželami. Poudarili so, da imajo dežele alpskega prostora kljub temu, da jih ločujejo državne meje, številne skupne točke. Poleg podobnih geografskih in ekoloških danosti so tesno ekonomsko povezane in imajo številne skupne korenine v

zgodovini in kulturi. K temu je dodano tudi spoznanje, da se številne posledice ekonomskega in družbenega razvoja ne zaustavljajo na državnih mejah. Zato so se odločili za iskanje skupnih, usklajenih rešitev obstoječih problemov kot tudi za povečanje učinkovitosti posameznih delovnih skupnosti s skupnimi projekti pri konkretnih strokovnih temah. Predvideli so tesnejše sodelovanje: pri infrastrukturi pomembnih prometnih osi sever-jug in zahod-vzhod za mednarodne cestne ter železniške Transporte in tranzit, pri medregionalnem letalskem prometu, pri skupnem številu prometa, pri ukrepih proti poškodbam gozdov in varstvu tal ter voda, pri demografskih problemih, pri varčevanju z energijo, na tehnološkem in medicinskem področju, na kulturnem in medijskem področju in pri varstvu ter pomoči pri elementarnih neizgodbah. Skratka, zakoličeno je bilo sodelovanje na skorajda vseh ravneh nepolitičnega meddržavnega sodelovanja.

Medregijsko sodelovanje so nekaj kasneje, 4. junija 1988, z Millstattsko izjavo ob deseti obletnici ustanovitve Delovne skupnosti Alpe-Jadran potrdili tudi predstavniki zveznih vlad držav, ki jim pripadajo članice Alpe-Jadran. V njej so med drugim zapisali, da predstavlja regionalno sodelovanje na gospodarskem, znanstvenem, kulturnem in drugih področjih pomemben prispevek h krepitvi medsebojnega zaupanja in razumevanja, k pospeševanju prijateljstva med narodi in k sodelovanju med državami. Ugotovili so, da so dejavnost in programi DS Alpe-Jadran v skladu z določili Sklepnega dokumenta Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi in s tem tudi v interesu Evrope. Izrazili so pripravljenost svojih držav, da podprejo in še naprej pospešujejo regionalno sodelovanje v okviru Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki prispeva k odprtosti meja, k nemotenemu pretoku ljudi in idej ter k sodelovanju na gospodarskem in kulturnem področju.

Sklepno so se v izjavi od splošnih ugotovitev vrnili h karakterističnemu subjektu sodobne zgodovine tega ozemlja. Zapisali so, kar je zgodovinski razvoj v celoti potrdil, da »v tej zvezi predstavljajo narodne manjšine koristen most in pomemben dejavnik razumevanja in tesnejšega sodelovanja.«

Prelomno leto 1991

Millstattska izjava je bila zadnji pomembnejši dokument Delovne skupnosti Alpe-Jadran v stari strukturalni sestavi. Ko so se 20. septembra 1991 v avstrijskem Linzu na plenarnem zasedanju zbrali predsedniki vlad Delovne skupnosti Alpe-Jadran, se je politični zemljevid Evrope, še posebej srednje Evrope, temeljito spremenil. Zato ni nenavadno, da je plenarno zasedanje sprejelo Izjavo o nalogah delovne skupnosti v novi Evropi.

Temelja načela delovne skupnosti so sicer ostala ista, poudarki pa primerni novemu položaju. V skladu z dejstvom, da so bile zamenjane komunistične vlade v srednji Evropi, v prepričanju, da bodo imele regije Evrope odločilno vlogo pri miroljubnem oblikovanju nove, bodoče Evrope, poznavajoč odločitev IV. konference »Evrope regij« z dne 7. in 8. maja 1991 v Linzu, v kateri so posebej poudarili pomen načela subsidiarnosti pri izgradnji »evropske hiše«, upoštevajoč določila nekaterih prejšnjih dokumentov Delovne skupnosti in prizadeti zaradi vojnih dogodkov v Sloveniji in na Hrvaškem, so se odločili ponovno definirati naloge Delovne skupnosti Alpe-Jadran kot dopolnitev Skupne izjave iz Benetk z dne 20. novembra 1978. Zaradi pomembnosti tega dela dokumenta in zato, ker pomeni temelj delovanja DS še danes, ga zapisujemo v celoti:

»Glede na spremenjeni položaj v Evropi poudarjajo svojo voljo, da bodo ob ohranitvi regionalne raznolikosti z vsemi močmi pospeševali medregionalno sodelovanje na političnem, gospodarskem, znanstvenem, kulturnem in ekopolitičnem področju

– znotraj Delovne skupnosti Alpe-Jadran in

– v odnosu z drugimi regionalnimi, meddržavnimi in supranacionalnimi skupnostmi v evropskem prostoru.

Pri tem si prizadevajo predvsem za:

1. Odločno skupno nastopanje proti vsem, ki skušajo z uporabo vojaške sile v vzhodnoalpskem prostoru zatreti **pravico narodov do samoodločbe**, ali ki to zatiranje tolerirajo. Poleg tega skupno zavzemanje za aktivno podporo mednarodnim mehanizmom za urejanje konfliktov.

2. Krepitev **pristojnosti** v članicah delovne skupnosti Alpe-Jadran; samo z okrepljenimi naporji za odpravo podedovanih centralističnih razčlemb ter za doseg in razvoj federalističnih struktur je možno državne naloge opravljati v tesnem stiku s prebivalci. S tem pa naj bi se pospeševalo sodelovanje vseh pri oblikovanju državnopolitične volje pri dinamičnem procesu demokracije.

3. Vztrajno zavzemanje za **načelo subsidiarnosti**, ker je to načelo najsmotrnejši in najprimernejši model humane Evrope. Pristojni organi morajo določiti pravila, po katerih pride delovanje državnih, meddržavnih ali supranacionalnih organov v poštev le takrat, če naloga, po objektivni presoji moči, presega tako regionalno raven kot tudi medregionalno sodelovanje. Regionalna raven mora imeti možnost, da vedno prevzame pobudo takrat, ko je nalogo možno ustrezno rešiti na nižji, občanom dostopnejši ravni.

4. Učinkovito podporo **procesom integracije** glede na »skupno evropsko hišo« z ukrepi Delovne skupnosti Alpe-Jadran, katerih cilj je, da preprečijo nastanek novih političnih, socialnih ali predvsem gospodarskih utrd v Evropi.

5. Nadaljnji razvoj **sodelovanja znotraj Delovne skupnosti Alpe-Jadran** v skladu z načeli, ki so določena v Skupni izjavi z dne 20. novembra 1978, s ciljem, da se izvede jasno definirane projekte v dobro človeka in okolja s čim manj birokracije; s tem bi hoteli na strokovni ravni pospešiti izgradnjo nove Evrope, v kateri bi imeli naši otroci življenja vredno prihodnost.

6. Učinkovito **sodelovanje** Delovne skupnosti Alpe-Jadran z **regionalnimi delovnimi skupnostmi** v evropskem prostoru kot tudi s **centralnimi evropskimi inštitucijami** (kot na primer ES in Heksagonalo) na temelju in s striktnim upoštevanjem načela subsidiarnosti. Komisije, delovne in projektne skupine se glede na proces integracije v Evropi zadolži, da preverijo konkretne projekte za sodelovanje in jih realizirajo v skladu s sklepi Plenarnega zasedanja in Delovnega komiteja.«

Pred regijo Alpe-Jadran se je s političnimi spremembami v Evropi po padcu berlinskega zidu odprla drugačna perspektiva, kot je bila tista po drugi svetovni vojni ali tista ob nastanku Delovne skupnosti. Nič več ni stičišče držav z različnim statusom in nič več ni posebnost v Evropi. Avstrija je medtem postala članica Evropske unije, Slovenija pa demokratična država po zahodnoevropskem vzoru, ki se poteguje za članstvo v njej. Politika evropske regionalne integracije in povezovanja je rdeča nit bodočega razvoja Evrope ter njena vsakdanjost.

Je Delovna skupnost Alpe-Jadran zato izgubila svoj pomen? So problemi prekomejnega sodelovanja, s katerimi so se ukvarjale Avstrija, Italija in Slovenija/Jugoslavija ostali le zgodovinski spomin? Nimajo narodnomanjšinska vprašanja, ki so tako značilno opredeljevala sosedsko sodelovanje mnoga povojna desetletja, več tiste politične teže kot nekoč?

Odgovore na ta vprašanja bo dala zgodovina, bi lahko rekli. Mogli pa bi tudi na vsa tri vprašanja odgovoriti z ne. V hudih časih razpadanja Jugoslavije sta bili namreč prav Italija in Avstrija državi, od katerih sta Slovenija in Hrvaška dobili trdno podporo. Razvoj po vzpostavitvi slovenske suverenosti pa je, s problemi ob vstopanju Slovenije v EU, z vprašanji kot so ezulsko vprašanje ali vprašanje priznanja t.i. »staroavstrijske« manjšine v Sloveniji,

tudi pokazal, da problemi ostajajo. Poti reševanja bi ob upoštevanju načel medregionalnega sodelovanja morale biti lažje.

Zusammenfassung

Vom eisernen Vorhang zur grünen Grenze Die Region Alpen-Adria 1945–1991

2. Teil

Dušan Nečák

Der Autor setzt sich im zweiten Teil seiner Abhandlung zunächst mit der Entwicklung der sogenannten österreichischen Frage, d.h. der Festsetzung der slowenisch/jugoslawisch-österreichischen Grenze bzw. des Abschlusses des Österreichischen Staatsvertrags, auseinander. In der Folge widmet er die meiste Aufmerksamkeit einem beinahe vierzig Jahre langen Zeitabschnitt, den er als Konsolidierung des staatlich-politischen Gebiets, der Öffnung der Grenzen und der Vertiefung des gemeinsamen Raumes bezeichnet. Dabei handelt es sich um einen Abriss der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit in dem Dreieck Jugoslawien/Slowenien-Italien-Kärnten, es folgt die Darstellung von Entstehung, Tätigkeit und dem Organisationsbild der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria. In inhaltlicher Hinsicht wird die Abhandlung durch das Jahr 1991 begrenzt, das auch für die Organisation der Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria eine Wende bedeutet.

Der Autor stellt sich abschließend die Frage, ob die Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria in der neuenstandenen ideologischen und staatlich-politischen Lage nach 1991 ihre Bedeutung verloren habe und ob die Probleme der zwischenstaatlichen Zusammenarbeit bereits der Geschichte angehört. Seine Antwort ist negativ, und er bringt zugleich seine Überzeugung zum Ausdruck, daß die Lösung der Probleme – wenn man sich dabei von der Achtung der Prinzipien der überregionalen Zusammenarbeit werde leiten lassen – leichter sein werde.

ANNALES

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Koper
Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Koper
6000 Koper, Garibaldijeva 18
tel.: 066 21 260; fax: 271 321; e-mail: annales@zrs-kp.si

cena s popustom za naročila prek ZČ

Annales 2/92. 400 str. – 1.900 SIT	1.520 SIT
Annales 3/93. 440 str. – 3.300 SIT	2.640 SIT
Annales 4/94. Series historia naturalis 1. 256 str. – 3.000 SIT	2.400 SIT
Annales 5/94. Series historia et sociologia 1. 336 str. – 3.500 SIT	2.800 SIT
Annales 6/95. Series historia et sociologia 2. 264 str. – 3.100 SIT	2.480 SIT
Annales 7/95. Series historia naturalis 2. 280 str. – 3.300 SIT	2.640 SIT
Annales 8/96. Series historia naturalis 3. 440 str. – 3.800 SIT	3.040 SIT
Annales 9/96. Series historia naturalis 3. 312 str. – 3.400 SIT	2.720 SIT
Annales 10/97. Series historia et sociologia 4. – 3.500 SIT	2.800 SIT
Annales 11/97. Series historia naturalis 4. – 3.500 SIT	2.800 SIT
Annales 12/98. Series historia et sociologia 5. – 2.300 SIT	1.840 SIT
Annales 13/98. Series historia naturalis 5. – 2.200 SIT	1.760 SIT
Annales 14/98. Series historia et sociologia 6. – 2.500 SIT	2.000 SIT

Acta Histriae I. 1993. 134 str. – 2.000 SIT	1.600 SIT
Acta Histriae II. 1994. 152 str. – 2.200 SIT	1.760 SIT
Acta Histriae III. 1994. 240 str. – 2.200 SIT	1.760 SIT
Acta Histriae IV. 1996. 128 str. – 2.300 SIT	1.840 SIT
Acta Histriae V. 1997. 264 str. – 2.800 SIT	2.240 SIT
Acta Histriae VI. – Pariška mirovna pogodba. 1998. – 3.100 SIT	2.480 SIT
Acta Histriae VII. – Sistemi oblasti in oblasti institucij. 1998. – 3.200 SIT	2.560 SIT

Knjižnica Annales:

2. Duška Žitko: <i>Ex voto: votivne podobe pomorcev – immagini votive della gente di mare.</i> 1992. 64 str. – 800 SIT	640 SIT
3. Darja Mihelič: <i>Hazard. Sladko-grenka slast hazarda nekoč in danes.</i> 1993. 250 str. – 1.500 SIT	1.200 SIT
4. Goran Filipi: <i>Lexicon ornitologicum Histriae Slovenicae.</i> 1993. 106 str. – 1.000 SIT	800 SIT
5. Darko Darovec: <i>Rassegna di storia istriana.</i> 1993. 96 str. – 1.500 SIT	1.200 SIT
6. Avgust Lešnik: <i>Razcep v mednarodnem socializmu (1914-1923).</i> 1994. 380 str. – 3.400 SIT	2.720 SIT
7. Darko Darovec: <i>Notarjeva javna vera. Notarji in vicedomini v Kopru, Izoli in Piranu v obdobju Beneške republike.</i> 1994. 280 str. – 2.400 SIT	1.920 SIT
8. Nada Morato: <i>Ravnikova dediščina v Kortah. Kulturna podoba Kort v zadnjih dvesto letih.</i> 1995. 176 str. – 2.000 SIT	1.600 SIT
9. Marta Verginella, Alessandro Volk & Katja Colja: <i>Ljudje v vojni. Druga svetovna vojna v Trstu in na Primorskem.</i> 1995. 178 str. – 2.400 SIT	1.920 SIT
10. <i>Dežela refoška. Vinogradništvo in vinarstvo v slovenski Istri</i> (zbornik). 1995. 354 str. – 3.000 SIT	2.400 SIT
11. Darko Ogrin: <i>Podnebje slovenske Istre.</i> 1995. 384 str. – 2.500 SIT	2.000 SIT
12. Darja Mihelič, Franc Mihelič & Jasna Pocajt: <i>Piran, mesto in ljudje pred sto leti.</i> 1996. 160 str. – 2.000 SIT	1.600 SIT
13. Claudio Povolò: <i>Proces Guarnieri (Buje-Koper, 1771).</i> 1996. 287 str. – 2.600 SIT	2.080 SIT
14. Marta Verginella: <i>Ekonomija odrešenja in preživetja. Odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju.</i> 1996. 310 str. – 2.800 SIT	2.240 SIT
V. Guštin, B. Morenčič: <i>Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem.</i> – 2.400 SIT	1.920 SIT
Marjan Tomšič: <i>Le Saurine.</i> – 3.800 SIT	3.040 SIT
Mario Peroša: <i>Kontinuiteta v stanovanjski arhitekturi Istre.</i> – 2.800 SIT	2.240 SIT
Jurij Titl: <i>Geografska imena v severozahodni Istri.</i> – 2.500 SIT	2.000 SIT

Knjižnica Annales majora:

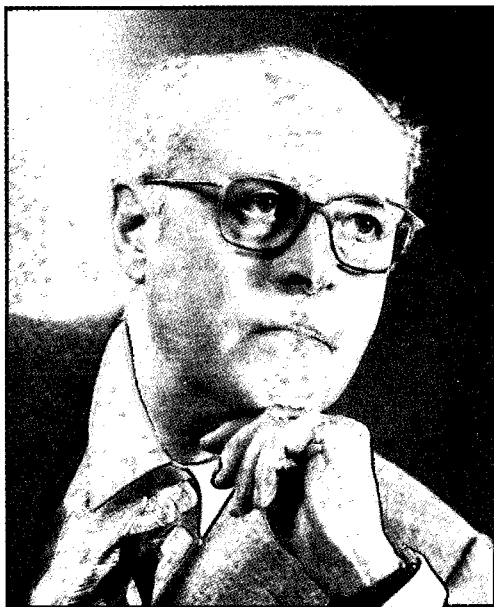
Radovan Cunja: <i>Poznorimski in zgodnesrednjeveški Koper.</i> 1996, 250 str. – 3.600 SIT	2.880 SIT
Mitja Kaligarič: <i>Rastlinstvo Primorskega krasa in Slovenske Istre – travniki in pašniki.</i> 1997, 120 str. – 3.700 SIT	2.960 SIT
CD-ROM ANNALES '91-'95 multimedia: <i>Annales 1-7, Acta Histriae 1-3, povzetki Knjižnica Annales 1-13, 30 minut audio-video posnetkov, 1500 slik, tonski posnetki.</i> – 15.000 SIT	4.500 SIT

JUBILEJI

Ob sedemdesetletnici prof.dr. Branka Reispa

Branko Reisp se je rodil 17. julija 1928 v Žireh. Maturiral je na VII. gimnaziji v Ljubljani leta 1948. Ker študij medicine, kamor se je vpisal po maturi, ni ustrezal njegovim nagnjenjem, je sledil notranjemu klicu in se preusmeril na študij zgodovine. Kako prav je ravnal! Samostojni študij zgodovine (z jeziki virov za slovensko zgodovino latinščino in nemščino) je uspešno zaključil z diplomo leta 1959.

Morda je bilo naključje, verjetno tudi sreča, da je Reisp takoj po diplomi dobil zaposlitev v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani kot bibliotekar. Prišel je v neposreden stik z zakladnico neizčrpnih možnosti za zgodovinarja, v eno najstarejših in največjih znanstvenih knjižnic v Sloveniji. Leta 1964 je postal vodja te ugledne knjižnice. To odgovorno organizacijsko delo je B. Reisp opravljal trideset let (do 1994). Po njegovi zaslugi je postala knjižnica dostopna najširšemu krogu uporabnikov, še posebej pa smo jo radi vsestransko uporabljali zgodovinarji. V času njegovega vodenja je knjižnica pridobila veliko novega. Še dolgo pa bo vidna njegova roka pri urejanju dragocenega starega fonda.

Delovno mesto ga je usmerilo v specializacijo na področju bibliotekarstva, na katerem je od bibliotekarskega strokovnega izpita (1962) dosegel vse nazive do bibliotekarskega svetovalca (1974) in muzejskega svetnika (1996). Pri tem pa Branko Reisp ni zanemaril osnovne izobrazbe zgodovinarja. Raziskoval je zgodovinske teme in s svojimi raziskavami bogatil zgodovinsko znanost. Oblikoval se je v specialista za kulturno zgodovino, smer zgodovinopisja, ki je bila pri nas precej zanemarjena, premalo upoštevana in prepuščena literarnim zgodovinarjem. Reisp proučuje mnoga vprašanja kulturne zgodovine na Slovenskem. Ko je decembra 1981 na Filozofski fakulteti v Ljubljani zagovarjal doktorsko disertacijo »Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor«, je dosegel svoj življenjski cilj tudi na zgodovinskem področju.

Doktorat iz zgodovinske stroke in specializacija na bibliotekarskem področju sta mu omogočila akademsko kariero tudi na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 1985 je bil izvoljen v naziv izredni in leta 1990 v naziv redni profesor za starejšo slovensko zgodovino. Po odhodu akademika dr. Boga Grafenauerja v pokoj je Reisp v študijskem letu 1983/84 začel na oddelku za zgodovino predavati »Izbrana poglavja iz zgodovine Slovencev od 16. do konca 18. stoletja« ter imel tudi izpite. To pedagoško obveznost je opravljal še v študijskem letu 1988/89. V študijskih letih 1992/93 do 1996/97 pa je predaval in imel izpite na oddelku za bibliotekarstvo Filozofske fakultete in sicer iz predmeta »Razvoj tiskarstva in knjige«. Sodeloval je tudi pri podiplomskem študiju.

Za temi biografskimi podatki se skriva Reispova petintridesetletna plodna publicistična dejavnost na znanstvenem, kulturnem in pedagoškem področju. O tem priča bogata in raznovrstna bibliografija (objavljena v tem zvezku ZČ).

Strokovna in raziskovalna dejavnost B. Reispa časovno obsega predvsem obdobje od 16. do 19. stoletja. Tematsko sega na različna področja kulturne in splošne slovenske zgodovine. V svojih študijah obravnava redke stare tiske, zgodovino tiskarstva in knjižnic, zgodovino gradov, kmečke upore, obdobje francoskih vojn in Napoleonovih Ilirskih provinc, osebnost in delo Janeza Vajkarda Valvasorja itd.

Prvi prispevek je objavil leta 1962 v *Kroniki* (Mayrjev *Catalogus librorum*, prvi v Ljubljani tiskani knjižni katalog, spet v evidenci), v kateri je posebej objavljajl številne razprave in članke. Kot urednik in pisec komentarjev ter spremnih besedil je sodeloval pri vrsti faksimiliranih izdaj redkih starih tiskov, rokopisov in grafičnih listov. K tem raziskavam ga je izzvalo vsakodnevno ukvarjanje z bogatimi zakladi Knjižnice Narodnega muzeja, ki jo je urejal in sistematično pregledoval. Prolomnega pomena je bila izdaja cenzurno-revizijskega rokopisa Prešernovih *Poezij* (1966), ki ga hranijo v Knjižnici. Z njo se je začela zbirka *Monumenta litterarum Slovenicarum*, v kateri je nato izšlo več faksimilov tistih del, ki so odločilno vplivala na razvoj besedne umetnosti in celotne kulture na Slovenskem. V zvezi s faksimili se je začelo Reispovo uspešno sodelovanje z založnikom dr.dr. Rudolfom Trofenikom v Münchnu, ki je veliko storil za promocijo slovenske znanosti v tujini. Zanj je pripravil nekaj pomembnih izdaj. Predvsem bi omenil faksimilirano izdajo Valvasorjeve *Die Ehre des Hertzogthums Crain* v Reispovi redakciji in z njegovo spremno besedo. Ta izdaja pomeni tretji natis tega znamenitega dela in je, poleg ponatisa Dalmatinove *Biblije*, najtehtnejše naše delo v tej zvrsti založništva sploh. Kot urednik in pisec spremnih besedil je sodeloval pri dvaindvajsetih faksimiliranih izdajah. Omenil bi nekatere: J.B. Mayr, *Catalogus librorum* (1966), A. Šuster Drabosnjak, *Parodije in satirične pesmi* (1966), *Nova Crainska Pratica* (1966), J. Wagner, *Vedute Kranjske* (1970), J.V. Valvasor, *Topographia Ducatus Carnioliae modernae* (1970), J. Dalmatin, *Ježus Sirah* (1973 – prva v Ljubljani tiskana slovenska knjiga), *Vodnikova Mala pratika* (1986), J.D. Florjančič, *Ducatus Carnioliae tabula chorographica* (1995) in *Vodnikova Velika pratika* (1996). Pisal je tudi o namenu faksimiliranih izdaj, objavil bibliografijo in pripravil razstavo.

Posebno pozornost je B. Reisp posvetil tiskarnam in tiskarstvu na Slovenskem ter posameznim tiskarskim izdelkom. Pisal je o začetkih ljubljanskega tiskarstva (Situla 1974), še posebej se je posvetil Mandelčevi tiskarni v Ljubljani (ZČ 1993), v sintezi je obdelal razvoj tiskarstva na Slovenskem od začetkov do konca 19. stoletja (1991). Opozoril je na letak – tiskano pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki 1578 (Kronika 1975), razpravljajl o najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini (Kronika 1967), pisal o kartelih turnirja leta 1652 v Ljubljani (ZČ 1996), dal pregled zgodovinopisja o knjižnicah na Slovenskem (Knjižnica 1974), pregled zgodovinopisja na Slovenskem o bitki pri Sisku (1993), pisal o slovenskih bibliotekarjih (Dunaj, Biblos 1975). Pripravil je pregled tiskov jezuitskih avtorjev in institucij 17. in 18. stoletja iz Knjižnice Narodnega muzeja (1990) in obdelal delež jezuitskega reda v slovenski literaturi 17. in 18. stoletja (1992). Posebej zanimiv je prispevek o nekdanji knjižnici Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani in njeni usodi (ZČ 1989). Orisal je zgodovinski razvoj in pomen Knjižnice Narodnega muzeja (Argo 1964 in samostojno 1976) itd.

Reispovo življenjsko delo predstavljajo študije, v katerih na novih arhivskih raziskavah obdeluje življenje, delo in pomen znamenitega kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. Leta 1966 je v *Kroniki* objavil prvi članek, povezan z Valvasorjem. V njem je obravnaval topografijo lamberskih gradov, redko publikacijo, ki jo je takrat pridobila Knjižnica Narodnega muzeja. Odtlej se k Valvasorjevi tematiki vrača znova in znova. Oskrbel je faksimilirano izdajo Valvasorjeve *Topografije Kranjske* z dotlej po svojem načinu prvim seznamom upodobljenih gradov, njihovo lokacijo in sedanjo stopnjo ohranjenosti (Ljubljana in München 1970; Ljubljana 1995). Izjemen založniški dosežek pa predstavlja faksimilirana izdaja *Slave vojvodine Kranjske* (Ljubljana 1970–1974; München 1971–1973). Vsem tem publikacijam je dodal obsežno spremno besedo. Uredil je tudi drugo, izpopolnjeno izdajo *Valvasorjevega berila* v prevodu Mirka Rupla (1969). Vrhunec dolgoletnega intenzivnega dela je prva velika sodobna znanstvena monografija *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*, ki je izšla 1983. B. Reisp je odkril vrsto novih virov, zlasti pa mu je uspelo priti do mnogih novih spoznanj s poglobljenim raziskovanjem Valvasorjevih besedil, ki jih

je doslej od vseh raziskovalcev najpodrobneje analiziral.¹ Vendar Reisproučevanj Valvasorjeve tematike ni zaključil. Še vedno nas preseneča z novimi odkritji (Neznani epitaf J.V. Valvasorju, ZČ 1993; Nekaj dopolnil k biografiji J.V. Valvasorja, ZČ 1997).

Reispova monografija o Valvasorju in separatne študije o njem ter njegovem delu so pomemben dosežek na zgodovinskem in še posebej na kulturno-zgodovinskem področju. V ta sklop sodi tudi objava korespondence J.V. Valvasorja z angleško The Royal Society, ki je izšla v publikacijah SAZU leta 1987, faksimile Ovidijevih *Metamorfoz* (1984) in faksimile kodeksa *Opus insignium armorumque 1687–1688* (Velika grbovna knjiga, 1993).

Obravnava genealoških okvirov rodbine Valvasorjev je Reispu odkrila vpogled v življenje takratne fevdalne družbe na Kranjskem. Dal je zelo nazorno sliko rasti in upada več fevdalnih rodbin, njihovega delovanja in gospodarskega udejstvovanja v slovenskih deželah. S posebno simpatijo opozarja na njihov delež pri slovenskem kulturnem dvigu v 16. stoletju v zvezi z reformacijo.

V dvanajstih samostojnih publikacijah v zbirki *Kulturni in naravni spomeniki Slovenije* je objavil po vsebini kompleksne in po metodi sintetične zgodovinske opise izbranih gradov stare Kranjske (Mehovo, Predjama, Krumperk, Turjak, Blejski grad, Škofjeloški grad, Kalec, Ljubljanski grad, Smednik, Medija, Kostel, Fužine pri Ljubljani). Na način, kakršnega je izbral pri opisu in obravnavi, so v takšnem obsegu večinoma prve zgodovine posameznih gradov. S prikazom političnih, gospodarskih in socialnih pojavov, z obravnavo rodbin, oseb, kulturnih dosežkov, pa tudi kmečkih uporov in drugih družbenih gibanj ter naravnih znamenitosti na privlačen način seznanjajo bralca s številnimi pomembnimi dogodki in pojavi, pa tudi z malo znanimi zanimivostmi iz naše starejše zgodovine. Zato je pohvalno, da je doslej objavljene tekste ponovno redigiral, vsebinsko izpopolnil, jim dodal nove opise gradov Bogenšperka, Mokric in Otočca ter jih pripravil za tisk pod skupnim naslovom *Gradovi dežele Kranjske* (Ljubljana 1998). Tudi ta publikacija je pomemben prispevek k proučevanju kranjskih fevdalnih rodbin in njihovih posameznih članov pri razvoju slovenskega naroda.

Bogat je tudi Reispov prispevek na področju krajevne zgodovine (te se dotika tudi pri opisih gradov), pri proučevanju kmečkih uporov, Ilirskih provinc, delovanju jezuitskega reda v slovenskem prostoru, delovanju Akademije operozov v Ljubljani itd.

Poleg objav v znanstvenem in strokovnem časopisu (Zgodovinski časopis, Kronika, Knjižnica, Situla, Argo) je veliko prispevkov objavil v dnevnem časopisu, poljudnoznanstvenih revijah, *Mohorjevem koledarju* in drugod ter tako svoje znanstvene dosežke posredoval širši javnosti. Na prijeten način zna B. Reisp približati širšemu krogu bralcev tudi zapletena znanstvena dognanja. Za potrebe pouka zgodovine je pripravil scenarije več šolskih televizijskih in radijskih oddaj. Bil je avtor diafilmov, za katere je pripravil izbor slik in spremni tekst. Izdelal je projekcijske komplete za grafoskop.

Reisp je bil dalj časa edini zgodovinar v Narodnem muzeju. Muzejska dejavnost je bila takrat usmerjena predvsem na arheologijo. Po njegovi vključitvi med sodelavce Narodnega muzeja je vzniknila ideja o prirejanju tematskih zgodovinskih muzejskih razstav. Glavno breme pri pripravih na to novo muzejsko dejavnost je padlo prav na njegova ramena. Pionirsko delo, ki se ga je z vso zagnanostjo lotil, je kmalu obrodilo sadove. Postavil je dve veliki avtorski razstavi: *Ilirske province* (1964) in *Kmečki punti na Slovenskem* (1973). Obe razstavi sta imeli velik odmev v javnosti, še posebej med šolsko mladino. V celoti je avtor dvanajstih zgodovinskih ali knjižnih muzejskih razstav. Z objavo prispevkov v katalogih in izborom gradiva pa je sodeloval še pri šestih razstavah v Sloveniji, Avstriji (Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II., Stift Melk, 1980) in Italiji (Napoleone e Campofornido 1797, Villa Manin di Passariano, 1997).

¹Zelo pozitivno je bila knjiga ocenjena v strokovnih krogih. Posebej pa je treba omeniti odlomek iz ocene prof.dr. Petra Vodopivca v *Kroniki* (letn. 32/1, 1984, str. 70–71): »Odmernost Reispove knjige seveda ni le posledica njene bogate grafične opreme, čeprav se ima nedvomno zahvaliti tudi njej, saj je po tej plati dogodek v slovenskem založništvu, dovolj neobičajen za izdajo znanstvenih besedil; za zgodovino pisje je pomembneje, da je Reispu uspelo s predstavitvijo sicer v marsičem znane in popularne, a vendar v isti sapi – kot kaže prav Reispova monografija – še malo raziskane osebnosti osvetliti intelektualno obzorje na Kranjskem živečega izobraženca v na žalost nam kar preveč nepoznanem 17. stoletju in širše ilustrirati kulturno vzdušje in duhovne možnosti v slovenskih deželah v času, ki v slovenskem zgodovino pisju še čaka na podrobnejše raziskave.«

O širših problemih prirejanja zgodovinskih razstav je razpravljal tudi s teoretsko-metodološkega vidika (Kronika 1966, Glasnik Slovenske matice 1980). Prva razstava o Ilirskih provincah je bila s publikacijo vred pri nas edino večje delo o tem obdobju po drugi svetovni vojni. Pri razstavi o kmečkih uporih je besedilo z razstave v celoti izdal v spremljajoči publikaciji, kar doslej ni bil primer. Na njegovih raziskavah je vsebinsko temeljila tudi razstava *Janez Vajkard Valvasor Slovincem in Evropi* v Narodni galeriji (1989). Druge razstave, ki jih je pripravil, so bile večinoma knjižne. Opozorile so na nekatere malo obdelane teme iz kulturne zgodovine.

S številnimi gesli sodeluje že vrsto let pri *Slovenskem biografskem leksikonu* in *Enciklopediji Slovenije*, nekaj gesel je napisal tudi za *Enciklopedijo Jugoslavije*.

V Narodnem muzeju je opravljal več funkcij. V letih 1964 do 1965 je bil predsednik upravnega odbora, 1970 do 1972 in 1976 do 1978 pa predsednik muzejskega sveta, kar lahko razumemo kot dokaz njegove organizacijske sposobnosti in priljubljenosti med sodelavci. Na bibliotekarskem področju je bil od leta 1963 do 1973 član upravnega odbora Društva bibliotekarjev Slovenije, vmes 1969 do 1971 tudi podpredsednik. Nadalje ne gre prezreti njegove vloge pri oblikovanju novih bibliotekarskih kadrov. Od leta 1979 je član komisije za priznavanje kvalifikacij bibliotekarske stroke pri Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani. Od leta 1975 do 1992 je bil član, vmes od 1983 do 1985 tudi predsednik izpitne komisije pri bibliotekarskih strokovnih izpiti. Na tečajih je bil predavatelj za pripravo na strokovne izpite in izpraševalec za predmet »Zgodovina knjige in knjižnic«.

Sodeloval je kot član ali predsednik komisij in odborov, ki so pripravljale razne spominske proslave, razstave ali publikacije. Za vse to aktivno organizacijsko delo in dosežke na področju bibliotekarstva in zgodovine je bil Branko Reisp nagrajen s posebnimi priznanji. Leta 1985 je prejel najvišje bibliotekarsko strokovno priznanje Čopovo diplomu, leta 1989 pa za posebne dosežke v muzealstvu Valvasorjevo nagrado.

Reisp je bil zelo aktiven v društvu slovenskih zgodovinarjev. Ko je prišlo do preoblikovanja Zgodovinskega društva za Slovenijo, kot je to zahtevala nova zakonodaja, je bil izvoljen za prvega predsednika Zgodovinskega društva Ljubljana. To funkcijo je opravljal tri leta (1979–1982). Kot predsednik največjega dela Zveze zgodovinskih društev Slovenije je prevzel velik del aktivnosti Zveze. Pod njegovim vodstvom je društvo izoblikovalo program, v katerem je bila poudarjena naloga za pripravo monografije Ljubljane kot skupinskega dela strokovnjakov različnih ved. Po tem načrtu je bilo novembra 1983 organizirano dvodnevno posvetovanje o zgodovini Ljubljane. Ljubljansko društvo je pod njegovim vodstvom prirejalo vrsto članskih sestankov, na katerih so sodelovali številni predavatelji z zanimivimi temami. Kot soorganizator XX. zborovanja slovenskih zgodovinarjev v Ljubljani oktobra 1980 je sodeloval pri razstavi publikacij o zgodovini mesta Ljubljane in publikaciji-bibliografiji, ki je izšla ob tej priložnosti. Reisp je stalni sodelavec glasil ZZDS: *Zgodovinskega časopisa* in *Kronike*.

Branko Reisp je veliko dosegel na poklicnem, strokovnem, znanstvenem in pedagoškem področju. Nič mu ni bilo podarjeno. Z vztrajnim in trdim delom mu je to uspelo.

Branko Reisp ima veliko pozitivnih človeških kvalitiet. Odlikujeta ga umirjenost in delavnost. Kolegi in sodelavci ga zaradi tega zelo cenimo. Razgledan je v svoji stroki, prijeten sogovornik in vedno pripravljen pomagati z nasveti. Po usmeritvi v bibliotekarstvo in kulturno zgodovino mu gre med slovenskimi zgodovinarji posebno mesto. Ob življenjskem jubileju – sedemdesetletnici mu želimo predvsem trdnega zdravja, veliko energije in zagnanosti pri nadaljnjem raziskovalnem delu ter zadovoljstva in osebne sreče.

Ignacij Voje

Bibliografija prof.dr. Branka Reispa

Bibliografija prof.dr. Branka Reispa obsega vso njegovo znanstveno in publicistično dejavnost. Urejena je kronološko in abecedno. Najprej so v okviru enega leta razvrščene knjige, razprave oz. članki in gesla v enciklopedijah, nato sledijo knjižne ocene, uredništvo publikacij in na koncu diafilmi.

Prof.dr. Reisp je bil tudi sourednik revije *Knjižnica* (1967–1971), tehnični urednik revije *Argo* (1969–1971), član uredniškega odbora zbirke *Monumenta litterarum Slovenicarum* (1969–1987) ter soizdajatelj zbirke *Geschichte, Kultur und Geisteswelt der Slowenen*, München (1989–1991).

1962

Mayrjev Catalogus librorum, prvi v Ljubljani tiskani knjižni katalog, spet v evidenci. – Kronika 10, 1962, št. 1, str. 59–61.

Višje šole na slovenskem ozemlju v XVII. in XVIII. stoletju. – Kronika 10, 1962, št. 3, str. 163–172.

1963

Dopolnilo k izdajam slovenskih brambovskih pesmi. – Knjižnica 7, 1963, št. 1–2, str. 56–61.

Leta 1499 omenjena krajevna imena v Kamniških Alpah. – Kronika 11, 1963, št. 2, str. 111–113.

Mandelčevi ljubljanski tiski v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani. – Kronika 11, 1963, št. 1, str. 51–56.

1964

Francoska revolucija, Napoleon in Slovenci. Ob 175-letnici začetka francoske revolucije. – Kronika 12, 1964, št. 3, str. 200–204.

Oris zgodovinskega razvoja in pomena Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. – Argo 3, 1964, št. 1, str. 33–39.

Še o sončnem mrku na Slovenskem l. 1664. – Proteus 26, 1963/1964, št. 7, str. 179–182.

Tabelarični pregled zgodovinskih dogodkov v naših deželah od začetka francoske revolucije do padca Napoleona. – V: Napoleonove Ilirske province 1809–1814. Ljubljana : Narodni muzej 1964. Str. 117–127, 133–136. (Urednik, izbor slik in besedilo k slikam.)

1965

Doslej neznani knjigotrški prospekt o izidu Vodnikovih Pesmi za pokušino. – Kronika 13, 1965, št. 2, str. 78–83.

Prva mirovna pogodba v slovenskem prevodu. – Kronika 13, 1965, št. 3, str. 139–141.

Zgodovinska razstava Napoleonove Ilirske province. – Jugoslovenski istorijski časopis 4, 1965, str. 132–135.

1966

Andrej Šuster-Drabosnjak (1768–1825). – V: Andrej Šuster-Drabosnjak, Parodije in satirične pesmi. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Cankarjeva založba 1966. Str. 1–27. (Spremna študija.)

Nova Crainska pratica 1741. – V: Nova Crainska Pratica, na Lejtu MDCCXXXI. Leblani per Adamu Reichhard. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Cankarjeva založba 1966. Str. 1–21. (Spremna beseda.)

Novica o sončnem mrku, opazovanem blizu Vrhnike 28. januarja 1664. – V: Sončni mrk 1664. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Cankarjeva založba 1966. Str. 1–6. (Spremna beseda.)

Opombe k reprodukciji revizijskega rokopisa Prešernovih Poezij. – V: Poezije Doktorja Fr. Prešerna. Faksimile cenzurno-revizijskega rokopisa iz Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. Ljubljana : Mladinska knjiga 1966. Priloga str. XXV–XXVI. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 1) (Redakcija teksta in primerjava z izvornikom.)

Prيرهanje zgodovinskih razstav. – Kronika 14, 1966, št. 2, str. 100–105.

Prvi v Ljubljani izdani knjigotrški katalog. – V: Joannes Baptista Mayr, Catalogus librorum qui nundinis Labacensibus autumnalibus in officina libraria Joannis Baptistae Mayr, venales prostant. Anno

MDCLXXVIII. Katalog knjig, ki so na ljubljanskem jesenskem sejmu v knjigarni Janeza Krstnika Mayrja naprodaj. Leta 1678. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga 1966. Priloga str. I–V. (Spremna beseda in redakcija faksimila.) (Tekst izšel tudi v nemščini in angleščini.)

Valvasorjeva Topographia arcium Lambergianarum. – Kronika 14, 1966, št. 3, str. 153–154.

1967

Knjižne razstave študijskih knjižnic od novembra 1965 do konca leta 1966. – Knjižnica 11, 1967, št. 1–4, str. 163–168.

O najstarejših tiskanih uradnih razglasih v slovenščini. – Kronika 15, 1967, št. 2, str. 91–94.

Poročilo o reprodukciji. – V: Kerst per Savízi, povést v versih. Slóshil Dr Preshérn. Faksimile cenzurno-revizijskega rokopisa Prešernovega Krsta pri Savici iz Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani z dodanim faksimilom izdaje Krsta iz leta 1836. Ljubljana : Mladinska knjiga 1967. Priloga str. XXV. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 2) (Redakcija faksimila in primerjava z izvornikom.)

Sprehod med starimi vezavami. – Sprema beseda ob razstavi v Trubarjevem antikvariatu v Ljubljani 26. oktobra 1966. – Knjižnica 11, 1967, št. 1–4, str. 123–125.

Ocena: Melitta Pivec–Stelè: Biblioteka Kmetijske družbe za Kranjsko (Slovenijo) 1820–1945. – Knjižnica 11, 1967, št. 1–4, str. 194–195.

1968

Janez Vajkard Valvasor in njegovo delo. – V: Janez Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske. Ljubljana : Mladinska knjiga 1968. Str. 135–147, 148–156. (Kondor, 100) (Urednik.)

Knjižne razstave študijskih knjižnic v letu 1967. – Knjižnica 12, 1968, št. 1–4, str. 71–76.

Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1967. – Argo 7, 1968, št. 1, str. 9–29.

Oris zgodovinskega razvoja v 17. stoletju na Slovenskem. – V: Umetnost XVII. stoletja na Slovenskem I. Ljubljana : Narodna galerija 1968. Str. 18–38, 121–123, 166–167.

Ocena: Valvasorjevo berilo. Nova, dopolnjena, obogatena knjižna izdaja. – Delo 10, št. 285, 17.10.1968, str. 11–12. – Isto tudi: Mladina, 21.10.1968, str. 23.

Vaje. Ljubljana : Mladinska knjiga 1968. 144 + 134 str. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 4) (Redakcija faksimila.)

1969

Knjižne razstave študijskih knjižnic v letu 1968. – Knjižnica 13, 1969, št. 1–4, str. 86–94.

Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1968 in za leto 1969. – Argo 8, 1969, št. 1–2, 48 str.

Napoleon in Slovenci. Ob 200-letnici njegovega rojstva. – Delo 11, št. 209, 2.8.1969, str. 20 in št. 216, 9.8.1969, str. 20.

Neevidentirana slovenska knjižica iz leta 1728. – Kronika 17, 1969, št. 1, str. 48–49.

O Janezu Vajkardu Valvasorju. – Pionir 24, 1968/1969, št. 6, str. 10–11.

Urednikovo poročilo. – V: Mirko Rupel: Valvasorjevo berilo. Druga, izpopolnjena izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga 1969. Str. 593–594. (Kultura.) (Ureditev in dodane opombe.)

1970

Faksimilirane izdaje naših tiskov, rokopisov in grafičnih listov, ki so jih izdale slovenske založbe v letih 1909 do 1969. – Knjižnica 14, 1970, št. 1–4, str. 136–146.

Janez Vajkard Valvasor in njegova Topographia Ducatus Carnioliae modernae iz leta 1679. – V: Janez Vajkard Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae. Bogenšperk na Kranjskem 1679. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Cankarjeva založba; München : Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1970. Str. 1–63. (Spremna beseda in redakcija.)

Johann Weikhard Valvasor und seine Topographia Ducatus Carnioliae modernae aus dem Jahre 1679. – V: Johann Weikhard Freiherr von Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae. Wagensperg in Crain 1679. Faksimile-Ausgabe. München : Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1970. Str. 1–63. (Geleitwort und Redaktion.)

Knjižne razstave študijskih knjižnic v letu 1969. – Knjižnica 14, 1970, št. 1–4, str. 114–123.

Wagnerjeve vedute Kranjske 1842–1848. – V: Jožef Wagner, Vedute Kranjske. Ljubljana : Cankarjeva založba 1970. Priloga 13 str. (Spremna beseda in opis vedut.)

Ocena: Branko Berčič: Tiskarstvo na Slovenskem. – Kronika 18, 1970, št. 1, str. 60–61. – Isto tudi: Knjižnica 15, 1971, št. 3–4, str. 168–169.

1971

- Grad Bled.** – Naša obramba 3, 1971, št. 3, str. 47–49.
Grad Krumperk. – Naša obramba 3, 1971, št. 4, str. 53–55.
Grad Mehovo. – Naša obramba 3, 1971, št. 6, str. 57–59.
Grad Predjama ali Jama. – Naša obramba 3, 1971, št. 1, str. 58–60.
Grad Škofja Loka. – Naša obramba 3, 1971, št. 2, str. 58–60.
Grad Turjak. – Naša obramba 3, 1971, št. 9, str. 51–53.
Knjižne razstave študijskih knjižnic v letu 1970. – Knjižnica 15, 1971, št. 3–4, str. 132–138.
Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1970. – Argo 10, 1971, št. 1, str. 69–83.
Nekaj dragocenosti iz zbirke Narodnega muzeja. – Argo 10, 1971, št. 1, str. 149–155.
O faksimiliranih izdajah. – Delo 13, št. 79, 23.3.1971, str. 11.
Razstava reproduciranih ponatisov v Trubarjevem antikvariatu. – Ljubljana : Cankarjeva založba 1971. 6 str. (Zloženka.)
Visokošolska in študijska knjižnica, Maribor. – Knjižnica 15, 1971, št. 3–4, str. 137–138.
Žigon Jože (Joka). – Enciklopedija Jugoslavije, 8, Zagreb 1971, str. 644.

1972

- Francoske vojne in Ilirske province (1809–1814).** – Pionir 27, 1971/1972, št. 9, str. 266–267.
Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1971. – Argo 11, 1972, št. 1–2, str. 44–62.
Zgodba o obleganju Erazma Predjamskega. – Pionir 27, 1971/1972, št. 5, str. 142.

1973

- Kmečki panti – izhodišča slovenskega narodnega prebujanja.** – Slovenski koledar 21, 1974. Ljubljana : Slovenska izseljenska matica 1973. Str. 122–133.
Kmečki panti na Slovenskem. – Naša obramba 5, 1973, št. 1, str. 42–45; št. 2, str. 30–33; št. 3, str. 12–15; št. 4, str. 5–7; št. 5, str. 53–55; št. 6/7, str. 8–9.
Kmečki panti na Slovenskem. Zgodovinska in arhivska razstava Narodnega muzeja in Arhiva Slovenije. – Kronika 21, 1973, št. 2, str. 133–134.
Ob razstavi Kmečki panti na Slovenskem. – Naši razgledi 22, št. 8, 20.4.1973, str. 193.
Podobe iz kmečkih puntov. Ob 500-letnici kmečkih uporov na Slovenskem in 400-letnici hrvaško-slovenskega punta. – Ljubljana : Narodni muzej 1973. 47 str.
Prvi ljubljanski tiskar Janez Mandelc (Mannel, Manlius) 1575–1581. – V: Jurij Dalmatin, Jezus Sirah. Ljubljana – Janez Mandelc 1575. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Delo 1973. Str. I–XXXVIII. (Spremna beseda.)
Valvasor – tudi prirodoslovec in tehnik. – Življenje in tehnika 22, 1973, št. 2, str. 135–138.
Valvasors Zeit, Leben und Werk. – V: Johann Weichard Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain. I–IV. Theil. Laybach-Nürnberg. Anno MDCLXXXIX (1689). Faksimile-Ausgabe. München : Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1971–1973. Str. I–XXIX. (Redaktion und Nachwort.)
Valvasors Zeit, Leben und Werk. Begleitwort zum Nachdruck der Ehre des Hertzogthums Crain. – München : Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1973. 29 str. (Litterae Slovenicae, 10)
Ocena: Karl Semmelweis, Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts (1582–1823). – Kronika 21, 1973, št. 3, str. 201–202.
Kmečki panti na Slovenskem. Razprave in katalog dokumentov. – Situla 13, 1973. 203 str. (Urednik) Hrvaško-slovenski kmečki upor leta 1573. – Ljubljana : Sava film 1973. 7 str. (Zbirka diafilmov.)
Kmečki upori na Slovenskem. – Ljubljana : Sava film 1973. 5 listov. (Projekcijski komplet za grafoskop.)
Koroški kmečki upor leta 1478. – Ljubljana : Sava film 1973. 7 str. (Zbirka diafilmov.)
Slovenski kmečki upor leta 1515. – Ljubljana : Sava film 1973. 8 str. (Zbirka diafilmov.)

1974

- Cilji in rezultati zgodovinske razstave »Kmečki panti na Slovenskem«.** – Argo 12, 1974, št. 3/4, str. 59–61.
Letno poročilo Narodnega muzeja v Ljubljani za leto 1973 in 1974. – Argo 13–14, 1974–1975, 40 str.
Kmečki panti na Slovenskem. Muzejska in arhivska predstavitev revolucionarnega vrenja. – Ljubljanski dnevnik 23, št. 161, 15.6.1974, str. 8.

Kmečki upori na Slovenskem. – Televizija v šoli, 1974, št. 2, str. 23–32. – (Ponatis 1977/78, št. 2, str. 22–36).

Pregled zgodovinpisja o knjižnicah na Slovenskem. Ob 200-letnici Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. – Knjižnica 18, 1974, št. 3–4, str. 161–173.

Prva v Ljubljani natisnjena slovenska knjiga. – V: Jezus Sirah. Prevedel Jurij Dalmatin. Faksimile po primerku iz Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani. Ljubljana : Mladinska knjiga 1974. Str. I–XVIII. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 12) (Spremnna beseda.)

Štiristo let tiskarstva v Ljubljani. – V: Mohorjev koledar za navadno leto 1975. Celje : Mohorjeva družba 1974. Str. 158–162.

Valvasorjev čas, življenje in delo. – V: Johann Weichard Valvasor, Die Ehre des Hertzogthums Crain. I–IV. Theil. Laybach-Nürnberg. Anno MDCLXXXIX (1689). Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga; München : Dr.Dr. Rudolf Trofenik 1970–1974. Str. I–XXIX. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 9) (Redakcija faksimila in spremlna beseda.)

Začetki tiskarstva v Ljubljani. – Situla, 14–15 (Opuscula Iosepho Kastelic sexagenario dicata), 1974, str. 349–360.

Ocena: Božo Otorepec: Iz zgodovine gradu Bogenšperk. – Kronika 22, 1974, št. 3, str. 198–199.

Napoleonove Ilirske province, 1. in 2. del. – Ljubljana : Sava film 1974. 16 str. (Zbirka diafilmov.)

Slovenski kmečki upor leta 1635. – Ljubljana : Sava film 1974. 7 str. (Zbirka diafilmov.)

1975

Bedeutende slowenische Bibliothekare. – Biblos (Wien) 24, 1975, str. 211–224. (Ponatis V: Biblos-Schriften, Bd. 84 (Das slowenische Bibliothekswesen), Wien 1976, str. 45–58.)

Brižinski spomeniki – The Freising Monuments. – V: Jakob Jež, Brižinski spomeniki. Kantata. Ljubljana : Društvo slovenskih skladateljev (1975). (Zapis na ovitku.)

Dvestopetdeset let slovenske kmečke pratike. – V: Mohorjev koledar za prestopno leto 1976. Celje : Mohorjeva družba 1975. Str. 104–106.

Grad Mehovo. – Maribor : Obzorja 1975. 26 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 51)

Stara pravda. – Zbornik občine Grosuplje 7, 1975, str. 139–142.

Tiskarna Janeza Mandelca in leta 1578 tiskana pesem o zmagi Ivana Ferenbergerja nad Turki. – Kronika 23, 1975, št. 2, str. 81–87.

1976

Knjižnica Narodnega muzeja v Ljubljani. – Maribor : Obzorja 1976. 30 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 64)

Začetki našega tiskarstva in Bogenšperk. – V: Božo Otorepec, Branko Reisp idr., Bogenšperk. Maribor : Obzorja 1976. Str. 27–30. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 70)

1977

Dopolnitve in zapisi. – V: Janez Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske. Prevedel, izbral in razložil Mirko Rupel. Ljubljana : Mladinska knjiga 1977. Str. 353–355. (Kultura)

Janez Vajkard Valvasor. – V: Krško skozi čas 1477–1977. Zbornik ob 500-letnici mesta. Krško 1977. Str. 109–126.

Predjama. – Ljubljana, Radiotelevizija 1977, list 31. Radijska šola.

Predjama. – Maribor : Obzorja 1977. 30 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 72)

Začetki tiskarstva v Sloveniji. – Ljubljana, Radiotelevizija 1977, list 24. Radijska šola.

Ocena: Smolik Marijan. Semeniška knjižnica v Ljubljani. – Knjižnica 21, 1977, št. 1–4, str. 197–198.

1978

Grad Krumperk in Tabor nad Ihanom. – Maribor : Obzorja 1978. 31 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 83)

Klassovaja bor'ba slovenskogo krest'janina v tečenje stoletij. – Ljubljana : Narodni muzej 1978. 20 str.

Zgodovina gradu Turjak. – Ljubljana, Radiotelevizija 1978, list 27. Radijska šola.

1979

Grad Ljubljana. – V: Prešernov koledar 1980. Ljubljana : Prešernova družba 1979. Str. 160–174.

Pieronijeva veduta Devinskega gradu iz leta 1639 – Il castello di Duino nel 1639, visto di Pieroni. – V: Gregorij Alasia da Sommaripa, Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. Videm 1607 – Vocabolario. Udine 1607. Ljubljana-Devin-Nabrežina-Trst : Mladinska knjiga idr. 1979. Str. 304–307. (Monumenta litterarum Slovenicarum, 16)

Turjak. – Maribor : Obzorja 1979. 31 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 94)

Ocena: Bartholomaei Arnoldi de Usingen O.S.A. Responsio contra Apologiam Philippi Melanchtonis, quam edendam curavit Primož Simoniti. – Zgodovinski časopis 33, 1979, št. 2, str. 335–336.

Ocena: Univerzitetna knjižnica Maribor 1903–1978. – Knjižnica 23, 1979, št. 1–4, str. 165–166.

1980

Die Anfänge der slowenischen Wiedergeburt. – V: Österreich zur Zeit Kaiser Josephs II. Wien : Amt der Niederösterreichischen Landesregierung 1980. Str. 110–112, 446–448. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, N.F., Nr. 95)

Materialne okoliščine Janeza Vajkarda Valvasorja. – Situla 20–21, 1980, str. 509–513.

Mladostna potovanja Janeza Vajkarda Valvasorja. – Kronika 28, 1980, št. 2, str. 99–107.

Ob razstavi publikacij o zgodovini mesta Ljubljane. – V: Razstava publikacij o zgodovini mesta Ljubljane. Ljubljana : Zgodovinsko društvo za Slovenijo; Zgodovinsko društvo Ljubljana 1980, str. 3–4.

Teoretična izhodišča in praktične izkušnje pri pripravi razstave zgodovine Slovencev. – Glasnik Slovenske matice 4, 1980, št. 1, str. 16–20.

Traven Terezija. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 12, Ljubljana 1980, str. 160.

Trost Andrej. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 12, Ljubljana 1980, str. 186–187. (Soavtor.)

1981

20. zborovanje slovenskih zgodovinarjev. – Raziskovalec 11, 1981, št. 4, str. 147–148.

Slovenski gradovi na fotografijah Vlada Vivoda. Beležka ob razstavi. – V: Vivod Vlado, Gradovi na Slovenskem. Ljubljana : Klub kulturnih in znanstvenih delavcev 1981. (Prospekt.)

1982

Brecelj Marijan. – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 2, Zagreb 1982, str. 416.

Janez Vajkard Valvasor 1641–1693. – V: Branko Reisp, Božo Otorepec, Ivan Godec, Valvasorjev Bogenšperk. Litiija : Odbor za obnovo gradu Bogenšperk 1982. Str. 3–13. (Dopolnjen natis 1990.)

O razstavi »Zakladi Narodne in univerzitetne knjižnice«. – Knjižnica 26, 1982, št. 3–4, str. 199–202.

Tri dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja. – Knjižnica 26, 1982, št. 3–4, str. 207–209.

V našem kulturnem prostoru... – The Slovene cultural life... – Ljubljana 1982. (Besedilo za koledar Mercator 1983.)

Valvasor (Vavas/s/or, Vavis/s/or ipd.) plemiška rodovina. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 13, Ljubljana 1982, str. 344–345.

Valvasor Alojzij. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 13, Ljubljana 1982, str. 345.

Valvasor Janez Vajkard. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 13, Ljubljana 1982, str. 345–354.

Valvasor Volfgang Jožef. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 13, Ljubljana 1982, str. 354.

1983

Blejski grad – The Bled Castle. – Maribor : Obzorja 1983. 27 + XX str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 122)

»Če želi radovidni in radovedni bralec...« – Postojna 1983 (Besedilo in izbor slik za koledar Mercator-Nanos 1984.)

Grad Predjama. – Postojna : Postojnska jama, turistično hotelska organizacija 1983. (Besedilo za koledar 1984.)

Janez Vajkard Valvasor. – Ljubljana : Mladinska knjiga 1983. 32 str. (Obrazi.)

Jože (Joka) Žigon (1899–1983). – Argo 22, 1983, str. 150–151.

Jože (Joka) Žigon. – Knjižnica 27, 1983, št. 1–4, str. 65–68.

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor. – Ljubljana : Mladinska knjiga 1983. 431 str. (Kultura.)

Popotnik, ki je vse videl in vse zapisal. (Iz monografije o Janezu Vajkardu Valvasorju...). – Delo 25, št. 21, 27.1.1983, str. 10.

1984

- Čitaonice. Slovenija, SR.** – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 3, Zagreb 1984, str. 303–304.
- Dobrovoljc France.** – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 3, Zagreb 1984, str. 499.
- Dolar Jaro.** – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 3, Zagreb 1984, str. 508.
- Franc Anton Steinberg.** (Ob 300-letnici rojstva in 220-letnici smrti). – Proteus 47, 1984/1985, št. 5, str. 190–193.
- Janez Vajkard Valvasor in Slava vojvodine Kranjske.** – V: Janez Vajkard Valvasor, Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja. Izbral in prevedel Mirko Rupel. Ljubljana : Mladinska knjiga 1984. Str. 337–352.
- Škofjeloški grad.** – Maribor : Obzorja 1984. 34 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 130)
- Valvasorjeva izdaja Ovidijevih Metamorfoz – Valvasors Ausgabe von Ovids »Metamorphosen«.** – V: Publij Ovidij Naso, Metamorfoze. Izdal Janez Vajkard Valvasor. Bogenšperk 1680. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga 1984. Str. 197–203, 281–288. (Spremnna beseda.)
- Zapis ob 150-letnici smrti Matije Čopa.** – Mohorjev koledar za leto 1985. Celje : Mohorjeva družba 1984. Str. 140–141.

1985

- Erazmov grad in jame (1–4).** – 7 D 14, 1985, št. 25 (20.6.), str. 34; št. 26 (27.6.), str. 34; št. 27 (4.7.), str. 24; št. 28 (11.7.), str. 34. (Avtorstvo je dokumentirano v št. 29 (18.7.), str. 34.)
- Grad Kalec.** – Maribor : Obzorja 1985. 31 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 145)
- Ljubljanski grad – zgodovinski oris.** – Maribor : Obzorja 1985. 27 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 144)
- Valvasor za prihodnje rodove.** Ob rojstni obletnici avtorja »Slave vojvodine Kranjske«. – Dnevnik 34, št. 147, 1.6.1985, str. 12.

1986

- Herberstein Sigmund.** – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 4, Zagreb 1986, str. 690–691.
- Vodnikova Mala pratika za leti 1798 in 1803 – Vodnik's 'Mala pratika' (Little Almanac) for the Years 1798 and 1803.** – V: Vodnikova Mala pratika za leti 1798 in 1803. Faksimile. Ljubljana : Cankarjeva založba 1986. 35 str. (Spremnna beseda.)
- Vodopivec Peter.** – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 14, Ljubljana 1986, str. 533–534.
- Voje Ignacij.** – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 14, Ljubljana 1986, str. 558–560.
- Wagner Jožef.** – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 14, Ljubljana 1986, str. 657–658.
- Wegleiter Krištof.** – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 14, Ljubljana 1986, str. 669.

1987

- Berčič Branko.** – Enciklopedija Slovenije, 1, Ljubljana 1987, str. 245–246.
- Bratislavski mir.** – Enciklopedija Slovenije, 1, Ljubljana 1987, str. 357.
- Brecelj Marijan.** – Enciklopedija Slovenije, 1, Ljubljana 1987, str. 363.
- Campoformijski mir.** – Enciklopedija Slovenije, 1, Ljubljana 1987, str. 410.
- Grad Smednik.** – Maribor : Obzorja 1987. 31 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 156)
- Kleinmajr (Kleinmayr) Ignac Alojz.** – Leksikon pisaca Jugoslavije 3, Novi Sad 1987, str. 161.
- Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasorja z Royal Society – The Correspondence of Janez Vajkard Valvasor with the Royal Society.** – Pisma transkribiral in prevedel Primož Simoniti. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1987. 116 str. (Korespondence pomembnih Slovencev, 8) (Ureditev, uvod in komentar.)

1988

- Čitalništvo.** – Enciklopedija Slovenije, 2, Ljubljana 1988, str. 137–138.
- Dobrovoljc France.** – Enciklopedija Slovenije, 2, Ljubljana 1988, str. 279.
- Dragocene pridobitve Knjižnice Narodnega muzeja v letih 1983 do 1988.** – Kronika 36, 1988, št. 3, str. 258–261.
- Knjižnica Narodnega muzeja je v zadnjem desetletju pridobila...** – Pridobljeni spomin. Akcesijska, konservatorska in publicistična dejavnost Narodnega muzeja v letih 1983 do 1988. Ljubljana : Narodni muzej 1988, str. 3. (Razstavni prospekt.)

Pred tristo leti je izšla Valvasorjeva Slava vojvodine Kranjske. – Mohorjev koledar 1989. Celje : Mohorjeva družba 1988. Str. 74–77.

Tristo let Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. – Prešernov koledar 1989. Ljubljana : Prešernova družba 1988. Str. 95–102.

Viktor Plestenjak (1910–1987). – Argo 27, 1988, str. 113–114.

Zapis ob 300-letnici Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. – Pavlihova pratika 1989, Ljubljana 1988. Str. 119–127.

1989

Bibliografija del o Janezu Vajkardu Valvasorju – Bibliography of works on J. W. Valvasor. – V: Janez Vajkard Valvasor Slovincem in Evropi – Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe. Ljubljana : Narodna galerija 1989. Str. 104–124.

Eger. – Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 1.

Endter Wolfgang Moritz. – Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 42.

Faksimile. – Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 77.

Francisci Erasmus. – Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 138.

Francoske revolucionarne vojne. – Enciklopedija Slovenije, 3, Ljubljana 1989, str. 139.

Grad Medija. – Maribor : Obzorja 1989. 50 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 165)

Janez Vajkard Valvasor; življenje, delo in pomen – Janez Vajkard Valvasor, his life, work and significance. Katalog – Catalogue. – V: Janez Vajkard Valvasor Slovincem in Evropi. – Johann Weichard Valvasor to the Slovenes and to Europe. Ljubljana : Narodna galerija 1989. Str. 13–103.

Nekaj značilnosti Valvasorjeve Slave vojvodine Kranjske. – Gorenjski glas 42, št. 38, 19.5.1989, str. 9. (Priloga Snovanja.)

O nekdajni knjižnici knezov Auerspergov (Turjaških) v Ljubljani. – Zgodovinski časopis 43, 1989, št. 1, str. 37–47.

O Valvasorjevi »knjigi gradov«. Ob tristoletnici izida Slave vojvodine Kranjske. – Srce in oko. Obzornik Prešernove družbe 1989, 1, str. 50–54.

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1988. – Argo 28, 1989, str. 5–13.

440 let prve slovenske knjige. – Pavlihova pratika 1990. Ljubljana 1989, str. 143–150.

Tiskarska produkcija v Ljubljani od leta 1678 do 1764. – V: Obdobje baroka v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi. Ljubljana : Filozofska fakulteta 1989. Str. 433–440. (Obdobja, 9)

1990

Dosedanje raziskave o Valvasorju in nekatera odprta vprašanja. – V: Valvasorjev zbornik. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti ; Odbor za proslavo 300-letnice izida Valvasorjeve Slave 1990. Str. 17–31.

Grad Kostel – Schloss Kostel/Grafenwart – The Castle Kostel. – Maribor : Obzorja 1990. 80 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 141)

Heptner Janez Jurij. – Enciklopedija Slovenije, 4, Ljubljana 1990, str. 14.

Herberstein Žiga. – Enciklopedija Slovenije, 4, Ljubljana 1990, str. 15–16.

Izbor tiskov jezuitskih avtorjev in institucij 17. in 18. stoletja iz Knjižnice Narodnega muzeja v Ljubljani. – V: Ignacijeva karizma na Slovenskem. Ljubljana : Slovenska provinca D. J. 1990. Str. 43–67.

Jugoslovanska tiskarna. – Enciklopedija Slovenije 4, Ljubljana 1990, str. 342.

Kalan Pavle. – Enciklopedija Jugoslavije, 2. izd., 6, Zagreb 1990, str. 639.

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v letu 1989. – Argo 29–30, 1990, str. 98–107.

Faksimile prve izdaje Prešernovih »Poezij« in rokopisa »Zdravljice.« Ljubljana : Slovenska knjiga, 1990. 196 + 4 str. (Redakcija.)

1991

Bogomir Stopar 1912–1990. – Argo 31/32, 1991, str. 93.

Grad Fužine. – Maribor : Obzorja 1991. 40 str. (Kulturni in naravni spomeniki Slovenije, 175)

Klein Anton. – Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991, str. 91.

Kleinmayr. – Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991, str. 91.

Knjižnica Narodnega muzeja. – Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991, str. 158.

Krafft Johann. – Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991, str. 358.

Krajec Janez. – Enciklopedija Slovenije, 5, Ljubljana 1991, str. 360.

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1990. – Argo 31–32, 1991, str. 70–75

Tiskarstvo. Oris razvoja v Sloveniji od začetkov do konca 19. stoletja – Printing. Description of the development from the beginning till the end of the 19th century. – V: Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem. Ljubljana : Narodni muzej 1991. Str. 65–71, 192–195.

Žigon Joka. – Slovenski biografski leksikon 4, zv. 15, Ljubljana 1991, str. 971–972.

1992

Delež jezuitskega reda v slovenski literaturi 17. in 18. stoletja. – V: Jezuiti na Slovenskem. Ljubljana : Inštitut za zgodovino Cerkev Teološke fakultete ; Provinciatat slovenske province Družbe Jezusove 1992. Str. 232–234. (Redovništvo na Slovenskem, 3)

Kranjska mesta, trgi, gradovi in samostani na bakrorezih Janeza Vajkarda Valvasorja. – Ljubljana : Mladinska knjiga 1992. (Mapa 39 reprodukcij in 1 list spremne besede.)

Leon Janez. – Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana 1992, str. 132.

Mandelc Janez (Janž). – Enciklopedija Slovenije, 6, Ljubljana 1992, str. 387–388.

Oris razvoja tiskarstva v Sloveniji od začetkov do konca 19. stoletja. – Knjiga 92, št. 6, str. 103–104; št. 7/8, str. 140–142; št. 9/10, str. 174–175.

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1991. – Argo 33–34, 1992, str. 65–70.

Začetki slovenskega narodnega prebujenja. – V: Peter Berglar – Peter pl. Radics, Marija Terezija in Slovenci. Ljubljana : Pegaz International 1992. Str. 191–193.

Zastava kranjskega plemiškega poziva iz bitke pri Sisku leta 1593. – Kronika 40, 1992, št. 2, str. 83–87.

Ocena: Antun Vramec, Kronika 1578. Alojz Jembrih, O Vramčevoj Kronici. Zagreb-Varaždin 1992. 144 in ločeno 100 strani. – Zgodovinski časopis 46, 1992, št. 4, str. 557–558.

1993

Janez Vajkard Valvasor – življenje, delo in pomen – Johann Weichard Valvasor – Sein Leben, sein Werk und seine Bedeutung – Janez Vajkard Valvasor – His Life, Work and Significance. – V: Johann Weichard Valvasor – Bartholomaeus Ramschissl, Opus insignium armorumque 1687–1688. Velika grbovna knjiga – Das Grosse Wappenbuch – The Great Heraldry Book. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1993. Str. 9–28, 107–130, 199–220. (Spremna beseda.)

Mayr. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 27–28.

Merk Ignac. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 74.

Morhart Ulrich. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 218.

Mravlja Lenart. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 232–233.

Munda Jože. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 237.

Muys Gottfried. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 252.

Narodna tiskarna. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 306–307.

Narodni muzej. – Enciklopedija Slovenije, 7, Ljubljana 1993, str. 312–313.

Neznani epitaf Janezu Vajkardu Valvasorju. – Zgodovinski časopis 47, 1993, št. 3, str. 345–348.

Priložnostni znamki »300. obletnica smrti Janeza Vajkarda Valvasorja« in »300. obletnica ustanovitve Academiae operosorum.« – Ljubljana : Ministrstvo za promet in zveze in PTT Slovenije 1993. (Prospekt, str. 3 in zgibanka.) (Tudi v nemščini, angleščini in francoščini.) (Soavtor.)

Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. – Zgodovinski časopis 47, 1993, št. 4, str. 509–514.

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1992. – Argo 35, 1993, str. 48–54.

Zgodovino pisje v Sloveniji o bitki pri Sisku – Slovene Historiography on the Battle of Sisak. – V: Bitka pri Sisku 1593–1993. Ljubljana : Narodni muzej 1993. Str. 41–48, 77–84.

1994

Eight Hundred and Fifty Years Since the First Mentioning of Ljubljana in Historic Sources. – Slovenija. Quarterly Magazine. Vol. 8, Summer 1994, No. 2, str. 22–24.

Janez Vajkard Valvasor. – V: Dvanajst velikih Slovencev. Ljubljana : Mihelač 1994, str. 77–99.

Janez Vajkard Valvasor in Slava vojvodine Kranjske. – V: Janez Vajkard Valvasor: Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja. Izbral in prevedel Mirko Rupel. Ljubljana : Mladinska knjiga 1994. Str. 337–352.

Pintarič Ivan. – Enciklopedija Slovenije, 8, Ljubljana 1994, str. 339.

Pivec-Stele Melitta. – Enciklopedija Slovenije, 8, Ljubljana 1994, str. 361.

Priložnostna znamka »850 let od prve omembe Ljubljane v zgodovinskih virih«. – Ljubljana : Ministrstvo za promet in zveze, PTT podjetje Slovenije 1994. (Prospekt, str. 3–4.) (Tudi v nemščini in angleščini.)

Slovenščina v uradnem poslovanju do pomladi narodov. – V: Dokumenti slovenstva. Ljubljana : Cankarjeva založba 1994. Str. 161–165.

Slowenien – Frankfurt : 300 Jahre. Katalog zur Ausstellung auf Frankfurter Buchmesse 1994. – Ljubljana : Valvasors Ausschuss bei der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste 1994. 8 str. (Soavtor.)

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1993. – Argo 36/37, 1994, str. 97–103.

Zgodovinski okvir delovanja prve znanstvene akademije v Ljubljani. – V: Academia operosorum. Zbornik prispevkov s kolokvija ob 300-letnici ustanovitve. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti 1994. Str. 7–22.

Zur 850 Jahr-Feier der ersten Erwähnung Ljubljanas in historischen Quellen. – Rodna gruda 41, julij 1994, št. 7, str. 24–25.

1995

Florijančičev veliki zemljevid Kranjske iz leta 1744 – Floriantschitschs (Florijančičs) grosse Karte von Krain aus dem Jahre 1744. – V: Janez Dizma Florijančič de Grienfeld, Deželopisna karta vojvodine Kranjske. Ljubljana 1744. Ducatus Carnioliae Tabula Chorographica per Ioannem Dismam Floriantschitsch de Grienfeld. Labaci 1744. Ljubljana : Slovenska knjiga 1995, 36 str. priloge. (Monumenta slovenica, 6) (Spremna beseda k faksimilu.)

Strokovno in znanstveno delo Narodnega muzeja v Ljubljani v letu 1994. – Argo 38, 1995, str. 62–68.

Valvasorjeva topografija Kranjske iz leta 1679. – V: Janez Vajkard Valvasor, Topographia Ducatus Carnioliae modernae – Topografija sodobne vojvodine Kranjske. Bogenšperk na Kranjskem 1679. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga 1995. Str. 1–61 (Spremna beseda in ureditev.)

1996

Dve novi faksimilirani izdaji kot vir za slovensko zgodovino 17. in 18. stoletja. – V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti idr. 1996. Str. 493–498.

Karteli turnirja leta 1652 v Ljubljani iz Knjižnice Narodnega muzeja. – Zgodovinski časopis 50, 1996, št. 1, str. 47–52.

Reichard Adam Friderik. – Enciklopedija Slovenije, 10, Ljubljana 1996, str. 155.

Retzer Janez. – Enciklopedija Slovenije, 10, Ljubljana 1996, str. 185.

Rybář Miloš. – Enciklopedija Slovenije, 10, Ljubljana 1996, str. 361.

Sassenberg Jožef. – Enciklopedija Slovenije, 10, Ljubljana 1996, str. 402.

Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797. – V: Vodnikova Velika pratika za leta 1795, 1796 in 1797. Faksimilirana izdaja. Ljubljana : Mladinska knjiga 1996. 15 str. (Monumenta litterarum Slovenicarum) (Spremna beseda.)

1997

Le Province Illiriche di Napoleone e gli sloveni. – V: Napoleone e Campofornido 1797. Armi, diplomazia e società in una regione d'Europa. Milano : Electa 1997. Str. 77–84.

Nekaj dopolnil k biografiji Janeza Vajkarda Valvasorja. – Zgodovinski časopis 51, 1997, št. 4, str. 575–577.

Schotter Jožef. – Enciklopedija Slovenije, 11, Ljubljana 1997, str. 16.

Skerbina Jožef. – Enciklopedija Slovenije, 11, Ljubljana 1997, str. 103.

Slatnar Anton. – Enciklopedija Slovenije, 11, Ljubljana 1997, str. 127.

1998

Grad Smlednik. – Smlednik : Krajevno turistično društvo 1998. 31 str. (Ponatis.)

Gradovi dežele Kranjske. – Ljubljana : Slovenska matica 1998. 221 str.

Razstava »Napoleone e Campoformido 1797«. – Zgodovinski časopis 52, 1998, št. 1, str. 129–130.

Redki tiski 15., 16. in 17. stoletja v Knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani. – V: Zbornik razprav. 10 let Oddelka za bibliotekarstvo 1987–1997. Ljubljana : Filozofska fakulteta 1998. Str. 243–257. (Biblio Thecaria, 2)

Rodbina Valvasor in jezuiti. – V: Jezuitski kolegij v Ljubljani (1597–1773). Ljubljana : Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU idr. 1998. Str. 241–246. (Redovništvo na Slovenskem, 4)

Nataša Stergar

INSTITUCIJE

Sto let ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja

Letu 1998 je v Sloveniji nedvomno dal krepak pečat stoletni življenjski jubilej olimpijskega »triumfatorja« Leona Štuklja. Nekoliko bolj skromno sta v njegovi senci praznovala dva druga stoletnika – dve pomembni slovenski javni ustanovi, ki si z njim delita rojstno letnico 1898: ljubljanski Mestni arhiv oziroma od leta 1973 Zgodovinski arhiv Ljubljana in Slovenski šolski muzej.

Na tem mestu bo tekla beseda o nekaj dni mlajšem stoletniku med njima – Slovenskem šolskem muzeju. Svoj visoki življenjski jubilej je dočakal delaven kot vedno, a za to redko priložnost za prvo silo prebeljen, očiščen in pomlajen. Maloštevilen, a izredno marljiv kolektiv muzeja je v svojih prostorih v uršulinskem samostanu na Plečnikovem trgu 1 pripravil odmevno razstavo *Od mature do mature*, ki so jo odprli 7. maja. Vrhunec praznovanja so pomenili dnevi od 12. do 15. oktobra s tremi okroglimi mizami o spominih učiteljev na šolo nekdanjih dni, o raziskovanju šolske tradicije, o šolstvu pred sto leti, o muzejski predstavitvi zgodovine šolstva ter o raziskavah v šolah, muzejih in arhivih.

Čeprav je bil muzej pred sto leti ustanovljen 2. avgusta, je bila osrednja proslava tega dogodka 15. oktobra, ker je dandanes avgust v primerjavi s prejšnjim stoletjem očitno povsem mrtva sezona. Lepo pripravljene slavnosti v Slovenski filharmoniji je dal posebno težo učiteljski pevski zbor Emil Adamič s svojim izbranim petjem, še zlasti z za to priložnost posebej skomponirano priredbo za zbor znane *Stoji učilna zidana*. Največji aplavz polne dvorane je požela še zelo sveža osnovnošolka s pristržno deklamacijo pesmice o bistri glavici, ki bo nekoč mogoče še za ministra... (Navzoči šolski minister dr. Gaber se je ob tem očitno zabaval.) V prostorih muzeja so že obstoječo in za visoko obletnico prestavljeno stalno razstavo razvoja šolstva na Slovenskem do leta 1848 dopolnili še z razstavo muzejskih eksponatov za slovensko šolsko zgodovino od tega leta do današnjih dni, vključno z rekonstrukcijama šolskih razredov iz konca prejšnjega in iz prve polovice našega stoletja. Proslavljanje stoletnice ustanovitve muzeja so zaključili 22. decembra s predstavitvijo nove, 31. številke (7. kot samostojne slovenske) svojega glasila, revije *Šolska kronika, zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, posvečene prav stoletnici muzeja in njegovi primerjavi z drugimi, predvsem zemljepisno najbližjimi šolskimi muzeji.

Naj ob tem na kratko predstavimo nastanek šolskih muzejev. Leta 1817 je generalni inšpektor šolstva v Franciji Mark Antoine Julien objavil zamisel o ustanovitvi vzgojnih muzejev, ki naj bi učitelje seznanjali z razvojem najnovejših idej in pripomočkov za sodobno ureditev šol ter za organizacijo in izvajanje pouka. Njegove besede so prvič »postale meso« šele leta 1851, ko je bila med svetovno razstavo v Londonu prirejena meddržavna razstava šolskih učil. Iz teh zbirk učil so se potem razvili pravi šolski muzeji, prvi med njimi leta 1854 v kanadskem Torontu, drugi pa leta 1857 v Londonu. Za njima so se pojavili šolski muzeji v St. Petersburgu (1864), Washingtonu (1868 – zaprt 1881), Rimu (1874 – zaprt 1900), Zürichu (1875), dva v Berlinu (1876 in 1877), Budimpešti (1877), Amsterdamu (1877), Tokiu (1878) in končno tudi Julienovem Parizu (1879). Do leta 1908 jih je bilo ustanovljenih 85, med njimi tudi beograjski (1896), ljubljanski (1898), zagrebški (1901) in dunajski (1903). Prvotnim razstavam šolskih učil so se v šolskih muzejih, od katerih so se nekateri imenovali pedagoški muzeji, kasneje pridružili še šolski arhivi in druga šolska dokumentacija, pedagoške knjižnice, izdelki šolarjev, šolsko pohištvo in podobno.

Tudi na slovenskem ozemlju so nekateri učitelji skupaj s hrvaškimi kolegi leta 1862 sodelovali pri pripravi razstave avstrijskega šolstva na Dunaju. Prvo samostojno razstavo učil pa so pripravili leta 1870 v Ljubljani ob drugem zborovanju Učiteljskega društva za Kranjsko; ob učilih so razstavili tudi šolske učbenike in pedagoške knjige. Druga velika razstava učil je bila leta 1872, ko so se v Ljubljani zbrali vsi slovenski učitelji na svojem prvem skupnem zborovanju. Občasne razstave učil

so postavili še leta 1875 in 1885 v Gorici, leta 1893 v Mariboru in leta 1905 spet v Ljubljani. Prvo stalno razstavo učil je leta 1888 odprlo Pedagoško društvo v Krškem, drugo pa so postavili leta 1892 na ljubljanski osnovni šoli Ledina.

Za ustanovitev pravega Slovenskega šolskega muzeja je najzaslužnejša slovenska učiteljska organizacija Zaveza slovenskih učiteljskih društev, ki je bila ustanovljena leta 1889. Še posebej si je za ustanovitev muzeja prizadeval ljubljanski učitelj Jakob Dimnik, ki mu niso bile dovolj občasne in stalne razstave učil. Da bi zagotovil zadostna in stalna finančna sredstva, potrebna za muzejevo delovanje, je sklenil izkoristiti proslavljanje 50-letnice cesarja Franca Jožefa v letu 1898 in predlagal, naj bi slovenski učitelji počastili ta jubilej z ustanovitvijo muzeja.

Dimnik se je o bodoči ureditvi muzeja posvetoval s predsednikom Zaveze Luko Jelencem in po eni od njunih zamisli bi imel ta štiri osnovne oddelke: prvi bi hranil literarna dela slovenskih učiteljev, drugi učila, tretji izdelke učencev in četrti šolske potrebščine, po drugi pa bi bilo v muzeju dvanajst posameznih skupin razstavljenih predmetov. Tako bi prva skupina obsegala pedagoško-literarne proizvode učiteljev, tako samostojna dela kot članke, druga leposlovna učiteljska dela, tretja metodično-tehnične predmete-učila, četrta vzorne izdelke šolarjev, peta učne knjige, ki so jih nekoč uporabljali po slovenskih šolah, in šesta učne knjige, ki so v uporabi in naj bi jih razstavili založniki in knjigotržci. V sedmi skupni bi bila razstavljena učila, šolske in pomožne knjige, mladinski spisi in šolske potrebščine, v osmi telovadno orodje in igrače, v deveti šolske klopi in drugi šolski pripomočki, v deseti fotografije, slike, načrti in modeli šolskih poslopjij, dvorišč in vrtov, v enajsti naj bi bile kronike najvažnejših dogodkov in zgodovinskega razvoja slovenskih ter istrsko-hrvaških šol, v dvanajsti pa spominske knjige Zaveze in drugih slovenskih ter istrsko-hrvaških učiteljskih društev.

Kot vidimo, je muzej poleg slovenskih dežel vključeval tudi hrvaško Istro in se je ob svoji ustanovitvi imenoval Šolski muzej slovenskega in istrsko-hrvaškega učiteljstva v Ljubljani. Po starosti ustanovitve je bil četrta muzejska ustanova na slovenskem ozemlju, za Kranjskim deželnim muzejem (kasnejšim Narodnim muzejem) v Ljubljani (1821) ter mestnima muzejema v Celju (1882) in na Ptujju (1895). Odprt je bil 2. avgusta 1898 na I. mestni osnovni šoli v Ljubljani med X. letno skupščino Zaveze. Že v istem mesecu se je preselil na današnjo Čopovo ulico v dve najeti sobici, potem pa se je naslednjih 12 let selil po vsej Ljubljani, dokler ni ob stalnem perečem pomanjkanju finančnih sredstev leta 1910 našel svojega zatočišča v kletnih prostorih tega leta zgrajene Učiteljske tiskarne. Leta 1912 je vodstvo Zaveze sklenilo prodati učila, ki jih je muzej hranil, njegova knjižnica je prešla v sklop učiteljske organizacije, muzej pa je prenehal delovati.

Po razpadu Avstro-Ogrske in ustanovitvi nove jugoslovanske države so skušali muzej obnoviti že leta 1918, vendar pa so ga uspeli šele leta 1938 kot Muzej slovenskega šolstva, oddelk za ljudske šole. Muzej je bil zdaj samostojni zavod, financiran od banske uprave Dravske banovine. Najprej so tega leta odprli muzejev oddelk za osnovne šole, leta 1940 pa še oddelk za srednje in meščanske šole ter oddelk za ljudske šole. Vodil ga je Rudolf Kobilica, svoje prostore pa je imel na poskusni šoli Ljubljana-Bežigrad, kjer je deloval do leta 1943, potem pa so njegovo gradivo uskladiščili v Narodni in univerzitetni knjižnici ter spet v kleti, tokrat prosvetnega oddelka takratne uprave. Muzej je začel z zbiranjem gradiva in podatkov za zgodovino šolstva, medtem ko za postavljanje razstav ni imel primernih prostorov. Leta 1945 so ga preimenovali v Slovenski šolski muzej, oddelk za osnovne šole, svoj sedanji naziv pa je dobil leta 1949, ko njegovo delovanje ni bilo več omejeno le na osnovno šolstvo. Muzej se je najprej preselil na ljubljansko učiteljišče, nato v osnovno šolo Ledina, leta 1953 pa v leta 1945 ukinjeno Marijanišče.

Do najnovejše v vrsti njegovih selitev je prišlo leta 1984, ko je dobil svoje prostore v uršulinskem samostanu v centru Ljubljane. Gre torej za dve poslopji, v katerih so delovale cerkvene šolske ustanove – zasebna osnovna šola in internat ter uršulinske notranja in zunanja meščanska šola, učiteljišče ter gimnazija – šole, ki so imele pomembno vlogo v razvoju šolstva na slovenskem ozemlju. Za oživitev in organizacijo delovanja muzeja po letu 1945 je bil zaslužen zlasti njegov ravnatelj France Ostanek, ki je ravnateljaval od 1951 do 1974. Iz njegovih rok je ravnateljsko palico prevzela Slavica Pavlič, ki ji je leta 1984 uspelo muzeju zagotoviti nove prostore. Leta 1993 jo je nadomestil dr. Andrej Vovko (po novi pravni ureditvi muzeja od 1997 do 1998 kot v.d. direktorja), njega pa leta 1998 sedanji direktor muzeja mag. Branko Šuštar.

Po tem kratkem sprehodu skozi zgodovino velja v osnovnih potezah predstaviti še današnje delovanje Slovenskega šolskega muzeja (SŠM). Muzej se ukvarja s hranjenjem zgodovinskega

gradiva o preteklosti slovenskega šolstva, z njegovim proučevanjem in razstavljanjem ter z objavljanjem strokovnih in znanstvenih prispevkov o njem v lastnih in drugih, domačih ter tujih publikacijah. Pri tem se ne omejuje samo na slovensko državno ozemlje, pač pa posega tudi na področje slovenskega zamejstva in med slovenske izseljence tako rekoč po vsem svetu. Muzej ima štiri osnovne oddelke: razstavno zbirko, arhiv, dokumentacijo in pedagoško knjižnico. Odprti so vsem obiskovalcem, ki jih pritegujejo vprašanja zgodovinskega razvoja slovenskega šolstva. Med nekdanjimi in sedanjimi kustosi muzeja, ki so se uveljavili tako s svojim dolgoletnim strokovnim delom z uporabniki kot tudi z znanstvenoraziskovalnim delom velja omeniti Tatjano Hojan, pokojnega mag. Vincenca Žnidarja, Jožefa Ciperla, Gvida Stresa, Marjeto Demšar, Matejo Ribarič in Staneta Okoliša. Med uporabniki zbranega zgodovinskega gradiva prevladujejo aktivni in upokojeni šolniki od osnovnošolske do univerzitetne stopnje, študentje in dijaki, med obiskovalci razstav pa predvsem osnovnošolci s svojimi učitelji.

Kustosi muzeja so ob njegovi devetdesetletnici pripravili stalno razstavo razvoja šolstva na Slovenskem od njegovih začetkov v srednjem veku do leta 1848, ki jo bodo skušali podaljšati do naših dni, ko bodo za to uresničeni potrebni strokovno-znanstveni, finančni, prostorski in drugi pogoji. Muzej pripravi vsako leto nekaj lastnih in gostujočih občasnih razstav, ki so tako kot stalna razstava običajno dobro obiskane. Spremljajo jih razstavni katalogi, saj se take razstave po izteku podrejo, pisane črke katalogov pa ostanejo. Kot že omenjeno, izdaja Slovenski šolski muzej svojo znanstveno-strokovno revijo *Šolska kronika* – *Zbornik za zgodovino šolstva in vzgoje*, ki je od leta 1964 do slovenske osamosvojitve leta 1991 izhajala kot *Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete* ter bila skupna revija vseh treh šolsko-pedagoških muzejev s področja bivše Jugoslavije, poleg ljubljanskega še beograjskega in zagrebškega.

O preteklosti in predvsem o sedanjosti ter prihodnosti Slovenskega šolskega muzeja bi se ob njegovi stoletnici dalo seveda povedati še precej več, kot ste lahko prebrali v pričujoči skopi predstavitvi. Več podatkov je na razpolago v spodaj navedeni literaturi. Vsakemu, ki mu bo tudi to premalo in ga zanima tako delovanje muzeja kot tudi za naš narodni obstoj tako ključni razvoj slovenskega šolstva skozi našo pogosto zelo burno zgodovino, pa je na voljo preprosta in učinkovita rešitev: obisk krepkega in delavnega stoletnika na Plečnikovem trgu 1 v Ljubljani.

Uporabljena literatura:

Jakob Dimnik, Šolski muzej v Ljubljani. – Popotnik, Glasilo »Zaveze slovenskih učiteljskih društev«, Maribor, XIX/1898, št. 1, (10.1.), str. 7–9.

France Ostanek, Slovenski šolski muzej v Ljubljani. – Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1956, 126 str.

France Ostanek (ur.), Ob sedemdesetletnici ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja v Ljubljani 1898–1968. – Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1968, 64 str.

Slavica Pavlič (ur.), Osemdesetletnica slovenskega šolskega muzeja. – Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 1978, 164 str.

Slavica Pavlič, Ob devetdesetletnici Slovenskega šolskega muzeja. – Zbornik za zgodovino šolstva in prosvete, 21, Ljubljana 1988, str. 3–9.

Andrej Vovko, Mateja Ribarič (A. V., M. R.), Poročilo o delu Slovenskega šolskega muzeja v letu 1993 (Poročilo... v letu 1993). – Šolska kronika, 27/3, Ljubljana 1994, str. 237–246; A. V., M. R., Poročilo... v letu 1994. – Šolska kronika 28/4, Ljubljana, 1995, str. 233–244; A. V., M. R., Poročilo... v letu 1995. – Šolska kronika 29/5, Ljubljana 1996, str. 281–288; A. V., M. R., Poročilo... v letu 1996. – Šolska kronika 30/6, Ljubljana 1997, str. 207–220; A. V., M. R., Poročilo... v letu 1997. – Šolska kronika 31/7, Ljubljana 1998, str. 259–277.

Slavica Pavlič, Mesto Slovenskega šolskega muzeja v zgodovini slovenskega muzealstva. – Šolska kronika 31/7, Ljubljana 1998, str. 11–15.

Andrej Vovko, »Ustanovni očetje« Slovenskega šolskega muzeja v Slovenskem biografskem zborniku. – Šolska kronika 31/7, Ljubljana 1998, str. 16–28.

Stanko Okoliš, Branko Šuštar, Mateja Ribarič, Tatjana Hojan, Zbirke Slovenskega šolskega muzeja v zadnjih letih. – Šolska kronika 31/7, Ljubljana 1998, str. 29–52.

Andrej Vovko

ŠOLSKA KRONIKA

Zbornik za zgodovino šolstva

Slovenski šolski muzej v Ljubljani izdaja svoje glasilo, ki izhaja kot vsakoletni zbornik s tradicijo leta 1964 nastalega zbornika šolsko-pedagoških muzejev v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu. Kot specializirana slovenska revija za zgodovino šolstva in pedagogike predstavlja včerajšnji utrip naših šol in je s svojim sporočilom obrnjena h koreninam, iz katerih raste tudi današnji šolski dan.

Revija je odprta za zgodovinarje, pedagoge, slaviste in vse šolnike, pa tudi za zgodovinske krožke, ki s svojimi prispevki predstavljajo raziskovalne rezultate s področja zgodovine šolstva od študij, do objav virov, spominskih zapisov in poročil o publikacijah. Objavlja pa tudi bibliografijo za slovensko zgodovino šolstva.

Zbornik za zgodovino šolstva – Šolska kronika je na voljo naročnikom in drugim na sedežu uredništva v Slovenskem šolskem muzeju, Plečnikov trg 1 v Ljubljani.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodnoosvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljanje zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revija izhaja enkrat ali dvakrat letno. Do sedaj je izšla v 38. letnikih.

Revijo, tudi stare letnike, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon 061-1256 152 / fax 061-214 260. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.

KONGRESI, SIMPOZIJ, DRUŠTVENO ŽIVLJENJE

Josip Ipavec in njegov čas

Znanstveni simpozij. Ljubljana, 3. in 4. april 1998

Slovenci imamo razmeroma veliko skladateljev, vendar malokdo dosega tako popularnost kot pripadniki rodbine Ipavec. Njihova priljubljenost se napaja iz dveh virov. Na eni strani iz lepote in prijetnosti glasbe, na drugi strani pa iz njene narodnoprubudne naravnosti. Tako samospevi kot razne druge vokalne oblike in predvsem zbori so ena najbolj povednih vsebin slovenskega osamozaveščanja v 19. stoletju. Temu se tudi ni čuditi. Že šentjurski zdravnik Franc Ipavec je bil zaveden Slovenec in je 1848. leta podpisal peticijo za Združeno Slovenijo. Skupaj z dr. Štefanom Kočevarjem sta predstavljala v svetu vzhodno od Celja pa do slovensko-hrvaške meje tisti sloj slovenskih narodnjakov, ki nam je v vsem narodnem preporodu najbolj manjkal: narodnozavedno slovensko posvetno inteligenco. Prav potomstvo Franca Ipavca nam vzorčno kaže pomen neke trške ali meščanske rodbine za razvoj slovenske meščanske kulture.

Kadar zaslišimo priimek Ipavec, najprej pomislimo na brata Benamina (1829–1909) in Gustava (1831–1908), razmeroma malo pa jih ve, da sta imela še starejšega brata Lojzeta (1815–1849). Vsi trije so bili tako kot oče Franc zdravniki, po materi pa tudi glasbeniki in zlasti skladatelji. Josip Ipavec (1873–1921) »slovenski Mozart«, tudi zdravnik po osnovnem poklicu, je bil Gustavov sin in nedvomno glasbeni vrh naše najbolj znane glasbene rodbine. Njemu je bil posvečen mednarodni interdisciplinarni simpozij, ki sta ga ob izjemnem razumevanju in podpori vodstva ZRC SAZU, zlasti direktorja dr. Ota Lutharja osebno, organizirala dr. Primož Kuret in dr. Igor Grdina.

Interdisciplinarnost si večina organizatorjev slovenskih znanstvenih srečanj predstavlja kot skupno nastopanje predstavnikov različnih znanstvenih disciplin, ne pa skupne obravnave nekega problema. Simpozij o Josipu Ipavcu pa je bil resnično interdisciplinaren, saj so se istega vprašanja lotili literarni zgodovinarji, zgodovinarji, muzikologi, glasbeni poustvarjalci, kot sta dirigent in operni režiser, zdravnica ter farmacevt.

Svet umetnosti v času, ki mu je pripadal Josip Ipavec, je predstavil dr. Matjaž Kmecl. Čeprav se je naslonil pretežno na literaturo, je bil v njegovem nastopu poudarek na trenjih med romantiko in realizmom ter na vplivih naturalizma, realizma in modernizma. Državno-politične probleme istega obdobja v Avstro-Ogrski je obravnaval dr. Vasilij Melik. Zadržal se je na odmevih praznovanja madžarskega milenija in najbolj vidnih izrazih političnih razprtij. Zadnje je v okviru celotne Štajerske še posebno osvetlil dr. Janez Cvirn. Relativiziral je zlasti nemško-slovenske napetosti, ki vendar niso bile takšne, to dokazuje nenazadnje tudi Ipavčevo delovanje, kakršne nam skuša predstaviti takratno časopisje. Vsakdanje življenje slovenskih in nemških Štajercev je obstajalo tudi mimo politike.

V osebni in glasbeni svet Josipa Ipavca je prvi segel dr. Igor Grdina. Zadržal se je na njegovem mladostnem obdobju, zlasti na razmerah v očetovi hiši, ki so jo obiskovali tudi nekateri takratni vidnejši Gradčani iz glasbenega in medicinskega sveta. Seveda ni mogel tudi mimo njegovih prvih glasbenih začetkov. V hiši, kjer je vse dišalo po medicini in izvanjalo v glasbi, je imel mladi Josip razmeroma malo možnosti samostojne izbire. Kljub temu pa so takratne slovenske, avstrijske in evropske razmere, zlasti zadnji dve, še kako vplivale na oblikovanje glasbenega nadebudneža. Dr. Primož Kuret je opozoril še na osebni delež skladateljev Aleksandra Zemlinskega, Oskarja Nedbala in Leoša Janačka. Njegova poglavitna ugotovitev je, da je Josip Ipavec presegel domače razmere, zato je večja priznanja doživel med neslovenci kot pa med rojaki.

Glede na dejstvo, da je bila Ipavčeva opera *Princesa Vrtoglavka* premierno izvedena šele 29. novembra 1997 v Mariboru, velike zasluge zato ima dr. Igor Grdina, so o tem glasbenem delu govorili dunajski muzikolog dr. Hartmut Krones, dirigent Simon Robinson in dramaturg krstne uprizoritve Pavel Mihelčič. Anglež Robinson je govoril o lomljenju odporov proti izvedbi domačih del pri Slovencih in izvajalskih problemih, Mihelčič je poudarjal izvrstno orkestracijo, Krones pa

glasbeno izraznost likov v opernem delu. Njegova ugotovitev, da so glasbena sredstva mojstrsko uporabljena za izražanje občutij, dopolnjuje mnenji obeh predhodnikov, da je bilo to operno delo predolgo zapostavljeno. Kot vzrok za to so pogosto navajali ponesrečen libreto daljne Čopove sorodnice Mare pl. Berksove. Naj na tem mestu dodamo, čeprav to ni v zvezi s simpozijem, da je to »pomankljivost« v slovenski izvedbi odpravil prav Igor Grdina s svojim prevodom libreta. Dr. Danilo Pokorn se je v sklopu obravnave odrskih del Josipa Ipavca zadržal pri doslej bolj znanem baletu *Možiček*, ki sodi med začetke baletne umetnosti pri Slovencih. Premiera je bila leta 1900 v Gradcu, izvedli pa so ga tudi v Olomoucu, Celovcu, Celju, Novem mestu, Trstu, Ljubljani in mogoče celo na Dunaju.

Samospeve Josipa Ipavca sta obravnavala nemški muzikolog dr. Peter Andraschke in njegova mariborska kolegica dr. Manica Špental. S svojimi spoznanji je presenetil zlasti prvi, ki je Ipavca postavil ob bok Robertu Schumanu in Roberlu Franzu. Njegovo zborovsko glasbo je obravnaval mag. Tomaž Faganel, ki je opozoril na dobro glasbeno izobrazenost in izrazne sposobnosti skladatelja, kar pride do izraza zlasti pri njeni instrumentalni spremljavi.

Medicinsko plat skladateljevega delovanja sta predstavila dr. Zvonka Zupanič-Slavec in dr. Aleš Krbavčič. Predstojnica Inštituta za zgodovino medicine ljubljanske medicinske fakultete, ki je slovenske zgodovinarje že nekajkrat prevzela s svojim znanjem in neprikrivano ženskostjo, je na podlagi ohranjene zdravniške knjige poudarila njegovo strokovnost v osnovnem poklicu in nadpovprečnost v okulistiki. Njena spoznanja je na podlagi istega vira dopolnil tudi farmacevt dr. Krbavčič.

Ob simpoziju je izšel tudi knjižni izbor samospjevov Josipa Ipavca v redakciji dr. Danila Pokorna. Besedila so v nemškem originalu in slovenskem prevodu.

Slovenska muzikologija, ki je izjemno aktivna (v naši osrednji zgodovinski reviji nam doslej ni uspelo predstaviti vrste znanstvenih prireditev, ki jih je organiziral prof.dr. Edo Škulj s pomočjo Teološke fakultete), se že dolgo časa ne ukvarja zgolj z Gallusom. Strokovno je »obdelala« že vrsto ljudi, med katerimi bo poslej tudi Josip Ipavec. Če je stroka naredila svoje, pa ostaja vprašanje, kako smo mi pripravljene sprejeti njena dognanja in jih vključiti v naše vedenje o sebi in preteklosti. Glede prvega dovolj pove dejstvo, da opere v Mariboru v času simpozija niso imeli na programu, kar je, milo rečeno, nekoliko prostaško. Zato puščamo ob strani vprašanje zvočnih posnetkov za širšo publiko. Glede preteklosti je želeli, da bomo ob vsem teoretičnem zavzemanju za antropološki pristop k zgodovini, znali to tudi izpeljati. Glasba, ki je eno najbolj elementarnih izraznih čustev, pri Slovencih pa tudi eden simbolov samobitnosti, je premalo zastopana v sintetičnih pregledih slovenske zgodovine. Upajmo, da bo Josip Ipavec poslej v njej ne le kot mojstrski uresničevalec svojih talentov, ne le kot veliki in pomembni Slovenec, ampak predvsem integralni del celostne slovenske podobe.

Že v uvodu smo poudarili velike zasluge ZRC SAZU in direktorja dr. Ota Lutharja osebno pri izvedbi simpozija, k čemur je treba dodati še zahvalo za pomoč ob natisu zbirke samospjevov. Prepričani smo, da ta pomoč ni le sad spoznanja o pomembnosti simpozija in spoštovanja do njegovih organizatorjev in udeležencev, ampak tudi videnja humanističnih raziskav kot dela kulturnega poslanstva. Ta plat slovenskega humanizma je zadnja leta na Slovenskem skoraj povsem odsotna, za kar nosijo krivdo yuppiji slovenske znanosti.

Stane Granda

Trideseta nacionalna konvencija Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij

Boca Raton, Florida, 24.–27. septembra 1998

Letošnjega že tridesetega letnega zborovanja Ameriškega združenja za napredek slavističnih študij (American Association for the Advancement of Slavic Studies) se je, podobno kakor prejšnja leta, udeležilo skoraj tisoč tristo znanstvenikov in raziskovalcev (sociologov, zgodovinarjev,

politologov, pravnikov, literarnih zgodovinarjev ter strokovnjakov drugih humanističnih ter družboslovnih ved), ki se ukvarjajo z raziskovanjem problematike slovanskih dežel in to tako z interdisciplinarnega vidika, kakor tudi z vidika svoje stroke. Večinoma so to raziskovalci, ki imajo svoje domicilne sedeže na ameriških, zahodnoevropskih ter avstralskih univerzah. Omeniti pa velja, da vse več udeležencev prihaja tudi iz držav vzhodne Srednje Evrope ter novonastalih držav na ozemlju nekdanje Sovjetske zveze, še zlasti po družbeno-političnih spremembah v 90-ih letih ter ob postopnem odpiranju teh držav zahodnemu svetu.

Relativno številna je bila tudi slovenska udeležba, še večje pa je bilo število panelov, ki so se ukvarjali s slovenskimi vprašanji. Tako so nekateri paneli obravnavali izključno slovenska vprašanja, nekateri pa so se ukvarjali le s primerjavo nekaterih problemov, ki so podobni slovenskim problemom, bodisi v zgodovini bodisi v sedanjosti.

Ker je bilo vseh panelov več kot 370, bo ta pregled omejen le na tiste, ki so obravnavali vprašanja zgodovine ali sedanjosti na območju slovenskega etničnega prostora ter na območjih nekdanje Jugoslavije in nekatere panele, ki so za slovensko javnost zanimivi spriči aktualnih vsebin.

Paneli, ki so obravnavali vprašanja zgodovine ali sedanjosti na območju slovenskega etničnega prostora, so bili po svojih vsebinah zelo raznoliki. Tako se je eden od panelov, kateremu je predsedovala Carole R. Rogel iz Ohio State University, ukvarjal z novimi raziskovalnimi izsledki o življenju v Sloveniji v 80-ih letih. Aleš Gabrič z Inštituta za novejšo zgodovino v Ljubljani je najprej opisal akcije kulturnih delavcev v 80-ih letih v Sloveniji, oziroma zametke in nastanek tako imenovanega »kroga razumnikov« okrog *Nove revije* in njihovo delovanje. Za njim je Leopoldina Plut-Pregel z Univerze Maryland obravnavala vprašanje jugoslovanskih skupnih šolskih jeder in slovenske reakcije nanje, Božo Repe s Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani pa predstavil oblikovanje novih političnih strank ter njihovo vlogo pri osamosvajanju Slovenije. Komentator panela Dennison I. Rusinow z Univerze Pittsburgh je ugotovil, da se rezultati dela na novoodprtih arhivskih virih po vsebini ne razlikujejo veliko od del, ki so nastala na podlagi časopisnih in ustnih virov, ki so bili dostopni že doslej. Zato je odprl zanimivo dilemo zgodovinske distance, ki jo je že na začetku načela predsedujoča Carole Rogel, in ugotovil, da raziskovanje iz zgodovinske distance na primeru Slovenije v 80-ih letih ne prinaša bistvenih novosti glede te problematike.

Zanimiv je bil tudi panel o slovenskih bratskih podpornih organizacijah na primeru Kranjsko slovenske katoliške jednote (v nadaljevanju KSKJ) oziroma Ameriško-slovenske katoliške unije, kjer so udeležencem najprej prebrali poslan referat Darka Friša o kratkem pregledu zgodovine lokalnega društva št. 8 »Sv. Cirila in Metoda« v Jolietu, Illinois. V nadaljevanju je Bogdan Kolar s Teološke fakultete Univerze v Ljubljani predstavil kratek pregled zgodovine lokalnega društva »Sv. Jožefa« št. 149 v Bridgeportu, Connecticut, Andrej Vovko z Znanstveno-raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti (dalje ZRC SAZU) pa pregled aktivnosti lokalnih društev KSKJ. Gre za panel, katerega udeleženci so na podlagi arhivskih virov obravnavali zgodovine krajevnih društev in na podlagi konkretnih dokumentov predstavili delovanje KSKJ. Pri tem gre na eni strani za delovanje enega manj znanih društev v Jolietu, kjer je še danes sedež KSKJ, na drugi pa za obravnavo zgodovine lokalne skupnosti katoliških Prekmurcev v Bridgeportu, Connecticut, ki predstavlja eno od dveh naselbin v ZDA z relativno veliko koncentracijo slovenskih priseljencev iz Prekmurja.

Slovenske teme je obravnaval tudi panel o vplivih ekonomije na oblikovanje slovenske etnične identitete v zgodovinski in primerjalni perspektivi, ki mu je predsedoval vodja Inštituta za jugovzhodno evropsko zgodovino na univerzi v Gradcu, Karl Kaser. Robert G. Minnich, Američan, zaposlen na univerzi v Bergnu na Norveškem, je spregovoril o kolektivnih identitetah v Kanalski dolini, pri čemer je izpostavil evropske dimenzije zaščite narodnostnih manjšin. Christian Promitzer z Univerze v Gradcu pa je predstavil slovensko etnično identiteto v dominantno agrarnem okolju na južnem Štajerskem na podlagi svojih raziskovanj v Lučanah.

Z vprašanji etničnih identitet se je ukvarjal tudi panel o transformaciji etnične identitete med slovenskimi priseljenci v Avstraliji, Južni Ameriki in na Švedskem. Medtem ko sta se Breda Čebulj-Sajko in Marina Lukšič-Hacin z Inštituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU v precejšnji meri ukvarjali z vprašanjem definicije etnične identitete na primeru Slovencev v Avstraliji in na Švedskem, je referat Zvoneta Žigona (prav tako z Inštituta za slovensko izseljenstvo pri ZRC SAZU) o drugi generaciji slovenskih priseljencev v Argentini ter Urugvaju predstavljal pregled zgodovine naselitve Slovencev v teh državah. Referati omenjenih treh udeležencev pomenijo

pomemben prispevek k razmišljanjem o vprašanih slovenske identitete v različnih okoljih. Ob tem velja omeniti, da bi bilo zanimivo pripraviti podoben panel o Slovencih v ZDA, kjer bi lahko primerjali identiteto Slovencev iz Clevelanda z identiteto Slovencev v zahodnih ameriških državah.

Ko govorimo o etničnih identitetah, ne gre prezreti tudi referata Dennisona I. Russinowa z univerze v Pittsburghu z naslovom »Slovenci, Vendi ali Nemci: primer koroškega obmejnega prostora,« ki ga je predstavil v okviru panela o identiteti v obmejnih deželah. Ob tem velja omeniti zlasti avtorjevo objektivno gledanje na problematiko, kar je razvidno iz dejstva, da je v veliki meri upošteval tudi rezultate slovenskih preučevalcev tega vprašanja.

Udeleženci zborovanja so se posvetili tudi prevajanju iz slovenščine, pri čemer so se sodelujoči spraševali, ali gre pri tem za golo prezentacijo ali pa tudi za adaptacijo tuje kulture. V tem kontekstu je Klaus Detlef Olof s celovške univerze spregovoril o prevajanju slovenske literature v nemškem založniškem okolju, Andrew Baruch Wachtel iz Northwest University o splošnih pogojih za literarno prevajanje slovenskih tekstov v ZDA, Tatjana Žarova iz državne knjižnice za tujo literaturo v Rusiji pa o prevodih iz slovenščine v sodobni Rusiji.

Spodaj podpisani sem pripravil in vodil panel o sedmih letih slovenske demokracije in neodvisnosti. Na tem panelu je Josef Figa iz Hamilton Collegea spregovoril o družbenem in ekonomskem razvoju slovenske družbe med letoma 1990 in 1997, pri čemer je podal predvsem pregled stališč slovenskih razumnikov do tega vprašanja. Referat Vere Klopčič z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani je obravnaval politiko države Slovenije do svojih avtohtonih manjšin v letih 1990–1997. V svojem referatu se je posvetila predvsem primerjavam odnosov slovenske države do manjšin, zlasti odnosa do madžarske ter italijanske manjšine ne eni ter odnosa do ostalih etničnih skupin v Sloveniji na drugi strani. Ugotovila je, da je pravna zaščita obeh avtohtonih narodnih manjšin nadstandardna in da je Slovenija v svoji notranji zakonodaji sprejela vse zakone, ki jih Svet Evrope predvideva za zaščito manjšin v skladu s splošnimi deklaracijami o človekovih pravicah in ostalimi dokumenti. Diskutant Ljubiša (Stevan) Adamovich iz Florida State University je ugotavljal pozitivne elemente v ekonomskem in družbenem razvoju Slovenije v obdobju od razpada nekdanje Jugoslavije do danes, opozarjal pa je na problematiko zaščite neavtohtonih manjšin oziroma priseljencev iz drugih območij nekdanje skupne države. Prof. Bogdan Novak je v nadaljevanju diskusije izpostavljaval vprašanje reciprocitete pri zaščitnih zakonih za italijansko manjšino v Sloveniji in slovensko manjšino v Italiji, vprašal pa se je tudi, koliko je ta posebna zaščita madžarske ter italijanske manjšine stvar ostankov komunističnega sistema v Sloveniji.

Med vsebinsko zelo raznolikimi paneli o slovenskih vprašanih velja omeniti tudi panela o Jožetu Plečniku. V prvem, ki se je ukvarjal s Plečnikom in mestno arhitekturo, je Robert G. Dyck z Virginia Tech University predstavil Ljubljano kot klasičen primer urbane arhitekture, Peter Krečič z ljubljanske univerze Plečnikove načrte za Ljubljano, William Singer pa Plečnika ter njegove učence. Na drugem panelu, ki se je ukvarjal z vprašanjem Plečnika v zgodovinskem konceptu, pa je Christopher Long s teksaške univerze v Austinu obravnaval Plečnika na Dunaju in v Pragi kot primer iskanja arhitekturne in kulturne identitete, Debra Schacter z Univerze Trinity arhaični Plečnikov modernizem, Andrew Herscher s harvardske univerze pa je spregovoril o Plečniku med tehnologijo in modernizmom.

Kot smo že uvodoma omenili, so se udeleženci zborovanja ukvarjali z vprašanji zgodovine ter sedanjosti tudi na ostalih območjih nekdanjega skupnega jugoslovanskega prostora. Tako so udeleženci na enem od panelov, ki ga je organiziral in vodil Jacques Lavesque z Univerze Quebec v Montrealu, obravnavali vprašanja razvoja etnično-federalističnih pokomunističnih držav v Evropi na primeru Rusije in Zvezne republike Jugoslavije. Medtem ko je Lenard Joseph Cohen z Univerze Simon Fraser v Kanadi analiziral kosovsko vprašanje in vprašanje jugoslovanskega političnega razvoja, se je Reneo Lukic z Univerze Laval v Kanadi v svojem referatu spraševal, »koliko časa bosta Srbija in Črna gora še skupaj.« Ob omenjenih referatih, ki sta obravnavala jugoslovanske probleme, pa je Allen Lynch z Univerze Virginija prikazal sodobne probleme integritete ruske federacije. Udeleženci tega panela so tudi poskušali primerjati kanadsko situacijo v zvezi s quebeškim vprašanjem (v Quebecu so doslej že dvakrat neuspešno izvedli referendum za odcepitev te zvezne enote od Kanade).

S kosovskim vprašanjem so se ukvarjali tudi udeleženci panela o perspektivah mirne demokratične tranzicije, kjer je srbski lobi relativno uspešno predstavil svoje poglede glede Kosova,

predvsem z vidika interesov srbskega naroda na Kosovu. Panelu je predsedoval znani novinar *New York Timesa*, David Binder, avtor številnih člankov, ki že od začetka balkanske krize (od slovenske desetdnevne vojne dalje) izhajajo na prvih straneh tega uglednega časopisa. Panela so se udeležili: Dušan Bataković (Inštitut za balkanske študije v Zvezni republiki Jugoslaviji), Željko E. Suster (Univerza New Haven), Gojko Milos Vučković (Univerza Južna Kalifornija) ter Iur Zherka (Ministrstvo za delo ZDA).

Zanimiv je bil tudi panel o jugovzhodno-evropski ekonomski iniciativi in perspektivah ekonomskega sodelovanja na Balkanu, kateremu je predsedoval Ljubiša (Stevan) Adamovich s Florida State University, sodelovalo pa je lepo število srbskih ekonomistov z obeh strani oceana. Pri tem velja omeniti zlasti Oskarja Kovača in Djordja Petrovića.

V okviru panela o vzhodnoevropskih percepcijah Balkana je bil zanimiv referat Patricka H. Pattersona z Univerze v Michiganu o pogledih Slovencev ter njihovih sosedov na meje Balkana v letih razpadanja Jugoslavije.

Eden od panelov, ki ga je organiziral ameriško-hrvaški ekonomist Joseph T. Bombelles (Univerza John Carroll), se je ukvarjal z vprašanji regionalizma na Hrvaškem. Najprej je hrvaška ekonomistka Dubravka Jurlina Alibegović (Ekonomski inštitut, Zagreb) na podlagi številnih tabel predstavila velike razlike v ekonomski razvitosti posameznih hrvaških županij. Pozornost je vzbudil zlasti referat Juraja Padjena (Univerza v Zagrebu) o posebnem položaju Istre, pri čemer je Istro uvrstil med evropske regije, njeno prometno lego na obrobju hrvaškega ozemlja ter njene posebnosti v zvezi z etnično situacijo pa označil kot »nesrečne značilnosti Istre«. S tem je dejanske komparativne prednosti Istre v primerjavi z ostalimi hrvaškimi županijami ocenil negativno. V razpravi so udeleženci panela popravljali ta stališča z vidika hrvaškega vključevanja v evro-atlantske povezave in ugotavljali, da je ravno istrska regija tista, ki bo Hrvaški olajšala te povezave. Ob tem so razpravljavci še opozorili na dejstvo, da ima regionalizem drugačen pomen v državah z več kot stoletno tradicijo (na primer v Franciji ali Veliki Britaniji), kot pa v novonastalih državah.

Z istrskim regionalizmom se je v okviru panela o komparativnih perspektivah korenin konfliktov v posovjetski eri ukvarjala tudi Pamela Ballinger z Univerze John Hopkins, ki je obravnavala istrsko regionalistično gibanje kot primer vizije za kooperacijo med Hrvaško, Slovenijo ter Italijo.

Zanimiv je bil tudi panel o priseljenskih ženah v Združenih državah. Udeležence so obravnavale značilnosti kulturnega prilaganja priseljenih albanskih žena na ameriško stvarnost (Brikena Brill z Univerze v Michiganu in Aida Orgocka z Univerze v Illinoisu), vprašanja tranzicije ukrajinskih žena po drugi svetovni vojni v ZDA (Marian Jean Rubchak z Univerze v Valparaisu) in vprašanja položaja ruskih žena, ki so se poročile z Američani z namenom priselitve v Združene države (Lynn Visson iz Združenih narodov).

Za slovensko javnost je bil prav gotovo zanimiv panel, ki je obravnaval odnose med Avstrijo in Južnimi Slovani od leta 1848 do danes. Organiziralo ga je Društvo za avstrijsko in habsburško zgodovino, ki ima svoj sedež pri Stolicy za avstrijsko zgodovino na Univerzi v Minnesoti. Gre za inštitucijo, ki je zaživela ob podpori avstrijske vlade, ko je le-ta v začetku 70-ih let Univerzi v Minnesoti dala na razpolago darilo v znesku milijon dolarjev, iz katerih obresti se še danes financira delovanje stolice. Pod predsedstvom Barbare Lawatsch Boomgaarden z Univerze v Minnesoti sta svoje referate predstavila Alojz Ivanisevic z dunajske univerze, ki je orisal avstrijsko-južnoslovanske odnose po letu 1945, ter Arnold Suppan z Inštituta za vzhodno- in jugovzhodno Evropo dunajske univerze, ki je predstavil odnose med Avstrijo in Jugoslavijo v letih 1918 do 1938 kot sosedske odnose med prijatelji oziroma sovražniki.

Precej pozornosti je pritegnil tudi panel o ponovni evalvaciji zgodovine vzhodne Srednje Evrope v obdobju 1945–1953 iz perspektive odnosov po hladni vojni, v okviru katerega je Catherine McCarthy z Univerze v Dubuque obravnavala zgodovino kolektivizacije kmetijstva v Jugoslaviji v letih 1948 in 1949.

Pozornost slovenskih udeležencev konvencije so vzbudili tudi nekateri drugi paneli. Med njimi naj omenimo le tiste, ki so se ukvarjali s širjenjem Severnoatlantske vojaške zveze (v nadaljevanju NATO). Enemu od teh je predsedoval politolog slovenskega porekla Karl W. Ryavec, zanimiv pa je bil tudi panel, ki je obravnaval Poljsko, Češko ter Madžarsko na predvečer širitve NATO, kjer je beseda tekla zlasti o problemih demokratizacije in vojaških reform v omenjenih državah.

Na enem od panelov, kjer so govorili tudi o porajajočih se varnostnih sistemih v Srednji Evropi, je Eva S. Jenkins z Univerze v Miamiu spregovorila o potencialnih vplivih širitve NATO na države, ki niso vključene v prvi krog širitve. Problematiko je predstavila na primeru Slovaške, pri čemer je izpostavila vprašanje morebitnih negativnih vplivov na procese demokratizacije. Daniel N. Nelson je za tem razglabljal o srednjeevropski politiki in širitvi NATO, Marybeth P. Ulrich z ameriške letalske akademije pa o vplivu širitve NATO na demokratizacijo v vojski. Vsi trije referenti so obravnavali tudi notranje ameriške aspekte širitve NATO, še zlasti njeno financiranje, saj gre pri tem za milijarde dolarjev, ki jih bodo morali poravnati ameriški davkoplačevalci. Na to se navezujejo tudi vprašanja drugega kroga širitve te vojaške zveze, ki je odvisen ravno od uspešnosti in cene prvega kroga širitve.

V okviru omenjene konvencije so priredili tudi praznovanje ob 25-letnici Društva za slovenske študije (Society for Slovene Studies) v obliki slavnostne večerje. Na njej sta prisotnim spregovorila nekdanji ter sedanji predsednik društva, Carole Rogel in Tom Priestly, medtem ko je nekdanji dolgoletni predsednik društva Rado Lenčec poslal zbranim faks s pozdravnim govorom. Carole Rogel se je v svojem nagovoru spomnila predvsem začetkov organiziranja slovenskih študij v ZDA, Tom Priestly, ki je bil med drugim tudi dolgoletni urednik društvenega glasila *Slovene Studies*, pa je obujal spomine na čase svojega urednikovanja in tudi na svoje delo v Selah na Koroškem, kjer je obravnaval posebnosti slovenskega koroškega dialekta. Udeležence slovesnosti je v posebnem pozdravnem govoru pozdravil tudi slovenski veleposlanik v ZDA Dimitrij Rupel.

Matjaž Klemenčič

De te fabula narratur, dr. Ivan Oražen! (O Tebi govorimo, dr. Ivan Oražen)

*Srečanje Oražnovcev ob 130. obletnici rojstva dr. Ivana Oražna
in 80. obletnici Medicinske fakultete v Ljubljani, Kostanjevica na Krki, 10. oktober 1998*

Drugo soboto v oktobru 1998 je starodavno mesto pod Gorjanci, naše Benetke, rojstni kraj dr. Ivana Oražna (1869–1921), dobrotnika Medicinske fakultete in slovenskega naroda, gostilo slovensko zdravniško srenjo. V s sončnimi žarki obsijanem mestu se je v njegovo čast zbralo več kot 260 zdravnikov in zobozdravnikov, Oražnovcev, njihovih najbližjih in prijateljev. Predsedniku odbora za srečanje Oražnovcev vseh generacij prof.dr. Stanetu Repšetu in članom odbora Jožetu Kokovniku, Josipu Kulišu in Nastji Omahen Babšek so bili najlepše plačilo za prisrčno srečanje navdušeni obrazi, objemi in poljubi, stiski rok in spomini, spomini...

Zbrane je na sijajnem samostanskem dvorišču po *Zdravljici* v odsotnosti dekana M.F. nagovoril prof.dr. Dušan Sket in označil pomen donacije dr. Ivana Oražna za Medicinsko fakulteto in slovenski narod. Predsednik Slovenskega zdravniškega društva prof.dr. Pavel Poredoš se je zahvalil pobudniku in organizatorjem srečanja. Spregovoril je o duhu tovarštva, ki je vladal med stanovalci Oražnevega dijaškega doma in njegovem pomenu kot prepotrebni strehi nad glavo, kjer si si lahko sposodil vse, od kravate do srajce, od hrane do denarja. Predsednik Zdravniške zbornice as.mag. Marko Bitenc je poudaril medsebojno reševanje problemov kot lastnost, ki so jo številni Oražnovci prenesli na pomembna mesta v slovenskem zdravstvu.

VITA MORTUÓRUM IN MEMORIA EST PÓSITA VIVÓRUM. (Življenje mrtvih ostaja v spominu živih.)

As.mag. Zvonka Zupanič Slavec je predstavila delo in življenje, zajeto v knjigi, ki sta jo napisala skupaj s prim.dr. Francem Štolfo: *Dr. Ivan Oražen – dobrotnik Medicinske fakultete*. Dr. Ivan Oražen je bil domoljub, človek revolucionarnih pogledov in pripadnik Narodno napredne stranke, ki sta jo vodila Hribar in Tavčar, poštenjak, ki se je brez dlake na jeziku bojeval proti Avstrijcem, za skupno življenje Slovencev, Hrvatov in Srbov v domovini južnih Slovanov, Jugoslaviji.

Človeški spomin je kratkoživ in nemalokrat zabriše spomine, zato le redki vedo, da je bil zdravnik, da je del poslanstva opravil kot strokovnjak, sprva ob bolniški postelji v ljubljanski bolnišnici, nato kot praktični zdravnik v zasebni praksi. Ob izbruhu prve balkanske vojne se je odzval pozivu srbskega Rdečega križa in se z nekaterimi kolegi napolil v vojaško bolnišnico v Niš in tam sedem tednov zdravil ranjence, pretežno z bitke pri Kumanovem. Po vrnitvi je napisal pretresljivo knjižico *Med ranjenimi srbskimi brati*. Ob začetku prve svetovne vojne je bil zdravnik prostovoljec v cesarsko-kraljevi rezervni bolnišnici št. 2 v Ljubljani. Oblasti so ga kot politično nezanesljivega leta 1916 z dekretom premestile v graško rezervno bolnišnico Eggenberg, proti njemu pa je vlada na Dunaju pripravila obtožbo zaradi veleizdaje. Njegova močna in premočrna osebnost je bila kažipot številnim somišljenikom, zato so ga že leta 1907 izbrali za vodjo Slovenske sokolske zveze in leta 1919 za starosto Jugoslovanske.

Rodil se je 8. februarja 1869 v Kostanjevici na Krki kot nezakonski otrok Ivane Oražen in neznanega očeta, domnevno sodnika v Kostanjevici. Po končani osnovni šoli se je vpisal na eno ljubljanskih gimnazij. Višje gimnazije v Ljubljani ni uspešno končal. Prepisal se je v Novo mesto, ponovil zadnji razred in leta 1889 maturiral. Vpisal se je materi navkljub na medicino. Splet neugodnih razmer na Dunaju je bil verjetno razlog, da je študiral kar enajst let. Februarja 1900 je promoviral za doktorja medicine na graški medicinski fakulteti.

Sekundariat je opravil v ljubljanski deželni bolnišnici. Poročil se je marca 1902 s 25-letno Evgenijo Auer, vdovo po c.kr. upokojenem mornariškem poročniku Janu Dejaku. Auerjevi so imeli v lasti pivovarno in so veljali za bogato ljubljansko družino. S pivom so oskrbovali 38 ljubljanskih gostiln in nekaj časa tudi sami imeli pivnico. Leta 1909 sta se Oražnova odločila in posel prodala pivovarni Union.

Leta 1906 je bil Oražen izvoljen v mestni svet, leta 1908 pa tudi v deželni zbor. S svojimi stališči je bil tm v peti Nemcem in njihovim slovenskim podrepnikom. Zato je leta 1910 zapustil deželni zbor in se posvetil stroki, sokolstvu in ženi. Temu razočaranju se je pridružila še bolezen soproge Evgenije-Ženi. Devet let jo je negoval in se zato tudi preselil v hišo na Dolenjski cesti, blizu gozda. Leta 1919 ga je za vedno zapustila.

Po prvi svetovni vojni je postal predsednik zdravstvenega sveta in poskrbel, da so na odgovorna mesta prišli sposobni zdravniki slovenskega rodu. Leta 1919 je bil imenovan za šefa zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istro, podrejenega ministrstvu za zdravstvo v Beogradu. Danes bi temu rekli minister za zdravstvo.

Pretesen zaradi izgube Koroške na plebiscitu leta 1920 je umrl v Ljubljani 11. marca 1921. Časniki so poročali, da je bil njegov pogreb tako veličasten kot le Bleiweisov in Krekov. Pokopali so ga pri sv. Krištofu.

DAT, DONAT, DEDICAT. (Daje, podarja, posveča.)

Z oporoko je zapustil svoje veliko premoženje tedaj še nepopolni medicinski fakulteti. Takole je bilo zapisano 22. decembra 1919: »Stanovanje v Oražnovem dijaškem domu, t.j. v Wolfovi ulici in na Dolenjski cesti, pristoji slušateljem ljubljanskega vseučilišča, ki so slovenske narodnosti. Prednost imajo nezakonsko rojeni. Zakonsko rojeni dobe le preostala mesta. Kolikor bi potem še preostalo, podeliti jih je medicincem srbske in hrvaške narodnosti, obojim enako število, a tudi pri tem imajo izključno prednost nezakonski. Ako bi tudi potem vsa mesta ne bila podeljena, podeliti je ta mesta slušateljem drugih ljubljanskih fakultet, toda samo nezakonskim in ne bogoslovcem.«

Njegov zaklad je bil leta 1960 predelan v dekanske insignije, v dekanske verigo in dekanski prstan. Medicinska fakulteta se ga s spoštovanjem spominja in iz leta v leto študentom podeljuje Oražnova priznanja. Pred dvema letoma je v njegovi rojstni hiši v Kostanjevici uredila spominsko sobo, ki je prerasla v svojevrstni muzej zdravništva, zdravniške humanosti in tovarištva.

MEMINISSE IUUVABIT. (Spomini bodo prijetni.)

Po ogledu rojstne hiše smo se podali v streljaj oddaljeno gostilno Žolnir. V njo je zahajal inženir Ressel in po naslovu »inženir« je dobila gostilna ime (inženir, ženin, žolnir). Bila je prava veselica. Nenavadni izbruh zadovoljstva, ki je v zdravniških vrstah izjemen, ob nazdravljanju in »štemplih« so Oražnovci vseh generacij obujali spomine na bivanje v Oražnovem dijaškem domu, ki je sprejel prve stanovalce že leta 1925.

Veseljje je bilo poslušati pripovedovanje resnih zdravnikov, profesorjev, o *Tempora mutantur et nos mutantur in illis*. Zvrstili so se od najstarejših, dr. Huberta Puppisa, dr. Srečka Košute in dr. Mirka Drobniča, do »mlajših«, doktorjev Miroslava Vuge, Dušana Lavrenčiča, Zdenke Lojk, Slavice Lotrič-Pentek, Franca Pogačarja, Božene Ravnihar, Vinka Ravniharja, Dušana Ščuke, vseh treh Kulišev in Maksa Pena. »Naša soba je bila boljša... Ne, naša je bila boljša,« pozimi največkrat hladne, so se jih stanovalci spominjali, čeprav je večina uporabljala pri učenju anatomije »štrepmašino«, ki je omogočala »štrepbanje« v topli postelji. Tako dr. Jože Kokovnik-Šiki.

Minili so časi, ko je dr. Pentkova v domu na Dolenjski kuhala krompir v oblicah, ko je bilo treba gospodu Majcnu, hišniku in dobri duši, plačati 1 dinar, če si hotel po 11. uri v dom, in 1,5 dinarja po tem času. Pri hranarini šest dinarjev kar velik izdatek. Dekleta niso imele vstopa v dom, čeprav je hiša včasih ličila na božjo pot! Toda, kot je pripovedoval prim.dr. Srečko Košuta, se je na skrivnoma dalo priti v dom, mimo gospoda Majcna. Tudi sam se je splazil po brucovanju v dom skozi ozko »špranjo«. Ko je šla skozi glava, je za njo zdrsnilo še telo. Kot pri podlasici! V gostilni »Pri Zahci« je igral prvo violino. Ob spremljavi Hanca in rojaka Miška Kranjca na cimbalah so prekmurčani odprli žepe. Kar med strune so zatikali denar!

In potegnil je, čisto kot v starih časih: *Mi smo same stare bajte,
mislimo na stare cajte,
ko se bruc še ni rodil... i.t.d.*

In vsi smo pritegnili. Pozno zvečer smo se razšli, v Ljubljano, Maribor, Celje, Novo Gorico, Koper, Jesenice... z upanjem in željo, da se zopet srečamo v tem lepem mestu. Najbolj vztrajni so praznovanje nadaljevali v Ljubljani.

Štempelj? Zakaj ne! Nasvidenje, dragi kolegi in prijatelji!

Franc Štolfa

Množične smrti na Slovenskem 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev

Izola, 22.–24. oktober 1998

V Izoli je od 22. do 24. oktobra 1998 potekalo 29. zborovanje slovenskih zgodovinarjev z naslovom *Množične smrti na Slovenskem*, ki sta ga organizirali Zveza zgodovinskih društev Slovenije in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Zborovanja, sofinancirali sta ga Ministrstvo za znanost in tehnologijo in Ministrstvo za šolstvo in šport, podprli pa občini Izola in Koper ter Vinakoper, se je udeležilo okrog 260 slovenskih zgodovinarjev. 20 vabljenih predavateljev iz Slovenije in zamejstva je poskušalo orisati problem masovne smrti v našem prostoru skozi zgodovino. Krvave vojne, epidemije in naravne katastrofe (poplave, potresi, lakote...) so namreč tudi pri nas zahtevale svoj davek, plačljiv s človeškimi življenji.

Udeležence je prvi dan zborovanja v Kulturnem domu najprej pozdravil predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije Stane Granda, sledila sta še županja izolske občine Breda Pečan, ki je izrazila veliko zadovoljstvo, da je bila prav Izola izbrana za kraj srečanja slovenskih zgodovinarjev, in predsednik Zgodovinskega društva za južno Primorsko Salvator Žitko.

Kot prvi referent je nastopil Darko Darovec (Vpliv množičnih smrti na gospodarsko in socialno podobo Istre skozi stoletja), ki se je v prispevku omejil na obdobje beneške vladavine v Istri (13. do 18. stoletje), zanj so značilne številne socialne, etnične in gospodarske spremembe, pod vplivom množičnih smrti usodne za nadaljnji razvoj dogodkov na istrskem polotoku. Od 13. do srede 16. stoletja se je severnoistrsko gospodarstvo s Koprom in Piranom kljub pogostim pojavom kuge in malarije uspešno razvijalo. Do konca 17. stoletja je sledil gospodarski in socialni padec kot posledica pogostih bolezenskih epidemij in neugodnih gospodarskih gibanj. Močan upad števila prebivalstva so poskušali rešiti s kolonizacijo novih priseljencev iz bližnjih balkanskih dežel. Vendar pa je prišlo do nesoglasij med staram in novim prebivalstvom ter med mestom in podeželjem, kar je v 19. in 20. stoletju vodilo v nacionalne konflikte.

Rajko Bratož (Vesti o usodi tukajšnjega prebivalstva v antiki) je na začetku najprej izpostavil problem virov, ki jih za obravnavano obdobje skoraj ni, in specifično vlogo slovenskega prostora v antiki. Ugotovil je, da je največ ljudi umrlo v vojnah. Relativno malo je bilo smrtnih žrtev zaradi različnih epidemij ali potresov oziroma drugih naravnih nesreč. – Peter Štih (Ob naselitvi Slovanov vse pobito?) je spregovoril o pomenu naselitve Slovanov v vzhodnoalpski prostor konec 6. stoletja in o mnenjih, ki so se glede tega izoblikovala v slovenski historiografiji. Poskušal je odgovoriti na v naslovu zastavljeno vprašanje in na koncu opozoril še na fenomen izginotja posameznih zgodnesrednjeveških ljudstev iz zgodovine (npr. Avarov). – Sledil je Vasko Simoniti (O vojni, množični smrti, domovini, njenih junakih in mitu kot »strašnem« opozorilu) z referatom o vplivu obdobja turških bojev na oblikovanje nekaterih slovenskih mitov in o množičnih žrtvah turškega nasilja (požiganje, ropanje, skrunjenje in ubijanje) na našem ozemlju.

Popoldanski del je začela Marta Verginella (Spremembe občutja smrti). Orisala je doživljanje smrti in pojmovanje življenja skozi različna obdobja zgodovine. Dolga stoletja je bilo v družbi prisotno tradicionalno doživljanje smrti z obrednimi prvinami umiranja, potem pa se od 18. stoletja dalje vedno bolj uveljavlja razsvetljeno pojmovanje življenja, ki se ga proslavlja, medtem ko je smrt potisnjena na obrobje. V širšem slovenskem prostoru se krščansko in razsvetljeno pojmovanje življenja soočita v petdesetih in šestdesetih letih 19. stoletja.

O naravnih nesrečah pri nas in o njenih žrtvah je s stališča geografa spregovoril Milan Orožen Adamič (Žrtve naravnih nesreč v Sloveniji). Glede na pestrost slovenske pokrajine, ki jo oblikujejo Alpe, kraški Dinaridi, obrobje Panonske kotline in Sredozemsko primorje, se pri nas srečujemo z različnimi naravnimi pojavi in široko paletto nesreč. Vendar je za Slovenijo značilno, da je v naravnih nesrečah zelo malo smrtnih žrtev, ogromna pa je materialna škoda. Največ ljudi pri nas je umrlo v snežnih plazovih, na drugem mestu so potresne žrtve, sledijo smrtni primeri zaradi poplav, strel, neurij, požarov, burje, izjemne vročine ali snežnih padavin.

Duška Žitko je v svojem referatu (Nesreče na morju) predstavila nekaj votivnih podob pomorcev iz Slovenske Istre, ki so se pred odhodom na morje zaobljubili in priporočili svojim zavetnikom, po vrnitvi domov pa v zahvalo darovali podobo. V primerjavi s prvotnim številom se je ohranilo zelo majhno število votivnih podob. Največjo zbirko hrani župnijska in romarska cerkev v Strunjanu.

Jože Hudales (Smrt in smrtnost v 19. stoletju) je poskušal podrobneje analizirati razlike v smrtnosti po posameznih slovenskih pokrajinah v 19. stoletju; posebej ga je zanimala visoka umrljivost otrok, ki je bila za to obdobje prav katastrofalna. V prvih letih življenja je namreč umrlo od 30 % do 40 % vseh rojenih. – Z referatom o slovenskih izseljencih v Ameriki in nesrečah, ki so jih doletele zaradi slabih delovnih pogojev in razmer, v katerih so delali, ter z ugotovitvijo, da natančnega števila vseh slovenskih fantov in mož, ki so v Ameriki izgubili življenje, ne bomo ugotovili, je Darko Friš (Slovenski izseljenci v ZDA in delovne nesreče) zaključil prvi dan zborovanja. – Zgodovinarji so se nato udeležili kratkega večernega sprejema v hotelu Riviera, ki ga je pripravila izolska županja Breda Pečan.

Naslednji dan je kot prvi nastopil Peter Svetina (Krvavi zločin in vojska detektivov), ki je opisal začetke slovenske kriminalke in težišče postavil na kriminalno dejanje kot obvezni motiv za zgodbe te vrste. Med pisce slovenskih kriminalk je uvrstil Jakoba Alešovca, Silvestra Košutnika, Frana Milčinskega, Iva Šorlija, Januša Golca, Ljubo Prenner in Frana Josipa Knafliča. Ugotovil je, da je najpogosteje uporabljeno kriminalno dejanje pri omenjenih piscih prav umor. – Marko Waltritsch (Prvi goriški kronist Giovanni Maria Marusig in njegovi opisi nasilnih smrti v Gorici) je predstavil prvega goriškega kronista Marusiga in njegovi najpomembnejši deli. Prvo govori o nasilnih smrtih v Gorici od 1641 do 1704, med katerimi so najpogostejše nesreče, samomori, nasilne smrti in tudi smrtno obsodbe. Drugo delo pa opisuje goriško kugo leta 1682, ki je zahtevala skoraj petsto žrtev.

Zvonka Zupanič-Slavce (Epidemije na Slovenskem) je z medicinskega vidika predstavila najpogostejše nalezljive bolezni, ki so pestile slovensko prebivalstvo v različnih obdobjih zgodovine in ki so terjale veliko več smrtnih žrtev kot vse vojne, lakote ali naravne katastrofe. Tako lahko v srednjem veku zasledimo epidemije kuge, koz in pegavega tifusa. V 19. stoletju so razsajale črne koze, kolera in tuberkuloza. Posebnost ob koncu prve svetovne vojne pa je bila španska gripa, ki je zahtevala ogromno žrtev v relativno kratkem časovnem obdobju.

Branko Marušič (Slovensci in vojne v letih 1848–1866) je naštel kar lepo število vojn, v katerih so kot avstrijski vojaki sodelovali tudi Slovenci, ki so umirali na bojnem polju in v ujetništvu, pa tudi kot vojaški begunci. – S podatki o vojaških in civilnih žrtvah med Slovenci v 1. svetovni vojni nas

je seznanila Petra Svoljšak (Poizkus ocene vojaških in civilnih izgub (žrtev) med prvo svetovno vojno). Poudarila je, da so viri za ugotavljanje vseh padlih vojakov številni in raznovrstni, vendar pa ne dokončni in je zato težko podati točno oceno vseh žrtev.

O žrtvah druge svetovne vojne je v popoldanskem delu razpravljala Jože Dežman (Talci zgodovine!). Ocenil je, da je bilo med Slovenci med vojno od 70.000 do 80.000 vojniških žrtev, kar pa ni končen podatek, saj se podatki še zbirajo. Med žrtvami so bili tako partizani kot njihovi nasprotniki, ki se lahko omenjajo šele v zadnjem času. – Marjan Žnidarič (Krvni davek bombnih napadov na Maribor med 2. svetovno vojno) je postregel s podatki o številu bombnih napadov in njihovih žrtev v mestu, ki je od januarja 1944 do aprila 1945 doživelo 29 bombnih napadov; ti so terjali velik krvni davek med slovenskim civilnim prebivalstvom. Umrlo je 483 ljudi, ranjenih pa je bilo 352.

Nevenka Troha (Genocid ali kaznovanje fašističnih zločinov: kdo so bili usmrčeni maja 1945 v Tržaški pokrajini) je poskusila analizirati število usmrčenih po 2. svetovni vojni v Tržaški pokrajini, medtem ko se je s problemom žrtev na Goriškem v istem obdobju spopadla Nataša Nemeč (Nacionalna struktura množične smrti na Slovenskem aprila in maja 1945 s poudarkom na Primorski). – Kot zadnji sta nastopili Mojca Šorn in Tadeja Tomižek-Rihtar, ki sta predstavili petletni projekt nacionalne zbirke »Žrtve 2. svetovne vojne in zaradi nje« v Sloveniji, s katerim se bo popisalo vse žrtve 2. svetovne vojne pri nas. Popis bo zajel celotno območje današnje Slovenije za obdobje od aprila 1941 do junija 1945, tematsko pa je razdeljen na žrtve na partizanski strani in žrtve na partizanom nasprotni strani.

Po kratkem odmoru je sledil občni zbor Zveze zgodovinskih društev Slovenije. Predsednik ZZDS Stane Granda je poročal o delu zveze v zadnjih dveh letih. Prebrani sta bili poročili uredništva *Kronike* in *Zgodovinskega časopisa*. Sledilo je še poročilo nadzornega odbora ZZDS. Udeleženci so po kratki obravnavi sprejeli predlagani novi statut. Razrešeno in ponovno izvoljeno je bilo novo-staro vodstvo ZZDS. Za predsednika je bil zopet potrjen Stane Granda, imenovana sta bila dva podpredsednika, Franc Rozman in Jure Perovšek, tajnica ostaja Barbara Šatej. Za nadzorni odbor so bili ponovno izvoljeni predsednik Aleš Gabrič ter člana Bojan Godeša in Žarko Lazarevič. Predsednik častnega razsodišča je še naprej Franc Rozman, člana pa Ignacij Voje in Eva Holz. Glavni in odgovorni urednik *Zgodovinskega časopisa* ostaja Vasilij Melik, namestnik glavnega urednika pa Janez Stergar. Urednica *Kronike* bo še naprej Eva Holz.

Po napornem dnevu so se zgodovinarji z avtobusi odpeljali v Marežige, kjer jim je tamkajšnje turistično društvo priredilo prijeten in družaben večer ob zvokih harmonike in nastopu lokalne pesnice in pisateljice Nelide Štok-Vojška, ki je prebrala nekaj domačih istrskih prigod.

Zadnji dan zborovanja je že skoraj tradicionalno rezerviran za izlet. Tokrat so se udeleženci pod strokovnim vodstvom odpeljali čez mejo na tržaški in goriški Kras, ustavili so se v Štivanu in na Oslavju in prijeten izlet po slovenskem zamejskem ozemlju zaključili s kosilom v Šempetru pri Gorici.

Z veseljem ugotavljamo, da je bilo tudi letošnje zborovanje vsebinsko in organizacijsko zelo uspešno. Dobro obiskana predavanja in prijetno razpoloženje je zaznamovalo tridnevno srečanje zgodovinarjev, ki so bili zopet deležni novih spoznanj in najnovejših zgodovinskih izsledkov.

Barbara Šatej

Poročilo predsednika Zveze zgodovinskih društev Slovenije o delu za obdobje 1996–1998

Čenjeni gostje, drage kolegice, spoštovani kolegi!

Vsa današnja poročila o razmerah v Sloveniji se začinjajo z opozorilom, da je slovenska družba v tranziciji. Čeprav smo si prizadevali, da bi se takim oznakam za naše delo izogibali, jo vendar moramo omeniti. Tranzicija je v slovenskem zgodovinoписju večplastna. Na eni strani je bila na ljubljanski Filozofski fakulteti izvršena menjava generacij, v zadnjih letih smo izgubili nekaj

najuglednejših zgodovinarjev, za katere smo domnevali, da brez njih ne bo šlo. Kakor jih na eni strani kot ljudi in strokovnjake zelo pogrešamo in jim na tem mestu izrekamo našo najgobjlo zahvalo za vse opravljeno delo in za našo vzgojo, na drugi strani z veseljem ugotavljamo, da so sijajni profesorji imeli sijajne učence. Naši spoštovani kolegi se ne uveljavljajo samo doma, ampak tudi v tujini. Prav v tem vidiku že v veliki meri prekašajo starejše generacije, ki, to moramo priznati, takih možnosti niso imele.

Druga vsebina velikih sprememb, ki smo jim priča v našem zgodovinarskem cehu, je vse večje uveljavljanje mariborskega zgodovinskega oddelka tamkajšnje Univerze. Kljub velikim dvomom in nezaupanjem pred odpiranjem možnosti univerzitetnega študija zgodovine v Mariboru, se je pokazalo, da so bile takšne odločitve pravilne.

Izjemnega pomena za razvoj naše stroke je tudi razmah Znanstvenoraziskovalnega središča v Kopru, ki se vse bolj oslanja na lastne sile. Kolege opozarjam na njihovo izjemno kvaliteto revijo *Annales* in jo najtopleje priporočam. Upajmo, da se bo kaj podobnega v bližnji prihodnosti zgodilo tudi v Prekmurju. Imajo že domač kader, ki se je uspešno predstavil tudi na našem spomladanskem srečanju v Mariboru. Njegova velika odlika je, da zna madžarsko.

Četrta velika značilnost dogajanja v slovenskem zgodovinopisju v zadnjih letih je izreden porast kvalitete na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, kjer izjemno sposobna mlajša generacija pripravlja monografije o zgodovini Slovencev v 20. stoletju.

Posledice teh velikih sprememb, za katere nima Zveza zgodovinskih društev za Slovenijo (ZZDS) nobenih zaslug, vplivajo pa na njeno delo, je izreden porast zgodovinskih del, pa naj bodo to številne monografije ali pa razprave v zgodovinskih revijah. Na tem mestu je treba izreči žalostno pripombo na naš račun, namreč, da premalo beremo in spremljamo novosti. Na podlagi sicer nepopolnih informacij imam občutek, da nova zgodovinska spoznanja težko prehajajo v pouk zgodovine.

ZZDS se je morala tudi organizacijsko prilagoditi tranziciji. V teh dveh letih je dejansko že delovala predvsem kot povezovalni organ društev, saj naj bi individualnih članov naše zveze po novem ne bilo več, ampak naj bi bil ves poudarek delovanja na lokalnih in regionalnih društvih. Po naši evidenci delujejo naslednja društva: ljubljansko, dve mariborski, ptujsko, celjsko, gorenjsko, pomursko, koroško, severnoprimeško, južnoprimeško, v Novem mestu, Škofji Loki, Metliki, v Konjicah, Gornji Radgoni in na Bledu ter klub geografov in zgodovinarjev v Celovcu.

Na podlagi informacij, ki pa na zvezo še ne prihajajo sistematično in ostaja ureditev medsebojnega obveščanja naloga prihodnjega odbora, lahko ugotavljamo, da delujejo različno uspešno. Izjemno delovna so ljubljansko, južnoprimeško, obe mariborski, ptujsko in še nekatera. Značilno je, da gre boljše tistim, ki niso odvisna od članov, ki so učitelji ali profesorji. Z žalostjo ugotavljamo, da so naši kolegi, ki delujejo v prosveti, ob redkih izjemah, v tem pogledu premalo aktivni. Kljub številnim razgovorom nam še ni uspelo ugotoviti, kaj je potrebno v našem delovanju spremeniti, da bi se te razmere spremenile. Ugotavljam, da je bilo v tem pogledu s strani Zveze premalo kontaktov s prosvetnimi oblastmi in bo potrebno tudi tu iskati rešitve. Slišati je za načrte, da bi učitelji zgodovine ustanovili svoje društvo. Temu ne moremo nasprotovati, želeli bi le, da bi bili člani zveze. Prepričani pa smo, da bi rešitve lahko našli v obstoječi sekciji, ki jo vodi dr. Bojan Balkovec, najti pa moramo ustreznjšo obliko delovanja. Za prihodnje zborovanje predlagamo, da se temu vprašanju nameni posebna pozornost. Seveda pa ne smemo čakati dve leti; prihodnji odbor ZZDS naj temu vprašanju nameni še prav posebno pozornost.

Politične spremembe, ki jih je doživela Slovenija v zadnjih letih, niso šle mimo nas. V parlamentu imamo pet kolegov v štirih strankah, po Sloveniji so politično aktivni številni naši člani. Čeprav smo načelno vsi strpni, pa je v praksi nekoliko drugače. Nekdanje ideološke monolitnosti slovenskega zgodovinopisja ni več, dokončno so padle tabu teme. Slovensko zgodovinopisje se otesa tako narodnoobrambnih nalog, ki jim je bilo več kot stoletje podvrženo, kot nosilstva tradicij NOB. Ker v znanosti ni nič dokončnega, so nekateri ugotovili, da se v naših vrstah razširja revizionizem, da so pobude prevzeli »ta črni«, da slovenski zgodovinarji blatijo NOB in podobno. Seveda poslušamo tudi nasprotne očitke, da slovenski zgodovinarji delujemo in mislimo na način, kot da velikih sprememb v tem desetletju sploh ni bilo. ZZDS nima nobenih pravic, da ideološko usmerja svoje članstvo, prav tako priznava zasluge in pravice oddelkov za zgodovino na obeh univerzah in raziskovalnih središč, ki usmerjajo stroko.

Kot predsednik ZZDS se trudim poznati le naše člane in nečlane. Če ima nekdo najvišje domače in celo mednarodne strokovne kvalifikacije in dela v skladu s principi naše stroke, potem je naša naloga, da ga pri tem ščitimo, pa naj bo to komu prav ali ne. To smo storili za dr. Toneta Ferenca, za katerega smo prepričani, da je bil žrtev obrekovanja ne zaradi svoje povojne aktivnosti, ampak zaradi svojih znanstvenih del. Podobne gonje, čeprav nekoliko bolj prikrite in z obratnim ideološkim predznakom, so bili deležni tisti, ki so raziskovali delovanje škofa Rožmana ali povojne množične pobeje. Izjava, ki smo jo sprejeli v zvezi z dr. Ferencem je v obeh pogledih povsem jasna. Na strokovne argumente se odgovarja strokovno, podpiramo strokovno in znanstveno kritiko, smo pa proti političnemu linču tistih naših kolegov, katerih strokovna spoznanja nam zaradi našega ideološkega prepričanja ne ugajajo.

Rad bi vas opozoril, da se ti problemi ne pojavljajo samo z novejšo zgodovino, ampak tudi s srednjeveško, le niso tako odmevni. Prav zato nekaterih demonstrativnih izstopov iz ZZDS ne obžalujemo in sem jih osebno celo vesel. Tudi grožnje, da bodo nekateri ustanovili tako strokovno društvo, ki bo neodvisno od nas, me ne strašijo. Z »znanostjo«, ki že pred začetkom dela oziroma raziskave ve, kakšni so pravilni rezultati, nimamo mi kaj opraviti. Vse kolege pozivam k maksimalni strpnosti, seveda ne na račun strokovne in znanstvene kritike. Bodimo odprti za vse, ne pustimo pa se strokovno nikomur voditi. Dovolj nam je skrbstva, ki smo ga bili deležni v preteklosti, ne samo v bivši Jugoslaviji in nekdanjem režimu, že tudi poprej.

Položaj zgodovinarjev v slovenski družbi ni zadovoljiv. Kdor je pred kratkim spremljal spravaško diskusijo v parlamentu, je lahko ugotovil, koliko nas slovenska družba ceni. Vsak »piskač« lahko razpravlja o preteklosti, le strokovnjak naj bo tiho. Moje mnenje je, da smo tega v veliki meri krivi sami, ker smo v preteklosti preveč podlegali politiki, zlasti pa dopustili nekaterim, in to takim, ki jih zaradi njihovega političnega položaja ni bilo mogoče strokovno kritizirati, da so govorili v našem imenu. To se nam bo še nekaj časa opletalo.

Za konec bi poleg opisa stanja v naši srenji, naštel še nekaj konkretnih uspehov. Organizirali smo simpozij ob 200-letnici rojstva Friderika Barage in simpozij v znamenju osmic v letošnjem letu, ki je bil aprila v Mariboru. Zbornik *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti* je skladno z napovedjo izšel in vam je na razpolago. Pokojnemu akademiku prof.dr. Franu Zwittru smo odkrili na hiši, v kateri je v Ljubljani živel, spominsko ploščo. Izdana je bila zgoščenka s posnetki njegovihe govorov, ki je, kolikor je meni znano, prvi tak primer med slovenskimi znanstveniki. Organizirali smo tudi proslavi visokih življenjskih jubilejev dveh naših nekdanjih predsednikov, akademika prof.dr. Ferda Gestrina in prof.dr. Toneta Ferenca.

Trudili smo se izpeljati tudi reorganizacijo naše zveze v skladu z novimi določili Zakona o društvih in bomo danes sprejemali nov statut. Predsedstvo in Izvršilni odbor zveze sta imela kar nekaj sestankov, kjer sta reševala aktualno problematiko. Poročila o delu vodstva ZZDS, ki jih objavljamo v *Zgodovinskem časopisu*, imajo namen, da izboljšajo obveščanje. Prosimo tudi vsa naša društva, da izkoristijo to možnost.

Za nekatere je mogoče opravljeno delo skromno, za amatersko organizacijo pa je to velik napor. V imenu IO ZZDS se iskreno zahvaljujem naši tajnici, kolegici Barbari Šatej ter Majdi Čuden in njenemu možu Franciju: brez njihovega izjemnega dela ne bi bilo opravljenega niti četrtnina naštetega. Posebno bi se rad zahvalil tudi vodstvu oddelka za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Pedagoški fakulteti v Mariboru in njenemu oddelku za zgodovino, Inštitutu za novejšo zgodovino in Znanstveno-raziskovalnemu centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njihova pomoč v najkritičnejših dogodkih je pokazala, da nas strokovnost in ljubezen do zgodovine še vedno povezujejo.

Stane Granda

Poročilo o izhajanju *Zgodovinskega časopisa* med 28. in 29. zborovanjem slovenskih zgodovinarjev (sept. 1996 – okt. 1998)

V dvoletnem obdobju med zborovanjema oz. občnima zboroma ZZDS je izšlo sedem števil *Zgodovinskega časopisa* (od 2/1996 do 4/1997 oziroma od 103. do 109.), tri knjige *Zbirke ZČ* in sicer: Tamara Griesser Pečar – France Martin Dolinar: *Rožmanov proces*, Andrej Pleterski: *Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov* in Rajko Bratož: *Grška zgodovina*, ter zgoščenko s tremi zvočnimi posnetki pokojnega profesorja Frana Zwittera. Podrobnejša poročila o obsegih posameznih zvezkov in letnikov ter o finančni plati izhajanja revije so vsako leto objavljena v *ZČ*; zato podatkov tu ni treba ponavljati.

Po blejskem zborovanju je IO ZZDS v uredništvo imenoval še tri nove člane (profesorje Rajka Bratoža, Ernsta Bruckmüllerja in Franca Rozmana), tako da je uredništvo delno pomlajeno in še bolj reprezentativno tako po specializacijah svojih članov, kot po njihovi »geografski« razporejenosti ali po njihovem delovanju na različnih visokošolskih in znanstvenih inštitucijah.

Da je *ZČ* z vsebino in kvaliteto objav uspel utrditi svojo vlogo osrednje slovenske historične revije in strokovnega glasila ZZDS, menijo tudi financerji (predvsem ministrstva za znanost in tehnologijo, za kulturo ter za šolstvo in šport), ki z različnimi zneski in z različno časovno zamudo podpirajo oz. omogočajo kolikor toliko redno izhajanje revije. Za stalno finančno podporo se velja zahvaliti tudi Znanstvenemu inštitutu Filozofske fakultete v Ljubljani in Znanstveno-raziskovalnemu centru SAZU. Hvaležno se je treba spomniti še Oddelka za zgodovino ljubljanske FF, ki nudi prostor uredništvu, upravi in društveni knjižnici ter Inštitutu za novejšo zgodovino, ki tako *Zgodovinskemu časopisu* kot *Kroniki* že več let brezplačno zagotavlja skladišče.

Izhajanje naše revije predvsem omogoča stalno prenavljajoči se široki krog avtorjev, na drugi strani pa stalni naročniki in bralci.

Organizacijsko-tehnične težave izdajanja *ZČ* so podobne težavam drugih slovenskih znanstvenih revij. Vsebinsko sta v celoti urejena prva zvezka za letnik 52/1998, zbranega je tudi večina gradiva za preostala dva. Nedavni prehod na računalniški prelom obeta tudi zmanjšanje časovnega zaostanka pri izhajanju revije. Zaradi znane resnice o zarečenemu kruhu pa naj o natančnih datumih izidov posameznih zvezkov ničesar ne rečem, čeprav imamo te datume v glavi vsi, ki v uredništvu z njimi tekmujejo.

Skupaj z glavnim in odgovornim urednikom akademikom prof.dr. Vasilijem Melikom sva vam – tu na občnem zboru in sicer – na voljo za odgovore na morebitna vprašanja ter za poslušanje vaših pripomb in predlogov.

Janez Stergar

Poročilo o delu *Kronike*, časopisa za slovensko krajevno zgodovino v letih 1996 do 1998

V teh dveh letih je *Kronika* redno izhajala. Vsako leto je izšla ena enojna in ena dvojna številka posameznega letnika.

Pri oblikovanju vsebine letnikov se uredniški odbor drži sprejetega načela, da je revija odprta za znanstvene prispevke s področja lokalne zgodovine, etnologije, arheologije in tudi za dobre diplomske naloge. V njej sodelujejo tudi vsi tuji avtorji, ki se ukvarjajo s slovensko zgodovino.

Kljub skromnim finančnim sredstvom bo zadnja številka letnika 1998 izšla že čez dober mesec.

Eva Holz

Poročilo o delu Zgodovinskega društva Ljubljana v obdobju 1996–1998

Zgodovinsko društvo Ljubljana (ZDL) – decembra 1999 bo proslavilo 20-letnico uradnega obstoja – je stanovska in strokovna organizacija zgodovinarjev in ljubiteljev zgodovine z območja mesta Ljubljane, občin, ki so nastale iz nekdanjih petih ljubljanskih občin, občin iz njene neposredne okolice oziroma novonastalih občin, ki so nastale iz njih. Po Pravilih, ki jih je potrdil pristojni upravni organ, dejavnost ZDL pokriva 21 občin (Mestna občina Ljubljana, občine Medvode, Dobrova-Horjul-Polhov Gradec, Dol pri Ljubljani, Brezovica, Ig, Škofljica, Borovnica, Velike Lašče, Domžale, Mengeš, Kamnik, Cerklje na Gorenjskem, Vodice, Vrhnika, Grosuplje, Ivančna Gorica, Dobrepolje, Litija, Moravče, Lukovica). deluje kot javno društvo po zakonsko določenih pravilih o društvih v Republiki Sloveniji in je od 1. junija 1998 registrirano pri pristojnemu državnemu organu – Upravni enoti Ljubljana, Sektorju za upravne notranje zadeve, Oddelku za javni red.

Da je bilo mogoče Pravila predložiti, je bil potreben sklic izrednega občnega zбора; bil je 28. oktobra 1997. Vključeno je kot član v Zvezo zgodovinskih društev Slovenije. Ima več kot štiristo članov (tolikšno število vabil redno pošiljamo) in je med zgodovinskimi društvi, združenimi v Zvezo zgodovinskih društev Slovenije, najštevilčnejše. Dejavnost oziroma naloge ZDL so strokovno izobraževanje, kar izvaja predvsem preko predavanj. Teh se ne udeležujejo le člani, marveč tudi drugi, ki jih zanima zgodovina, zlasti njene aktualne teme.

Sedanji izvršni odbor (dr. Boris M. Gombač, dr. Bogdan Kolar, dr. Jurij Perovšek, Janja Rebolj, dr. Božo repe, Mateja Režek, Lilijana Šuštar, dr. Nevenka Troha, Zlata Župančič) in predsednik ZDL (dr. Zdenko Čepič) so bili izvoljeni na občnem zboru 12. decembra 1996. V tem dvoletnem obdobju je društvo organiziralo predvsem predavanja; teh je bilo deset. Predavali so: dr. Egon Pelikan *Primorski krščanski socialci med svetovna vojnama (v luči novega gradiva iz arhiva Engelberta Besednjaka)*, dr. Božo Repe *Politični sodni procesi v prvih letih po drugi svetovni vojni v Sloveniji*, dr. Andrej Studen o občutkih in predstavah ob prihodu železnice na Slovensko z naslovom *Ustavite, ustavite železnega slona!*, dr. Marjan Žnidarič *Mariborski Nemci 1918–1945*, Sandi Volk *Italijanski begunci iz Istre kot subjekt propagande italijanstva in nacionalne bonifikacije (1945–1954)*, dipl.ing. Jože Hubad o razmišljanjih o dogajanjih v okupirani Sloveniji 1941–1945 pod naslovom *K slovenski istovetnosti*, dr. Janez Dular *Jugovzhodne Alpe v železni dobi*, Aleksij Kalc *Selitvena gibanja ob zahodni meji slovenskega etničnega prostora*, ing. Peter Merku *Primerjava med eksodusom iz Istre in iz Sudetov po 2. svetovni vojni*. Predstavljena je bila knjiga o fojbahe *Fojbe – breme preteklosti. Julijska krajina 1943–1945* (o knjigi so spregovorili prof. Giampaolo Valdevit, doc.dr. Marta Verginella in prof.dr. Peter Vodopivec). V letu 1997 je bilo osem predavanj, zadnji naštetih dve pa sta bili v letu 1998.

Teme in vsebino predavanj bolj ali manj opredeljujejo že naslovi, ugotovimo pa lahko, da je bil poudarek na novejši in zato mnogokrat tudi bolj 'aktualni' zgodovini. To potrjuje tudi diskusija, ki se je po posameznem predavanju razvila. Obisk predavanj je bil zadovoljiv; povprečno je prišlo na predavanje okoli 40 poslušalcev. Vzrok za lanskoletno manjšo aktivnost ZDL je v večji dejavnosti ZZDS, saj je ta aprila 1998 v Mariboru organizirala simpozij *Slovenija 1848–1998: iskanje lastne poti*, jeseni pa je bilo zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Izoli. Poleg tega pa je bila še vrsta drugih simpozijev, mnogih na temo o letu 1918, tako da je bilo težko zagotoviti predavatelje za predavanja ZDL, pa tudi publiko. Ne glede na manjšo dejavnost društva v letu 1998 nikakor ni manjkalo predavanj, pa čeprav jih ni organiziralo ZDL.

Kljub nestalnemu in sistemsko neurejenemu financiranju ZDL, čeprav društvena pravila opredeljujejo kot način za pridobivanje sredstev v prvi vrsti članarino, je uspelo predsedniku ZDL od župana Mestne občine Ljubljana sredi leta 1997 dobiti sredstva za kolikor toliko normalno društveno delovanje. S skromnostjo, ki nam je 'prirojena' ali 'privzgojena' in zaradi lanskoletne manjše aktivnosti ZDL, je uspelo za nadaljnje delovanje društva prihraniti še nekaj denarja.

Predsednik društva se je redno udeleževal sestankov Predsedstva ZZDS, na katere je bil povabljen, in na ta način zastopal ZDL pri kreiranju 'politike' ZZDS.

Dvoletno obdobje delovanja ZDL pod vodstvom sedanjega predsednika in izvršnega odbora se z občnim zborom izteče. Težko je presoditi, ali je bilo delovanje uspešno in vsebinsko bogato ali bi bilo mogoče storiti več v društveni aktivnosti. Marsikaj pa ni odvisno le od izvoljenih društvenih

organov, temveč tudi od članstva, njegove zainteresiranosti in pobud, ki jih lahko naslovijo na izvoljene organe Društva.

(Ljubljana, 4. februarja 1999)

Zdenko Čepič

Poročilo Zgodovinskega društva za Koroško za obdobje 1995–1998

Društvo formalno še vedno šteje nekaj nad 40 članov. Včlanjeni so zgodovinarji, ki delajo na osnovnih in srednjih šolah v koroški krajini ter strokovni delavci iz muzejskih ustanov na Ravnah na Koroškem in v Slovenjem Gradcu. Nekaj je tudi ljubiteljev zgodovine. Manjše število članov se je že upokojilo, saj društvo obstaja od leta 1988.

Marca 1995 smo na Ravnah organizirali predavanje dr. Anke Vidovič-Miklavčič o mladinskem gibanju v liberalnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941. Oktobra istega leta smo šli na ekskurzijo v Heft pri Hüttenbergu, kjer smo si ogledali veliko razstavo o pridobivanju rud in kamenin ter njihovi predelavi na Koroškem od neolitika do sredine 20. stoletja. Istočasno smo bili tudi na Štalenski gori, kjer smo videli arheološke izkopanine antičnega mesta. Izletnikov je bilo za en avtobus.

Konec leta 1995 smo začeli pripravljati izdajo *Koroškega zbornika 1*, ki je bil natisnjen avgusta 1996 v obsegu 168 strani. O taki publikaciji smo sanjali več let. Javno smo jo predstavili septembra v Slovenj Gradcu in oktobra v Radljah. Pri zborniku je s svojimi prispevki sodelovalo šest članov društva.

V letu 1997 smo društvo na novo registrirali in dopolnili statut. Vse leto smo pripravljali drugo številko *Koroškega zbornika*, ki je zaradi različnih razlogov lahko izšel šele junija 1998, tokrat v obsegu 240 strani. Lotili smo se tretje številke zbornika; kdaj ga bomo lahko izdali, ne vemo, upamo, da konec leta 1999.

Za 5. november 1998 smo povabili mag. Tadeja Brateta, ki je na Ravnah predaval o zaščiti tehniške dediščine in njenem pomenu.

Alojz Krivograd

Vloga šolske zgodovine na zborovanju

Spoštovani gospod predsednik! Spoštovane članice in člani Zveze zgodovinskih društev Slovenije! Dovolite, da Vas na začetku vse prav lepo pozdravim – še posebej svoje nekdanje profesorje, člane komisij, ki se ukvarjajo z zgodovino v šoli, ter vse učiteljske kolegice in kolege.

Na žalost se ne morem izogniti temu, da ne bi izrazil razočaranja šolskega zgodovinarja, ki na najboljše zborovanju slovenskih zgodovinarjev ne najde tistega prostora, ki bi pomenil pozornost trenutku, ko si najrazličnejši posamezniki in institucije jemljejo pravico odločanja o vlogi in pomenu zgodovine kot šolskega predmeta v predmetnikih slovenskih šol.

Zborovanja slovenskih zgodovinarjev so vedno pomenila največji zbor tudi vseh tistih, ki poučujemo zgodovino v šoli. In prav je tako. So edini prostor, kjer se srečujemo učitelji, ki poučujemo v osnovnih, poklicnih, tehniških šolah, v gimnazijah ali na fakultetah. A prave pozornosti našim problemom zborovanja niso posvetila nikoli. Mogoče so izjema nekatere razprave ob uvajanju usmerjenega izobraževanja in nastop profesorja dr. Petra Vodopivca v Murski Soboti leta 1990, ki je sprožil vsebinsko prenovo našega pouka in do danes dogradil nov koncept zgodovine v šoli. Res je, da vsi učitelji potrebujemo strokovne teme kot najpomembnejše dopolnilo pri svojem delu, a v zadnjem desetletju smo (ob zadregah pri odpiranju številnih »neodkritih« tem in vprašanj v javnosti) tudi tu pogosto ostajali praznih rok, čeprav v šoli vsak »zakaj« naših dijakov in učencev zahteva tudi svoj »zato«.

Prizadevanja in energije petih profesorjev z Oddelka za zgodovino Filozofske fakultete (predvsem obeh predsednikov Republiške predmetne komisije za zgodovino in Predmetne kurikularne komisije) so ohranila položaj zgodovine v šoli takšen, kot je, in ga pomembno dogradila, a razumljivo je, da brez širšega sodelovanja Zveze zgodovinskih društev in ljudi iz drugih strokovnih institucij (predvsem dobrih) konceptov ni mogoče uresničiti.

Ob burnem dogajanju v šolstvu, ko nam ob najmanjši nepazljivosti ukinjajo ure (kot se je to zgodilo leta 1991 v poklicnih šolah), je skupen nastop vseh (tudi tistih, ki v nekem trenutku niso neposredno prizadeti), nujen. Zavedajmo se, da odnos do zgodovine, ki ga bomo učitelji dogradili v šoli, oblikuje tudi tisto javnost, ki nastopa kasneje kot naš »uporabnik«. Poenostavljeno: brez kvalitetne in prepričljive zgodovine v šoli ne bo študentov, obiskovalcev muzejev, inštitutov, niti bralcev zgodovinske literature in razprav. Pri tem sem zajel le en vidik – naš obstoj, namerno pa izpustil razne populistične variante o teži trenutka z vidika slovenstva.

Menim, da je tovrsten razmislek samo dokaz več, da se mora zgodovinska znanost bolj posvetiti nam, ki moramo v šoli »znanost« pogosto zamenjati za umetnost poučevanja in prepričevanja, predstavljamo pa (po moji nestrokovni oceni) skoraj 90 % članstva v Zvezi zgodovinskih društev. Pa ta nima dejavne šolske sekcije, ki bi nevtravno usklajevala učiteljska mnenja ter omogočila podporo komisijam in posameznikom, ki se ukvarjajo s šolskimi projekti. Upam, da bo občutek, da brez nas ni Vas (in obratno), ponovno omogočil naš skupni nastop, ki bo zgodovini kot šolskemu predmetu zagotovil tisto mesto, ki ji pripada in ki jo zasluži.

Vsi, ki me poznate, veste, da nočem kvariti Vašega razpoloženja. Je pa moja odsotnost in opozorilo mogoče le tisti vzgib, ki bo pomenil v prihodnosti večje približevanje zgodovinske znanosti zgodovini v šoli.

Želim Vam vse najlepše in lep pozdrav iz Slovenj Gradca.

(Slovenj Gradec, 10.10.1998)

Stane Berzelak

Pobuda za ustanovitev priznanja (nagrade) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo

Glavni namen priznanja naj bo promocija zgodovinopisnega raziskovalnega dela, njegovih glavnih dosežkov med samimi zgodovinarji ter vsega slovenskega zgodovinopisja v širši javnosti. Ne le aktualna javna vprašanja, temveč predvsem globalni razvoj znanosti z nujno, a nepregledno specializacijo in drobiljenjem zahtevajo vse večje napore samih raziskovalcev, da njihovo delo ne ostaja skrito v slonokoščениh stolpih znanosti. O slabi obveščenosti slovenske javnosti, zlasti novinarjev o tem, kaj slovenski zgodovinarji delajo, kaj lahko povejo in česa še ne morejo ali ne bodo mogli nikoli, se žal lahko prepričamo iz dneva v dan.

Drugi namen priznanja je spodbuda k boljšemu, predvsem prodornejšemu, v metodološkem in tematskem smislu pogumnejšemu raziskovalnemu delu, ki seveda ostaja odprto vsem raziskovalcem naše preteklosti, ne glede na formalno izobrazbo ali profesionalno delovanje.

Zgodovinarji v različnih dejavnostih že vrsto let nagrajujejo svoje najboljše dosežke, kot so priznanje za delo v muzejih, priznanje za arhivsko delo, občasno pa so nagrajeni tudi v široki konkurenci vse slovenske znanosti ali pedagoškega dela. Prav nova spoznanja o naši preteklosti, to je raziskovalna dejavnost, ki ima znotraj zgodovinopisja nedvomno najpomembnejšo funkcijo, največkrat ostajajo neopažena.

Predlagam ustanovitev komisije pri ZZDS, sestavljene iz pet (ali mogoče enega do dveh več) strokovnjakov, ki bi vsaki dve leti pred rednim zborovanjem pregledali objavljene raziskave oziroma razprave, eseje in monografije v preteklih dveh letih; na XXX. zborovanju leta 2000 bi npr. podelili nagrado za delo, objavljeno z letnico 1998 in 1999. Komisijo morajo sestavljati strokovnjaki, ki bi skupno pokrivali kar najširši spekter zgodovinopisja časovno in tematsko. Priznanje bi moralo biti podeljeno izrecno za izbrano delo in komisija bi se morala izogibati kriteriju, ki upošteva dotakratno preztost avtorja in njegove starejše dosežke. Poleg same kakovosti opravljenega dela (verodostoj-

nosti, korektnosti in prodornosti) bi komisija morala upoštevati tudi inovativnost in potrebnost raziskave v kontekstu zgodovinopisja in njegovih pomanjkljivosti.

Za ustanovitev takega priznanja ni nujno zbrati veliko denarja in bi morebitne stroške verjetno lahko krila ZZDS iz rednih sredstev, saj ima priznanje predvsem promocijski namen. Če pa bi vodstvu ZZDS uspelo za priznanje dobiti dodatna denarna sredstva (proračunsko in s sponzorji), to priznanju seveda ne bi nič vzelo, predstavljalo pa bi večjo motivacijo za raziskovalce, kar je tudi eden od namenov priznanja. V tem primeru bi bilo za podelitev priznanj bolje izbrati trajno določen čas za bienalno podeljevanje in prireditve ločiti od zborovanja, saj bi tako verjetno dosegli večji medijski učinek. Vendar je tak način podeljevanja nujno povezan z večjimi stroški, zato bi vsaj v začetku podelitev lahko združili z zborovanjem.

Priznanje bi lahko nosilo preprost naslov *Klio* s podnaslovom *Priznanje (nagrada) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo v zgodovinopisju*.

(Ljubljana, 12.10.1998)

dr. Ervin Dolenc

Pravilnik o podeljevanju priznanja (nagrade) Klio za raziskovalno delo v zgodovinopisju

1. člen

Priznanje (nagrada) se imenuje **Klio** s podnaslovom **Priznanje (nagrada) Zveze zgodovinskih društev Slovenije za raziskovalno delo v zgodovinopisju** in jo podeljuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije (ZZDS).

2. člen

ZZDS podeli priznanje (nagrado) posameznim raziskovalcem preteklosti v Sloveniji za točno določeno zgodovinopisno delo.

3. člen

Nagrado podeli ZZDS vsaki dve leti, praviloma v letu rednega zborovanja slovenskih zgodovinarjev, za najboljšo monografijo, razpravo ali esej, objavljen v preteklih dveh koledarskih letih.

4. člen

Praviloma ZZDS vsaki dve leti podeli eno nagrado. V primeru, če bi si dve deli po kakovosti in prodornosti tako konkurirali, da bi bila podelitev priznanja enemu za drugega krivična, si nagrado lahko delita obe.

5. člen

Priznanje (nagrada), ki ga prejme avtor raziskave, je v obliki diplome (in denarne nagrade v višini treh povprečnih brutto plač v Republiki Sloveniji v letu podelitve).

6. člen

Komisijo za podelitev priznanj (nagrade) imenuje vsaki dve leti, praviloma na občnem zboru, Izvršni odbor ZZDS.

7. člen

Komisijo sestavlja 5 članov, ki po svoji strokovni specializaciji skupaj pokrivajo čim širši časovni in tematski sklop možnih zgodovinskih raziskav. Če je taka izbira mogoča, naj po en član komisije dobro pozna stanje raziskav za srednji vek in antiko, eden za novi vek od renesanse do razsvetljenstva, eden za devetnajsto in eden za dvajseto stoletje, eden pa naj po možnosti s svojim poznavanjem več časovnih obdobji oziroma področij raziskav (gospodarska, socialna, politična, kulturna zgodovina...) uravnoteži sestavo komisije tako, da kakšno področje raziskav ne bi bilo prezrto.

8. člen

V primeru, da večina članov komisije odloči, da je v ožji konkurenci za nagrado tudi delo katerega od članov komisije, je ta dolžan izstopiti iz komisije, Izvršni odbor ZZDS pa mora po prejemu obvestila od komisije v najkrajšem času, predvidoma v enem mesecu, imenovati novega, uravnoteženi sestavi komisije (po 7. členu) ustreznega člana. Enako ravnata komisija in izvršni odbor ZZDS, če je kateri od članov komisije zadržan iz kakšnega drugega vzroka.

9. člen

Za priznanje (nagrado) konkurirajo dela na podlagi javnega razpisa ZZDS.

Javni razpis z razpisnimi pogoji objavi izvršni odbor ZZDS v prvi številki *Zgodovinskega časopisa*, ki izide po zadnji podelitvi.

Za priznanje (nagrado) konkurirajo zgodovinopisne raziskave in prispevki temeljnega pomena za slovenski zgodovinski spomin, objavljeni v slovenščini, ki izidejo z letnicama dveh zaključenih koledarskih let pred vsakokratno podelitvijo.

Različna dela (znanstvena monografija, razprava, esej) za priznanje (nagrado) lahko predlagajo posamezniki, regionalna društva, vključena v ZZDS, in posamezni zavodi.

10. člen

Komisijo na prvo sejo skliče izvršni odbor ZZDS oziroma njen predsednik. Predsednika komisije si izvoli komisija sama. Komisija se mora prvič sestati vsaj 6 mesecev pred predvideno podelitvijo in končati z evidentiranjem možnih del za priznanje (nagrado) 4 mesece pred predvideno podelitvijo.

11. člen

Glavni kriteriji pri odločanju komisije o priznanju (nagradi) so poleg verodostojnosti, korektnosti in analitične prodornosti raziskave v enaki meri tudi metodološka inovativnost in potrebnost raziskave v kontekstu slabo raziskanih problemov.

12. člen

Komisija se odloči o nagradi soglasno, če ne, o nagradi odloči večina vseh pravnomočnih članov komisije vsaj dva tedna pred predvideno podelitvijo.

13. člen

Komisija podelitev priznanja (nagrade) pisno kratko utemelji, njen predsednik pa to utemeljitev na slovesni razglasitvi in podelitvi prebere.

14. člen

O sejah komisija vodi zapisnike. V zapisnikih morajo biti navedeni vsi predlogi za priznanje (nagrado) in glavni argumenti za ali proti določenemu delu. Na ta način mora biti razvidna postopna selekcija del do končno nagrajenega dela. ZZDS hrani arhivsko gradivo komisije z vsemi predlogi ter vodi knjigo priznanj (nagrada).

15. člen

Ta pravilnik začne veljati, ko ga sprejme občni zbor ZZDS.

(Izola, 23.10.1998)

predsednik Zveze zgodovinskih društev Slovenije
dr. Stane Granda

Statut Zveze zgodovinskih društev Slovenije

1. člen

Društvo se imenuje Zveza zgodovinskih društev Slovenije (v nadaljnjem besedilu: ZZDS). ZZDS je zveza lokalnih in regionalnih društev. Območje delovanja ZZDS je Republika Slovenija. Kot pridruženi, vendar enakopravni člani so tudi pripadniki sorodnih združenj v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Društvo je strokovno. Njegovo delo je javno. Sedež društva je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2.

2. člen

Pečat ZZDS je okrogel z besedilom: Zveza zgodovinskih društev Slovenije. Pod obodom v sredini ima stilizirano peščeno uro.

3. člen

ZZDS je pravna oseba, ki jo zastopa in zanjo podpisuje predsednik društva, v njegovi odsotnosti pa podpredsednik ali pooblaščen član izvršilnega odbora.

Delo društva in njegovih organov je javno.

Svoje člane obvešča društvo:

- s pravico vpogleda članov v zapisnike organov društva,
- preko društvenega glasila,
- preko sredstev javnega obveščanja.

Širšo javnost obvešča društvo o svojem delu tako, da so seje organov društva javne, da organizira okrogle mize, tiskovne konference, na svoje seje vabi predstavnike zainteresiranih organov, ustanov, organizacij ter predstavnike sredstev javnega obveščanja.

Za zagotovitev javnosti dela in dajanje točnih informacij o delu društva je odgovoren predsednik društva.

4. člen

Namen ZZDS je:

- povezovati delo zgodovinskih, muzejskih, arhivskih in sorodnih društev;
- gojiti in spodbujati zgodovinsko zavest;
- pospeševati znanstveno in raziskovalno delo na področju zgodovine v Sloveniji in po svetu;
- sodelovati pri oblikovanju in izvajanju pedagoškega dela na področju zgodovine in sorodnih ved;
- dajati pobude za zbiranje in ohranjanje kulturne dediščine.

Pri svojem delu se ZZDS povezuje s sorodnimi društvi v Sloveniji in po svetu.

5. člen

Dejavnost ZZDS je:

- v skladu z 59. členom Ustave RS zavzemanje za svobodo in avtonomijo znanstvenega in strokovnega ter pedagoškega dela;
- skrb za varstvo pravic, ki izvirajo iz znanstveno-raziskovalne dejavnosti;
- prirejanje zborovanj, znanstvenih in strokovnih predavanj, izletov, razstav in podobnih prireditvev;
- izdajanje osrednjega glasila *Zgodovinski časopis*, revije *Kronika* in drugih publikacij. Uredništva periodičnih in izrednih publikacij delujejo strokovno in finančno avtonomno. Imenuje jih izvršilni odbor ZZDS;
- dajanje pobud in strokovnih mnenj glede izobraževanja in raziskovanja zgodovine;
- skrb za knjižnico in za zamenjavo publikacij.

Za izpolnjevanje navedenih namenov in nalog si bo ZZDS prizadevalo pridobiti status zveze, ki dela v javnem interesu. Za delovanje v javnem interesu si ZZDS pridobi odločbo pristojnega upravnega organa.

6. člen

ZZDS ima redno in častno članstvo.

Redni člani so lokalna in regionalna društva in zamejska združenja, ki soglašajo z načeli delovanja ZZDS in se ravnaajo po njegovih pravilih. Kot lokalna in regionalna društva se lahko sprejmejo tista, katerih dejavnost je v skladu s 4. členom.

Častni član ZZDS postane na podlagi predloga lokalnega ali regionalnega društva oseba, ki se je odlikovala z delom v društvu ali ima posebne zasluge za razvoj zgodovinske znanosti.

Njihovo članstvo preneha s prenehanjem delovanja ali izstopom iz ZZDS. Izključitev je mogoča v primeru grobe kršitve pravil ZZDS ali zakona in mora z njim soglašati večina lokalnih in regionalnih društev.

7. člen

Posameznik postane član ZZDS z vstopom v lokalno ali regionalno društvo.

Lokalna in regionalna društva postanejo člani ZZDS s podpisom pristopne izjave.

8. člen

Organi društva so:

- občni zbor;
- izvršilni odbor (v nadaljnjem besedilu IO);
- predsedstvo IO;
- odbori sekcij;
- nadzorni odbor;
- častno razsodišče.

Organi društva so voljeni za dobo dveh let.

9. člen

Občni zbor je sklepčen, če so navzoči predstavniki večine lokalnih in regionalnih društev in zamejskih združenj. Če ni navzoča polovica vseh predstavnikov, je občni zbor sklepčen pol ure po uri sklica ob udeležbi prisotnih društev.

Glasovanje je praviloma tajno, razen če se ne sklene drugače.

10. člen

Občni zbor ZZDS se sestane vsaki dve leti in:

- sklepa o sprejemu statuta ZZDS, drugih pravil ZZDS in o programu dela ZZDS;
- sklepa o prošnjah in pritožbah;
- sprejema poročila o delu in poslovanju organov ZZDS;
- voli predsednika ZZDS in ostale člane IO, nadzornega odbora in častnega razsodišča;
- sprejema finančni račun za dobo dveh let in zaključno poročilo;
- dokončno odloča o izključitvi člana.

11. člen

Izredni občni zbor skliče IO. Sklicati ga mora na zahtevo vsaj dveh lokalnih ali regionalnih društev ali nadzornega odbora v roku enega meseca po prejemu pismene zahteve. Če tega ne stori, ga lahko skličejo člani, ki so sklic zahtevali.

Izredni občni zbor lahko sklepa le o zadevah, zaradi katerih je bil sklican.

12. člen

IO sestavljajo predsedstvo ZZDS, predstavniki lokalnih in regionalnih društev, predsedniki sekcij in uredniki glasil ZZDS.

IO se sestane vsaj enkrat letno in:

- potrjuje sprejem novih lokalnih in regionalnih društev;
- sprejema letna poročila predsedstva, urednikov glasil in drugih organov ZZDS ter poročilo o finančnem poslovanju;
- določa višino članarine;

- sprejema pravila o izdajanju glasil ZZDS in imenuje člane organov glasil, po določilih zakona o tisku;
  - podeljuje priznanja in častno članstvo ZZDS.
- Na seje IO ZZDS je redno vabljen predsednik nadzornega odbora.

13. člen

Predsedstvo sestavljajo predsednik, podpredsednika, tajnik in predsednik nadzornega odbora.

Predsedstvo lahko po potrebi enemu izmed svojih članov poveri skrb za finančno vprašanje ZZDS.

Sklepi na sejah predsedstva so sprejeti z večino. Če je glasovanje na seji predsedstva neodločeno, prevlada glas predsednika.

Predsedstvo vodi tekoče poslovanje ZZDS, sklicuje občni zbor in po potrebi ustanavlja začasne komisije. Za svoje delo odgovarja IO.

14. člen

Sekcije ZZDS ustanovi IO na predlog članov lokalnih in regionalnih društev za posamezna strokovna področja delovanja ZZDS. So oblika interesnega in ne lokalnega ali regionalnega povezovanja. Članstvo v njih je pogojeno s članstvom v lokalnem ali regionalnem društvu. Imajo lasten pravilnik in organe. Z njihovo ustanovitvijo mora soglašati IO. Njihov predsednik oziroma predstavnik je član IO ZZDS.

15. člen

Nadzorni odbor sestavljajo trije člani, ki izvolijo svojega predsednika.

Nadzorni odbor pregleduje in spremlja poslovanje ZZDS ter o njem poroča na rednih občnih zborih.

16. člen

Častno razsodišče sestavljajo trije člani, ki izvolijo svojega predsednika.

Častno razsodišče razsoja o sporih, ki nastopijo v društvenem življenju, ki utegnejo huje prizadeti interese in ugled ZZDS v skladu s pravili ZZDS.

Častno razsodišče vodi postopek in izreka disciplinske ukrepe v skladu z disciplinskim pravilnikom.

Disciplinske kršitve, ki jih obravnava častno razsodišče, so naslednje:

- kršitve določb statuta,
- nevestno in lahkomišno sprejemanje in izvrševanje sprejetih zadolžitvev in funkcij v društvu,
- neizvrševanje sklepov organov društva,
- dejanja, ki kakorkoli škodujejo ugledu društva.

Disciplinski ukrepi, ki jih po izvedenem postopku v skladu z disciplinskim pravilnikom izreče častno razsodišče so:

- opomin,
- javni opomin,
- izključitev.

17. člen

ZZDS pridobiva sredstva za svoje delovanje iz članarine, dotacij, subvencij, daril, dohodkov iz naslova materialnih pravic društva ter namenskih sredstev, pridobljenih s pogodbami. O porabi finančnih sredstev in upravljanju s premoženji ZZDS odloča predsedstvo ZZDS, ki o tem obvešča IO.

IO ima v skladu s finančnimi možnostmi za vodenje finančnih zadev pravico redno ali honorarno zaposliti strokovnega delavca. Ob povečanem ali izjemnem obsegu del lahko začasno zaposli potrebnega strokovnjaka.

Finančne in materialne listine podpisujeta predsednik in tajnik društva.

Finančno in materialno poslovanje mora biti v skladu z veljavnimi predpisi s tega področja.

Blagajnik vodi finančno in materialno poslovanje v skladu s pravilnikom o finančno materialnem poslovanju, v katerem društvo tudi določi način vodenja in izkazovanja podatkov o finančno materialnem poslovanju društva, ki mora biti v skladu z računovodskimi standardi za društva.

Društvo ima svoj žiro račun pri Agenciji Republike Slovenije za plačilni promet.

18. člen

ZZDS podeljuje na podlagi javnega razpisa vsaki dve leti, praviloma v letu rednega zborovanja slovenskih zgodovinarjev, za najboljšo monografijo, razpravo ali esej, objavljen v preteklih dveh koledarskih letih, denarno nagrado in priznanje ZZDS, ki se imenuje *Klio*. Nagrajeno delo izbere petčlanska komisija, ki jo imenuje IO ZZDS. Komisija ima lasten pravilnik, ki ga potrdi IO ZZDS.

19. člen

ZZDS preneha delovati s sklepom občnega zbora, sprejetim z dvotretjinsko večino, ali če število lokalnih in regionalnih društev znaša manj kot dva.

Če ZZDS preneha delovati, se njegova sredstva in premoženje prenesejo na člane, če občni zbor ne odloči drugače.

20. člen

Ta statut stopi v veljavo, ko ga sprejmeta dve tretjini lokalnih in regionalnih društev in ga potrdi pristojni državni organ*. S tem preneha veljati Statut Zveze zgodovinskih društev Slovenije, sprejet 1. oktobra 1980.

Delo ZZDS in lokalnih ter regionalnih društev se mora uskladiti s tem statutom v šestih mesecih od njegove uveljavitve.

Predsednik ZZDS
dr. Stane Granda

---

*Oddelek za javni red Sektorja za upravne notranje zadeve Upravne enote Ljubljana je 13.1.1999 izdal odločbo št. 02/05-14-S-026-1079/97, s katero je v register društev, ki ga vodi Upravna enota Ljubljana, pod zaporedno številko 1884 vpisal ZZDS, njen (novi) sedež v Ljubljani na Aškerčevi 2 in spremembo temeljnega akta (statuta) zveze. Matična številka ZZDS je 5241367.

OCENE IN POROČILA

Ferdo Gestrin, **Slovanske migracije v Italijo**. Ljubljana : Slovenska matica, 1998. 295 strani.

Migracije pomenijo v zgodovini človeštva izredno pomembne procese. Teorija deli migracijske tipe po vzrokih na več vrst: socialne ali verske, gospodarske, prisilne ali svobodne, množične, spontane, v okviru državne organizacije in podobno (Bogo Grafenauer, Problem migracij v zgodovini Slovencev, ZČ 45, 1991, str. 189). Evropa je bila in je še danes prizorišče enkrat bolj, drugič manj intenzivnih migracijskih gibanj. Novi in novi naseljenci so prihajali in še prihajajo predvsem z vzhoda in juga. Zelo intenzivna migracijska gibanja je doživljala v svoji zgodovini tudi Italija; in tu so pomembno vlogo odigrali Slovani.

Ferdu Gestrinu se je kmalu po odločitvi za akademsko kariero ponudila priložnost, da se je z vso zagnanostjo spopadel s preučevanjem migracij Slovanov v Italijo. Dolgoletno zbiranje gradiva v italijanskih arhivih je dobilo v celi vrsti študij in razprav, ki jih objavil v domačih in tujih, predvsem italijanskih strokovnih revijah, zelo konkretno in presenetljivo sliko. Že leta 1984 je imel na članskem večeru Slovenske matice predavanje, ki je izšlo v *Glasniku SM* (»Migracije Slovanov v Italijo skozi stoletja«; Glasnik SM 8, 1984, str. 49–57). Matica mu je z izdajo knjige, ki jo ocenjujemo, omogočila izdelavo sinteze zbranega arhivskega gradiva.

Zelo podrobno nas Gestrin seznanja z arhivskim gradivom in zbrano ter uporabljeno literaturo v uvodnem poglavju »Viri in literatura«. Za obdobje množičnih migracij Slovanov, za kar obstajajo predvsem viri italijanskega izvora, objav gradiva skoraj ni. Izjemo predstavlja delo Boža Otorepca »Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine)« (Viri za zgodovino Slovencev 14, Ljubljana 1995). Ker je bil Gestrin prepričan, da prinašajo prav notarske knjige najštevilnejše podatke o doseljevanju Slovanov in njihovi usodi v novem italijanskem okolju, je v obdobju četrto stoletja prebil v italijanskih arhivih in knjižnicah vsako leto po nekaj mesecev. Opravil je garaško delo. Bil je eden prvih, ki je sistematično pregledal in izpisal podatke iz več stotin notarskih knjig v italijanskih arhivih. Serije notarskih knjig v posameznih arhivih so izredno številne in gredo pogosto od 14. stoletja dalje. Za ilustracijo naj navedemo naslednje številke iz posameznih arhivov. V državnem arhivu v Pesaru hranijo za 15. in 16. stoletje 1974 notarskih knjig, v Anconi kar 15.000, celo v manjših arhivih gre njihovo število v več tisoč primerkov; npr. v Fanu 3500, v Brindisiju okr. 7500, v Fermu okr. 8000. Kljub temu, da je Gestrin gradil svojo raziskavo na vzorčnem modelu, na omejenem obsegu gradiva, je prepričan, da je postavil temelje bodočim raziskovalcem, da slika migracijskih procesov ne bo bistveno drugačna, predvsem pa, da je pokazal metodo dela, ki jo bodo morali upoštevati bodoči raziskovalci.

Poleg notarskih knjig je Gestrin pritegnil tudi gradivo iz drugih arhivskih serij. Naj omenimo le nekatere: to so serije virov, povezanih z mestno samoupravo in njenimi institucijami (statuti), zapisniki mestnih svetov, serije mestnega finančnega poslovanja, knjige pristaniških organov, sejemске knjige, matične knjige, knjige cerkvenih bratovščin, podeželski katastri ipd. Seveda je moral tudi pri teh arhivskih serijah upoštevati vzorčno metodo.

Obdobje sistematičnega preučevanja migracij v Italijo se začenja šele sredi 19. stoletja. Pozornost so vzbudile še obstoječe tri slovanske vasi v pokrajini Molise, toda že tedaj je vrsta avtorjev poleg usode moliških Hrvatov začela preučevati slovanske migracije tudi v širšem prostoru. Predvsem je ta problematika prisotna v hrvaškem zgodovinopisju od 50-tih let 19. stoletja dalje (Medo Pučić). V času pred prvo svetovno vojno, ko je v Italiji upadalo zanimanje za to problematiko, je na vzhodni jadranski obali z deli Milana Rešetarja doseglo vrhunec.

Med obema vojnama je na italijanski strani, z redkimi izjemami, nastopil premor. Nekateri hrvaški in srbski zgodovinarji (med njimi tudi naš Gregor Čremošnik) pa so se ukvarjali predvsem s prisilno migracijo slovanskih sužnjev z Balkana v Italijo. Upoštevali so le domače arhivsko gradivo (predvsem Dubrovniški arhiv).

Po drugi svetovni vojni je v šestdesetih letih preučevanje migracijske problematike dobilo nov zagon. Raziskovanje se je razširilo zelo na široko in na vsa obdobja slovanskih migracij v Italijo. Motivi, ki so vplivali na tak razvoj, so bili različni. Velik delež pri tem ima prav gotovo F. Gestrin. Njegovo dolgoletno občasno študijsko bivanje v Italiji ter obiskovanje italijanskih arhivov in knjižnic je sprožilo širše zanimanje italijanskih zgodovinarjev za ta vprašanja. Pri tem ne smemo zanemariti deleža, ki ga je imel prof. Fausto Palumbo iz Rima. Ta je po letu 1971 organiziral pet kongresov o povezavah obeh jadranskih obal ter poleg italijanskih in jugoslovanskih raziskovalcev pritegnil večje število raziskovalcev iz drugih evropskih dežel. Žal ni uspel Palumbov projekt o objavi virov (Codice diplomatico) v zvezi s povezavami obeh jadranskih obal skozi stoletja. Izredne rezultate v preučevanju slovanskih migracij v Marke je dosegla skupina, ki se je zbrala ob Sergiu Anselmiju, profesorju na ekonomski fakulteti v Anconi. Bil je eden tistih italijanskih zgodovinarjev, ki je sprejel in potrdil tezo, da je obstajalo množično transjadransko migracijsko gibanje od 14. do 16. stoletja.

F. Gestrin je bil organizator izredno uspešnega kongresa v Ljubljani leta 1978, ki je bil posvečen slovanskim migracijam. Odvijal se je v okviru zasedanj jugoslovansko-italijanske komisije za zgodovino. Rezultat tega zasedanja je bil razmnožen zbornik referatov »Migracije Slovanov v Italijo« (dvojezičen).

V zadnjem desetletju je zanimanje za slovanske migracije v Italijo zelo upadlo tako na italijanski kot na jugoslovanski strani. To praznino naj bi nadomestilo delo Gestrina, ki predstavlja sintezo opravljenega raziskovanja italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev. V monografiji avtor ni zajel le lastnih raziskav, ampak je upošteval tudi rezultate domačih in tujih avtorjev.

F. Gestrin je knjigo razdelil na več poglavij. V **prvem poglavju** podrobno obravnava potek in obseg preseljevanja Slovanov v Italijo v obdobju od 7. do 19. stoletja. Glede vzrokov, načina in obsega teh migracij deli njihov potek na tri faze. Prvo obdobje zajema čas od 7. do 12. stoletja. Najstarejšo vest o prihodu Slovanov v Italijo po naselitvi na Balkanski polotok nam posreduje Pavel Diakon. Leta 642 so se namreč Slovani izkrkali blizu Siponta (Manfredonija) in se spopadli z Langobardi. V tej prvi fazi prihajajo v Italijo večje ali manjše skupine Slovanov in to svojevolsjno in prisilno, kot vojaki in kolonisti. V zgodnjem srednjem veku je poglobitve vzroke za selitve treba iskati v zaključnih dogajanjih preseljevanja ljudstev in v političnih nasprotjih ter vojnah. Vse takratne politične sile od Bizantincev in Langobardov do Normanov so potrebovale vojake in koloniste, ki so jih dobivali tudi med Slovani v vzhodnem delu Jadrana. V prvo dobo sodi tudi slovenska kolonizacija v od madžarskih napadov opustošeni Furlaniji. Izvedel jo je oglejski patriarh. Nastalo je blizu 70 vasi, v katere je na opustošeno ozemlje naselil podložne kmete s svojih posesti, ki jih je imel na Slovenskem. Kasneje so te s Slovani naseljene vasi izginile v romanskem okolju. Od njih so ostali le posamezni slovanski toponimi.

V drugi dobi, ki se začena v 11. stoletju, so naraščajoče trgovske in pomorske zveze odpirale nove možnosti za občasno ali trajno migracijo Slovanov v Italijo. Marsikak trgovec, obrtnik ali pomorščak se je že takrat ustalil v italijanskih jadranskih mestih. Poleg te migracije pa moramo upoštevati še dva aspekta: prodajo sužnjev in nato stopanje v služabniške in hlapčevske odnose. To pa je migracija iz prisile. V srednjem veku so v Italiji postajali sužnji dragocena delovna sila pri vrhnjih plasteh meščanstva. Slovanski Balkan je postal tedaj za več stoletij eden izmed poglobitvinih virov človeškega blaga. Trgovina s sužnji je posredovala slovanske sužnje v vsa večja obalna jadranska mesta od severa do juga Apeninskega polotoka pa tudi v notranjost Italije in na Sicilijo. Velik del sužnjev, prevladovala so sužnje kot najbolj iskano človeško blago, je odpadel na patarene iz Bosne. Letno je na ta način prišlo na Apeninski polotok več sto do tisoč sužnjev Slovanov. Pogosti vzroki za padec Slovanov v suženjstvo so bili revščina in lakote. Iz življenjskih stisk so se ljudje reševali na razne načine. Če starši niso mogli vzdrževati družine, so prodajali otroke, dolžniki so postajali last upnika, nekateri trgovci pa so organizirali lov na ljudi. Kruto obliko suženjstva predstavlja vojno ujetništvo. Že v 14. stoletju, zlasti pa na prehodu v 15. stoletje je začela trgovina s sužnji z vzhodne jadranske obale v Italijo upadati zaradi številnih prepovedi.

Od začetka 14. stoletja se začena zadnje obdobje, obdobje množičnega prehajanja slovanskih priseljencev v Italijo. Vrhunec doseže v 15. in 16. stoletju. Migranti so se naseljevali v mesta in na podeželje. Njihove kolonije v mestih so dosegle ob vrhuncu tudi 20-30 % prebivalstva. Ob vrhuncu teh migracij je prišlo v Italijo več stotisoč ljudi. Množično doseljevanje Slovanov je na nekaterih območjih Italije spremenilo etnično strukturo prebivalstva. Migracije Slovanov pa se niso omejile zgolj na vzhodni objadranski del Apeninskega polotoka, temveč so segle tudi v notranjost polotoka

(Rim, Toskana). Vzroki za to obdobje migracij so bili zelo raznovrstni. Turška osvajanja Balkana in beg pred kužnimi boleznimi ne predstavljajo glavnih impulzov za migracije, kot so to poudarjali starejši raziskovalci, ampak je po Gestrinovih ugotovitvah treba iskati vzroke v tedanjih družbenih, gospodarskih in političnih razmerah na obeh straneh Jadranskega morja. Nепrekinjene trgovske povezave so povečevale vedenje o razmerah v Italiji, o možnostih za življenje, kar je preraščalo v vizijo o srečni Italiji (Italia Felix). Revščina in težko življenje sta ob lakotah pogosto gnali ljudi iz notranjosti Balkana proti obalnim mestom in od tam prek morja v Italijo. Pomembni za tako odločitev so bili pri mnogih migrantih gospodarski motivi.

F. Gestrin med vzroke za množične migracije prišteva tudi razmere v Italiji. Zaradi kuge, vojn in potresov so opustele velike površine kultiviranih zemljišč, zaraščal jih je gozd, izginile so mnoge vasi, mesta so izgubila veliko prebivalstva. Da bi obnovili prejšnje gospodarsko stanje, so lokalne oblasti in mestne organizacije pospeševale naseljevanje slovanskih prišlekov. Ponujali so jim razne ugodnosti. V največji meri so se Slovani z Balkana naseljevali med italijansko prebivalstvo v obstoječih naselbinah. Redkeje so ustvarjali povsem nova naselja ali so stara opuščena obnovili. To se je zgodilo le tam, kje je bila poselitev sklenjena. Najbolj znan tak primer je poselitev v Campobassu. Tu je nastala večja slovanska kolonija s kakim ducatom vasi. V tej dobi je do takšnih načrtovanih in organiziranih poselitev s strani zemljiških veleposestnikov ali morda državnih oblasti prišlo zlasti v Abruzzih in Apuliji.

Avtor je velik del svojih raziskav posvetil ugotovitvam, iz katerih območij Balkana je prihajal glavni val beguncev. V prvem obdobju so migranti prihajali iz objadranskih območij: Paganije, Zahumlja, Travunije in Duklje, pa tudi iz Hrvaškega Primorja. Sužnji, ki so jih v drugem obdobju prodajali kot človeško blago, so bili po izvoru tako iz obalnih območij, še v večji meri pa iz notranjosti Balkana (Bosna, Srbija). Mnogo večje območje izseljevanja je bilo v tretjem obdobju. Zajelo je skoraj vse južnoslovanske pokrajine: segalo je od izliva Soče do izliva Bojane, od Tržiča (Monfalcone) in Štivana do Ulcinja, v notranjosti pa vse do Mure, Drave in Save na severu. Običajno so vse to ozemlje v Italiji označevali s pojmom Sclavonia. Pogosto so pri označevanju krajev izvora priseljencev uporabljali pokrajinska imena (Croatia, Histria, Dalmatia, Servia oz. Rascia) ali pa imena krajev. Zanimivo je, da se posamezni priseljenci iz raznih področij Bosne označujejo kot Bošnjaki. Priliv migrantov iz vzhodnih balkanskih pokrajin je bil iz religioznih vzrokov (pravoslavje) skromnejši kot iz zahodnih. Oris ozemlja in število krajev, iz katerih so se slovanski prišleki v tem obdobju podajali v Italijo, je po mnenju avtorja nepopoln, vendar v vsakem primeru impresiven.

Posebno pozornost posveti Gestrin izseljencem iz slovenskih dežel, ki so se po kopnih in morskih poteh usmerjali v Italijo. Vendar je bil ta tok mnogo šibkejši od tistega, ki je prihajal iz osrčja Balkana. Zanje so notarji uporabljali splošno oznako Sclavus ali pokrajinsko oznako Cragnizzo oziroma državnopravno pripadnost Tedesco oz. Theotonicus. Etnični izvor priseljencev iz slovenskih dežel ugotavlja Gestrin na podlagi imen in vzdevkov, ki so jih pridobili v Italiji. Notar, ki je pisal dokument, je ime zapisal tako, kot ga je slišal. To potrjujejo naslednja imena: Loyse Istrano, Jannes mercator, Matheus Joannis Theotonicus Sclavus v Fanu. Največ priseljencev iz slovenskih dežel je bilo brez dvoma v Furlaniji in Benečiji. Benetke z okolnimi naselji so imele pri migracijskih procesih Slovanov v Italijo pomembno vlogo. Žal smo o teh migracijskih tokovih še skromno poučeni, ne glede na izredno bogato gradivo v beneških arhivskih ustanovah. Gestrin za ta območja posebnih raziskav ni opravil. Upošteval je le rezultate drugih raziskovalcev. V velikem številu so priseljenci iz slovenskih dežel prihajali v Marke. To je Gestrin dokazal z rezultati lastnih arhivskih raziskav. V Pesaru se v drugi polovici 15. stoletja pojavijo kot prebivalci, stalni ali občasni, posamezniki iz Ljubljane, Ptuja, Gorice in Beljaka; ti so bili v glavnem vezani na trgovsko dejavnost. V letu 1477 se v Pesaru omenjata kot prebivalca Peter, Simonov sin iz Ljubljane (de Lubigliana) in Margareta, hčerka Jakoba, prostitutka, prav tako iz Ljubljane (de Lubigliana de partibus Slavonie). Na tem mestu bi opozoril, kako je napisal notar ime mesta Ljubljane. Tudi v Dubrovniku notarji konec 15. in v začetku 16. stoletja na podoben način zapišejo ime Ljubljane – Gliubliana oz. Liubiliana (glej I. Voje, Ljubljančani v srednjeveškem Dubrovniku, Kronika 1980, str. 171–175).

Prizak slovanskih migracij v Italijo v obdobju, ko je dogajanje doseglo vrhunec, ni zgolj vsebinsko zgoščen ter globalno orisan, marveč je nujno tudi nepopoln. Celó navedeni kvantifika-

cijski podatki slone le na delu obstoječih oziroma pregledanih dokumentov. Kljub temu je Gestrin opravičil cilj svojega raziskovanja in nanizal celo vrsto neovrgljivih zaključkov.

V **drugem poglavju** spremlja avtor slovanske priseljence v novem okolju in skuša ugotoviti, kako so se vključevali v novo sredino. Priseljene Slovane so zlasti v mestih obravnavali kot tujce. Statuti in odredbe so bili strogi do vseh, ki niso bili meščani in niso nosili bremen z njimi. Vendar so Slovani v novi sredini že zgodaj dobivali razne pravice in ugodnosti. Komunalna oblast ali fevdalne državne strukture so jim dovoljevale oziroma dopuščale njihove skupnosti in bratovščine, gradnjo cerkva in kapel, imeli so tudi svoje kaplane in župnike. Sčasoma so se vključili v novo sredino ter dobili status meščana in uživali enake pravice kot domačini.

V zelo obsežnem **tretjem poglavju** z mnogimi kvantifikacijskimi podatki obravnava F. Gestrin gospodarsko udejstvovanje slovanskih prišlekov v Italijo. Podeželje so naseljevali tisti migranti, ki so se že v stari domovini ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo. Opustele vasi, neobdelana polja in vinogradi ter ponovno razraščeni gozdovi so klicali po novi delovni sili in naselitvi. Novi doseljenci so krčili gozdove, ponovno kultivirali neobdelano in zapuščeno zemljo. Vso to zemljo so sprejemali v obdelovanje pod različnimi pogoji in v različnih oblikah zakupa. V severnem in osrednjem delu Italije je veljalo, da v teh odnosih ni obstajala nikakršna fevdalna podrejenost. Uveljavljene so bile tri poglobitve pravne oblike podeljevanja zemlje v obdelavo: delni kolonat, krčenje na spolovino in klasični kolonat. V južnem delu polotoka so se na mestnih okrožjih uveljavljale deloma enake, deloma podobne oblike kolonatskih odnosov. Razne oblike kolonata podkrepi Gestrin s konkretnimi primeri in opozori, da se za isto dejavnost v agraru v posameznih pokrajinah uporabljajo različni izrazi. Bolj fevdalne oblike so izvajali svetni in cerkveni zemljiški gospodje. Prišleke so v novonastalih vaseh naseljevali po zakupnem in dednem pravu.

Številni prišleki so se vključevali v živinorejo, kjer so našli zaposlitev in pogoje za preživetje. Stopali so v pogodben odnos v obliki t.i. »socide«. S to obliko so si slovanski prišleki z nekoliko sreče pridobivali lastnino v obliki polovičnega prirastka živine. Poleg tega so se v poljedelstvo in živinorejo vključevali tudi hlapci, dminarji in pastirji, ki so pogosto ostali na teh najnižjih delovnih mestih.

Slovani so zelo množično polnili tudi mesta ob obali in v notranjosti polotoka. V mestih so se v obdobju viška migracij naseljevali številni obrtniki in rokodelci raznih strok, prihajali so trgovci, ladjarji in mornarji, pa tudi migranti najnižjih slojev brez poklica in sredstev (hlapci, dekle, prostitutke, galjoti). Med trgovci in ladjarji so bili zelo številni prebivalci Dubrovniške republike, ki so se združevali v kolonije in jim avtor posveča posebno pozornost. Podatki iz italijanskih arhivov namreč dopolnjujejo gradivo o teh ljudeh iz dubrovniškega arhiva. Niso zanemarljivi tudi podatki o trgovcih iz Ljubljane, Gorice in Ptuja, ki so delovali v italijanskih mestih. F. Gestrin sledi slovanske migrante in spremlja njihove dejavnosti iz kraja, iz področja v področje. Zelo poveden je podatek, ki ga je avtor ugotovil v mestu Fanu: v obdobju od 1424 do 1525 je v arhivskem gradivu odkril 323 obrtnikov Slovanov iz najmanj 35 obrtnih panog.

Poglavje o gospodarstvu se logično nadaljuje v naslednjem **četrtm poglavju** o gmotni rasti in družbenem dvigu priseljencev. Nekateri Slovani so se po prihodu v Italijo v sorazmerno kratkem času premoženjsko uveljavili in se končno vključili tudi v višji družbeni krog domačinov (le redki med patricije). Mnogi pa se kljub naporom niso rešili revščine vse do smrti. Gmotna rast in družbeno vključevanje v novo sredino sta bila v mestih hitrejša kakor na podeželju. Pri tem so imeli prednost doseljeni trgovci in ladjarji. Prav tako priseljeni obrtniki niso imeli prevelikih težav, da so se ustalili na nivoju domačinov. Tudi na podeželju so mnogi prišleki v sorazmerno kratkem času, v nekaj letih, čeprav s težaškim delom, mogli priti do premoženja in višjega družbenega položaja.

Kljub težavam in neprijetnostim so se priseljenci naučili jezika domačinov, se prilagodili pravnemu redu, statutom in uredbam novih krajev, sprejemali navade in običaje domačinov. To pa je izhodišče za **peto poglavje** o asimilacijskih procesih. Ta proces je tekel počasi brez zunanjih pritiskov. Kot ugotavlja avtor, je proces stapljanja z domačini zajel širši krog že v drugem kolenu priseljencev. Pomembno vlogo naj bi pri asimilaciji imele zakonske zveze, predvsem mešane poroke. Prav tako opozarja Gestrin, da pri tem ne smemo zanemariti dejstva, da je bil proces hitrejši v mestih kot na podeželju ter v severni in osrednji Italiji, kjer je bila razpršenost Slovanov večja kot na jugu. Eden od vzrokov za asimilacijo naj bi bil tudi ta, da se je dotok slovanskih migracij proti koncu 16. stoletja zelo zmanjšal.

Šesto poglavje nameni Gestrin ugotavljanju preostankov migracij Slovanov v Italiji. Do danes so se kot preostanki migracij med vsemi slovanskimi kolonizacijskimi naselji ohranile tri vasi v pokrajini Molise: Kruč, Stiflič in Mundimitar. Vasi ležijo okrog 25 km od jadranske obale v notranjosti na hribovitem območju med rekama Biferno in Trigno. Moliških Slovanov, Hrvatov z območja Makarskega primorja, je danes samo še okr. 4500, a še vedno govorijo »naš jezik«. Poleg tega etničnega slovanskega otoka v Molisah na slovanske priškele spominjajo samo še arhivski akti, številni primki (tudi v poitalijančeni obliki) ter posamezne slovanske besede, ki so se ohranile v italijanskih dialektih. Mnogo sledov so zapustili Slovani v toponimih in ledinskih imenih. Slovanski priseljenci so poleg običajev ohranjali tudi ljudske pesmi, toda ohranili so se zapisi le redkih. Gestrin v knjigi prinaša najstarejši zapis srbske ljudske pesmi iz leta 1497.

Zelo številni so sledovi prisotnosti Slovanov v Italiji na področju kulturne dejavnosti, umetnosti in znanosti. Posebej izpostavlja Gestrin vlogo slovanskih tiskarjev (od slovenskih Matevž Cerdonis iz Slovenj Gradca, Jernej Pelušič iz Kopra), dela umetnikov slikarjev (Lovro Dobričević, Nikola Božidarević, Mihajlo Hamzić), kiparjev (Ivan Pribisalić, Ivan iz Trogira), arhitektov in gradbenikov (Francesco Schiavone, Juraj Dalmatincec), ki so ustvarili v Italiji še danes občudovane umetnine. V Italiji je iz Dalmacije deloval marsikak izobraženec, ki je po končanih študijah ostal na tamkajšnjih univerzah, ali pa je bil tja poklican kot znanstvenik (Rudjer Bošković).

Iz številnih opomb pod tekstom dobimo potrditev, kako številni so bili raziskovalci migracijske problematike na italijanski in jugoslovanski strani. V tekstu je v ponazoritev dodano zelo zanimivo slikovno gradivo, ki prikazuje predvsem dosežke slovanskih priseljencev v ostankih materialne kulture, predstavljene so še ponazoritve različnih del in opravil iz sodobnih rokopisnih publikacij. Knjigi je dodan obsežen povzetek v slovenskem in italijanskem jeziku. Zelo pa pogrešamo register krajevnih in osebnih imen, saj bi narava podajanja gradiva v tekstu to zahtevala.

Res se je v Italiji do danes ohranilo le malo preostankov tega stoletnega migracijskega procesa, toda njihovo preučevanje in spoznanje je z več vidikov utemeljeno. Stoletja trajajoče zgodovinske povezave slovanskega in italijanskega prostora na obeh straneh Jadranskega morja so predstavljale most med obema obalama. Šlo je predvsem za gospodarske in kulturne povezave. Jadransko morje ni ločevalo, temveč zblíževalo oba prostora. Z množičnim priseljevanjem so Slovani (poleg Albancev in Grkov) v obdobju, ko so po Italiji divjale kužne bolezni in vojne, polnili demografske izgube domačinov in pripeljali na polotok novo svežo delovno silo na vsa področja gospodarstva, v mesta in na podeželje. Brez dvoma so prispevali k novemu razcvetu Apeninskega polotoka.

Iz študije slovanskih migracij v Italijo je mogoče potegniti veliko paralel s sodobnim procesom migracij, ki jih doživlja Italija prav v sedanjem času. Namen Ferda Gestrina je bil, da bi s to študijo, katere globalna vsebina je bila sicer znana strokovnjakom raznih humanističnih ved na italijanski in naši strani, segel globlje v zgodovinsko zavest ljudi na eni in drugi strani Jadranskega morja. Asimilirani potomci predstavljajo danes velik del italijanskega prebivalstva. Zato poznavanja tega zgodovinskega procesa in dogajanja lahko služi tudi ciljem današnje zunanje politike v odnosih med samostojno Slovenijo in Italijo. Gestrinova študija o slovanskih migracijah v Italijo ovrže tudi prepričanje mnogih zgodovinarjev in politikov, da so na vzhodni jadranski obali v Dalmaciji prevladovali Dalmati-Italijani in da so prav ti predstavljali glavne migracijske tokove v Italijo. Viri namreč tudi prebivalce Dalmacije označujejo kot Slovane. S svojimi raziskavami je Gestrin uspel vzbuditi pri italijanskih kolegih skupni znanstveni interes za preučevanje migracijskih gibanj z vzhodne jadranske obale prek Jadrana v Italijo. Po njegovi zaslugi se je pričelo tudi tesnejše sodelovanje med italijanskimi in jugoslovanskimi zgodovinarji. Prav zaradi tega je dobil F. Gestrin priznanje z italijanske strani: bil je odlikovan z visokim državnim odlikovanjem.

Ignacij Voje

Tisuću godina prvoga spomena ribarstva u Hrvata. Zbornik radova istoimenog skupa održanoga u Zagrebu, Zadru-Salima i Splitu od 10. do 18. oktobra 1995, Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Odbor za obilježavanje tisuću godina prvoga spomena ribarstva u Hrvata, Split : Institut za oceanografiju i ribarstvo, 1997. 692 strani.

V obravnavanem zborniku so zbrani referati, ki so jih imeli številni domači in tuji avtorji pod pokroviteljstvom Hrvatske akademije znanosti in umetnosti v omenjenih dneh in krajih. Srečanje je bilo ob tisočletnici darovnice, s katero so zadarski plemiči odstopili samostanu sv. Kerševana v Zadru svoje ribolovne pravice na otoku Tilagu oz. Dugom otoku. Izvirno listino hranijo v Zgodovinskem arhivu v Zadru in ni datirana. Vendar po imenih v njej sklepajo, da je nastala pred koncem 10. stoletja. Znameniti zgodovinar Franjo Rački, ki je darovnico prvi objavil v *Documenta Historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* (Zagrabiae 1877, str. 25–26, dokument 20), je menil, da jo je treba datirati v leto 995. Temu so se pridružili tudi drugi zgodovinarji.

Na srečanju je sodelovalo okoli sto avtorjev iz Hrvatske in drugih evropskih dežel, po referatih sodeč pa nobeden iz Slovenije. Zbornik je razdeljen v dve tematski celoti. V prvem delu so objavljeni prispevki, ki obravnavajo zgodovinsko kulturološko problematiko, vezano na zgodovino ribištva na hrvaškem delu Jadrana, kot tudi dela s področja lingvistike, onomastike, literarne zgodovine ipd., ki so v zvezi z ribištvom. V drugem delu zbornika so dela, ki obravnavajo probleme hrvaškega morskega ribištva na pragu 21. stoletja. Ker na omejenem prostoru ni mogoče predstaviti 49 referatov in dokumentacije v zvezi z darovnico, bomo obravnavali le zgodovinske referate v ožjem smislu.

Darovnica je objavljena v latinskem izvorniku, hrvaškem prevodu in v faksimilu. Nato sledi pozdravna beseda akademika Božidarja Finke na odprtju srečanja. Akademik Lujo Margetić z Reke je obravnaval *Neka pitanja ranosrednjevjekovne povijesti Zadra (u povodu tisućugodišnjice ustupanja prava ribarenja samostanu sv. Krševana)* (str. 25–37). Pisec obravnava darovnico pravnozgodovinsko, zlasti pojme, ki so zajeti v njej, in sicer pomen termina *prior*, *tribuni*, pomen polaganja listine na oltar, pomen pojma *auctor*, vprašanje, kdo je zadarskemu priorju in tribunom prodal ribolovne pravice, ki so predmet darovnice samostanu, specifičen položaj teme Dalmacije v bizantinski upravi in vprašanje pooblaščenosti Petra Krešimira IV. za razpolaganje z nepremičninami na območju bizantinske Dalmacije.

Prispevek Šime Županovića *Hrvati i more. Pregled povjesti ribarstva u Hrvata (995.–1995)* (str. 39–68) ugotavlja, koliko staro je ribištvo na vzhodni jadranski obali. Prve začetke je seveda zelo težko ugotoviti. Prvi dostopni podatki o tem so precejšnji kupi morskih polžev in školjk, ki so jih izkopali pri odkrivanju neolitskih naselbin v Danilo Bitinju pri Šibeniku, v Smiljčici pri Zadru in v Markovoj spilji na otoku Hvaru.

Tomislav Raukar objavlja razpravo *Zadar i zadarsko otočje u srednjem vijeku* (str. 69–79). Njeno težišče so osnovne značilnosti odnosov med Zadrom, središčem mestne komune in zadarskimi otoki.

Božidar Finka objavlja delo *Toponimijska baština u predjelima na koje se odnosi isprava o prvom spomenu ribarstva u Hrvata* (str. 81–87). V znanosti je znano, da imajo hrvaška obala in še zlasti hrvaški otoki obilno toponimsko gradivo, ki izraža romansko-slovansko, v tem primeru romansko-hrvaško simbiozo. Celo več, del tega gradiva ima svoj izvor v starogrškem, v predromanskih in mediteranskih jezikih, katerih govorniki so naseljevali med drugim tudi zdajšnje hrvaške jadranske otoke. Pisec je posebno na otoku Žirju zabeležil tradicijo spomina, zgoščeno v stavku: »Gradina, tamo je kraljica Teota zapovidala,« torej kraljica starega ilirskega kraljestva. Poglavitni del prispevka se nanaša na Dugi otok in njegovo območje.

Nedo Grbin je imel referat *Ribe, more i ribarstvo u saljskim glagoljskim rukopisima* (str. 89–119). Pisec je v šestih glagoljskih rokopisnih knjigah od 1571 do 1812 našel zapise o ribolovu, mrežah, ladjah, skladiščih ipd. Te zapise so delali duhovniki, redovniki in morebiti kak pismen ribič in vsebujejo tematiko dajatev za pravico ribolova, prepovedi ribolova na določene praznike, žrebanju lovišč ipd.

Slobodan Kaštela je dal v bistvu bibliografski prikaz del z naslovom *Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i ribarska problematika* (str. 121–168). V uvodnem delu je pisec zelo na kratko prikazal izdajateljsko dejavnost omenjene akademije (HAZU) od začetka leta 1866 do konca 1994, nato pa posebej ribiško problematiko od 1866 do 1946; v tem času se je nanašala izključno na naravoslovni in pravnozgodovinski aspekt. Drugo obdobje od 1946 do 1994 je značilno po celovitem preučevanju problematike ribištva, zlasti glede na ekonomiko ribištva in pravo te panoge. V prilogi so navedena posamezna dela v različnih edicijah HAZU. Navedeno je precej del Jovana Hadžija, med obema vojnama poglavitnega zoologa na ljubljanski univerzi, iz let 1914–1927,

večinoma še iz časa, ko je deloval na zagrebški univerzi. Navedeno je tudi delo Frana Erjavca iz 1875, vendar o slavonskih kopenskih in vodnih meškužcih.

Ivo Petricioli objavlja razpravo *Srednjevekovni Tilagus i njegovi spomenici* (str. 169–179). Čeprav je obravnavana darovnica zgodovinarjem že dolgo znana, pa je moralo preteči precej časa, da se kraji navedeni v njej, ustrezno locirajo in raziščejo. Pisec obravnava predvsem dva zgodnje-srednjeveška spomenika, cerkvi sv. Viktorja in sv. Ivana. Ti spadata med tiste redke spomenike, o katerih so se ohranila sodobna zgodovinska pričevanja.

V naslednjem bomo navedli le naslove referatov iz širšega področja ribištva iz prvega dela zbornika. Joško Božanić: *Nacrt glosara gajete falkuše* (str. 181–195); Vladimir Skračić: *Talaso-zoonimi i ribarski termini u istočnojadranskoj toponimiji* (str. 197–217); Tihomil Maštrović: *Književni opisi riba, mora i Primorja u putopisu »Naravoslovne crtice sa sjeveroistočne obale Jadranskoga mora« Spiridona Brusine* (str. 219–229); Jasenka Lulić-Štorić: *Ribarsko praznovjerje na Zadarskim otocima* (str. 231–237); Franjo Švelec: *Ribarstvo i more kao predmet i izraz u pisaca Zadarskog književnog kruga* (str. 239–246); Šime Buturić: *90 godina postojanja i djelovanja Tvornice ribljih konzervi u Salima* (str. 247–260); isti pisec: *Statistički podaci o ulovu morske ribe, proizvodnji i plasmanu ribljih konzervi za razdoblje od 1947. godine do 1994. godine* (str. 261–277); Velimir Salomon: *Brod objekt i subjekt u tradicionalnom ribarstvu* (str. 279–287); Joško Božanić: *Milenij ribarstva na otocima Viškog arhipelaga* (str. 289–307); Perica Cetinić: *Doprinos Petra Lorinija razvoju hrvatskog morskog ribarstva* (str. 309–317); Josip Kolanović: *Izvoz ribe na drugu obalu Jadrana u XV i XVII. stoljeću. Na primjeru Šibenske in Trogirске komune* (str. 319–330) in Vladimir Uremović: *Značenje i uloga crikveničkih ribara u zemlji i svijetu* (str. 331–343). Akademik Božidar Finka je imel 13. oktobra v Salih predstavitev ponatisa knjige Petra Lorinija *Ribanje in ribarske sprave pri istočnim obalama Jadranskog mora*.

V celoti vzeto pomeni ta zbornik dragocen prispevek k poznavanju zgodovine in sedanjega stanja ribištva kot pomembne hrvaške gospodarske panoge.

Jože Maček

Od Maribora do Trsta. 1850–1914. Zbornik referatov. Uredila Darko Friš in Franc Rozman. Maribor : Pedagoška fakulteta, 1998. 398 strani.

V referatu *Kultura kot mobilizacijski faktor tržaških Slovencev do začetka prve svetovne vojne* (Od Maribora do Trsta. 1850–1914, str. 147–159) je avtor Boris M. Gombač zapisal, da je bil Trst »drugo najpomembnejše slovensko kulturno središče« (str. 158). Ta ugotovitev samodejno zastavlja vprašanje o kriterijih, s pomočjo katerih je mogoče zaradi kulturne tvornosti in vpliva ugotoviti, da je Trstu v resnici tako mesto pripadalo med vsemi slovenskimi mesti. Nobenega dvoma ne more biti, da je imel tako vlogo Trst med tistimi mesti v Avstrijskem Primorju, v katerih so Slovenci živeli. Pravzaprav gre le za Gorico in Trst. Obe mesti sta si porazdelili svoji vlogi tako, da je Trstu pripadla vodilna vloga (tudi v celotnem slovenskem prostoru) na polju gospodarstva, toda v kulturnem ustvarjanju je prednjačila Gorica. Naj bo tako dovoljeno navesti nekaj primerjav in podatkov. S svojimi pripombami nočem s ničemer zmanjšati vrednosti članka Borisa M. Gombača, le opozoriti želim na previdnost pri postavljanju vrednostnih ocen in tudi na nekaj vidikov, ki bi jih kazalo, v povezavi s stanjem in razvojem slovenske kulture v Gorici do prve svetovne vojne, še bolj podčrtati.

Šolstvo. Do leta 1918 je bila edina visoka šola na Primorskem goriško bogoslovno semenišče, obiskovali so ga bogoslovci iz primorskih škofij goriške metropolije (goriška nadškofija, tržaško-kopska, poreško-puljska in krška škofija). Profesorski zbor goriškega semenišča je tvoril močno intelektualno jedro, ki so ga dopolnjevali tudi učitelji državne nemške gimnazije in realke ter ženskega in moškega učiteljsča. Ob Italijanih in Nemcih so bili tudi mnogi Slovenci, zlasti na srednjih šolah (na primer Janko Pajk, Maks Pleteršnik, Fran Erjavec, Fran Levec, Fran Šuklja, Simon Rutar, Franc Kos, Viktor Bežek, Karel Capuder, Ivan Koštial, Janko Pretnar, Anton Debeljak). Toda Gorica je leta 1910 dobila slovenske paralele na državni gimnaziji, ki se je leta 1913 spremenila v samostojni zavod, prvo slovensko državno gimnazijo. Od leta 1875 je v Gorici delovalo žensko učiteljsče s slovensko-nemškim oddelkom, leta 1909 se je iz Kopra v Gorico

preselilo samostojno moško slovensko učiteljsko. Na slovenskem oddelku goriške deželne kmetijske šole so delovali ugledni slovenski kmetijski strokovnjaki (Franjo Kuralt, Fran Povše). Trst je sicer imel srednje in višje šole, a bile so nemške in italijanske. Na nemški gimnaziji so učili tudi Slovenci (na primer Maks Pleteršnik, Karel Glaser, Ivan Merhar). Ravnatelj tržaške navtične akademije, ki ni bila slovenska ustanova, je bil Anton Čizman, ugleden prirodoslovec. Trst z okolico je sicer imel slovensko osnovnošolsko mrežo (vključno s šolami Ciril-Metodove družbe), a te so bile tudi v Gorici (šole društva Sloga in že omenjene družbe).

Periodični tisk, izdajateljska dejavnost. V razdobju 1849–1918 je v Trstu izhajalo 64 različnih slovenskih časnikov in časopisov, v Gorici pa je izšlo med leti 1862 in 1918 nekoliko manj, 50 različnih listov. Med tržaškimi listi je bilo več takih, ki so imeli kratko dobo izhajanja, toda tržaški slovenski tisk je bil tudi dnevnik *Edinost*, ki je izhajal v letih 1876–1928. V Gorici pa je bilo več tednikov z daljšim časom izhajanja (*Soča*, *Primorski list*, *Gorica*). Gorica je pred Trstom prednjačila z revijami, ki so imele vseslovenski pomen, kot *Rimski katolik* (1888–1896), *Cvetje z vertov sv. Frančiška* (1880–1915), *Veda* (1911–1915) in *Naši zapiski* (1911–1914). V Trstu je imela vseslovenski pomen Podgornikova revija *Slovanski svet* (1891–1895) pa tudi prva slovenska ženska revija *Slovenka* (1897–1902). S to revijo je povezano tudi literarno ustvarjanje Marice Bartol Nadlišek. V Gorici je izšlo v obravnavanem času 489 različnih samostojnih knjižnih izdaj, v Trstu pa za polovico manj oziroma 245. Tako prednost je imela Gorica zaradi dejavnosti Goriške tiskarne, založniškega in tiskarskega podjetja Andreja Gabrščka. V njegovi založbi je izšlo skoraj 300 po večini leposlovnih del (prevodi iz slovanskih jezikov), manjše založniško podjetje v Gorici je bila Narodna tiskarna oziroma Katoliško tiskovno društvo. V Trstu sta se z založništvom ukvarjali – vendar v omejenem obsegu – Dolenčeva tiskarna in tiskarna *Edinost*.

Društva. Če se omejimo le na ljudskoprosvetna, šolska in dijaška društva, potem ugotovimo, da je teh bilo v razdobju 1848–1915 v Gorici 25, v Trstu pa 24, pri čemer niso upoštevani predeli in takratna naselja kot Barkovlje, Greta, Katinara, Kolonja, Konkonel, Kontovel, Lonjer, Podlonjer, Rocol, Rojan, Sv. Ivan, Sv. Jakob, Sv. Marija Magdalena Spodnja in Zgornja, Škedenj in Škorkla. Število društev bi tako naraslo, toda v Trstu in njegovih sestavnih predelih je živelo več Slovencev kot v Gorici. V zvezi z društveno dejavnostjo so povezana tudi gledališka, glasbena prizadevanja. Na področju gledališkega delovanja je Trst zagotovo prednjačil pred Gorico. Tržaško Dramatično društvo je preraslo v poklicno Slovensko gledališče, ki je predvajalo poleg dramskih tudi operetne in operne predstave. V Gorici se je slovensko gledališko življenje usmerjalo po bolj skromnih poteh. Zato pa sta si bili obe primorski mesti enakovredni na polju zborovskega petja, glasbenega šolstva (tržaška podružnica Glasbene matice, goriško Pevsko in glasbeno društvo) in koncertnega delovanja.

Publicistika in znanost. Tudi taka primerjava daje prednost Gorici. Medtem ko je v Trstu nastajala Glaserjeva *Zgodovina slovenskega slovstva* (1–4, 1894–1898) ter se je kot prevajalec, publicist in pisec šolskih učbenikov uveljavljal Janez Jesenko, je v Gorici zbiral dokumente za *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku* (1–5, 1902–1928) tamkajšnji srednješolski profesor Franc Kos. V Gorici (samostan na Kostanjevici) je živel slovenski jezikoslovec p. Stanislav Škrabec in ugledna vrsta javnih delavcev, publicistov in znanstvenikov kot Henrik Tuma, Bogumil Vošnjak, Vladimir Knaflič, Anton Mahnič, Anton Dermota – ob že naštetih gimnazijskih učiteljih. Ivan Bolle s Proseka je bil ugleden kmetijski strokovnjak; v Gorici je vodil svilorejski oz. kmetijski inštitut. Tudi prva strokovna knjiga o letalstvu in slovenskem jeziku (1911) je nastala takrat, ko je njen avtor Jakob Zupančič učil na goriški realki.

Umetnost (glasbena, leposlovna in likovna). Ob pesniku Gregorčiču se je v Gorici v letih pred prvo svetovno vojno ustvaril pomemben krog mlajših leposlovnih ustvarjalcev kot so bili pesniki in pisatelji Damir Feigl, Ivo Šorli, Alojzij Gradnik, Ivan Pregelj, Andrej Budal in Joža Lovrenčič. Med upodabljaljivimi umetniki je potrebno omeniti slikarsko družino Šantlov (poleg matere Avguste še otroke Henrika, Avgusta in Saša), Antona Gvajca, Avgusta Andreja Bucika pa tudi Frana Tratnika, ki je v Gorici občasno bival. V Trstu se tako ugledna skupina ni zbrala, dasiravno so tu živeli književniki starejšega rodu kot Matevž Ravnikar, Jovan Vesel-Koseski in France Cegnar, njih sovrstnika sta bila zgodovinarja Mihael Verne in Matija Sila, da ne bi naštevati še nekaj publicistov in književnikov mlajših generacij. V Trstu (v predmestjih in mestu pripadajočih naseljih) je bilo rojeno nekaj uglednih slovenskih kulturnih delavcev (na primer glasbenik M. Kogoj, pisatelj V. Bartol, slikar A. Černigoj in še drugi), vendar so se uveljavili po prvi svetovni vojni.

Zaključna opomba. Tržaška slovenska kulturna ima vendar nekaj posebnosti. To je gotovo socialistična kultura, ki se je med delavstvom širila tudi s pomočjo izredne dejavnosti Ljudskega odra in delavskega tiska (*Rdeči prapor*, *Delavski list*). Tako močno organizirane socialistične kulturne dejavnosti v Gorici ni bilo, čeravno je tu izhajala vodilna slovenska socialistična (od leta 1913, prej socialna) revija *Naši zapiski*.

Branko Marušič

Janez Cvirn, **Trdnjavski trikotnik**. Politična orientacija Nemcev na spodnjem Štajerskem (1861–1914). Maribor : Obzorja, 1997. 389 strani.

Janez Cvirn je v slovensko zgodovino vnesel že doslej veliko novega. Pri tem nimamo v mislih samo njegovih soustanoviteljskih zaslug pri reviji *Zgodovina za vse*, kjer je zavel nov, svež veter, ki je pritegnil številne mlajše kolege, ampak predvsem sistematično in uravnovešeno, predvsem pa brez predsodkov, raziskovanje našega nemštva. To seveda ni bila tabu tema, način, kako se teh vprašanj loteva Cvirn, pa je v določenem smislu bil.

Slovensko zgodovino pisje že od nekdaj boleha za neprijetno boleznijo, da vso krivdo za slovenske neuspehe, krivice in zaostajanje zvrča na romanske, germanske in ogrske sosedo. To je seveda zelo neproblematično početje, pa še hvaležno občinstvo vedno najde. Če lahko na eni strani dejansko svojim pretežno neslovenskim vladajočim slojem marsikaj slabega pripišemo, pa je vprašanje, ali smemo v tem videti vselej zgolj in samo nacionalno nasprotovanje. Ali smemo nacionalna nasprotja, značilna za drugo polovico 19. stoletja, projicirati v vsa stoletja, ki so sledila prihodu naših slovanskih prednikov na to ozemlje? Odgovor je seveda negativen. Kljub jasni in logični argumentaciji se proti takim pogledom dviga precejšnje nezaupanje in celo nakazovanje na sodobno narodno renegatstvo. Čeprav to nedvomno obstaja, pa ga ne želijo videti tam, kjer dejansko je, ker je trenutno politično konjunktorno, ampak ga pripisujejo zgodovinarjem, ki svoje vede ne želijo več ohranjati v funkciji idejnega utemeljitelja narodnoobrambne politike preteklih in sedanjih slovenskih političnih voditeljev dvomljivega slovesa.

Kdor je v preteklosti prebiral slovensko zgodovino 19. stoletja, je razmeroma hitro dobil občutek, da bi Slovenci živeli kot v raji, če ne bi bilo grdih Nemcev, ki so nas držali za vrat. Tako naši predniki, pa tudi še živeča generacija, nismo imeli niti časa, da bi pogledali in ovrednotili svoje lastne voditelje, saj smo morali biti z njimi vedno složni in enotni zaradi narodnih ali razrednih interesov. Slovenci smo nedvomno izjemni mojstri samoprevare in zgodovinarji smo najmočnejši oporni zid te poti.

Janez Cvirn v svoji knjigi analizira štajerske Nemce v drugi polovici 19. stoletja. Kot temeljni vir mu je služilo izjemno bogato časopisje. Ponudilo mu je veliko materiala za Celje in Maribor, že veliko manj za Ptuj in premalo za Brežice. Zato predmet njegove obravnave ni običajni četverkotnik, za katerega smo slišali nekdaj v šoli, ampak se je omejil na trikotnik, ki ga sestavljajo prva tri imenovana mesta. Nasploh bi se veljalo na tem mestu znova začuditi, da so Brežice še vedno ena največjih belih lis slovenskega zgodovino pisja.

Ob pretežni naslonitvi na časopisne vire, ne glede na dejstvo, da boljše možnosti ni, se zastavlja načelno vprašanje, ali smemo stališča, ki jih posamezni članki zastopajo (pogostokrat je bilo tako, da je urednik napisal večino časopisa), obravnavati kot mnenje večine tistih, ki jim je ta časopis namenjen. Odgovor je negativen in ga potrjuje tudi naša stvarnost. Kdor bo bral slovensko in jugoslovansko časopisje iz konca osemdesetih let, zlasti izjave takratnih (in mnogih sedanjih) političnih voditeljev, se bo čudil, kako je mogla Jugoslavija sploh propasti. Cvirn se takšnih problemov zaveda in opozarja na velik razkorak med tistim, kar beremo o nemško-slovenskih odnosih v takratnem časopisju, in tistim, kar nam sporočajo v svojih spominih Josip Vošnjak, Matija Murko, Karel Slanc in drugi. Resnično življenje se pogosto odvíja bistveno drugače, kot to načrtujemo ali želimo politiki. Prav opozorila na razlike med »političnimi napetostmi« in dejanskim življenjem so ena temeljnih, žal za nekatere spornih, odlik Cvirnovе knjige.

Avtor je časovno razdelil problematiko v obdobja obrambe ustave, prehoda v nacionalizem, razpobja, obdobja v letih 1887–1893, radikalizacije nemške politike in jugoslovanskega vprašanja.

Kot posebno izpostavljene dogodke in procese obravnava še celjsko gimnazijsko vprašanje, državnozbornsko volilno reformo 1907 in boj za štajersko Podravje. Posamezna poglavja so še notranje razčlenjena. Delitev vsebine razkriva veliko predhodno znanje in jasno začrtane raziskovalne cilje. Ker ni obremenjen s preteklostjo, zlasti pa ne z njenimi lažmi, nas zelo suvereno in brez ščuvanja vodi skozi šest desetletij nemško-slovenskih odnosov na Štajerskem.

Iz celotne vsebine ni razvidno, da bi Nemci na slovenskem Štajerskem razvili neko lastno ideologijo. Tihi večini so bili bližje nazori, ki sta jih razvili celovško in mariborsko društvo za sporazumevanje med Slovenci in Nemci že v letu 1848. Nosilci takih idej so bili že pred tem deželni stanovi. Niso bili naklonjeni ideji Združene Slovenije, ki je predpostavljala odcepitev slovenskega dela Štajerske, bili so prepričani o prednostih nemške kulture, katere pridobitve so pogoj za slovenski kulturni in politični razvoj. Gojili so deželno zavest. Za vse to so brez večjih težav dobili dovolj somišljenikov tudi pri slovenskih sodeželanih. Antikranjski sindrom je bil sicer manj učinkovit kot na Koroškem, ni pa bil brez posledic. Na najglasnejše štajerske Nemce so bolj vplivale vsenemške in nemško-avstrijske razmere, zlasti pa dogajanje na Češkem, kot domača realnost. Veliko bolj učinkovita kot protislovenska propaganda je bila zato protijugoslovanska, zlasti po letu 1908. Poleg tihe nemške večine, ki je kot večine preprostih ljudi ni bilo težko zmanipulirati, pa je obstajala tudi skupina nemških »gromovnikov«, ki je vedno sipala žveplo in ogenj na Slovence. Njihova stališča so nekonsistentna. Sklicujejo se na demokracijo, napredek, svobodo, hkrati pa v imenu teh vrednot skušajo zatreti želje Slovencev po uresničitvi istih vrednot. Bralcu se poleg zgodovinskih spoznanj neprestano utrinjajo aluzije na sedanost. Tako se zdi, kot da so najzvestejši Foregerjevi učenci tisti, ki sedaj izrinjajo slovenski jezik iz znanosti (str. 97–98).

Problematičnosti nemško-slovenskih odnosov na Štajerskem in vsem slovenskem ozemlju v drugi polovici 19. stoletja ne gre zanikati. Slovencem niso bili pripravljene priznati niti jezikovnih pravic, kaj šele narodnih. Kljub vsemu pa se pri branju Cvirnove knjige ni mogoče znebiti vtisa, da je bil boj za Nemce vnaprej zgubljen. Bolj so to spoznavali, bolj jih je obvladovala strast in manj so bili razsodni. Potem, ko je »padlo« Celje, je bilo samo vprašanje časa, kdaj bo »padel« Maribor. Zavedam se, da je to povsem heretična misel, da so prevladujoče ocene nasprotne mojemu mnenju, toda demokratizacija države in osamozaveščanje avstrijskih Slovanov in med njimi tudi Slovencev, štajerskemu nemštvu ni bilo v prid. Enostavno premočna je bila narodna zavest štajerskih Slovencev, tudi tistega predela, ki je s prebivalstvom napajal Maribor, da bi smel biti pesimist. Seveda pa se povsem strinjam s tistimi, ki trdijo, da bi bil plebiscit za odločanje med Avstrijo in Jugoslavijo v istem predelu Štajerske v drugi polovici dvajsetih let verjetno zelo neugoden za Slovence oz. za njihovo takratno domovino. Toda to je že druga zgodba.

V slovenskem zgodovinoписju se pri različnih avtorjih zastavlja vprašanje glede kontinuitete nemške politike na Štajerskem v okviru nekdanje Avstro-Ogrske in kasnejše Jugoslavije. Situacija enostavno ni primerljiva in prelom je bil prevelik. Preveč vprašanj o nadaljnjem političnem razvoju v nekdanji »črnožolti« monarhiji, če bi ta še naprej obstajala, je brez odgovora, da bi smeli razmišljati v to smer. Ni se mogoče znebiti vtisa, da so prepričanja o kontinuiteti politike štajerskega nemštva bolj rezultat političnih potreb kasnejših obdobij, zlasti opravičevanj nekaterih nečastnih, če že ne zločinskih dejanj, kot pa realnosti. Povedano drugače, v slovenski politiki na Štajerskem v obdobju 1861–1914 ne vidim vzrokov in opravičila za dogajanje v Sterntalu in na Pohorju ter zlasti v okolici Celja in drugod na Slovenskem neposredno po koncu II. svetovne vojne in še nekaj let kasneje. Nenazadnje, nikjer nisem slišal toliko negativnih ocen tega divjanja in pobojev kot ravno od Slovencev na Slovenskem Štajerskem. Lastnih grehov enostavno ne gre opravičevati s kazanjem na tuje, še zlasti, če se njihovi »storilci« ne morejo braniti, pa še primerljivi niso.

Zgodovina Slovenske Štajerske je izjemno zanimiva, še zlasti, ker se prepletajo nacionalni in socialni elementi. Slovensko zgodovinoписje slednje preveč zanemarja, čeprav ni bilo tako malo napisanega. Štajersko nemštvo je sedaj že razmeroma dobro obdelano, zanimivo pa bi bilo brati razprave o delavstvu in še posebno kmetih v času med obema svetovnjima vojnama. Dragocene bi bile zlasti mikroštudije. Koliko kmetov so spravili na kant, sicer po lastni krivdi, slovenski advokati, ki so bili najbolj glasni v kazanju s prstom na tamkajšnje Nemce. Dejstvo, da so bili kasneje aktivni v NOB in silno blizu režimu po II. svetovni vojni, jih tega ravnanja ne opravičuje. Zanimivo je spoznanje, da so ravno mnogi izmed njih bili pripravljene pisati najbolj »tehtne« elaborate o nemškem zatiranju Slovencev. Zelo radi se izpostavljajo tudi v sodobni proticerkveni in protivovski gonji. Zaman pa iščete v naši historiografiji opis odnosa do delavcev, ki ga je imel na primer

mariborski tovarnar Hutter. Kaj ko bi njegov primer predstavili sedanjim delodajalcem, še pred nekaj leti največjim borcem za delavske pravice in njihovim pokroviteljem?!

Avtor je svojemu izjemno pomembnemu delu za razumevanje slovenještajerskega nemštva in tamkajšnje zgodovine nasploh dodal še dve dragoceni prilogi. Prva vsebuje podatke o nakladi časopisja na Štajerskem v letih 1886–1894 in 1901–1911 po četrletjih, druga pa biografije nekaterih spodnještajerskih nemških politikov. Slovensko napredno zgodovinopisje nič kaj rado ne ugotavlja, da prevladujejo med njimi liberalni in celo socialistični »naprednjaki« vseh možnih vrst. Knjiga ima tudi nemški povzetek, ki bi pa lahko bil nekoliko daljši, saj je tematika zanimiva tudi za avstrijske Štajerce in širše.

Cvirnova knjiga sproža številna vprašanja, ki presegajo njen kontekst. V nasprotju z večino njegovih dosedanjih del je mogoče malo manj pripovedna, zato pa bolj učenjaška, zahtevna. Za večerno branje ni ravno najbolj priporočljiva, saj sproža mnoge razburljive misli. Je sad temeljitega dela, predvsem pa rezultat spoznanja, da je vse, kar se je dogajalo na našem ozemlju, naša zgodovina. To je eden najbolj globalnih premikov v slovenskem zgodovinopisju. Pripravljali so ga tisti, ki so že v preteklosti zahtevali spremenjen pristop do zgodovine meščanstva in plemstva, dokončno pa izpeljali tisti, ki so se otesli stereotipov. Med vidne nosilce tega preobrata sodi tudi Janez Cvirn.

Stane Granda

Milan Pahor, Jadranska banka. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu. Trst : Narodna in študijska knjižnica in Slovenski raziskovalni inštitut, 1996. 303 strani.

Verjetno ni daleč od resnice, če zgoraj navedeno Pahorjevo delo štejemo kot zadnji del trilogije o tržaškem gospodarstvu pred prvo svetovno vojno. Če sta bila »Slovensko denarništvo v Trstu« (M. Pahor, 1989) in »Narodni dom v Trstu« (več avtorjev, 1995) osnovi za elementarno srečevanje bralstva s tržaškim gospodarskim in kulturnim razvojem do prve svetovne vojne, pomeni delo »Jadranska banka« vpogled v dinamično tržaško dogajanje, ki je presegalo le lokalne okvire neke narodne skupnosti, ki se je sama in brez zunanjih podpor, konsolidirala v prostoru mednarodne delitve dela.

Ker vemo, da se je zgodovinska karta Evrope formirala na osnovi nasilja in moči, si tudi naše in sosednje zgodovinopisje ne more zatiskati oči pred dejstvom, da so nekatere države dosegle svoj status na račun drugih, ki so prav zaradi tega ostajali na ravni neizživete državnosti, ali enostavneje, na ravni nezgodovinskega naroda. Po prehodu v novi vek so se nekatere evropske države, tudi zaradi kolonializma in odkritij industrijske revolucije, hitreje povzpelle do statusa velesile. Nesorazmeren razvoj na področjih usklajenega razvoja kontinenta je Evropi v naslednjih stoletjih povzročil veliko težav in sprožal svetovne kataklizme, ki jih drugi kontinenti niso poznali.

Tudi Slovenci smo bili do neke mere žrtve takega razvoja. Narodna prebujanja se je pri nas začela sicer skupaj z drugimi, vendar se je realizacija nacionalnega zedinjenja za t.i. nezgodovinske narode v večnacionalnem Habsburškem cesarstvu žal odmikala tja do njegovega konca. To nas je v času pred prvo svetovno vojno izpostavljalo pritiskom močnejših narodov, ki so svoj zapozneli razvoj na področju kolonializma in imperializma kanili nadoknaditi v nekonsolidiranih delih Evrope. Večnacionalni imperiji, ki so se raztezali od nas proti severu in vzhodu, so postali že anahronizem, ki naj bi ga odnesel čas, in tja so bili usmerjeni interesi neokolonialistov.

V tem pošastnem trenju nacionalističnih mlinskih kamnov se je tudi pri Slovencih zbujala zavest, da bo na ciljni črti bodoče nacionalne realizacije neizrekljiva gneča. Različni so temu vprašanju (razvoju slovenskega nacionalnega vprašanja) namenjali veliko pozornosti, znano pa je, da se je narodna ideja morala prebijati med Scilo in Karibdo versko-političnega integralizma, ki se je večinoma pojavljal v kontinentalnih dednih deželah, kjer so prebivali Slovenci.

V Trstu so se, tudi zaradi močnih raznarodovalnih teženj vodilne italijanske oligarhije, pojavi političnega zorenja nekoliko razlikovali. Tržaški Slovenci so se predvsem od ustavne dobe naprej skozi vso drugo polovico prejšnjega stoletja sklicevali na enotnost, ki so jo ob istozvočnem imenu

njihovega političnega društva (Edinost) tudi dejansko izvajali. Lahko bi rekli, da so tržaški Slovenci v tem laboratoriju narodne konkurenčnosti kljub hudim pritiskom in maltretiranju dobro izkoristili svojo priložnost. Slovenci so s pripadniki najrazličnejših narodnosti, verskih skupnosti in ločin – tam, kjer se je njihov prostor najgloblje zažiral v Jadransko morje in ob privilegijih, ki jih je svojemu neposrednemu mestu nudila Habsburška dinastija – preizkušali svoje sposobnosti. Avtohtono slovensko prebivalstvo, ki se je vseskozi oplajalo s priseljenci iz naravnega in neposrednega zaledja, se je – kljub izraziti nenaklonjenosti tistih, ki so se šteli za zgodovinske – sčasoma kljub močni asimilaciji organiziralo v perspektivno in živahno narodno skupnost.

Ker je bil Trst izredni katalizator tudi za druge slovanske priseljence, kjer je ob Srbih in Črnogorcih prevladovalo predvsem hrvaško (istrsko in dalmatinsko) prebivalstvo, se je povsem naravno razvijala neka slovanska vzajemnost, ki je delovala najprej kot psihološko, kasneje pa tudi že kot realno (politično, gospodarsko, kulturno) narodno lepilo. Tako iz Pahorjevega teksta, kot iz predhodne literature izhaja, da so bile mnoge zadeve na področju nacionalnega zorenja med Slovenci, Hrvati in drugimi slovanskimi skupnostmi v Trstu tesno prepletene. Ta amalgam je, ob upoštevanju lastne poti, deloval izredno solidarno in marsikateri časnik, volilna kampanja ali skupna akcija v dunajskem ali lokalnem parlamentu so se odvijali izrazito komplementarno. Ta, imenujmo jo kar slovanska, vzajemnost je bila v Trstu ključ za mnoge politične programe. V času, ko je bila prva svetovna vojna že pred vrati, so se mnogi sklicevali le še na to možnost, oz. jugoslovanska skupnost je postajala njihova naravna opcija.

Jadranska banka, ustanovljena leta 1905, je po avtorjevem mnenju postala zaščitni znak tržaškega slovenskega gospodarstva. Milan Pahor jo je z velikim smislom za sintezo predstavil v zelo reprezentančni publikaciji, ki je ostala (ironija usode!) le še anahronistični simbol minulih razkošnih časov. Združil je veliko gradiva, ki ga je zbral v državnih in privatnih arhivih. Delo, ki ga avtor razvija v 23. poglavjih, tako zaradi množice objavljenega fotografskega in arhivskega gradiva, kot zaradi uredniškega koncepta bolj spominja na razstveni katalog, kakor pa na suhoparni znanstveni tekst. Ni jasno, če je bil avtorjev namen spodbuditi bralčevo misel do meja možnega, vseeno pa lahko rečemo, da je možno iz teksta razbrati celo to, da je bila Jadranska banka na nek način nosilec slovenskih geostrateških aspiracij proti teritorijem, ki so naravno gravitirali na Trst. Pritisk italijanskega iredentizma in nemškega *Drang nach Osten* so pri kvalificirani politični eliti, ki se je združevala okrog *Edinosti*, odpirali vprašanja jutrišnje kolokacije tega pomembnega središča.

Potem ko so Slovenci v Trstu od osemdesetih let 19. stoletja konsolidirali svoje gospodarstvo in s sistemom hranilnic, posojilnic, bank, združenj in zadrug uspeli ob asimilaciji ustaviti še dominacijo predvsem italijanskega kapitala, so si v prvem desetletju novega stoletja postavili nove cilje, ki so jih tudi realizirali. Piramidalni rasti malega kapitala (glej J. Križek, *Beitrag zur Geschichte der Entstehung und des Einflusses der Finanzkapitals in der Habsburger Monarchie in den Jahren 1900–1914*, Bukarest 1965) je, tako pri Čehih kot pri Slovencih, sledila doba povezovanja in gledanja na druga tržišča kapitala. Prvi poskus formiranja gospodarske banke v Trstu (1898) je spodletel zaradi zdrah na domačem dvorišču. Po Tumovih besedah se je to zgodilo zaradi ambicij, sežetih v Ljubljanski kreditni banki. Le-te so zavrele razvoj tržaškega bančništva za pol desetletja.

Kljub temu so napor, ki jih je slovenska intelektualna, politična in gospodarska elita investirala v Trstu, vložila v lastno afirmacijo, rodili izredne uspehe. Ob vizualizaciji tržaškega slovenstva v središču mesta (Narodni dom) so se hitro začeli udejanjati tudi velikopotezni gospodarski načrti. Do leta 1910 je tržaški slovenski kapital že presegel italijanskega in podružnice Jadranske banke (slovenski kapital so dopolnjevali še hrvaški in češki vložki) so se širile po dalmatinski obali in v notranjosti balkanskega polotoka. »Glava« tega delovanja je bila po avtorjevih navedbah nedvomno v Trstu, saj se je z novim stoletjem na krmilo *Edinosti* ustoličila izredna skupina kvalificiranih voditeljev.

Okvire tega delovanja tržaškega slovenstva pred prvo svetovno vojno lahko pripišemo zgodovinskim okoliščinam, ki so Trst povzdignile v enega največjih centrov Habsburške monarhije. Časa za zgraditev sistema, ki bi varoval tržaško in z njim po nekaterih načrtih tudi vse ostalo slovenstvo, je v načelu že primanjkovalo. Italijanski iredentizem z razvojem teorije nacionalne večvrednosti in izničenja drugačnih že pripravljaval pot imperialističnemu posegu, ki je karakteriziral zunanjo politiko sosednje kraljevine v naslednjih desetletjih 20. stoletja. Ob ostalih dosežkih tržaških Slovencev je italijanska država kasneje splavila še vso njihovo gospodarsko osnovo. Kar ni zgrelo, je šlo v likvidacijo in konec je bilo tudi ambicij okrog Jadranske banke.

Milan Pahor je na koncu dodal tudi nekaj aktualnih tem, predvsem pa razmišljanj ob paralelizmu, ki se je zgodil skoraj 70 let kasneje, ko je, tudi zaradi spremenjenih političnih okoliščin, propadla Tržaška kreditna banka. Nekatere zakonitosti so namreč večne in dejstvo, da večja masa privlači manjšo, še vedno drži. Najbolj primitivno osvajanje teritorija in genocidno obnašanje sosednje kraljevine v medvojnem času je pred iztekom tisočletja zamenjala bolj prefinjena oblika prevzema.

Ob Pahorjevem delu, ki nam je spet priklicalo v spomin izredne možnosti Slovencev pred prvo svetovno vojno in zapravljeno priložnost, za katero ne moremo kriviti le drugih, lahko poudarimo predvsem to, da ostaja tržaško slovensko zgodovinopisje izredno vitalno in pripravljeno na nove izzive. Pričakovanja po novih spoznanjih so upravičena in v interesu vseh je, da bodo na naše mize in na mize naših sosedov te analize prišle čim prej, oziroma vsaj do takrat, ko bo to lahko še imelo nek smisel.

Boris M. Gombač

Zvonka Zupanič Slavec, Franc Štolfa, **Dr. Ivan Oražen (1869–1921) : dobrotnik Medicinske fakultete in slovenskega naroda.** Ljubljana : Medicinska fakulteta, 1998. 145 strani.

»Vse svoje premično in nepremično premoženje zapuščam Medicinski fakulteti, katera naj uporabi to premoženje za ustanovitev in vzdrževanje zavoda... Brezplačno stanovanje v Oražnovem domu in v njegovih naselbinah pristoji ubožnim slušateljem medicincem ljubljanskega vseučilišča, ki so slovenske narodnosti... Prednost gre nezakonsko rojenim... Ako bi prestala medicinska fakulteta v Ljubljani, potem je podeliti mesta ubožnim slušateljem pravnikom, filozofom in tehnikom... Ako bi prestalo vseučilišče v Ljubljani, je podeliti mesta ubožnim srednješolcem vseh srednjih šol (gimnazij in realk) v Ljubljani, ki so slovenske narodnosti... Ako bi vse srednje šole v Ljubljani prestale, je podeliti mesta ubožnim šolarjem ljudskih šol...«

Tako se glasi kratek povzetek iz zadnjega poglavja knjige *Dr. Ivan Oražen (1869–1921)*, ki sta jo ob 130-letnici njegovega rojstva in ob 80-letnici Medicinske fakultete napisala Zvonka Zupanič Slavec in Franc Štolfa. Knjigo s 145 stranmi teksta in fotografij je v oktobru 1998 izdala Medicinska fakulteta v Ljubljani.

Naj takoj v uvodu povem, da je *Dr. Ivan Oražen* potrebna, dobro napisana, lahko berljiva in zelo zanimiva knjiga. V petih poglavjih je pregledno in zanimivo popisana Oražnova življenjska in delovna pot: od mladosti do življenjske zrelosti, politično delo pred in po 1. svetovni vojni, strokovno in domoljubno zadržanje v vojnih vihrh, delo za slovensko sokolstvo, njegova prezgodnja in samovoljna smrt, pogreb in pravni akt, po katerem je Oražen prišel v slovensko zdravstveno in narodno zgodovino, t.j. premišljena in preudarna nevsakdanja humanitarna oporoka.

Razloge za Oražnovo značilno razdajanje moramo iskati v njegovi naravi in rani mladosti, polni siromaštva in različnih krivic, ki jih je doživljal kot nezakonski otrok. Bil je zaznamovan, sirota brez očeta. V otroških in mladostnih letih je bil deležen prezira pa tudi pomanjkanja in odrekanja. Z gladežem se je prebil do poklica zdravnika. Avtorja nazorno opisujeta Oražnovo otroštvo, šolanje v Kostanjevici ter dijaška leta v Ljubljani in Novem mestu. Po maturi ga je mati nagovarjala k študiju bogoslovja, toda Oražen se je, ne po naključju, odločil za študij medicine. Po težkem in dolgem študiju na Dunaju in v Gradcu je promoviral 5. februarja 1900 in se vrnil v Ljubljano, kjer je opravil dvoletni sekundariat v ljubljanski Deželni bolnici.

V knjigi je kratko, toda nazorno opisano obdobje okrog leta 1900, v katerem je Oražen opravljal sekundariat ter zdravstvene razmere v Ljubljani tega časa. Ljubljana je imela novo, po potresu (1895) zgrajeno bolnišnico s petnajst paviljoni, opremljenimi z elektriko in centralnim ogrevanjem. To je bil čas, ko sta znanost in tehnika prinesla izreden napredek v medicino. V operacijske sobe se je vselila čistoča in vonj po razkužilih, antisepsa in asepsa ter sterilizacija in anestezija. V uporabi je že bil tlakomer in kmalu za tem EKG. Tudi nova mikrobiološka spoznanja so sovpadala s časom Oražnovega dela v ljubljanski bolnišnici.

Obsežno poglavje v knjigi je opis odnosov Ivana Oražna z družino Auer. Utemeljeno, kajti Oražen je bil povezan s to družino že od enajstega leta dalje, ko je kot dijak dobival kosilo v bogati hiši teh ljubljanskih pivovarjev. Kot mlad zdravnik je v tej hiši ponovno srečal 25-letno Evgenijo Auer, hčerko pokojnega pivovarja in zemljiškega posestnika Georga Auerja. V dijaških letih jo je kot sedem let mlajšo deklico vsak dan videval, sedaj pa sta se zbližala za vselej. Oba sta že prestala hude življenjske preizkušnje; Ivan s svojim bojem za preživetje in poklic, Evgenija pa kot mlada častniška vdova brez otrok. Poročila sta se in Oražen se je preselil na Wolfovo 12, končal sekundarij in odprl privatno prakso na domu. S poroko se je Oražnovo gmotno stanje zelo spremenilo, toda kot bogatega in srečno poročenega človeka ga ni spremljala sreča. Pri Auerjevih se je Ivan srečal z zelo nenaklonjenima svakoma, nesoglasja so se kopičila, gospodarjenje v pivovarni je bilo vse slabše, dolgovi so rasli, pričela so se tožarjenja, svak Jurij je pisal proti Ivanu ovadbe, zadeve so se preselile na sodišče, uredile so se šele s smrtjo obeh svakov.

Zakon med Ivanom in Evgenijo je bil srečen, čeprav je Ženi, tako so vsi doma klicali Evgenijo, bila hudo bolna žena, ki se je zdravila za tuberkulozo in neplodnostjo. Bila je tiha in skromna ter velika ljubiteljica živali. Svojo bolezen je prenašala dokaj hlabro. Oražen je s poroko obogatel, lahko bi spremenil svoj življenjski slog, ostal pa je skromen, preprost in trd do sebe. Zaradi strokovnih in družbenih obveznosti je imel stalno manj časa.

Da bi bralec bolj razumel dr. Oražna kot politika in njegovo južnoslovansko ter protinemsko življenjsko opredelitev, sta avtorja v knjigi dala kratek prikaz političnih in kulturnih razmer v drugi polovici 19. stoletja pri nas. Po vrsti so omenjeni tabori, volitve slovenskih poslancev, program Zedinjene Slovenije, prodiranje slovenščine v urade, šole in bogoslužje, ustanavljanje strank in tiskanje slovenskih časnikov.

Med leti 1906 in 1910 je bil Oražen občinski svetnik. Bralec bi pričakoval, da se je kot zdravnik posvečal predvsem zdravstvenim in socialnim problemom, pa ni bilo tako. Njegova poročanja so bila iz širokega spektra – od preprodajanja živil na ljubljanski tržnici do novega občinskega volilnega reda. – Leta 1908 je bil Oražen izvoljen za poslanca v deželnem zboru kot zastopnik mesta Ljubljane in Narodne napredne stranke. V zboru je delil klopi z Ivanom Tavčarjem, Janezom Ev. Krekom, Karlom Trillerjem in Engelbertom Ganglom.

V knjigi je Oražen opisan kot pošten politik, pokončen in nepodkupljiv. Iz njega je vela visoka nacionalna zavest, želja, da bi Slovenci odločali o političnem življenju doma. Slovel je kot dober govornik, stvarem je znal priti do dna in razorožiti z dejstvi. Tak si je hitro nakopal vrsto nasprotnikov, Slovenci so ga imeli radi, tujci so se ga bali in se ga poskušali znebiti. V obravnavah deželnega zbora kranjskega so posebno zanimivi njegovi govori o narodnogospodarskem in narodnopolitičnem stanju v deželi, o slovenskem vseučilišču, o učiteljstvu in uporabi slovenskega jezika v mestnem svetu, o ljubljanski bolnišnici, o Deželni prisilni delavnici, o pokojninah zdravnikov in njihovih družin, o pomožnih živinozdravnikih itd.

Ko je poslanec Evgen Jac protestiral v deželnem zboru, ker so na Dunaju (1909) slovenskemu dijaštvu zaprli akademsko menzo, ga je Oražen dopolnil: »Le, če bomo dobili slovensko univerzo v Ljubljani..., bo konec onega neznosnega krutega brezpravja, kakršno se kaže v nemških vseučiliščih.« Posebej je znana Oražnova polemična razprava 15. januarja 1909. Več strani dolg nagovor je poln kritike zoper nemško nadvlado in izkoriščanje Slovencev. Oražen zaključuje: »Visoka zbornica! Upam, da sem dokazal in Vas prepričal, da je koruptni in ponemčevalni sistem, pod katerim ječimo Slovenci, kriv, da ne moremo niti na gospodarskem niti na kulturnem polju napredovati tako, kakor bi si želeli. Moj govor pa izzveni z apelom na Vas, gospod predsednik, gospod baron Schwarz [predsednik deželne vlade], ako imate še količkaj moštosti v sebi, potem odstopite sami od svojega mesta in zapustite našo deželo!« Ta govor je bil skoraj brez primere v monarhiji in je zanj Oražen bil deležen odobravanja, ploskanja in čestitk. V razpravah o učiteljstvu in uporabi slovenskega jezika, se je Oražen dosledno izrekal za prvenstvo slovenskega jezika pred nemškim v šolah in uradih.

Dr. Oražna je v razpravah koristilo strokovno znanje in je zato suvereno nastopal v akcijah za izgradnjo prosekture, za izboljšanje razmer v Deželni blaznici Studenec in Deželni prisilni delavnici, kakor tudi pri pogajanjih o pokojninah zdravnikov in njihovih družin ter pri reševanju statusa primarijev in ordinarijev deželne bolnice, ki so bili razvrščeni v nižje plačilne razrede kot deželni uradniki s krajšo izobrazbo. V razpravi o delu pomožnih živinozdravnikov je Oražen nastopil zelo energično. Bil je namreč proti temu, da se v slovensko govorečih avstrijskih deželah, kjer je kronično primanjkovalo živinozdravnikov, ta problem reši s kratkim usposabljanjem pomožnih

živinozdravnikov (t.i. »Kurschmiede«). To je utemeljil strokovno in ekonomsko, saj je kapital, ki ga ima ljudstvo v živini zares velik. Po štetju leta 1900 je bilo namreč v deželi Kranjski 1,766.000 glav kopitarjev, 9.570.000 glav goveda itd. Zato je Oražen svetoval, naj se s štipendijami poskrbi za podmladek med veterinarji, da bo vsak sodni okraj dobil svojega živinozdravnika.

Zaradi pomanjkanja podpore in razumevanja je Oražen postajal vse bolj nezadovoljen. Zelo ga je motila nemška prevlada v deželnem zboru, dodatne težave mu je povzročalo pomanjkanje slovenske strankarske sloge. Zato je prostovoljno odložil svojo poslansko funkcijo in se vrnil v svojo ordinacijo, politično poslanstvo pa je nadaljeval v Narodni napredni stranki in predvsem v Slovenski sokolski zvezi.

Preporodovci, kot mlada revolucionarna struja s protiavtstrijskimi stališči, so bili osnovani 1912. leta kot tajna organizacija ljubljanskih srednješolcev. Ime so si nadeli po mesečniku *Preporod*, ki je izhajal dve leti, vendar je bil zaradi jugoslovanskih stališč strogo cenzuriran in večkrat zaplenjen. Oražen se je preporodovskemu gibanju pridružil in postal njegov zaupnik. Opis preporodovskega gibanja, balkanskih vojn in prve svetovne vojne je v knjigi opravljen skozi zorni kot tedanjega časa.

V prvi balkanski vojni (1912) je srbski Rdeči križ zaprosil slovenske zdravnike, naj priskočijo na pomoč. Oražen se je priglasil prvi. V knjigi je opisana Oražnova pot v Niš in delovanje v niški bolnišnici. To je bilo srečanje z vojno patologijo in s težkimi usodami srbskih vojakov ter turških ujetnikov. Oražen je svoja doživetja zapisal v knjigi *Med ranjenimi srbskimi brati*, ki jo je leta 1913 natisnila Sokolska matica iz Ljubljane. Še isto leto je izšel srbski prevod. Nekaj odlomkov je bilo objavljeno v *Slovenskem narodu* in srbskem *Trgovinskem glasniku*. V knjigi so naštetih naslovi vseh črtic iz knjižice *Med ranjenimi srbskimi brati*, kakor tudi povzetki najbolj karakterističnih črtic. To bralcu knjige približa vsebino in vzbudi interes za prebiranje tega edinega Oražnovega tiskanega dela. Knjigo in odmeve sta avtorja tudi napisala skozi prizmo tedanjega časa.

Med veliko vojno viхро 1914–1918 je bilo mobilizirano vse zdravništvo in je iz civilnih bolnišnic nastal cel kup vojaških, predvsem pa blizu bojnih črt, tudi v Ljubljani. Kot se je leta 1912 Oražen odpravil v niško bolnišnico pomagat ranjencem iz balkanske vojne, tako je dve leti za tem postal prostovoljni civilni zdravnik v cesarsko kraljevi Rezervni bolnici št. 2 v Ljubljani. Za to delo je bil ob odhodu decembra 1916 posebej pohvaljen. Nato je bil premeščen v Gradec. Premestitev je bila zanj zelo velika obremenitev, ker je bilo novo delovno mesto zelo zahtevno, ženina bolezen je bila stalno slabša, dodatne nadloge je imel zaradi tožbe s svakom in ovadbe, ki jo je pisateljica Kamilla Theimer poslala vojaškemu ministrstvu zaradi »veleizdajec«.

Da ni bil brez razloga premeščen, dokazuje dopis, ki je Oražna spremljal ob vrnitvi v ljubljansko bolnišnico. Dopis, ki je bil uradna skrivnost, je poslala poročevalska služba bojnega poveljstva v Gradcu garnizijski bolnišnici št. 8 v Ljubljani. V dopisu brez ovinkarjenja piše, da vojni obveznik, civilni zdravnik dr. Ivan Oražen šteje med najnevarnejše srbofile ... in da to sporočajo zaradi tajnega opazovanja imenovanega. Iz Oražnovega graškega obdobja sta avtorja v knjigo uvrstila nekaj Oražnovih pisem Božidarju Vodušku, iz katerih vejejo vsi problemi in stiske, ki jih je Oražen doživljal v tem času v Gradcu. K tem nevšečnostim se je pridružila nova, v obliki povelja za premestitev v neko bolnišnico v Sarajevo. Oražen piše Vodušku, da ga ta »premistitev ne bi posebno iztirila, če ne bi imel žene tako bolne in ne bi bila nevarnost kake katastrofe tako urgentna«.

Vojne vihre so se za Oražna relativno srečno končale. Avstrija je vojno izgubila, monarhija je razpadla, južnoslovanski narodi so se osvobodili, rešen je bil pregnanstva v Gradcu, žena je vojno preživela, tožbe na Dunaju so se zanj ugodno razpletle, sokolstvo je spet razprlo svoja krila, Oražnovo življenje je dobilo nov polet.

Ivan Oražen in sokolstvo je posebno, obširno in zanimivo poglavje knjige. Sokolstvo je spremljano od ustanovitve Gimnastičnega društva Južni sokol (1863) oz. njegovega naslednika Ljubljanskega sokola preko spodbud za nastanek prvega sokolskega društva v Zagrebu (1874) in srbskih sokolskih društev v zadnjih letih pred vojno. Sokolstvo že od vsega začetka ni bilo le društvo za vzgojo telesa in duha, temveč je imelo poseben pomen kot gibalno za narode, ki so živeli pod hegemonijo avstrijske oz. ruske države. Sokoli so bili blizu miselnosti Narodne napredne stranke, niso smeli biti člani Slovenske ljudske stranke, ki je imela pod okriljem telovadno društvo Oreč. Sokolski zleti so bili tudi najbolj množični shodi slovenskega ljudstva po tabornih v drugi polovici 19. stoletja. Ob prelomu stoletja je bil predsednik Ljubljanskega sokola voditelj Narodne napredne stranke dr. Ivan Tavčar, telovadni program je vodil ljubljanski pravnik dr. Vladimir Murnik. Dijakom je oblast prepovedala vključevanje v sokolska društva. Leta 1903 so si sokoli izbrali enotna oblačila,

leto za tem so pričeli izdajati glasilo *Slovenski sokol*, leta 1905 je oblast dovolila društvom združitve v Slovensko sokolsko zvezo. 1908 leta je bil za starosta izvoljen zdravnik in takratni občinski svetnik dr. Ivan Oražen.

Pod Oražnovim vodstvom so se uredila številna društvena nesoglasja, sokolstvo se je krepilo, ustanovljene so bile župe, poglobilo se je sodelovanje s češkimi in drugimi slovanskimi sokoli. Slovenski sokoli so se udeležili evropskih tekmovanj v Pragi 1907, Torinu 1911 in v Parizu 1913. Ljubljana je organizirala dva vsesokolska zleta leta 1888 in 1904. Tretji je bil napovedan za leto 1914, toda oblast ga je zaradi predvojnih napetosti prepovedala. V času prve svetovne vojne je bilo sokolsko gibanje prepovedano v vsej monarhiji.

Po vojni se je Slovenska sokolska zveza trudila obnoviti svoje delovanje. Članstvo je vzpodbudno naraščalo. Velike težave so se pojavile v društvih pod Italijo in kasneje tudi Avstrijo, kjer je izid plebiscita onemogočil nadaljnje delo. Oražen je imel zelo jasne vizije za povojno združitve jugoslovanskega sokolstva. Predlagal je federativni način združevanja, kjer bi hrvaško, slovensko in srbsko sokolstvo ohranilo svojo narodno avtonomnost in lokalni način organiziranja. Predlagana je bila ustanovitev jugoslovanske sokolske zveze, vendar naj bi ustanove v Ljubljani, Zagrebu in Beogradu ohranile samostojna tajništva in tehnične odbore. Skupna zveza bi zastopala jugoslovansko sokolstvo v Slovanski sokolski zvezi.

Popolnoma drugačno organizacijsko shemo za novo jugoslovansko zvezo pa si je zamislil predstavnik srbskega sokolstva dr. Laza Popović. Oražnovemu federativnemu načelu je zoperstavil načelo absolutne integracije z razpustitvijo vseh nacionalnih zvez. Predlagal je tudi enotno sokolsko terminologijo, seveda srbsko. Predvideno je bilo skupno glasilo *Sokolski glasnik*, ki bi izhajal v Zagrebu, članke bi objavljali v vseh treh jezikih, srbske bi tiskali v cirilici. Hrvatom se marsikatera Popovičeva pobuda ni zdela primerna, vendar se niso znali dovolj odločno upreti. Na glasovanju je bila dana prednost srbskemu predlogu, s čimer se slovenska delegacija ni strinjala, zato je sejo demonstrativno zapustila.

Na srečo sklepi, sprejeti na zagrebškem sestanku, kasneje niso obveljali, čas je pokazal, da se je slovenskemu sokolstvu obetal ponoven boj, tokrat ne z Avstrijci, ampak s Srbi. V tem času je Oražen deloval vzpodbudno in pomirjevalno, ponovno so ga potrdili za predsednika še obstoječe Slovenske sokolske zveze. Kmalu se je izkazalo, da Srbi še niso bili sposobni za vodenje nove zveze in niso mogli ponuditi vodstva in sedeža v Beogradu. Zagreb tudi ni ustrezal, tako so določili, da bo sedež nadaljnjih pet let v Ljubljani, vodilni pa bo dr. Ivan Oražen kot prvi starosta Zveze sokolov Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki so jo naslednjega leta preimenovali v Jugoslovansko sokolsko zvezo.

Slovenski sokoli so pokazali veliko prizadetost, ko so Slovenci izgubili Trst in Primorsko, trdo so poskušali preprečiti vsaj izgubo Koroške, a ko je do tega prišlo, sta organizacija in Oražen doživela hudo razočaranje.

Oražnovo zdravstveno poslanstvo po prvi svetovni vojni je popisano v knjigi kratko, kot je bilo kratko obdobje, v katerem je Oražen opravljal delo sanitetnega šefa Zdravstvenega odseka za Slovenijo in Istro. Dobro je poudarjeno obdobje zastrašujoče slike zdravstva v Sloveniji po prvi svetovni vojni, v kateri dominirajo vojna izčrpanost, lakota, tuberkuloza, španska gripa, pegavica, koze, garje, spolne bolezni, malarija itd. Zdravstveni odsek za Slovenijo in Istro, ustanovljen aprila 1919, je bil podrejen direktno ministrstvu narodnega zdravja v Beogradu. Odseku je bilo dodeljeno vodenje vsega slovenskega zdravstva tj. vsa kurativna medicina, sanitetna policija in higiena. Starosti slovenskih zdravnikov dr. Antonu Breclju se je zdelo samoumevno, da je bil za šefa postavljen dr. Ivan Oražen, »ki je bil dotlej nekaj vojni sanitetni šef v Ljubljani in je imel najboljše zveze s srbskimi vojaškimi in drugimi krogi že iz časov, ko se je udejstvoval kot zdravnik-dobrovoljec srbske vojske v balkanski vojni...« Bilo je veliko problemov in težav, kajti državni proračun je za zdravstvo bil vselej preskop. Vendar je za slovensko medicino še vse kaj dobro teklo, dokler je »s svojim velikim vplivom znal nasprotja izravnovati in težkoče odstranjevati dr. Oražen,« dodaja dr. Breclj. Po Oražnovi smrti je na predlog Slovenskega zdravniškega društva to mesto prevzel Oražnov prijatelj ter osebni zdravnik dr. Otmar Krajec. Še preden je minilo leto njegove službe, je bil Krajec upokojen, na njegovo mesto pa ni prišel več slovenski zdravnik.

Oražen je umrl 11. marca 1921 na svojem domu na Zelenem hribu pod Golovcem, v isti hiši kot dve leti pred njim njegova soproga Ženi. Uradno je podlegel srčni kapi v snu, dejansko je storil samomor; in takrat se je to tudi vedelo. V knjigi je obširno opisano vzdušje po smrti, predvsem skozi prizmo številnih nekrologov, osmrtnic in pogrebnih svečanosti. Te so bile v izjemnih dimenzijah.

Samo tri take pogrebne sprevede je do tedaj doživela Ljubljana; leta 1881, ko so pokopali dr. Janeza Bleiweisa, »očeta slovenskega naroda«, leta 1917, ko je umrl Janez Evangelist Krek, »oče majske deklaracije«, in leta 1921, ko so spremili na zadnjo pot dr. Ivana Oražna. – Čeprav so smrt in pogrebne svečanosti v knjigi popisani zelo obširno, sta se avtorja uspešno izognila ceneni senzacionalnosti.

Dr. Ivan Oražen živi med nami predvsem kot velik dobrotnik. Racionalen je opis okoliščin, v katerih je oporoka nastala v letu 1919 – dve leti pred prezgodnjo smrtjo dobrotnika. Avtorja sta se pravilno odločila, da oporoko v celoti objavita, pri čemer pa sta celotno dogajanje aktualizirala z reperkusijami iz časov neposredno po Oražnovi smrti do današnjih dni. – Poglavlje o Oražnovem skladu bo pritegnilo bralca že s podnaslovom. Gre za izredno zanimivo resnično zgodbo o zakladu, ki se je ohranil kljub težavam in situacijam, ki mejijo na resničnost.

Knjiga *Dr. Ivan Oražen* je bogato ilustrirana. Vse ilustracije spremlja zelo obširen in poučen tekst, ki vsebino knjige dopolnjuje na zelo izviren način. Ilustracija knjige je zares nadpovprečno dobra, zadostovala bi »hitremu bralcu«, da že preko ilustracij izve vse, kar je pomembno. – Oprema knjige je zelo lična, tisk odličen, snov je razdeljena v približno enaka poglavja, od katerih bi nekatera, kot na primer *Oražen kot politik* ter *Oražen in sokolstvo*, lahko bili samostojni knjigi. Obsežna priloga virov in literature (246 naslovov) predstavlja pravo poslastico za zahtevnejšega bralca, ker je urejena po sodobnem referenčnem sistemu.

Knjiga je po mojem mnenju ena izmed zelo uspešnih edicij Medicinske fakultete v Ljubljani. Našla bo hvaležne bralce v zdravstvenih krogih, predvsem pri dosedanjih in sedanjih gojencih in gojenkah Oražnovih domov ter pri Oražnovih kostenjeviških rojakih.

Mario Kocijančič

Jurij Perovšek, Programi političnih strank, organizacij in združenj na Slovenskem v času Kraljevine SHS (1918–1929). Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998, 208 strani. (Viri, 13).

V okviru raziskovalnega programa Inštituta za novejšo zgodovino je njegov znanstveni sodelavec dr. Jurij Perovšek pripravil za objavo v zbirki Arhivskega društva Slovenije *Viri* zbornik 48 programov 26 slovenskih političnih subjektov, ki so od leta 1918 do kraljeve diktature leta 1929 oblikovali idejno, socialnogospodarsko in narodnopolitično misel in prakso v političnem življenju na Slovenskem. Te znanstvenokritične edicije virov se je lotil z izkušnjami, ki si jih je pridobil pri izdajah spisov Jožeta Rusa in dokumentov o oblikovanju federalističnega nacionalnega programa KPJ leta 1923, predvsem pa kot uveljavljeni raziskovalec slovenske politične zgodovine med vojnoma, kar je pokazal s svojo monografijo o nacionalni politiki liberalnega tabora v obdobju 1918–1929, s številnimi razpravami, posebej pa tudi s članki v *Slovenski kroniki XX. stoletja* in *Enciklopediji Slovenije*. Prav pri pisanju gesla o političnih strankah za *ES* se mu je porodila ideja, da bi izjemno bogato strankarsko življenje Slovencev in njegovo programsko raznolikost v prvem desetletju jugoslovanske države prikazal tudi neposredno prek virov, s čimer bi dal tudi nov prispevek k udejanjanju pogosto izraženih stališč, naj pomembne zgodovinske procese osvetljujejo tudi dokumenti-sami. Zastavljena naloga je imela v marsikaterem pogledu tudi aktualni značaj. V prvem desetletju jugoslovanske države je »namreč prišlo do pravega izbruha političnostrankarskega življenja na Slovenskem, s katerim se težko primerja celo sedanjí čas,« pri čemer je treba poudariti, da se je edino v tem obdobju v času obstoja prve in druge Jugoslavije politično dogajanje »razvijalo v pogojih večstrankarske politične demokracije« (str. 5). Politične stranke, združenja in organizacije so se morale v svojih programih opredeljevati do vseh temeljnih vprašanj bodoče usode slovenskega naroda, do idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične problematike, zavzeti so morale stališča do ustavnopravnega položaja Slovenije v jugoslovanski državi, do komunizma in fašizma ter temeljev demokracije, skratka že tedaj se je pojavljalo tudi »precej tistih političnih zamisli in narodnoemancipacijskih zahtev, ki so danes že trdno vgrajene v sistem evropske politične

demokracije, ali pa jih je udejanil šele pravkar pretečeni zgodovinski čas« (str. 19); o nekaterih tedaj zastavljenih vprašanjih pa se na Slovenskem razpravlja še danes.

Zbornik, ki obsega 208 strani, je Perovšek razdelil na štiri vsebinske sklope. Uvodna študija *Politične stranke ter idejne, socialnogospodarske in narodnopolitične usmeritve v slovenski družbi v letih 1918–1929* (str. 5–19) je dragocen pregleden prispevek k osvetlitvi tedanjega pluralističnega strankarskega življenja na Slovenskem, kot tudi značilnosti in pestrosti programskih usmeritev vseh političnih subjektov. Po prikazu njihovega organizacijskega razvoja, stanja strankarskega življenja ob prevratu leta 1918, oblikovanja novih strank, organizacij in združenj, procesa njihovih cepitev in povezav, je najprej osvetlil njihove poglobitve poglede na idejnopolitično in socialnogospodarsko problematiko, nato pa posvetil posebno pozornost njihovim opredelitvam do narodnega vprašanja. Ob tem, tedaj osrednjem problemu, sta se izoblikovala dva bloka političnih subjektov, avtonomistično-federalistični in unitarno-centralistični, sicer pa so Slovenci ostali v idejnopolitičnem pogledu razdeljeni na tri temeljne tabor, katoliškega, liberalnega in socialističnega, nekaj pa je bilo tudi izdvojenih iz njih. Po tem kriteriju je Perovšek tudi v štiri vsebinske sklope kronološko razvrstil tiste relevantne programske dokumente, smotrno izbrane iz strankarskega časopisja in različnega političnega tiska, ki najbolj vsestransko karakterizirajo temeljno usmeritev posameznih političnih strank in skupin. Največ objavljenih programov je bilo oblikovanih ob nastanku političnih subjektov, nadaljnji dokumenti pa osvetljujejo evolucijo strankarskih stališč oziroma njihovih razširitev na novo problematiko ob spreminjanju družbenopolitičnih in socialnogospodarskih razmer v Sloveniji ter njenega pravnega položaja v času Kraljevine SHS. V nekaj primerih je Perovšek uvrstil v zbornik tudi strankarske programske dokumente, ki so nastali še v zadnjih mesecih pred koncem prve svetovne vojne in so bili pomembni za delovanje tradicionalnih slovenskih političnih strank po prvodecembrski združitvi.

Zato je v prvem vsebinskem sklopu najprej prikazal programski razvoj strank liberalnega tabora. Programu Jugoslovanske demokratske stranke z njenega ustanovnega zbora junija 1918, ki je kronološko najstarejši v zborniku, sledijo dokumenti, ki kažejo programske usmeritve te stranke po vključitvi v vsedrjavno Jugoslovansko demokratsko stranko, in programi vseh novih strank v tem taboru: Samostojne kmetijske stranke, Narodno socialistične stranke, obnovljene Narodno napredne stranke, organizacije Orjuna ter treh liberalnih strank, ki so krajši čas delovale v Prekmurju. V drugem vsebinskem sklopu o programih katoliškega tabora trije obsežni dokumenti (program iz leta 1920, avtonomistični državnopravni program iz leta 1921 in volilni program iz leta 1923) osvetljujejo temeljne značilnosti versko-kulturnega, socialnogospodarskega in predvsem avtonomističnega državnopravnega programa Slovenske ljudske stranke, še dva nadaljnja dokumenta pa tudi posebne zahteve krščansosocialnega delavstva v njenem okviru. Programske zahteve katoliške Kmečke zveze za Prekmurje kažejo njihove lokalne značilnosti.

Tudi tretji vsebinski sklop o socialističnem taboru uvaja programska resolucija Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, sprejeta neposredno pred nastankom Kraljevine SHS. Objavljeni programi strank socialnodemokratske oziroma socialistične in komunistične usmeritve kažejo razcepljenost tretjega idejnopolitičnega tabora v dvajsetih letih in velika programska nasprotja v njem, zlasti glede načina izbojevanja končnih ciljev, pa tudi v pogledih na narodno vprašanje. V sklepnem vsebinski sklop je Perovšek uvrstil programe 12 iz tradicionalnih političnih taborov izdvojenih ter drugih političnih strank in združenj; zato je v programskem pogledu najbolj raznolik. Vsebuje namreč usmeritve, stališča in zahteve Narodne radikalne stranke, manjših kmečkih strank Antona Novačana, združenja in stranke slovenskih avtonomistov Albina Prepeluha, Slovenske kmetijske stranke Ivana Puclja, Narodne ljudske stranke Ivana Šušteršiča pa tudi Političnega in gospodarskega društva Nemecev v Sloveniji, nemške Kočevske kmečke stranke ter promadžarske Neodvisne prekmurske stranke.

Za večjo preglednost je Perovšek pred vsakim poglavjem pripravil oris razvoja obravnavanih političnih strank in skupin. V skladu z ustaljenimi načeli za znanstvenokritične edicije virov je vse dokumente objavil v jezikovno izvorni obliki, tri tudi v nemščini, več pa v prekmurskem narečju. Posebno tehtne so bogate opombe, ki omogočajo boljše razumevanje in uporabo objavljenih programov. Temu je namenjen tudi dodatek, v katerem je podal biografije nad štirideset načelnikov ali članov najvišjih vodstev obravnavanih političnih strank in skupin.

Zbornik Jurija Perovška omogoča celovit pregled temeljnih idejnih, socialnogospodarskih in narodnopolitičnih programskih načel, ki so opredeljevala slovensko politiko dvajsetih let. V njih se

odražajo, ob konstantah iz prejšnje politične dobe, vse spremembe, ki so jih terjale nove razmere po prvi svetovni vojni, posebej tudi glede položaja Slovenije in slovenskega naroda v odnosu do Jugoslavije in jugoslovanstva. Posebna vrednost Perovškovega dela je pozornost, ki jo je posvetil predstavitvi ne le programov najpomembnejših strank na Slovenskem, temveč tudi manjših političnih subjektov, ki so bili doslej v zgodovinospisju le marginalno obravnavani, so pa zanimivi za celovito podobo pestrega slovenskega političnostrankarskega življenja v poprevratnih letih in v času vidovdanskega klasičnega parlamentarizma. Zbornik bo dragocen pripomoček za seminarsko delo pri študiju zgodovine, prav gotovo pa bo pritegnil tudi širšo pozornost, saj je zanimiv tudi kot izhodišče za primerjavo tedanjega strankarskega pluralizma z današnjim. Perovškov zbornik je pomembna obogatitev zbirke *Viri*, ki pod prizadevnim vodstvom glavnega urednika prof.dr. Franceta M. Dolinarja uspešno zapolnjuje vrzel v znanstvenem izdajanju dokumentov. Ob tem naj opozorimo na koristnost nadaljevanja zbornika tudi za trideseta leta, pa tudi objave političnih programov slovenskih strank, organizacij in združenj v zamejstvu, v okviru Italije in Avstrije, kar bi bil dragocen prispevek k celoviti podobi politične zgodovine Slovencev med prvo in drugo svetovno vojno.

Miroslav Stiplovšek

Carlo Spartaco Capogreco, Renicci. Un campo di concentramento in riva al Tevere (1942–1943). Cosenza : Fondazione Ferramonti, 1998. 157 strani.

Carlo S. Capogreco je gotovo najpomembnejši raziskovalec italijanskega koncentracijskega sistema za časa druge svetovne vojne. Pri Capogrecu pa ne gre samo za strokovno, znanstveno zanimanje, ampak tudi za osebno angažiranje v prizadevanjih za to, da se v Italiji prizna in spozna to temno in sramotno stran nacionalne zgodovine. Tako je pred leti dal pobudo za ustanovitev mednarodnega Sklada Ferramonti, ki mu tudi predseduje. Ime je sklad dobil po kraju (Ferramonti di Tarsia, v pokrajini Cosenza v Kalabriji), kjer je bilo med vojno taborišče, v katero je fašistični režim po vstopu v vojno zaprl predvsem tuje Jude, a tudi mnoge Slovence, Hrvate, Črnogorce in pripadnike drugih narodov. Sklad ima namen ohranjati spomin na to taborišče in si prizadevati za prijateljstvo med narodi.

Tokrat nam je Capogreco pripravil knjigo, ki je nedvomno pomembna za Slovence. Prav Slovenci (med njimi tudi Dušan Kermavner) so namreč tvorili večino jetnikov taborišča Renicci v pokrajini Arezzo v Toskani. To taborišče je nastalo leta 1942, da bi v njega premestili zapornike iz taborišča v Gonarsu, za katerega so fašistične oblasti po pobegu skupine jetnikov smatrale, da je preblizu Sloveniji. Poleg Slovencev so bili v Renicciju zaprti še številni Hrvati in pa italijanski komunisti in anarhisti, ki so jih sem premestili v glavnem po 25.7.1943, ko je padel Mussolini.

Knjiga pa nedvomno presega to posebno epizodo italijanske internacijske politike in to politiko osvetljuje v celoti, predvsem njeno izvajanje na Slovenskem. To ima še večji pomen ob dejstvu, da je italijanska poveljna oblast od vsega začetka, kot piše avtor v svojem uvodnem zapisu, uvedla do te teme politiko »pozabe«. Sistematično brisanje vsakega sledu o fašističnih koncentracijskih taboriščih v povojni Italiji je bilo namreč vse prej kot naključno. Tudi tako se je ustvarjal in ohranjal mit o »buono italiano« (dobrem Italijanu), o nevpletenosti fašističnega režima in italijanske države v grozodejstva in zločine. Avtor odločno zavrača s tem mitom povezano tezo, da so bila koncentracijska taborišča in načrtno uničevanje jetnikov le stvar nacizma. Italijansko politično in širšo javnost pozove, naj se končno odkrito sooči z zgodovinskimi dejstvi in prizna, da je tudi Italija imela svoja uničevalna taborišča, čeprav v njih jetnikov niso pobijali po tovarniškem sistemu v plinskih celicah, ampak z lakoto in boleznimi. In to že leta 1930 v Libiji.

In res nam knjiga na podlagi izvirnega gradiva nudi poglobljen vpogled v ta aspekt italijanske represivne politike na Slovenskem, kjer je bila najbolj sistematično izvajana. Brez slepomišenja so italijanski zločini v t.i. Ljubljanski pokrajini označeni kot nadaljevanje nasilne asimilacijske politike do Slovencev (in Hrvatov) znotraj italijanskih meja po letu 1918. Deportacije in internacije so

namreč imele na Slovenskem za cilj tudi spremembo narodnostnega sestava prebivalstva (kar Capogreco brez ovinkov označuje za poskus etničnega (o)čiščenja Ljubljanske pokrajine).

V nadaljevanju je prikazana zgodovina interniranja Slovencev. Podčrtano je dejstvo, da je bila pri Slovencih, ki so skupaj s Hrvati tvorili veliko večino vseh civilnih internirancev v Italiji, razlika med civilnimi in vojaškimi interniranci zelo labilna. Med vsemi jetniki so prav Slovenci in Hrvati živeli v najhujših razmerah. Vrata taborišč se za njih niso odprla niti po 8.9.1943, ko so izpustili vse taboriščnike razen njih, Judov, anarhistov ter vidnejših komunistov in socialistov. Pomemben pa je tudi podatek, da so italijanske civilne oblasti že ob napadu na Jugoslavijo aprila 1941 internirale več kot 10.000 Slovencev in Hrvatov s Tržaškega, Goriškega in Istre.

Sledi podroben opis taborišča Renicci, ki je označeno kot drugo – po Rabu – najtrše italijansko taborišče, njegove zgodovine in razmer v njem. Med drugim nas avtor seznanja z dejstvom, da se je v t.i. Ljubljanski pokrajini interniranje nadaljevalo tudi po Mussolinijevem padcu julija 1943 pa vse do zloma Italije 8.9.1943. Tudi v Reniciju se po Mussolinijevem padcu ni mnogo spremenilo, število jetnikov se je celo povečalo s prihodom italijanskih političnih ter albanskih in jugoslovanskih zapornikov, ki so jih premestili iz južnejših zaporov. Tako je bilo taborišče Renicci 8.9.1943 največje italijansko taborišče. Celó po tem datumu niso taboriščnikov osvobodili, saj so 9.9.1943 vojaki celo streljali in ranili štiri zapornike. Svoboda je za jetnike Reniccija nastopila šele 14.9.1943, ko so italijanski stražarji zbežali ob približevanju nemških enot.

Capogreco sledi usodi jetnikov tudi po izhodu iz taborišča in podčrtuje, da ni bilo bratstvo v borbi le retorična fraza, saj so se številni slovenski bivši zaporniki vključili v partizanske enote in se borili z ramo ob rami z italijanskimi partizani. Bratstvo se je tako dejansko ustvarjalo v skupni borbi proti nacifašizmu, v kateri so mnogi Slovenci (a tudi pripadniki drugih narodov bivše Jugoslavije) darovali tudi življenje. Spomin na te padle in na ustvarjene vezi sedaj ohranjajo številna obeležja, raztresena po raznih krajih toskansko-lacijskih Apeninov, skupna grobnica padlim partizanom vseh narodnosti (predvsem Slovencev) bivše Jugoslavije v Sansepolcro ter pobratenje Ljubljane s Pesarom in Ribnice z Arcevio.

Taborišče so po septembru 1943 prevzeli Nemci in vanj zaprli zajete pobegle zapornike ter kasneje nove politične jetnike. Nato so se v njem nastanili zdomci. Po vojni je tudi to taborišče doživelo načrtno pozabo, delno pa tudi izbrisanje. Nekaj stavb bivšega taborišča še stoji, vendar so zapuščene in brez vsakršnega pomnika, ki bi opozarjal na njihovo zgodovino in pomen. Capogreco poudarja, da ni uradna Italija storila prav nič, da bi ohranila spomin na te dogodke. Vse, kar je bilo narejenega, je nastalo po iniciativi posameznikov. Tudi še vedno neuresničena pobuda, da bi v še obstoječih zgradbah bivšega taborišča ustanovili muzej, je sad prizadevanj posameznikov.

Knjigo dopolnjujejo pričevanja bivših internirancev in prebivalcev zaselkov v okolici taborišča, izbor arhivskih dokumentov ter bogato slikovno gradivo.

Naj zaključim z ugotovitvijo, da je to res pomembno delo. Postavlja se proti toku modnih tolmačenj italijanske zgodovine, ki v imenu preseganja ideoloških nasprotij in ustvarjanja skupne nacionalne zgodovine relativizirajo ali celo rehabilitirajo fašizem in nadaljujejo z molkom o zločinskih straneh zgodovine italijanske države. Verjetno ni prav zaradi tega nobena italijanska založba smatrala za umestno izdati te knjige, ampak jo je založil Sklad Ferramonti s finančno podporo pokrajine Cosenza.

Sandi Volk

Zdenko Čepič, Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju. Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 1998. 212 strani. (Viri ; 12).

V zadnjem času je v zelo odmevni zbirki *Viri v 12.* zvezku izšla, za *Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. drugi svetovni vojni* (avtorji dr. Jože Prinčič, Maruška Zagradnik in Marjan Zupančič), že druga knjiga s področja donedavna še precej zapostavljene gospodarske problematike. Avtor dela z naslovom *Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju*, je dr. Zdenko Čepič, zaposlen na Inštitutu za novejšo

zgodovino v Ljubljani, ki spada v srednjo generacijo slovenskih zgodovinarjev. V zadnjem času sta bili najbolj odmevni njegova kritična izdaja Šnuderlovega medvojnega dnevnika v dveh knjigah (Obzorja, Maribor 1993 – 1. del in 1994 – 2. del) in pa še zlasti njegova monografija z naslovom *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji (1945–1948)* (Obzorja, Maribor 1995), ki je predelana doktorska disertacija. Knjiga, ki jo tu predstavljamo, pa je predvsem plod avtorjevih raziskovanj v času magistrerja, kjer je posegel na področje gospodarske problematike partizanskega gibanja med 2. svetovno vojno. Nasploh tej problematiki ni bila posvečena pretirana pozornost, čeravno ne bi mogli reči, da je bila povsem spregledana (npr. Metod Mikuž, Fran Juriševič, Miroslav Stepančič, Jože Prinčič idr.). Pri tem pa je potrebno poudariti, da so se doslej vprašanja zamisli o povojni gospodarski ureditvi dotikali le redki v sklopu širše problematike (poleg Čepiča npr. še Prinčič in Žarko Lazarevič), nihče pa mu ni posvetil osrednje pozornosti v svojem raziskovanju. Po drugi strani je potrebno omeniti, da je izšlo kar precej razprav o Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS (npr. Fran Zwitter, Lojze Ude, France Škerl, Tone Ferenc idr.), v okviru katerega je, poleg Študijske komisije in deloma tudi Statističnega urada, tudi izšla večina gospodarskih elaboratov, vendar je ta dejavnost ostala v ozadju, kajti prva in najpomembnejša naloga Znanstvenega inštituta je slejkoprej bila mejna problematika in je bilo njej v povojnih predstavvah dela inštituta posvečena tudi daleč največja pozornost, ki je zasenčila vso ostalo.

V uvodni študiji z naslovom *Zamisli o gospodarski ureditvi po drugi svetovni vojni v narodnoosvobodilnem gibanju* (str. 5–24) je Čepič najprej tematiko umestil v celotno problematiko gospodarskih prelomov, ki jih je bilo v slovenskem prostoru v zadnjem stoletju kar nekaj: tako v letih 1918, 1945 in nato zopet 1990/91. Avtor ugotavlja, da so se v vsakem prelomnem obdobju, čeprav so se ti medseboj razlikovala, slovenski gospodarstveniki odzvali in ocenili, kaj bodoče spremembe pomenijo za gospodarsko življenje in njegovo prihodnost. Najbolj znamenit tovrsten primer je bil gotovo *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* (Celje 1918) izpod peresa liberalno usmerjenega Milka Brezigarja. V okviru osvobodilnega gibanja pa je povojna gospodarska tematika prišla v ospredje skladno z dozorevanjem gibanja, ki je v začetku 1944, kot ugotavlja pisec, vse bolj preraščalo iz zgolj političnega gibanja v državotvorno, kjer so prihajale v ospredje predvsem priprave na povojni prevzem oblasti. V okviru teh prizadevanj je nastalo tudi mnogo načrtov, predlogov in mnenj o povojni ureditvi. Pri tem seveda niso bili izvzeti tudi načrti s področja gospodarstva.

Presenetljivo pri tem pa je bilo, kar Čepič še posebej poudarja, »da politična sila, ki je revolucijo načrtovala in jo usmerjala – komunistična partija – sama ni imela oziroma ni javno predstavila nikakršnega pogleda ali celo načrta za povojni gospodarski ustroj in delovanje gospodarstva.« Komunistično vodstvo se je v tem času omejevalo in usmerjalo le na reševanje trenutnih gospodarskih problemov. Predlagali so ukrepe, »ki ne bodo plašili buržoazije« in poudarjali, da je potrebno »paziti, da najdemo pravo, srednjo pot, ki nam bo omogočila hitro obnovo in jačanje gospodarstva« (seja politbiroja CK KPS 1. septembra 1944). Priprave na gospodarsko življenje po koncu vojne tako niso bile domena vodstva osvobodilnega gibanja, temveč so bile prepuščene posameznim gospodarskim strokovnjakom, tako praktikom kot tudi teoretikom. Večina njih je bila v zrelih letih in je imela že pred vojno izdelan svetovno nazorski in seveda tudi gospodarski pogled, ki ni bil marksističnega izvora, pač pa liberalnega. V skladu z njim v svojih načrtih tudi niso predvidevali korenitejših posegov v lastninsko sestavo in so bili nasploh zadržani glede spreminjanja obstoječih družbenoekonomskih odnosov. V mislih so imeli že pred vojno med nekaterimi gospodarstveniki razširjeno zmerno reformno pot, obogateno s socialnim dejavnikom ter dajali poudarek zlasti boljši in učinkovitejši organiziranosti gospodarstva.

Svojo dejavnost so gospodarski načrtovalci opravljali v okviru Znanstvenega inštituta in Študijske komisije, ki ju je ustanovilo predsedstvo SNOS. Šlo je za izrazito strokovni in nepolitični ustanovi, pa tudi njeni člani, z izjemo Lada Vavpetiča, ki je bil član vrhovnega plenuma OF, niso bili politično aktivni.

Večino objavljenih dokumentov hrani Arhiv Republike Slovenije, dislocirana enota II, v t.i. partizanskem civilnem arhivu v fondu odsekov SNOS-a in sicer v gradivu Znanstvenega inštituta pri predsedstvu SNOS in Študijske komisije pri predsedstvu SNOS. Del gradiva te komisije, ki je iz osebne zapuščine Lada Vavpetiča, hrani Pravna fakulteta na Inštitutu za javno upravo v fondu Lada Vavpetiča. Po kronološkem vrstnem redu je objavljenih 8 elaboratov in pa še posebej diskusijski sestanki Študijske komisije. Pet prispevkov je napisal Lojze Dular, inženir rudarstva, pred vojno

tehnični direktor premogovnika v Trbovljah, po enega pa dr. Vinko Vrhunec, predvojni gospodarstvenik, komercialni direktor Trboveljske premogokopne družbe, Ivo Pirkovič, publicist, absolvent elektrotehnike in dr. Lado Vavpetič, pravnik, pred vojno odvetnik v Ljubljani.

Referat z naslovom *Gospodarske pripombe k referatu o mejah* je Lojze Dular marca 1944 napisal kot dopolnilo k elaboratu dr. Frana Zwittra *Problem bodočih slovenskih meja* in tako osvetlil celotno mejno problematiko tudi z gospodarskega vidika. Dular je svoj prispevek utemeljil z besedami: »Pravilno je, da se pri razmejitvi kake pokrajine upoštevajo tudi gospodarski momenti in to ne samo za razmejene predele dotične pokrajine, ampak tudi države kot celote, h kateri dotični del pokrajine po razmejitvi pripade. Razmejitev, ki je na podlagi narodnostnih mej, izgleda sicer na prvi pogled pravična, je pa lahko baš zaradi gospodarskih momentov škodljiva prebivalstvu in povzroča prej ali slej negotovanje ter ugodna tla za sovražno propagando.« Podobno je utemeljeval razmejitev iz vojaško-strateških razlogov tudi Jaka Avšič, vendar so bili taki pogledi bolj izjema, saj je v Znanstvenem inštitutu prevladalo mnenje, da je temeljno izhodišče pri razmejitvi narodnostno načelo.

S psevdonimom Boris Samov je Ivo Pirkovič maja 1944 napisal referat z naslovom *Nekaj načelnih misli k vprašanju slovenskega narodnega gospodarstva*, ki ga je začel z besedami: »Misli, ki jih skušam izraziti o potrebah bodočega slovenskega gospodarstva, presegajo trenutno postavljen okvir Osvobodilne fronte, ki v skladu s sklepi AVNOJ-a še ne načenja vprašanje družabnega reda. Vendar zato že danes niso manj aktualne.« V takem gledanju pa je bil med snovalci povojnih gospodarskih načrtov Pirkovič izjema.

Sledijo trije prispevki Lojzeta Dularja in sicer *Potrebni ukrepi ob zlomu* napisan poleti 1944, *V kakšni obliki naj zahtevamo vojno odškodnino z ozirom na potrebe našega bodočega gospodarstva in Smernice za delo pri obnovi in uspostavi gospodarskih podjetij*. V njih je Dular v skorajšnjem pričakovanju konca vojne pojasnil, kakšne konkretne naloge čakajo osvobodilno gibanje ob prevzemanju oblasti na gospodarskem področju. Bolj programsko pa je bil zastavljen njegov elaborat z naslovom *Organizacija gospodarstva po načrtu*, kjer je zapisal: »Razumljivo je, da teh ciljev ne bomo mogli doseči po predvojnem, liberalističnem gospodarskem sistemu, ampak bo potrebna uvedba povsem novega sistema, povsem nove organizacije, ki bo urejevala gospodarstvo. Vladati ne sme slučaj in interes posameznika, ampak za vse obvezen red in interes skupnosti. (...) Zato je edino pravilen izhod iz te situacije skupna gospodarska organizacija vse države, delo po načrtu, skratka načrtno gospodarstvo, ki bo slonelo predvsem na naših lastnih materialnih in moralnih silah in osnovah in organiziranem nastopu vse države napram inozemstvu.«

Nato sledi poseben blok z naslovom *Diskusijski sestanki Študijske komisije*. Decembra 1944 je namreč v Študijski komisiji pri predsedstvu SNOS potekala vrsta diskusijskih sestankov, na katerih so strokovnjaki razpravljali o različnih vprašanih gospodarske ureditve in gospodarske problematike nasploh. Sestanke je vodil Lado Vavpetič, sekretar komisije, sodelovalo pa je več strokovnjakov (Franjo Novak, Viktor Repič, dr. Stane Kovačič, Roman Golob, Lavoslav Dolinšek, dr. Miha Kambič, dr. Lavo Čermelj, Gino Marović, dr. Milan Lemež, Ilija Kaufman, Lojze Kramar, Silvo Križmančič, dr. Josip Ferfolja, dr. Jože Pokorn...).

Februarja 1945 je Vinko Vrhunec v referatu *Gospodarska obnova Jugoslavije* poudaril njen pomen s primerjavo: »Ako je umestno parafrazirati Leninovo definicijo, da je komunizem sovjet plus elektrika, bi smeli označiti naše narodno osvobodilno gibanje kot narodno oblast plus gospodarska obnova.« V svojih izjavah je Vrhunec izhajal iz predpostavke, da bo po sklepu AVNOJ-a iz dne 8. februarja 1943 (t.i. izjava Tito-Ribar – nanj se je skliceval v svojih referatih tudi Dular), kjer je bila zagotovljena nedotakljivost zasebne lastnine in pobude v industriji, trgovini in kmetijstvu, bodoče gospodarstvo zadržalo glavna načela dotedanjega gospodarskega reda, ki sloni na individualističnih principih priznanja privatne lastnine in pobude. V primerjavi s predvojnimi razmerami pa naj bi se zlasti povečala in deloma tudi spremenila vloga države: »Naša država bo največji podjetnik, ki bo izven dosežanih državnih podjetij prevzel z lastništvom in upravo obsežno premoženje pripadnikov sovražnih držav. V tej lastnosti postaja država največji gospodarstvenik, ki bo že kot tak imel ogromen vpliv na gospodarsko življenje. Vendar se te vrste javnega gospodarstva ne sme smatrati za kolektivistično: dasi so podjetja javna last, bodo vendar vodena po načelih zasebnega pridobitnega gospodarstva t.j. za dosego dobička.«

Zadnji objavljeni elaborat *O smotrenem gospodarstvu pri nas* izpod peresa Lada Vavpetiča je v bistvu ključen za celotno problematiko snovanja povojne gospodarske ureditve. Prvi razlog je ta, da

je v njem upošteval predhodne referate svojih kolegov in predstavlja sestavek v tem pogledu sintezo vseh dotedanjih gledanj, po drugi strani pa je tudi že upošteval smernice iz Kardeljevega predavanja na beograjskem radiu februarja 1945, kjer je govoril o tedanjih glavnih nalogah povojne obnove. Iz njegovega zaključka je razvidna razdvojenost, v kateri se je znašel ne le Vavpetič sam, temveč vsi ostali snovalci: »Za gospodarstvo ustanavlja okolnost, da je pri nas ljudska demokracija združena z obstojanjem starega družbenega reda, stanje, v katerem je gotovo izredno težko najti prave vodilne smernice. Če sem se tega dela lotil, sem storil samo zaradi tega, ker sem se zavedal, kako zelo pomembno je, da smo si v tem pogledu vsaj v glavnih stvareh na jasnem. Naravno pa je, da bodo zaradi tega nekateri zaključki izgledali drzni, drugi pa zopet konzervativni. Moja težnja je šla za tem, da najdem tisto pot, ki bi sedanjemu stanju najbolj odgovarjala in po kateri bi našemu gospodarstvu bilo zajamčeno najboljšje uspevanje, vendar brez škode za vse pridobitve narodnoosvobodilne borbe.«

Kakšna usoda je doletela omenjene načrte, je znano, komunistično vodstvo jih ni upoštevalo in povojni razvoj, ne le na gospodarskem področju, je šel povsem svojo pot, ki je bila nasprotna predstavljenim predlogom. Podobno kot tudi na drugih področjih se je tudi tu pokazal nezaupljiv odnos komunistov do izobražencev nekomunističnega porekla, ki so zaradi specifičnega medvojnega razvoja na Slovenskem v precejšnjem številu sodelovali v Osvobodilni fronti. Glavni razlog za nezaupljivost so bili pomisleki idejno ekskluzivistične narave. Rezultat teh zadržkov slovenskih komunistov do izobražencev pa je bil ta, da je bil velik intelektualni potencial, ki se je zbral v osvobodilnem gibanju bistveno manj izkoriščen, kot bi sicer lahko bil.

Na koncu lahko z gotovostjo zapišemo, da objava omenjenih virov vsekakor predstavlja pomembno poživitev našega védenja ne le o gospodarski problematiki druge svetovne vojne na Slovenskem, temveč tudi o njenem celotnem kompleksnem in marsikdaj protislovnem značaju.

Bojan Godeša

Paolo Emilio Taviani, **I giorni di Trieste. Diario 1953-1954**. Bologna : Il Mulino, 1998. 190 strani.

Bivši veljak stranke Krščanske demokracije (KD), stranke, ki je bila na oblasti v Italiji od konca vojne pa vse do začetka devetdesetih let, je objavil svoj dnevnik iz časa sklepanja Londonskega sporazuma, ki mu je priložil nekaj dokumentov, ki zadevajo predvsem vojaško zaostritev ob italijansko-jugoslovanski meji v poletju/jeseni 1953. Taviani je osebnost, ki je v stranki in v vladnih krogih pomenil precej. Kot piše v kratki biografiji, objavljeni na platnicah, je bil kar 24 let (s presledki) član raznih italijanskih vlad. In to ne na obrobni položajih, saj je štiri leta vodil finančno ministrstvo, pet let je bil obrambni minister in kar osem na čelu Ministrstva za notranje zadeve. Obrambni minister je bil tudi v času, ki ga obravnava njegov dnevnik in v katerem je leta 1953 prišlo do »rožljanja z orožjem« ob jugoslovansko-italijanski meji. In prav ta dogodek označuje objavljene Tavianijeve zapiske, ki zajemajo dobo od njegovega imenovanja za obrambnega ministra avgusta 1953 do vrnitve italijanskih čet v Trst novembra 1954. Tržaško vprašanje je torej tista tema, ki označuje Tavianijeve zapiske in razmišljanja. Vendar se njegovi dnevniški zapiski ne omejujejo na problem Trsta, ampak zadevajo vse takratne pomembnejše politične dogodke, od spodletelega poskusa ustanovitve enotne evropske obrambne ustanove C.E.D. (Consiglio europeo di difesa, Evropski obrambni svet) in s tem povezanega problema ponovne oborožitve Zahodne Nemčije, do afere Montesi, ki je pomenila konec vzpona obetavnega demokrščanskega politika Piccionija, in vse do smrti De Gasperija, ko je KD, kot pravi Taviani, »izgubila svojega očeta.«

V kratkem uvodu nam avtor prikaže svoj pogled na razvoj tržaškega vprašanja od zadnjih let druge svetovne vojne do leta 1953. V njegovem tolmačenju je za Italijo in njeno javno mnenje Trst imel predvsem sentimentalni pomen, saj je okoli pol milijona Italijanov padlo v prvi svetovni vojni prav za priključitev Trsta (in Trenta) Italiji kot izpolnitev Risorgimenta. Prav zaradi tega je imel Trst pomembno mesto v italijanski notranji politiki, saj bi za Tavianija pomenil eventualni diplomatski neuspeh glede tržaškega vprašanja veliko nevarnost za stabilnost italijanske demokracije oziroma za prevladujočo vlogo KD in njenih zaveznikov. V svojem uvodu pa nam Taviani postreže s spodrslja-

jem, ki ga lahko tolmačimo le na dva načina: ali gre za nepoznavanje zgodovinskih dejstev ali pa za njihovo izkrivljanje v prid dokazovanja pravičnosti svojih tez. Avtor namreč piše, da je Tito 9.5.1945 izkoristil zmešnjavo, ki je nastala ob predaji nemških čet, in prek »infiltriranih slovanskih partizanov« (partigiani slavi infiltrati) v Trstu uspel oklicati »federalno narodno vlado Slovenije« (governo federale nazionale della Slovenia) ter poslati v mesto svoje oborožene enote. Ne glede na vzroke teh neresnic je njihov učinek le eden: italijanski javnosti sporoča, da so bili »slovanski partizani« tujek v italijanskem Trstu, ki so hoteli s spretnim izrabljanjem položaja mesto nasilno anektirati.

Misel, na kateri je temeljilo Tavianijevo politično delovanje glede tržaškega vprašanja, je bila ona o nevarnosti kratkoročnega »poslovanjenja« (slavizzazione) oz. »balkanizacije« (balcanizzazione) Trsta v primeru, da bi ostal še dalje pod Zavezniško vojaško upravo. V tej svoji skorajšnji obsedenosti z nevarnostjo »poslovanjenja« Trsta pa Taviani pozablja, da so bila dejstva povsem nasprotna. Uradniški kader upravnega aparata Zavezniške vojaške uprave, ki je npr. dejansko odločal o podeljevanju domicila, je bil v rokah proitalijanske strani, saj so ga sestavljali skoraj izključno italijanski uradniki, in to v mnogih primerih taki, ki so na ta mesta prišli za časa fašizma. Od leta 1952 pa je bila Italija tudi uradno soudeležena pri upravljanju Cone A. Proitalijanska stran je vse to izkoristila za t.i. »nacionalno bonifikacijo« Cone A, ki so jo izvajali predvsem (a ne samo) z načrtnim naseljevanjem istrskih beguncev in je doživela kakovostni skok prav v letih 1952/53, ko so pričeli graditi prva dokončna begunska naselja.

V Tavianijevem tolmačenju je eden glavnih problemov, ki ga je imela jugoslovanska stran pri sklepanju dogovora, tisti, da zagotovi Sloveniji dostop k morju. Avtor se tu še enkrat spozabi, saj pravi, da je Slovenija lahko dobila svojo obalo le na ozemlju med Trstom in Dragonjo, ki je imelo slovensko zaledje. Pozablja pa na območje slovenske zgodovinske naselitve ob morju, na obalo severozahodno od Trsta – od Barkovelj in Proseka do Devina. Ko to območje omenja, je to vedno kot koridor, ki naj povezuje Trst s Furlanijo in Italijo. Nikjer pa ne omenja, da je bil ta »koridor« naseljen pretežno s Slovenci ter da je bilo to ozemlje, na katerem je italijanska stran že pred Londonskim memorandumom najintenzivneje izvajala »nacionalno bonifikacijo«.

Domnevna nevarnost »poslovanjenja« Trsta je bila temeljna predpostavka stališča, ki je imelo enega od svojih najuglednejših zagovornikov prav v Tavianiju, da je potrebno Trst čimprej privedi pod kontrolo Italije, tudi za ceno italijanskih ozemeljskih žrtvovanj. To naj bi bilo stališče le dela italijanske vlade in vodstva KD, a večine italijanskih strank v Trstu, v prvi vrsti najbolj nepopustljivih branilcev italijanskih pravic nad Istro, monarhistov in neofašistov. Taviani se je zavedal, da bi to bile dokončne rešitve, čeprav je bil tudi sam zagovornik take formulacije dogovorov, ki bi dopuščala, da se jih javnosti prikaže kotčasne. Vendar je bil za Tavianija glavni problem Trst, saj pravi, da se je italijanska javnost ogrevala za Trst, ne pa za istrska mesteca. Avtor ocenjuje »a posteriori« kot pozitivno za čimprejšnjo vrnitev Trsta Italiji tudi »rožljanje z orožjem« leta 1953 (in pošiljanje orožja proitalijanskemu taboru v Coni A), saj je bil dokaz odločnosti italijanske vlade v trenutku njene politične oslabitve, ki je jugoslovansko stran odvrnilo od postavljanja vse večjih zahtev.

Iz njegovih zapiskov izhaja tudi velika vloga, ki jo je avtor dnevnika imel pri samem sklepanju londonskega dogovora (ki naj bi se celo rodil v njegovem uradu). V končni fazi naj bi stopili v igro tudi trenutni dejavniki kot npr. slaba letina, ki je prizadela jugoslovansko kmetijstvo, ko naj bi ZDA uporabile pošiljke pomoči za omehčanje jugoslovanskih stališč.

Na koncu le še to, da pušča dnevnik bralcu vtis, da so bili zapiski pregledani in izbrani v funkciji njihove današnje uporabnosti. Vsekakor je to pomembno pričevanje enega od protagonistov tedanje italijanske politike, avtor Tavianijevega kalibra pa bi nam nedvomno o takratnem dogajanju lahko povedal mnogo več.

Sandi Volk

UDK 904(487.4 Ljubljana) "652"

ŠAŠEL KOS Marjeta, dr., znanstveni svetnik, Inštitut za arheologijo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

Je bila Emona nekdanji labor 15, leglje ali veteranska kolonija?

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 317–329, 68 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

V članku so zbrani vsi vojaški napisi Emone iz časa zgodnjega principata (pozno I. st. pr.Kr. in prva polovica I. st. po Kr.) ter podatki iz grških in latinskih literarnih del, ki osvetljujejo proces romanizacije v jugovzhodnem alpskem prostoru v istem obdobju. Uproštevani so tudi rezultati arheoloških raziskav. Zbrano in izrednoteno gradivo ne dovoljuje sklepa, da bi bil v Emoni legijski labor, vse kaže, da je bilo mesto civilna kolonija, v kateri je bilo naseljenih tudi nekaj veteranov.
Avtorski izveček

UDK 904(497.4 Ljubljana) "652"

PLEŠNIČAR GREG Ljudmila, dr., znanstveni in muzejski svetnik, SI-1000 Ljubljana, Stari trg 11a

Emona, vojaški labor?

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 331–336, 25 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Članek obravnava materialne vire o stari dilemi, ali je bila Emona najprej vojaški labor in šele za časa Tiberija civilna naselbina, ali pa je bila že od začetka zasnovana kot civilno mesto. Materialni viri doslej niso potrdili trditve B. Sarté, da je bila najprej vojaški labor, v katerem naj bi pred odtodom v Karuntum prezimovala XV legija Apollinaris. Materialni viri tudi z ničimer ne dokazujejo, da bi bila od ustanovitve, oziroma začetka gradnje – verjetno še za vladé Avgusta – kolonija. Iz analize doslej znanega arheološkega gradiva pa lahko zaključimo le, da je bila od vsega začetka zasnovana in gradjena za civilne potrebe, kar pa ne izključuje možnosti, da je ob času gradnje njene infrastrukture – to je obzidja in kanalizacije – na prostoru pozneje inštalé 29, kjer je dokazana predcivilna arhitektura velikih dimenzij – morda vojaških barak – bila stacionirana manjša vojaška posadka.
Avtorski izveček

UDK 944 "1789" (09)

BERNARD Antonija, dr., izredni profesor, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2 rue de Lille, F-75343 Paris Cedex 07; e-pošta: tonaber@aol.com

Kratek pregled francoskega zgodovinspisa o revoluciji

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 337–351, 56 cit.

Sn. (Fr., Sn., En.)

Avtorica obravnava glavne etape francoskega zgodovinspisa o revoluciji leta 1789, od prvih poskusov obrazložitve dogodkov pa do danes. Skozi ti dve stoletji opazimo dve nasproujšči si struji: eno, ki sprejema revolucijo in drugo, ki jo zavrata. V dvajsetem stoletju sta temu zgodovinspisu novo orientacijo prdala razvoj zgodovine in okobrska revolucija.
Avtorski izveček

UDK 334.7(497.12 Metlika)(091)

DULAR Andrej, mag., muzejski svetovalec, Slovenski etnografski muzej, SI-1000 Ljubljana, Meleškova 2

Obrtni dom v Metliki

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 353–358, 27 cit.

Sn. (En., Sn., En.)

Na prelomu v 20. stoletje sta se pomen obrtnikov in veljava obrtnega združenja v Metliki kazala v gradnji lastnega obrtnega doma. Članek prikazuje dogodke v letih 1902–1904, ki so bili povezani z gradnjo doma, in usodo, ki jo je obrtni dom delil z obrtniki vse do danasnjih dni.
Avtorski izveček

<p>UDC 944"1789"(09)</p> <p>BERNARD Antonija, PhD, Associate Professor, Institut National des Langues et Civilisations Orientales, 2 rue de Lille, F-75343 Paris Cedex 07; e-mail: toniaber@aol.com</p> <p>A Short Overview of the French Historiography of the Revolution</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 337–351, 56 notes</p> <p>Sn. (Fr., Sn., En.)</p> <p>The author tries to analyse the main stages of the French historiography dealing with the Revolution, from the first attempts of explanation to the present time. All along this two centuries we can observe two opposite currents, one in favour of the Revolution, the other hostile to it. In the 20th century the progress of historical science and the October revolution gave a new direction to this historiography.</p> <p>Author's Abstract</p>	<p>UDC 334.74(497.12 Metlika)(091)</p> <p>DULAR Andrej, MA, Museum Adviser, Slovene Ethnographic Museum, SI-1000 Ljubljana, Metelkova 2</p> <p>Trade Association Home in Metlika</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 353–358, 27 notes</p> <p>Sn. (En., Sn., En.)</p> <p>At the turn of the century the significant role of craftsmen and their trade association was reflected in the building of their own trade home. The article deals with events between 1902–1904 when the home was under construction, and with its destiny up to the present.</p> <p>Author's Abstract</p>
---	---

<p>UDC 904(487.4 Ljubljana)"652"</p> <p>ŠAŠEL KOS Marjeta, PhD, Scientific Councillor, Institute for Archaeology, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13</p> <p>Was Emona Ever a Camp of the 15th Legion and a Veteran Colony?</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 317–329, 68 notes</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>It is argued in the article that Emona was never a camp of the 15th legion. Although some veterans were settled in the town, it cannot be considered a typical veteran colony. The arguments are based on the epigraphic evidence as well as on data from Greek and Latin (historical) literature and recently discovered archaeological sites and material.</p> <p>Author's Abstract</p>	<p>UDC 904(497.4 Ljubljana)"652"</p> <p>PLEŠNIČAR GEC Ljudmila, PhD, Scientific and Museum Councillor, SI-1000 Ljubljana, Stari trg 11a</p> <p>Emona, a Military Camp?</p> <p>Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 331–336, 25 notes</p> <p>Sn. (De., Sn., En.)</p> <p>The article analyses material sources concerning the old dilemma whether Emona was first used as a military camp and became a settlement for civilians only during the time of Tiberius, or was it a town designed for civilians from its very beginning. Material sources have so far not reaffirmed the assertion of B. Saria that at first Emona had been a military camp in which the Apollinarius XV legion spent the winter before setting off to Carnuntum. Neither do they prove in any way that it had been a colony from its very beginning, namely when it started to be built during the reign of Emperor Augustus. By analysing the hitherto known archaeological data it is only possible to conclude that from its very beginning it was designed and built for civilian purposes; this, however, does not preclude the possibility that during the time when its infrastructure, that is the city walls and the sewage system, was built, a smaller military group was stationed in the area of the later insula 29. It has been proved that a pre-civilian architecture of great dimensions, possibly military barracks, once stood in this area.</p> <p>Author's Abstract</p>
--	--

UDK 94(450+497.12+436)"1945/1991"

NEČAK Dušan, dr., redni univ.prof., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Od zelene zavese do zelene meje. Regija Alpe-Jadran 1945–1991 (2. del)

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 393–405, 5 cit.

Sn. (De., Sn., En.)

Drugi del prispevka o sodobni, povojni zgodovini regije Alpe-Jadran (1945–1991) obravnava jugoslovansko/slovensko-avstrijsko mejno vprašanje in nastanek avstrijske državne pogodbe. Predstavljena je ustanovitev, delovanje in organizacija Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki je nastala 1978, a je 1991 doživela pomembne spremembe.

Avtorski izvleček

UDK 929 Reisp B.

VOJE Ignacij, dr., redni univ. prof. (v pokopju), Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

STERGAR Nataša, prof. zgod., višji bibliotekar specialisti, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

Ob sedemdesetletnici prof.dr. Branka Reispa

Bibliografija prof.dr. Branka Reispa

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 407–420, 1 cit.

Sn. (Sn., En.)

Prof.dr. Branko Reisp se je rodil 17.7.1928 v Žireh. Leta 1959 je diplomiral iz zgodovine na ljubljanski Filozofski fakulteti. Zaposlil se je v knjižnici Narodnega muzeja v Ljubljani in bil 1964–1994 njen vodja. V letih 1983–1989 je predaval na oddelku za zgodovino ter od 1992 do upokojitve 1997 na oddelku za bibliotekarstvo ljubljanske Filozofske fakultete. Glavna tema njegovega proučevanja je slovenska kulturna zgodovina 16. do 19. stoletja: zlasti Janez Vajkard Valvasor. Njegove objave so zbrane v dodani bibliografiji in obsegajo čas od 1962 do 1998.

N. Stergar

UDK 069(497.4 Ljubljana)1898/1998

VOVKO Andrej, dr., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

Slo let ustanovitve Slovenskega šolskega muzeja

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 3 (112), str. 421–423

Sn. (Sn., En.)

Slovenski šolski muzej je bil ustanovljen leta 1898. Prispevek prikazuje nastanek in razvoj žbirk učil in šolskih muzejev od prve polovice 19. stoletja dalje, posebno podrobno pa predzgodovino in ustanovitev Slovenskega šolskega muzeja, za katerega nastanek je bila zasluzna takratna stanovska učiteljska organizacija Zaveza slovenskih učiteljskih društev. Kratko je prikazano muzejevo bogato slojeno delovanje, katerega pomembne postaje so njegova zrakarna ukiniteljev leta 1912 in obnovitev leta 1938 kot Muzreja slovenskega šolstva, oddelka za ljudske šole. Najprej so tega leta odprli muzejev oddelak za osnovne šole, leta 1940 pa še oddelak za srednje in meščanske šole. Leta 1945 so muzej preimenovali v Slovenski šolski muzej, oddelak za osnovne šole, svoj sedanjí naziv pa je dobil leta 1949, ko njegovo delovanje ni bilo več omejeno na osnovno šolstvo.

Avtorski izvleček

UDK 930.25(497.4 Ljubljana)1898/1998

DRNOVŠEK Marjan, dr., višji znanstveni sodelavec, Institut za slovensko izseljinstvo, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13; e-pošta: MarjanDr@alpa.zrc.sazu.si

100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Zgodovinski časopis, Ljubljana, 52/1998, št. 2 (111), str. 283–286

Sn. (Sn., En.)

Praznovanje stoletnice ljubljanske kulturne institucije je velik dogodek na področju hranbe, urejevanja in objavljanja arhivskega gradiva. Zgodovinski arhiv Ljubljane (nekdanj Mestni arhiv ljubljanski) opravlja arhivsko, kulturno in lokalnozgodovinsko poslanstvo od nastavitve prvega mestnega arhivnja Antona Aškercu (1898) do danes. Na začetku 70. let se je krog delovanja arhiva razširil na osrednji del Slovenije (področje nekdanje Kranjske), kar uvršča Zgodovinski arhiv Ljubljane med največje na Slovenskem. V arhivu so delovali številni vidni arhivisti in zgodovinarji, med njimi Vlastislav Fabjančič, Jože Šorn, Vlado Valenčič, Božo Otorepec, Sergij Vilfan, Jože Zornar in vsa druga. Arhiv ves čas posveča veliko pozornost izdajateljski dejavnosti (dolga leta je skbel za izdajanje Kronice, časopisa za slovensko kraljevo zgodovino) in tudi javnim prezentacijam arhivskega gradiva, npr. z razstavami.

Avtorski izvleček

UDC 069(497.4 Ljubljana) 1898/1998

VOYKO Andrej, PhD, Scientific Councillor, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13

100 Years of the Foundation of the Slovene School Museum

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 421–423

Sn. (Sn., En.)

The Slovene school museum was founded in the year 1898. The article describes the foundation and development of collections of teaching aids and school museums from the first half of 19th century onwards and especially the history of the foundation of the Slovene school museum. The motive power for its foundation was the association of Slovene teachers societies. The article gives a short presentation of museum's activities in the last hundred years, with the emphasis on its closure in 1912 and the reopening in 1938. At first the Museum of Slovene schools as it was then called had only the department for primary schools, the department for secondary schools was established in 1940. In 1945 the museum was renamed Slovene school museum again.

Author's Abstract

UDC 930.25(497.4 Ljubljana) 1898/1998

DRNOVŠEK Marjan, PhD, Senior Scientific Fellow, Institute for Slovene Emigration Research, Scientific-Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, SI-1000 Ljubljana, Gosposka 13, e-mail: MarjanDr@alpha.zrc-sazu.si

100 Years of the Historical Archives of Ljubljana

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 2 (111), pp. 283–286

Sn. (Sn., En.)

The celebration of the 100th anniversary of a cultural institution of Ljubljana is an important event for the preservation, editing and publishing of archival sources. Historical Archives of Ljubljana (former Municipal Archives of Ljubljana) has performed an important archival, cultural and historical role since the appointment of the first municipal archivist Anton Aškerc (1898). In the seventies the area of operation of the archives extended over central parts of Slovenia (the area of former province of Carniola). Several notable archivists and historians, among them Vladislav Fabjančič, Jože Šorn, Vlado Valenčič, Božo Otožec, Sergij Vilfan, Jože Zontar and others, were employed in the archives. The archives put an emphasis on publishing and exhibition of archival sources.

Author's Abstract

UDC 94(450+497.12+436) 1945/1991"

NEČAK Dušan, PhD, Full Professor, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

From the Iron Curtain to the Green Border. The Alps-Adriatic Region 1945–1991 (Part 2)

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 393–405, 5 notes

Sn. (De., Sn., En.)

This is the second part of the paper on the historic development of the Alpine-Adriatic region after World War II. This part deals with the Austrian-Yugoslav/Slovene border question and the formation of the Austrian State Treaty. The author tried to present at least an outline of the foundation, function, and organisational scheme of the Alps-Adriatic Work Community which was established in 1978, but experienced important changes in 1991.

Author's Abstract

UDC 929 Reisp B.

VOJTE Ignacij, PhD, Full Professor (Ret.), University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
STERGAR Nataša, BA, Senior Librarian Specialist, University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

**On Occasion of the 70th Birthday of Prof. Dr. Branko Reisp
The Bibliography of Prof. Dr. Branko Reisp**

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana, 52/1998, No. 3 (112), pp. 407–420, 1 note

Sn. (Sn., En.)

Prof. Dr. Branko Reisp was born on July 17, 1928 in Žiri. He graduated in history on the Ljubljana Faculty of Arts in 1959. He started his professional career in the library of the National Museum of Slovenia, which he led from 1964 to 1994. He lectured on the Department of history on University of Ljubljana in the years 1983–1989 and 1992–1997 on its Department for library sciences. His main research topic was the Slovene cultural history of the period from 16th to 19th century, and especially Johann Weichard Valvasor.

A bibliography of his publications for the period 1962–1998 is published following the article.

N. Stergar

ZGODOVINSKI ČASOPIS

osrednja slovenska historična revija glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije

Na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, v Ljubljani, Aškerčeva 2/I, tel: 061/1769-210, lahko dobite naslednje zvezke **Zgodovinskega časopisa (ZČ)**:

1/1947 (pon. 1977) – 560 SIT	32/1978, št. 1-2 – 540 SIT	43/1989, št. 2 – 420 SIT
2-3/1948-49 (1988) – 720 SIT	32/1978, št. 3 – 420 SIT	43/1989, št. 3 – 440 SIT
4/1950 (1987) – 680 SIT	32/1978, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 4 – 440 SIT
5/1951 (1987) – 860 SIT	33/1979, št. 1 – 500 SIT	44/1990, št. 1 – 420 SIT
6-7/1952-53 (1986) – 1120 SIT	33/1979, št. 2 – 440 SIT	44/1990, št. 2 – 440 SIT
8/1954 (1990) – 780 SIT	33/1979, št. 3 – 420 SIT	44/1990, št. 3 – 440 SIT
9/1955 (1989) – 720 SIT	33/1979, št. 4 – 360 SIT	44/1990, št. 4 – 480 SIT
10-11/1956-57 (1990) – 780 SIT	34/1980, št. 1-2 – 620 SIT	45/1991, št. 1 – 480 SIT
12-13/1958-59 (1991) – 780 SIT	34/1980, št. 3 – 300 SIT	45/1991, št. 2 – 480 SIT
14/1960 (1993) – 840 SIT	34/1980, št. 4 – 300 SIT	45/1991, št. 3 – 440 SIT
15/1961 (1989) – 580 SIT	35/1981, št. 1-2 – 500 SIT	45/1991, št. 4 – 480 SIT
16/1962 (1991) – 640 SIT	35/1981, št. 3 – 340 SIT	46/1992, št. 1 – 420 SIT
17/1963 (1978) – 720 SIT	35/1981, št. 4 – 280 SIT	46/1992, št. 2 – 420 SIT
18/1964 (1980) – 700 SIT	36/1982, št. 1-2 – 480 SIT	46/1992, št. 3 – 360 SIT
19-20/1965-66 (1985) – 780 SIT	36/1982, št. 3 – 300 SIT	46/1992, št. 4 – 440 SIT
21/1967 (1992) – 700 SIT	36/1982, št. 4 – 280 SIT	47/1993, št. 1 – 600 SIT
22/1968, št. 1-2 (1983) – 440 SIT	37/1983, št. 1-2 – 420 SIT	47/1993, št. 2 – 600 SIT
22/1968, št. 3-4 (1994) – 840 SIT	37/1983, št. 3 – 280 SIT	47/1993, št. 3 – 600 SIT
23/1969, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	37/1983, št. 4 – 300 SIT	47/1993, št. 4 – 600 SIT
23/1969, št. 3-4 (1989) – 420 SIT	38/1984, št. 1-2 – 420 SIT	48/1994, št. 1 – 680 SIT
24/1970, št. 1-2 (1981) – 420 SIT	38/1984, št. 3 – 280 SIT	48/1994, št. 2 – 800 SIT
24/1970, št. 3-4 (1988) – 480 SIT	38/1984, št. 4 – 300 SIT	48/1994, št. 3 – 880 SIT
25/1971, št. 1-2 (1985) – 500 SIT	39/1985, št. 1-2 – 440 SIT	48/1994, št. 4 – 960 SIT
25/1971, št. 3-4 (1986) – 480 SIT	39/1985, št. 3 – 400 SIT	49/1995, št. 1 – 960 SIT
26/1972, št. 1-2 (1980) – 580 SIT	39/1985, št. 4 – 300 SIT	49/1995, št. 2 – 1080 SIT
26/1972, št. 3-4 (1984) – 540 SIT	40/1986, št. 1-2 – 540 SIT	49/1995, št. 3 – 1080 SIT
27/1973, št. 1-2 (1989) – 500 SIT	40/1986, št. 3 – 480 SIT	49/1995, št. 4 – 1080 SIT
27/1973, št. 3-4 (1988) – 540 SIT	40/1986, št. 4 – 480 SIT	50/1996, št. 1 – 1160 SIT
28/1974, št. 1-2 (1988) – 540 SIT	41/1987, št. 1 – 540 SIT	50/1996, št. 2 – 1200 SIT
28/1974, št. 3-4 (1993) – 720 SIT	41/1987, št. 2 – 500 SIT	50/1996, št. 3 – 1200 SIT
29/1975, št. 1-2 (1994) – 960 SIT	41/1987, št. 3 – razprodan	50/1996, št. 4 – 1280 SIT
29/1975, št. 3-4 (1995) – 960 SIT	41/1987, št. 4 – 480 SIT	51/1997, št. 1 – 1280 SIT
30/1976, št. 1-2 – 700 SIT	42/1988, št. 1 – 420 SIT	51/1997, št. 2 – 1280 SIT
30/1976, št. 3-4 – 560 SIT	42/1988, št. 2 – 420 SIT	51/1997, št. 3 – 1280 SIT
31/1977, št. 1-2 (1999) – 2000 SIT	42/1988, št. 3 – 440 SIT	51/1997, št. 4 – 1400 SIT
31/1977, št. 3 (1995) – 1040 SIT	42/1988, št. 4 – 420 SIT	52/1998, št. 1 – 1400 SIT
31/1977, št. 4 – 440 SIT	43/1989, št. 1 – 420 SIT	52/1998, št. 2 – 1400 SIT

Člani zgodovinskih in muzejskih društev s poravnanimi tekočimi društvenimi obveznostmi imajo na navedene cene 25-odstotni popust, študentje pa 50-odstotni popust.

Za nakup kompleta ZČ odobravamo poseben popust. Za naročila, večja od 4000 SIT, je možno brezobrestno obročno odplačevanje. Ob takojšnjem plačilu pri nakupih v vrednosti nad 4000 SIT dajemo dodatni 10-odstotni popust. Za naročila iz tujine zaračunamo 60-odstotni pribitek na cene knjižne zaloge. Pri poštnini nad 70 SIT zaračunamo dejanske poštno stroške.

Publikacije lahko naročite in prejmete osebno na sedežu Zveze zgodovinskih društev Slovenije, prav tako pa tudi po pošti.

ISSN 0350-5774

9 770350 577019